

મોદીખાનાથી મારસેલ્સ^{૩૦}

અને આગળ.

વાલમ ખીનું.

પ્રકરણ—૧ લું.

યુવરાજ અહીં પધાર્યા છે
નામ છે પ્રીન્સ ઓફ વેબ હો
સર્વેને મન ભાવ્યા છે
સર્વેને મન ભાવ્યા છે

ગ્રેટબ્રીટનના પાટવી.

ઉપલી લીટીઓ જરાજર ત્રીસ વર્ષની વાત ઉપર
કોઈ નસીબદાર કવીરાને લખી હતી તે મારા માથાના
હાથ ધોળાયા કરે છે. એક તો પ્રીન્સ જર્જની આવકાર્ય
પધરામણીનો પ્રતાપ છે, તડકાના તેલ નીકળવાથી જીવ
બેનાળ છે, પીકચરો બનાવવા અને છાપવામાં કામદારો
ઉપર આગળ છે તેવા સમયમાં મોદીખાનાથી મારસેલ્સને
ક્યા સેકો તાણું? ચારવાર ખડીયો કલમ આગવ ધર્યો
પણ તોપના ધડાકા ને સરણાઈના ધુમરાએ વીચારો ગળી
પડ્યા અને આખરે જ્યારે આણીપર ધીક આવી ત્યારે
વીચાર આવ્યો કે મારા પ્રેમી વાચકો ધુમધામ અને
ધરરર ધરગરથી હવે થાકી ગયા હશે એટલે મોદીખાનાથી

માલીખાનાથી—મારસેસ્ત

માગસેસ્તનું સરેસ્તાનુ મીખાન હુંકના પતાવુ તો ગાજો
 તેમજ દેશો! ચાવ ભાઈ, દરજનો દીકરો છરે ત્યા મુધી
 સીને માથુ હુખો કે કમ્મરના કંકડા થાયો પણ વાચક
 વર્ગનું પોતાનુ વ્યાજ છોડનાર છે પહેલા પુસ્તકમ
 હું તો ઇંગ્લેન્ડની કરોડોની કીમતની અમયખીએ
 દેખાડી લાવ્યો છું હું આગળ એક બીજા વેપારી
 અમયખીનો કાઈક ખ્યાલ આપીશ આપણા ગૃહસ્થ
 વહાઈટને લેડલો, જોનાન્સ ફરેઝર વગેરે મોઢા કપડ
 વગેરેના વેપારી છે તેમા મુખ્યની આરમી અને નેવી
 કો-ઓપરેટીવ સ્ટોસ જોઈને તો તને ઘણીનાર છક થઇ
 ગયા હશે ખસો ચાલેમો, મુગા ખસો, લડનના
 રોડ સ્ટોર નાનગુ એક ગળનર ખાતુ છે તેનો
 નીચલો હેનાવ વાચો અને પછી દાનના આગળા કરડો
 નને ખખર કહાડતા માવન પડ્યુ કે આખી પ્રથવીમાં
 નરેથી માડુ સ્ટોર ખખર અનેરીકા ખાને શીખગોના છે,
 ન તેથી ઉત્તરુ વડનના હોડ સ્ટોરને નાને ઓળખાય
 છે કહુજ આ નવુ માત્ર ભવરી નીખ્યુ તેની અગાઉ
 વહાડલી સ્ટોર નોટો ગણાને હો પલુ આ નના ચાહાસે
 તો ન મનાય એવી અનનીય પ્રી કે શુ ધારો છો
 ચાલેમ? દરજોની રોક વકરી એડ લાગે ઉપીઆ!
 વટાણા, નાવ, તુળા, તગમરીના ડીપાર્ટમેન્ટમા ગેઝની
 વકરી વીન હજાર ઉપીઆ કાઈ ધ્યાનના વિગત વચ્ચ
 દહાડે દોઢ પ્રોડ ઉપીઆનુ કેઆગ =
કે માવ

CASIE STREET FRENCHES.

જેમના સ્વરૂપ-સંસ્કૃત શિલ્પકલાની બાંધકામ-કામગીરી બાંધકામ શિલ્પકલા છે.

કેટલો ભરેલો હશે? અમેરીકા જતા તો હોસા થયા પાણુ
અહીં નાકના દાડા આગળ છે તે તો જોઈએ એવું ધારી
વાળી હોસા કું ના મેનેજર ડીરેક્ટરને એક માનપૂર્વક
ચીઠી લખીને વીગનો માગી. તુરત જવાબ ફરી વળ્યો કે
ખીજ દીને પધારશો તો અમારા ડીરેક્ટરો માહેથી એક
તમારી સેવામા હાજર રહી સત્કાર દેખાડશે. ઠીક. સવા-
રના દશ વાગે હું એક ઇંગ્લેન્ડ મીત્ર સાથે નહ પુગ્યો
તો ત્યાં જ જોયું તેનો ઘુઘવાટો હજી નરમ પડ્યો નથી
મારા વહાલાએ તો છ મસ માટા માહોલા રોકી મેલયા
છે જે માહોલામા નહએ ત્યાં 'હોસા સ્ટોર' નું દર્શન
થાય માહે દાખલ થયા તો કયા નવું અને કયા દરવા-
જામાથી નીકળશુ તો કયા માહોલામા નીકળશુ તે કાંઈ
સમજ પડે નહીં. એકજ માહોલાનો દેખાવ હું પારો
આપુ છું પહેલા નીચે જોઉં છું તો માટી બેક ચાલે
દોહાડસો કલાકો કામે વળગેલા. તે એકો લે અને આપે
વ્યાજ કહાડવાનું માથે લે, બહારગામના સીકકા અદલ
બદલ કરે, ડીપાછટ નાણુ રાખે, નાણું ધીરધાર ક.
ટુકમા જણે માટી બેક ચાલતી હોય તેવો ટકશાળને
મહીના ચાલી રહેલો છે જુદા જુદા ખાતાઓ મળ
૩૦૦૦ સ્ત્રી સેક્સમેન અને કલાકો હતા. આખી ઇમારતને
૫૦ ડીટેક્ટીવો અને ૧૫૦ વીનડો ડેકોરેટરો—તેના ઉ-
રીનો પગાર દર માસે રૂપીઆ અઢી હજાર! તેઓનું કા-
એ કે = ૧૫૦ ઇમારતની માથ ૧-૧૧

ઓમાં આમાન રોજ જુદી જુદી તરેહ ગોડવીને અદલખદલ
કરી ચુક્યાનું. આખી ઈમારતમાં નાની મોટી મળીને ત્રીસ
હજાર ઈલેક્ટ્રીક લાઇટ અને તેના ઈલેક્ટ્રીકલ એનજીની-
યર જુદો. નહીં? હજી તમારા ધ્યાનમાં ઉતર્યું નહીં?
ત્યારે હજી આગળ ચાલીશું. હરેડ સ્ટોરમાં ૮૦ લીફ્ટો
છે!! જે ભાગના જાઓ ત્યાં લીફ્ટો તૈયાર. પગે પગ
ઇનસ્પેક્ટરો વીટળાયા કરે અને પુછે કે સાહેબ તમને ક્યા
ખાતાના જવું છે? મારી મદદની કાંઈ જરૂર છે? આપરે
જવાબ આપીએ કે મને એક ઝીણી કાતર નોંધવે છે. ના
જવાબ મળે કે “યસ સર—નાં ૨૭ લીફ્ટ, પાંચમે
માળ” નાં ૨૭ લીફ્ટ આગળ જઈ માલે બેકક લીધી
અને બોલ્યા કે “ફીફ્થ ફ્લોર” કે પછી નોંધ લ્યો
એક પળમા કાતરજ કાતર. કહીએ કે મને પાંચ પાંડ
પટેરા નોંધવે છે. “યસ સર—લીફ્ટ નાં ૬૧, ૬ હો
માળ.” સરરપ દેના ચહુડી ગયા કે પટેરાના જાણે વહાણ
કાઠાં છે. લાખ લાખ રૂપીઆની કીમતના “ફર” ની
શેઆલોધી ને એક પેનીનું દોગનું કાટજી મુઘા અહીં
મળે છે. બંગલો નોંધવે, હાથી નોંધવે, ઉટ નોંધવે,
વહેણા નોંધવે, ખન મોતી નોંધવે, ઘણીઆણી નોંધવે.
ચાકડી નોંધવે તે સગુ એ લોક મેળવી આપવાનું
માથે લીધે છે કોઈ વાતની ના નહી. ચાલતા ચાલતા
ચાકી ગયા કે ત્રીજે માળે એક મોટું હોટેલ આવે. તેના
૨૦૦ છોડીઓ તમારી આરવાર કરવા તૈયાર. આવતું

પીવાનું, વાઈન, ચાહે વજેરે. આખના-પલકારામા હાજર-સાથે જેડ વાગે કુવારા ઉડે તે જુદા જો ચીરૂ પીવાની તલખ થઈ આવી હોય તો ગમ્મવર સ્મો-કીંગ રૂમ એવો સણગારેલો કે તેવો પાદશાહી 'હોલ' તો મુખર્ષમા મે જોયોળી નથી. કશી વાતની કુદરતી જરૂરી-યાત માટેના ઓરડામા પચાસ હજાર રૂપીઆનું તો નકસીકામ કીધેલું આ લોકે મને ગણુત્રી બતાવી કે દરરોજ સવારના ૮ વાગતાથી તે રાતના ૬૨ વાગતા મુધી સરાસરી એક લાખ વરાક આ સ્ટોરમા આવી જાય છે સવારના બજાર સારૂ કાઈ નહીં તો પંદરથી વીસ હજાર માણસ આવતા હશે મરવા બટકા કાપી સમારીને હારોહાર મુકેલા તે એક બે નહીં પણ હજારો સામના જ્યારે કાશનેબલ લોકની ધમાલ પડે ત્યારે તેમની ખાલી ગાડીઓની હારની લખાઈ એક મૈલ જટલી થવા જાય સ્ટેશનો ઉપરથી સામાન લાવવા અને વેચેલો સામાન ધરાકને ત્યા પુગાડવા ૪૦૦ ઘોડા, ૩૦ મોટોર વેગન, ૨૦૦ સાઈકલ જોયજ તમે હજુર એક ડીપાર્ટ-મેન્ટમા ગોતા ખાયા કરતા હો એટલામા તો સાઈકલ-જોય તમારી ખરીદી પહોંચાડીને પાછો આવીને રસીખ તમારા હાથમા મુકે બહાર જવાના ૮૦ દરવાજા તે દરેક ઉપર અકેકી 'કિઆશ' લેનારી સ્ત્રી બેસાડેલી. નખાદના ગીઆઓને તો કાઈ ખાડો ખમોચો નડનોજ નથી. આ કુખનીની થાપણ સવા કરોડ રૂપીઆ ફક્ત છે અને ગયે

વસ્ત્ર—એ લોકે માત્ર ૨૧ લાખ રૂપીઆ નફો કર્યો હતો. આ માનનામાં 'ફર' ની શેઆલો લોકેએ ઠાવરી રાખવા મોકલેલી તેનીજ કીમત છ લાખ રૂપીઆની કહેવાય છે. પણ હવે અહીં સુખર કર્યો. નામદાર પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ ત્યારના ખાત્રી થાય છે. આ પાસે બીન' એ ચીજો છે તે હરોડના 'સેફ' ડીપાલ્ટ લંડનીઆના છે જેનો હવાલો યુવરાજ વીદાય થયા પછી ધીરથી હવે પછી આપીશ.

પ્રકરણ—૨ શું.

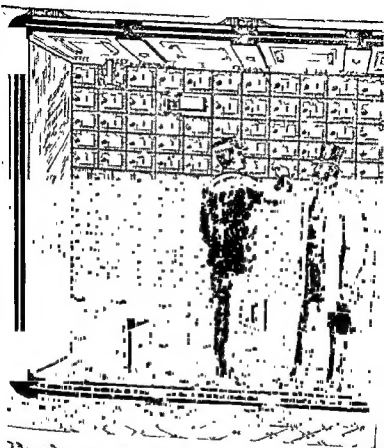
ચાલો, હવે પ્રીન્સબી વીદાય થયા અને જીવના જીવન મુશળા ધરફડી મારી રહ્યા હતા તેખી દર પડ્યા. દોડા દોડીમા ગયા અંકમા હરોડ સ્ટોરનું દીલપછર વર્ણન અડકચરૂ નેલી ગયા હતા તે હવે આગળ ચલાવ્યો. પણ કેટલું ચાલશે? એની બધી રમુજ વીગતો આપું તો વાચતાબી હાકશે. આગલ મેં એ ચીજો આખ્યા હતા તે શું છે તેની મુમજણ આપું છું. આ છ મોહોલ્લા રોકનારી બક્ષાએ આફત ઇમારતનું લોચરૂં આપુ ને આપુ સ્ટીલની પલ્લેટોથી મદી લીધેનું છે. ચોમેર દેવાલોમા તીજેરીરોડા ખંજો ફીક્સ કરી લીધેલા છે. આ માહેના એક યા જે અથવા વધુ ખગ તમે લાડે રાખો અને તેની વરસની દશ શીલીગ ફક્ત આપવાની. તમે તમારું કીમતી ઝવેરાન, ચોચરીયા, નોટ, મોતી,

માણેક વગેરે જે ચાહે તે તમારે હાથે આ ખંગમા બંધ કરો અને તેની કુચી તમારી પાસેજ રહે. તમે બંધ કરી રહ્યા પછી બહારનું ત્રણ ટનનું સ્ટીલનું ખારણુ આ ખાતાનો મેનેજર બંધ કરે અને વળી રાતના લોયરામા દાખલ થવાનો તીખા લોહોડાનો દરવાજો ખુલ્લો મેનેજર ડીરેક્ટર બંધ કરે. આ ખાતાની સીસ્ટમ બહુજ રમુછ છે. જાણે કે મારે અવારનવાર બહારગામ જવું પડે છે અને મારી જણસની પેટી ઢાંધી રાખવી છે તો હું જઈને મેનેજર ડીરેક્ટરને મળુ અને નંબર પદ્દતિ વાળો ખંગ મારે નામે લખાવી ભાડે રાખુ. પહેલા તો મને એક છુપો “પાસ વર્ડ” આપશે જે ત્યાંની છુપી બુકમા નોંધી લેવામા આવશે. આ “પાસ વર્ડ” હું સીવાય બીજા કોઈ જાણે નહીં. ત્યાર બાદ પેલા સ્ટીલના ખંગની કુચી મને આપવામા આવશે.

આ ખંગના ચીત્રનો બ્લોક મે આપ્યો છે તે ખરાબર જુઓ. જ્યારે આ તીજોરીના ખાતાનું વર્ણન હમણા હું આપુ છું ત્યારે તે વધુ સમજ પડે માટે આ ચીત્ર ફરીથી એકવાર તમારી હજીરમા ધરવા માટે ક્ષમા માગું છું. આ ચીત્ર જોતા જશો અને વાચતા જશો તો વધારે જોલાસાથી સમજ પડશે, એકસો ખંગનો આ એક કમપાર્ટમેન્ટ છે.

એ રાખનારા ઘણીઓ પોતપોતાની કુચી પોતાની પાસે રાખે અને તે ઉપર બેંકના સેતાવાળાઓ પોતાનું

ખારણુ ઢાકે અને વળી તે ઉપર રાતના ત્રીજી ખારણુ
 દકાય પણ સમજો કે આ બે કના લાગતા વળગતાઓ
 તે માલેનીજ બીજી કુચી રાખીને મારો ખગ ઉંવાડે
 તો? તેનો પણ બદોબસ્ત કીધેલો છે. દરેક ખગને એના
 જખરા એકસા નકુચા લગાડ્યા છે કે ચાવીથી બંધ
 કીધા પછી તે ઉપર તમારૂં પોતાનું વરનું લારેનું
 “ચખ” નું કે ‘ચે’ઉડ’ નું કે ‘રિટનર’નું તાણુ મારો
 આ ખગ તમારા સ્વાધીનતા આવ્યો કે તેમા તમારી
 કામતી છણસો તમારે હાથે મુકો તે વાગ આગળ કોઈ
 ઉંચું રહેલું નહીં બંધ કરીને બહાર નીકળતી વખતે
 આ સાગ રમતા દરવાજા આગળ આફીસમા જઈ
 તમારૂં નામ હાથ ખગનો નખર તથા પોતાને હાથની
 સહી એક ખાનગી ચોપડીના કરવી પડશે હવે ધારો કે
 ત્રણ મહીને હું પાછો આવ્યો અને મારો ખગ ઉંવાડવાનું
 કામ પડ્યું તો આફીસમા જતા ચોપડીના પહેલી સહી
 કગવશે તે સહી અને આગળ નમુનાની કીધેલી સહી
 મળતી આવી તો ‘પાસ વર્ડ’ પાછો ફર્યો પડ્યો અને
 તમારી નીશાન ઓળખ વગરે બગબર ભેઠને તમને તમારો
 ખગ ઉંવાડવા દેશે કદાચ ખગ ધરાનતાર ધણી માદો
 પડ્યો અથવા આવી ન શક્યો અને બીજા કોઈને મોકલ્યો
 પડે તો લખેલી ‘ઓથોરેટરી’ તથા ‘પાસ વર્ડ’ અને કુચી
 સાથે આપ્યો તો તેને ઉંવાડવા દેશે પણ તે અગાઉ
 તો તમને ખાનગી તાગથી પુછાવશે કે બધું બગમ છે

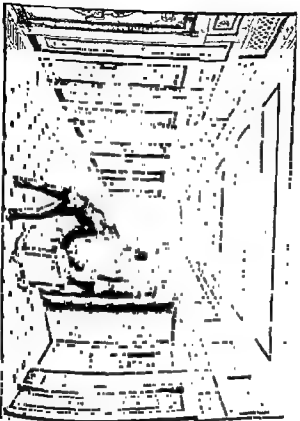
હેરોડ સ્ટોર-સહ સકને સો ા આપેલી પાનાની વીજેશીનુ ૧૧૭

કે કોઈ મવજા ઉતરી તો નથી પડ્યા? સમજો કે તમારી જાણસ વીસ હજાર રૂપીઆની છે અને તમને થોડી મુદત સુધી નાણાની જરૂર છે તો ખંગમાજ જાણસ રહે, કુંચી પણ તમારીજ પાસે રહે અને તોળી ખીસડીંગમાંજ જાણસ છે એટલીજ ફક્ત જમીનગીરી ઉપર આ ખાતાં-માથી નાણું આવે છે. આ સગળું એટલું સફાઈથી કરવાના આવે છે કે કોઈના દાદાનેળી તેની ખજાર પડતી નથી. ઘણી વાર મોટી મોટી ઉમરાવમદીઓ પોતાની લજા રૂપીઆની મોતીની માળાઓ અને હીરાના દાગીનાઓ પોતાના ઘણીઓથી છુપાછુપ આ 'સ્વાગ બેંક'માં લાવીને મુક્કી જાય છે અને તેને આધારે પોતાને ખપ પડતી હજારોની રકમ ઉપાડે છે. અગર તમારે આ હરોડ સ્ટોર મારફતે નાણું લેવું ન હોય અને કોઈ ખહારના બ્યાનખાઉ સાથે સાફું કરવું હોય તો તેનીખી હરકત નથી. તમારા સાહુકાર સાથે કરારથી છુપી વાત થાય તે માટે ખાનગી ઓરડાળી આ લોયરામા તૈયાર છે, સહી સાખ કરવી હોય તો સ્ટાપના કાગળખી તૈયાર છે, કાઈ ચીજની જોટી નથી. લાખ રૂપીઆની જાણસ હોય તે આ ખંગમાજ રહેવા દઈને ફક્ત એક કુંચી તેની પાસે અને એક કુંચી તમારી પાસે એટલીજ જમીનગીરી ઉપર લખજા રૂપીઆ બેઘડક ધીરનારા તૈયાર છે. પણ આપણા દેશની પેઠે ફક્ત હીરા મોતીના દાગીના ઉપરજ ઈજ્જતના દબ્યનો મદાર લટકેલો નથી. બબે

લાખ રૂપીઆનું એકેક આઈવરેનટ્રીગ અને પાચથી દસ લાખ રૂપીઆની કીમતના હીગન્ડીત વાગે પણ ત્યાં મોટે ઘેરે પકાયવા છે હવે આવા મોટા દાગીના કાંઈ નાના ખગમ ગહે નહીં એટલે તે મોટે એક ડીપાર્ટમેન્ટ જુદો જ ક્ષેત્ર છે જ્યાં થકે થકીઓ અને મોટા પીકચરો રાખી શકાય જુઓ તેનું ચીત્ર

અવખતા આ ખાનાના દરેક ત્રાગ રૂમનું ભાડું જરા વધારે છે હવે આગળ ગાળની જે ગોઠવણ કરી છે તે એવી નાદર છે કે તેનું ધ્યાન કરતા હરખને મારે હાથ ધુન્ને છે. બીવડીગને છેક મથાળે કંગોડો ગયાવન પાણી સનાય એની મોટી ટાકીઓ ચહડાવી રાખી છે, અને તેનાથી દરેક ઓરડાના ઝીણી બેમાવમ પાઈપો ઉતારી છે આ પાઈપોને એવી સરોઈથી છુપાવી છે કે નજરે પણ આવતી નથી પાઈપોના નોહોડા એક એવી મજનભૂતીથી બંધ કરી લીધા છે કે ચોક્કસ ગરમી લાગતાં જ તે પીગળી જાય છે, અને દરેક ઓરડાના કુવાગની થેઠે ઘોંઘમાર પાણી ઉડી ગહે છે એ ઉપરાંત કાયદે જીગેડ પણ ત્યાંની ત્યાજ તૈયાર છે અને તેઓની અશ્વશુચ અનાગનવાગ દરીવ લેનાના આવે છે જ્યાં હું આ અગમ્ય જેના જીવખાનાના દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં છ હજારને યુનારે ગાણીઓના મોટા સીવ કરેલા બાકસો સીચીને નેલેલા હતા આખી ઇમારતની વચોવચ લોયરાના આ સેક ડીપાર્ટમેન્ટ ખાતે આરેનું ટોનાથી બહારથી કાંઈ

કેરોડ સ્ટોર—શ્રીમદી ધીરુદેવ વજીર અગાધાર રામચંદ્ર મોડી

દીવાલ કોતરીને અંદર જાય એ તો બનેજ નહીં કેમકે
ત્રીસ ફીટની જાડી દીવાલમાંથી પસાર થવા પછી સ્ટીલની
ભારી પ્લેટોની દીવાલ એવી છે કે જેમાં એક આંધરું
પાડતા દશ દીવસ લાગે. અગર આખો સ્ટોરબી બળીને
જમીનદોસ્ત થાય તોખી આ સેફ ડીપાછટ જમીનમાં
ડાબલી રહે એવી ગાઢવાણ છે. ઉપરનું ટાપ, સીલીંગ,
સાઈડની દીવાલો, લોય સંઘળું નરમ અને કઠણ સ્ટીલની
એક પછી એક પ્લેટના એવાં બનાવેલાં છે કે તેમાં આંધરું
પાડી શકે એવી તરોપન બનાવવાને હજી સુધી કોઈ
ફાળું નથી. દરેક દરવાજો ત્રણ ત્રણ ટન વજનનો
છે પણ એવો બનાવ્યો છે કે ફુલની પેઠે ઉંઘાડ બંધ
થાય છે. એકજ બીજી પોઈટ આ સેફ ડીપાછટ ખાતાંના
સંબંધમાં છે તે વીચે ઇસારો કરી હું આગળ ચાલીશ.
ફેટલાક ખંજને એવું સાંચાકામ લગાડેલું છે કે કુંચી
આખ્યા પછી તે અમુક મુકરર કરેલે વખતેજ ઉઘડે.
દાખલા તરીકે કાઈ બેચાર ત્રણ વચ્ચે એમીન્ટ થયું
હોય કે ત્રણ મહીના પછીજ આપણે આ એચરીઈ
વાયવું, અથવા છ મહીના પછીજ આ નોટ વેચવી તો
એકાદ ખંજ બાડે લઈને તેમાં તે એચરીઆ મુકી ત્રણ
કે છ મહીનાની ચાવી દીએ તો બરાબર ત્રણ કે છ
મહીનેજ તેના આધરામાં ચાવી દાખલ થાય. તેની
અગાઉ ઉઘાડવા ત્રાજો તો ત્રાથું પટકીને લોહી કહાડો
તોખી ઉઘડે નહીં. સાચાકામ એવી રીતે ગાઢવેલું કે

મુદત પુરી થવેજ મોહોડાંની ઉપરની ખેટ ખસી નઈને ચાવીને ત્રાહે રસ્તો કરી આપે! પણ લાજો રૂપીઆની કીમતનાં પીકચરો અને સામાનો આ સેફ ડીપાછટનાં લઈ નશો કેમ? ચીંતા ન કરો—તેના પણ ઉપાય છે. હરોડ સ્ટોરના ડીરેક્ટરોને ખબર આપ્યાથી તેઓ એક નખરદસ્ત સ્ટ્રીટનું ગાડું સીપાર્ઝોની ચોકી આપે તમારે ઘર બેઠાં મોકલી આપશે અને તમારો સામાન આસાનીથી સાગ ક્રમમાં આવશે. તને સ્ટોર્સના આ ખાનગી ખાતામાં ફરતા હો ત્યારે પીતળના કટોર અને બ્રાસીના કાચ સાફ કરતા મહેનતુ કામદારો જુઓ તો અન્યથા થતા ના. તેઓ સગળા વીશ્વાસુ ડીરેક્ટરીવો છે, અને એક ગમથી પીતળ કામ સાફ કરવાને મસે બધું ધકે ધ્યાન તમારી હીલચાલ ઉપર છે. વળી મેનેજરની આફીસમાં એક એવો છુપો હેન્ડલ રાખેલો છે કે જે દાખતાજ ઉપરથી બસો ત્રણસો ત્રણસો મદદે દોડી આવે અને છુપાવેલી ચીવાલવરો ઉપાડીને તૈયાર રહે.

હરોડ સ્ટોરનું મે આ ઘણું લંબાણ પીનન કીધું છે અને આશા રાખું છું કે તે તમને પસંદ આવ્યું હશે. જો ગમ્યું હોય તો ઠીક છે ને ન ગમ્યું હોય તો—તો શું—ઓછી પીડા. હવે આગળ ચાલીશું. આ સ્ટોર જોવા પછી મારું મસ્તક એવું ચક્રમય થયું છે કે હું તેના સેફમાં પીછો છોડનાર નથી. તમારી પાસે વાહ વાહ કરાવીશ ત્યારેજ મારા મનની શાતી થશે. આ

કુપનીની કરોડ રૂપીઆની થાપણ છે. પણ બીજા એક
કરોડ રૂપીઆનું તો સીઝર્સ ફંડ છે એ લોક શુ કરે
છે તેની ટીપ આપવાને હું અશક્ત છું. હું ઘાટ છું
કે શુ નથી કરતા તેની ટીપ વધારે ગણવાનોજ થઈ
પડે ભાડેના ગાડી, ઘોડાના એ લોકના ચાગ મન્ય મોટા
ખાતા છે, જ્યાં એક 'ફેબ' થી ૮ ઘોડાની રાજ્યવંશી
ગાડી ભાડે મળી શકે છે લખજો રૂપીઆના મોટી, હીંગ
વેથનાં કંપગત બે દોડીઆના વટાણા નોંધજો તોળી
અહીં મળે છે એકવાર તમારું નામ નોંધાવીને પછણ કુઠે
કે સહવાના પોલોરમા ગોસ્ત, મછી મગા, ઈંડા મગણુ
જો બેઠા ચાલ્યુ આવે એક સો ત્રેવ આપે કરોડો હોય
ત્યાં પણ બજાર પુગાડે દહણાના છ માત કીલીવરી
ગાડાઓ નીકળે અને વરદીનો માલ પહોંચાડતા આવે,
છહીનો વીમા, ફૂનીયનો વીમા, ૭ કહો તેના વીના
દિવાળવાનેતેણાં શેર કે લોન લેવી વેચવી હોય તો તેપાર.
કુપના કોઈબી વર્તમાનપત્રના ગહેરખબર છપાવવી
તોય તો તેના બાન તાક, સલાહ વીગતો સ્વણી તૈયાગ
અરે શ્રીગદ્ગે આ લોકના અમગ ધંધાનો તમને ખ્યાલ
નહીં આવે—નહીં આવે આ સ્ટોર્સની આફીસના
વચ્ચે દહાડે ફેરવા કાગલો આવતા હોય? ફક્ત ચૌદ
ગામ? ૮૦૦૦ સેલ્સમેન, ૫૦૦ હીઆબી કન્યાકો!
એ ફાંક વચ્ચે દહાડે ૧૫૪ જુદી જુદી જાનના તો ટેક-
યાગ કંકરે છે, ગમે આવના ફેરવાગની નોંધ મે નોંધ

મુદત પુરી થવેજ મોહોડાની ઉપરની પ્લોટ ખસી નધને
ચાવીને મોહો રસ્તો કરી આપે! પણ લાજો રૂપીયાની
કીમતના પીકચરો અને સામાનો આ સેફ ડીપાછટના
લઈ નશો કેમ? ચીતા ન કરો—તેના પણ ઉપાય છે.
હરોડ સ્ટોરના ડીરેક્ટરોને ખબર આપ્યાથી તેઓ એક
નમરદસ્ત સ્ટીવનું ગાડુ સીપાર્થઓની ચોકી સાથે
તમારે ઘર બેઠા મોકલી આપશે અને તમારો સામાન
આસાનીથી આગ રૂમમા આવશે તમે સ્ટોર્સના આ
ખાનગી ખાતામા ફરના હો ત્યાં પીતળના કહેરા અને
ખારીના કાચ સાફ કરતા મહેનતુ કમદારો જુઓ તો
અનખ થતા ના તેઓ સગળા વીશ્વાસુ ડીરેક્ટરીવો છે,
અને એક ગમથી પીતળ કામ સાફ કરવાને મસે બધું
ધક ધ્યાન તમારી હીવચાવ ઉપર છે વળી મનેજની
આફીસમા એક એનો છુપો હેન્ડલ રાખેલો છે કે જે
દાખનાજ ઉપરથી બસો ગણસો મારસો મદદે દોડી
આવે અને છુપામેલી રીવાયવરો ઉઠાડીને તેપાગ રહે

હરોડ સ્ટોરનું ને આ વણુ લખાણ પીનન
કીધું છે અને આશા ગણુ છું કે તે તમને પસંદ આવ્યું
હશે જો ગમ્યું હોય તો ઠીક છે ને ન ગમ્યું હોય તો—
તો શુ—ઓછી પીડા હવે આગળ ચાલીશુ. આ
સ્ટોર નોના પછી મારૂ મસ્તક એનું ચમ્મન થયું છે કે
હું તેનો સેલેલમા પીછો છોડનાર નથી તમારી પાસે
વાહ વાહ કંગાવીજ ત્યાંજ મારા મનની શાતી થશે આ

કુંપનીની કરોડ રૂપીઆની થાપણ છે. પણ બીજા એક કરોડ રૂપીઆનું તો રીઝર્વ ફંડ છે. એ લોક શુ કરે છે તેની ટીપ આપવાને હું અશક્ત છું. હું ધારું છું કે શુ નથી કરતા તેની ટીપ વધારે જાણવાનોગ થઈ પડે ભાડેના ગાડી, ઘોડાના એ લોકના ચાર મસ મોટા ખાતા છે, જ્યાં એક 'ફેબ' થી ૮ ઘોડાની રાજ્યશી ગાડી ભાડે મળી શકે છે લખજો રૂપીઆના મોટી, હીરા વેચવા કપરાત બે દોઢીઆના વટાણા નોંધએ તોબી આહી મળે છે એકવાર તમારૂ નામ નોંધાવીને પહોણું કરો કે સહુવારના પોહોરમા જોસ્ત, મછી મરગા, ઈંડા સગળુ ઘર બેઠા ચાલ્યુ આવે એક સો મૈલ આધે કર્યો હોય ત્યાં પણ બજાર પુગાડે દહાડામા છ સાત ડીલીવરી ગાડાઓ નીકળે અને વરદીનો માલ પહોચાડતા આવે છ દગીનો વીમો. ફરનીચરનો વીમો, જે કહો તેના વીમો ઉતારવાને તૈયાર શેર કે લોન લેવી વેચવી હોય તો તૈયાર. દુન્યાના કોઇબી વર્તમાનપત્રમા જાહેરબજાર છપાવવી હોય તો તેના ભાવ તાલ, સલાહ વીગતો સગળી તૈયાર. અરે બીરાદરો આ લોકના અપગ ધંધાનો તમને ખ્યાલ નહી આવે—નહી આવે આ સ્ટોર્સની આફીસમા વરસ દહાડે કેટલા કાગલો આવતા હશે? ફક્ત ચૌદ લાખ!! ૩૦૦૦ સેલ્સમેન, ૫૦૦ હીસાબી ક્લાર્કો! એ લોક વરસ દહાડે ૧૫૪ જીદી જીદી જાતના તો ઢે-લોગ કહાડે છે, ગયે ચાલના કેટલોગની નાંચ ને નોંધ

તો એ લોકોએ સમજા મળી ૯૦૩૫૦૦ ફેટલગો વહે ચ્યા હતા. હું એના સંબંધમાં એક હસનુખી વાત કહું જ્યાએ હું મેનેજર ડીરેક્ટર સાથે ફરી ગઈયો ત્યારે ને કહ્યું “આજની મારી મુવાકાતની યાદગીરીના તમારો એક ફેટલગ મને સ્પેર કર્યો?”

“અલખત, મોટી ખુશીથી ”

જગ વારે આ ફેટલગ આવ્યો. અંહુહ—ફેટલગ કે ફેટલગક બાપ! જાણે એક નાની જમવાની ટેબલ! બે માણસ જમ નેમ ઉપાડી લાવ્યા મે જોયું કે આ તો કાજી લેસ ન લાયા, બડા પાપ લાયા આ ભેસને ચક ફરી ઈડીઆ મોકલતા મીસેકની સેસ ઉછો એવું વમાસી મે આ લેટ ઉપકાર સાથે ના પાડી અને અરજ કરી કે કોઈ નાનું પુસ્તક હશે નો કીક પડશે.

“હાજી, નાહાનું એડીશન મગાવું.”

નાહાનું એડીશન—અમથુ કમદા જેટલું વેબસ-ટરની મોટી ડીક્ષનરી આવે છે નેથી જગ મોટું. પદસો પાના, રંગીન ચીજા સાથે આ નાહાનું બચુકનું ફેટલગ હું મારી સાથે લાવ્યો છું મારા વાહાવાઓ પક્ષા કામદાર તો ખગા જોજગ ટેબલ મુકેલી, ત્યાં ચીકીના કાગળ, સાહી, એનવીચાપ, સનુ મકન માત્ર ઉપર ઝીણા અક્ષરે છાપેલું કે “આ ચીકી હું હોઁડ રોરના બેશીને લખુ છું.” એક જુદી આકૃષ્ટ ત્યાં બધી જાનના નાટકોની ટીકીટો મળે અને સીટ ચીઝરે થાય

તમે ઈચ્છો કે મને કૃષ્ણની ખેતમાં જવું છે તો ટેલીફોન
મારફતે એક મીનીટમાં પુછીને તુરત તમને ટ્રીકીટ ઇશયુ
કરે, પછી ગમે તે કંપની હોય. સહુવારના ૯ વાગે,
૧૦ વાગે, ૧૧ા વાગે, ૨ા વાગે, ૪ વાગે અને ૫
વાગે, મોઢીના ભરેલાં ગાડાં નીકળે અને ખાંધીઆ
ઘરાફોને ત્યાં મોઢી પુગાડી આવે. મોઢીનું પણ વર-
સનું કનત્રાકટ. તે એમ કે તમારે ત્યાં છ ખાનારા છે તો
માણસ દીક ૬ પેન્સનો ભાવ કરાવી આપું વરસ એ ભાવે
મોઢી સખાઈ કરે, પછી મોઢી હોય કે સસ્તી. તેજ
પ્રમાણે ગોસ્તનુખી કનત્રાકટ, લીલી તરકારીનું કનત્રાકટ,
મરઘા ખતકાનુ કનત્રાકટ. પણ હજી તો બીજું ઘણું છે.

પ્રકરણ—૩ જી.

મને ઘણા જણ પુછે છે કે મારસેલ્સ તો ક્યારનું
વટાવી છોડ્યું અને તોએ 'મોદીખાનાથી મારસેલ્સ' નેજ
કા શેકો તાણ્યા કરતો હોઈશ? જવાબ સહેલ છે. એક
તો નામ મીકું મોહુપર ચઢી ગયું છે અને બીજું તો
મારસેલ્સ વટાવી ગયો એમ કયુદ્ધ રાખવાને હું ના
પાડું છું. મોદીખાનાથી નીકળ્યા તે પાછો મોદીખાનેજ
આવીશ ને માર્ગમાં મારસેલ્સને ભેટતો આવીશ એટલે
જ જીનું તે સોનું. પણ મારો મીત્ર હરોડ સ્ટોરવાળો
હજી રાહ જુએ છે. આ પ્રકરણમાં એનો છેડો છોડવીશ.

બચારો મગાં, બનકાં, માખણ, માછલાં, નેતી, માણેક, પીયાનો, પટેરા, વેચના પરવાર આવતી નથી તોયે બીજાં ત્રાતસો ક્રમના માથું ઘાલે છે. તરુ ત્રેલના છેટામા નેટલા મકાન આવ્યા હોય ત્યંના સ્વરળા ઘડી-આળોને સાફ રાખવાનું અને આક દહાડે ચાવી આપવાનું તે ક ત્રાકટ ગમે છે છ ઘડીઆળ સુદા ગમે એટલા એક ઘરમા હોય તેને તપાસીને કુંચી આપવાની વસ્ત્ર દહાડે ૨૧ શીલીગ ઘડીઆળો સમાવવાનું એક જુદું ખાતુંજ આ મળતમ સ્ટોરમા છે ઘોડાના હારનીચ સીવવાનું ખાતું છે, દરજીનું ખાતું છે, ચસ્માનું ખાતું છે, દવાઈનું ખાતું છે પણ હવે બસ કે બીજું કાંઈ જોઈયે છે? જગા ધીર ધરો. કોઈ લંડનમા કે બહાર ટાઢિનમા ગુજરી ગયું નો આપણા દેશની પેઠે બમનદારને બોલાવો ને પાસેના ધનાવહુને તેડાવો એવી ધમચકરીની જરૂર નથી. હુગેડવાળાને એક ઘોસ્ત કડ નાખ્યો કે કંફન તૈયાર, કાળા ઘોડાની શોકની ગાડી હાજર, કબજ ઉપર ચહાવવાના ફુલ તૈયાર, સજોમગ્ગરની ઘોર હાજર, મુએક્કાના પેટના આટગડા કુદાડી નાખીને તેને બગાડી ન જાય ને માટે (Cumbalim) કરવાની સગળી શાનગી, ડાકટર સુધા તૈયાર! અરે જાઓરે—તેટલાથીગી શું વધું! સાથે રડવા જનારાઓ બાડેના તૈયાર, તેઓને પહેગવવાના કાળા શોકના કપડા તૈયાર! કંફન એક ચાર આનાનો તાર મોકલવાની ખોટી. હુગેડ સ્ટોરવાળા જમીનગીરી

આપે છે કે રવાનની સાથે જનારા ભાડુતી રડકંદાઓ
એવા કેળવેલા છે કે તેઓ ભાડુતી છે એમ કોઈ જાણે
નહીં! જ્યેા ભલકો મારવો હોય ને ઘણી ગમગીની
બતાવવી હોય તેવો ભાવ. જાણે સમજો કે દલ્લાવાળો
કાકો મરી ગયો ને તમને તડકો પડ્યો તો તેના હેશાનમાં
કાકાજીને ઠાકમાકથી ખદેરી કહાડવા હોય તો મોટી કુમ-
ટાંવાળી ચાર ઘોડાની કંફન સાડે રથ, જોડીની બીજી
બુમો નંજ મણ, હાથનાં મોજાં પહેરેલા કોચમેનો તથા
ગાડીમાં બેસીને જુઠી જુઠી આખ ગુછનારા ઠગારાઓ
છ, એ બધાના રૂ ૫૦૦!! પણ તેમ નહીં ને કાકા
માથે પડેલા હોય ને પેટમાં ડકડા હોય તો સંઘળું પચીસ
રૂપીઆમાંથી થઈ શકશે. ફક્ત પાવલાનો તાર ને તમારે
થું ખરચવું છે તેનો આંકડો મોકલવાની વાર. પણ કોઈને
જુમીદા થવું ન હોય ને બળી મરવું હોય તો તેની
પણ ના નથી. રૂ ૨૧૦ મોકલી આપો તો તમારા મુદ્દ-
બને બાળી ભશમ કચીને વળી તેની રાખ તમારે ત્યાં
આંખમાં ટાકકે આપવા મોકલી આપશે!

અરે બાપજી, બાપજી! આ લોકનાં જોણુ કૌતક
આગળ આપણી અક્કલ હેરાન પરેશાન છે. લંડનના
ફેશનેબલ લોક રશીયન 'ફર' ના શાલ કોશાલા માટે
ન મનાય એવી કીમત આપે છે. આ રૂવાંટીના કલોક
યાને જલ્મા ઠંડીના દીવસમાં કામ લાગે ને ગરમીમાં તો
ઉંચા મેલી છાનવા પડે. પણ જો બરાબર ન મેલે તો

નાહું કીડીઓ લાગુ પડીને હજારો રૂપીઆની ખર્ચા કરી નાખે. એટલા માટે હરોડ સ્ટોગવાળાઓએ એક મોટું ખાતુ સ્થાપ્યું છે, તેના એવી ગોપનીય કીધી છે કે એક મોટા દીનાનખાનામા સપાળા પીછના કલોક વગેરે ટાગવામા આવે છે અને તે ઓરડાના સ્ટ્રીનની પાછપો લાગુ કરી દીરેલી છે તે એવી રીતે કે આખું વરસ સુધી આ ઓરડાની ગરમી એકસરખી રહે છે અને ભીનાસ બીવકુલ દાખલ થવા પામતો નથી પણ હજી આગળ ચાલો હરોડનો ખુટ અને શુનો સ્ટોગ એક નાનું નેવું એકઝીબીશન છે એમ કહે તો ચાલે હું ધાર છું કે લડીઝ નેનટલમેનના ખુટોની સપાળા લખખાની ગણાતી હો એ લોકનું ધોતાનું જ ખુટ બનાવનાનું કારખાનું છે અને ત્યાં તનારા માપ વગેરે નોંધી રાખનાની એક મોટી આફીસ છે એક વાર તનારે માપ નામ ઠામ લખી લીધું કે તને એક નખર આપનાના આનગે આ નખર દશ વરસેમી મોકની આગર કીધો કે તમાગ પગનું ખુટ તૈયાર અરે પણ એ લોકનું દવાઈ બનાવવાનું કનધાન તો જુઓ મોટું જાણે ગતના ઉંચી કેન આનતી હોય! હું ધાર છું કે કુન્યામા નેટલી પેટટ મેડીસીનો બનતી હશે ને અહીં જમાન કીધેનો છે બાવ ઉગાડવાના હજારો નુસખા, દાન સફેદ રાખવાના લખખો પાઉડ્રો, આખા ખુમસુગત કરવાના કુડી દશેક ખેનાનોથી અહીં દેનાલોની હરોહાર ભરી નાખી છે

કાંઈ અગાણીત ડાક્ટરોના પ્રીસક્રીપ્શનો અહીં દરરોજનાં બનતાં હશે. એ જખરો ચોરડો જોવાજોગ છે. હારની હાર ડીપલોમાવાળા કેમીસ્ટો અહીં દવા તૈયાર કરવા, ગોળીઓ બનાવવા, અને પડીકાં વાળવામાં ગુટી ગયલા જણાય છે. વળી તમારા માણસને ખોટી ધવાની જરૂર નહીં. જેવી દવા તૈયાર થઈ કે સ્ટોરનો પોર્ચો સાર્થકલ ઉપર સવાર થઈને તમારે ઘર બેઠાં પહોંચાડે એવી ગોઠવણ રાખેલી છે. બધા પ્રીસક્રીપ્શનનો એકજ મુકરર ભાવ. આને મળતું અને આવડું મોડું ખાતું મુંબઈમાં કે કલકત્તામાંથી મારા જોવામા આવ્યું નથી.

મારો એક પ્રીય વાચનાર જોણે આ ઉપરં આપેલી વીગતો મારા હાથ અક્ષરની લખેલી ગઈ કાલે વાંચી તે લખડી ઉઠ્યો કે “અરે પણ બસ કેની, હજી કાંઈ બીજું બાકી છે?” હા છે—વળું છે. પ્રીન્સ એક વેલ્સ આવે તો ચારકાં ઉભાં કરવા, બતીઓ લગાડવી, વાવટા ટાંગવા, એ સગળું હરોડ સ્ટોરવાળા માથે લીએ છે! પચાસ રૂપીઆથી તે પચાસ હજાર રૂપીઆ સુધીની આતશખાલ જોઈતી હોય તો ફક્ત એક ચીઠી અને એક! બેંડ વાજાં જોઈતાં હોય તો પાંચ માણસથી પાંચસો માણસનું બેંડ તૈયાર. લગ્ન સારું માંડવા બાંધવા હોય, ભાથણ કરવા સારું ખુલ્લી જગાપર છાપરાં નાખવાં હોય, ડાન્સ સારું દેવાનખાનું બનાવવું હોય તો હરોડને લજો. ના એટલુંજ નહીં—પણ પાંચથી

પાંચ હજાર માણસને જમાડવા હોય તો હરોડ પાનરી તૈયાર છે એ લોક ફ્રેંચ પાલીસ કીધેવા લાકડાના બગવા પોતાના ગોડાકિનામાં તૈયાર ગાંજે છે અને નાગો તે જગા પર બે ક્યાકમાં તે ઉભા કરી, અદર ઇલેક્ટ્રીક લાઈટ, કુચના કુડ, નેટના પડદા સુદ્ધા તૈયાર કરી નવો પરી-આનો માજો બનાવી આપે છે પણ આ બગવા ઉભા કરીને પછી તનારા પરોણાઓને રીઝનરો કેમ? ફકર ના કરે. હરોડને લખો એ લોક પાસે નાટક ટોળી, મશ્કેરા ટોળી, જાદુગર ટોળી, નાચણીઆ ટોળી, સપ્તળી પગા રદાર તૈયાર છે જેવું કાન તેવું દામ પૈસા—પૈસા—બસ પૈસા લાવો ને એ લોક આસમાન નીચે લાવનાને તૈયાર થશે બેંડ માકલશે તેબી કેવું? દરેક વગાડનારને કીરમજી ડ્રેસ ઉપર સોનેરી ફીટનો સાજ અને દરેક વગાડનાર આદવાજો! સ્ત્રી વગાડનારાઓનું બેડ નોઈતું હોય તો તેબી તૈયાર છે બચ્ચાઓની પાર્ટી હોય, ને તેઓને હસાવના હોય તો નાની સરકસ પાર્ટી, કેળવેલા ગધેડા સુદ્ધા, આ લોક તૈયાર રાખે છે તરેહનાર હોય ચાલા-કીના ખેલો કરી દેખાડના જાપાની હુન્નરનદો હરોડ સ્ટોરને ત્યાં મેજુદ છે પેટેબો, પચીઓ, હથેલીમાં ચાદ દેખાડનારાઓ, નાચતા ટાપીઓ, મેજુ લેનટર્નો, હબસી સીતારીઓ, જ નોઈએ, જેટલામાં નોઈએ, અને જ્યારે નોઈએ ત્યારે તૈયાર છે મવાવ એટલોજ કે—થુ તૈયાગ નથી.

આહ! હવે તો હું ઠાક્યો—પણ આજનું પ્રકરણ પૂરું કરવા વગર ઉઠવું નથી. જરા ચોપડી વેચવાનાં ખાતાં માટે તો નજર કરો. અરેરે—જાણે આપણી ટાઉન હોલની રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીનું પુસ્તકખાનું! તમને ગમે એવી ચોપડી જોઈએ તો છપાયલા ભાવ કરતાં રૂપ ટકે આછે! જે ચોપાનીઈ જોઈએ તે રૂપ ટકે આછે. જેવું ચોપડીનું સંગ્રહસ્થાન તેવુંજ મ્યુઝીકનું સમજવું. પીયાનો વેચવાવાળા વીમાગમાં ગયો તો ત્યાં પીયાનોનાં વહાણુજ ફાટેલાં! મેં ગાણુવાની તજવીજ કરી પણ નીશકળ થયો. વળી રમુજ થું કે જે મકરની બનાવેલી તેના ભાવ કરતાં તેજ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ હોરોડનાં સ્ટોરમાં સસવું. તમારે ગમે તો ખુદ બનાવનારને ત્યાં જઈને પીયાનો પસંદ કરીને લેઓ તો તેના પૈસા હોરોડવાળો ભરે ન તમારી પાસેથી મહીને મહીને નાની રકમ વસુલ કરે. કેટલાક પીયાનો બનાવવાન કારખાના તો હોરોડ સ્ટોરવાળાઓએ પોતાનેજ માટે ભાડે રાખેલાં છે. તેમાં બનતો માત્ર બીજા કોઈને મળે નહીં.

વળી હોરોડનું એક બીજું ખાતું ઘણું જાણવા-જોગ છે. સમજો કે તમારે ચાર પાંચ અથવા વધુ મંડીના બહારગામ જવું છે અને બંગલો ભાડે રાખવો નથી, તેમજ તમારું ફરનીયર, વાસણુ કુસણુ, રાચરચીયું ઘણું છે ને તે કહાડી નાખવાની અથવા વેચી નાખવાની મરજી નથી, તો તેને ભરી રાખવા માટે હોરોડવાળાઓએ એક

પાંચ હજાર માણસને જનાડવાં હોય તો હરોડ પાવરી તૈયાર છે. એ લોક ફ્રેચ પાલીસ કીધેલા લાકડાંના બંગલા પોનાનાં ગોણાનાં તૈયાર રાખે છે અને માગો તે જગા પર બે કલાકના તે ઉભા કરી, અંદર ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ, કુલના કુંડાં, નેટના પડદા મુઢા તૈયાર કરી નવો પરી-આનો માગો બનાવી આપે છે. પણ આ બંગલા ઉભા કરીને પછી તમારા પરોણાઓને રીઝવશે કેમ? ફકર ના કરો. હરોડને લખો. એ લોક પાસે નાટક ટોળી, મશ્કેરા ટોળી, જાદુગર ટોળી, નાચણીઆ ટોળી, સ્વચ્છ પગારદાર તૈયાર છે. જેવું કામ તેવું દામ. પૈસા—પૈસા—બસ પૈસા લાવો ને એ લોક આસમાન નીચે લાવવાને તૈયાર થશે. બેંડ માફલશે તેખી કેવું? દરેક વગાડનારને કીરમછ હેમ ઉપર સોનેરી કીટનો આજ અને દરેક વગાડનાર આદવાળો! શ્રી વગાડનારાઓનું બેંડ નોંધતું હોય તો તેખી તૈયાર છે. બચ્ચાઓની પાર્ટી હોય, ને તેઓને હસાવવા હોય તો નાની સરકસ પાર્ટી, કેળવેલાં ગધેડાં મુઢા, આ લોક તૈયાર રાખે છે તરેહવાર હોય ચાલા-કીના ખેલા કરી દેખાડવા જાપાની હુનરમંદો હરોડ સ્ટોરને ત્યાં મેન્ટુદ છે. પેટેખાનુ પંચીઓ, હથેલીનાં ચાંદ દેખાડનારાઓ, નાચતા હાથીઓ, મેછક લેનટર્નો, હબસી સીનારીઓ, ને નોઈએ, નેટલાના નોઈએ. અને જ્યારે નોઈએ ત્યારે તૈયાર છે. સવાલ એટલોજ કે—શું તૈયાર નથી.

બતેલાઓમાંથી પેટીઓ ચઢાવવા તથા ઉતારવા માટે રાક્ષસી હાઈડ્રોલીક ચારીઓ છે. ભાંગે તુટે તેના જવાબદાર તે લોક છે. આવી જાતની ગોડવણ મારા રખડપટામાં મેં બીજે કોઈ ઉકાણે નોંધ નથી.

તમે વાંચીને અચરત થશો કે આ હરોડ સ્ટોરનું ઘોડા ગાડીઓનું ખાતું લગભગ આપણી ટૂંમવે કંપનીના કોલાબા તરફના તમેલાઓને મળતું આવે છે. એક દીવસને માટે, અડવાડીયાને માટે, મહીનાને માટે કે વરસને માટે જેટલી અને જેવી ગાડીઓ જોઈએ તેવી તૈયાર છે. કોઈ ધમધમી શેહાદીમા કે નામદાર શહેનશાહની લેવીમાં જવા માટે ૧૦ હજાર રૂપીઆ સુધીનું ટર્ન આઉટ જોઈતું હોય તો તે, તેમજ સેંકડો જુએ અને સેંકડો આમનીબસો એ લોક તૈયાર રાખે છે. બધાંના ભાવ ઠરાવેલા હોવાથી કશી પચાત પડતી નથી. ઘોડા-વાળાઓના અને કોચમેનોના યુનીફોર્મ હું બીહતાં બીહતાં કહું છું કે આપણા ગવરમેંટે હાઉસના લીવરીઝ કરતાં પણ ચંદીઆતા છે.

પણ હવે હું ધારું છું કે આપણા મીત્ર હરોડનો છેડો આવી પહોંચ્યો છે. બચારાઓને પરવાર ઘણી હશે કારણ કે મેં ઉપર વરણુવ્યું તે ઉપરાંત એ લોકનાં પોતાનાં લીલાંઉખાના છે જેમાં દર અડવાડીયે મોટાં લીલાંઉ થાય છે. આ લીલાંઉમાં ફક્ત સરસામનજ નહીં પણ મોટા મોટા વાડી બંગલા અને લખખા

જળગદસ્ત ચાર મજલાની ઇનારત બાધી છે. આ ઇનારત
 દશ એકર જગા રોકે છે પીઆનો, પીકચર્સ, કપડાલતા,
 સ્વરુ ઘણા થોડા બાડમા આ હફતેખાનમા ભરી રાખ-
 વામા આરે, અને તે બગડી ન જાય તે માટે ગરમ
 સ્ટીનની પાઈપો ચોરડાના ઉતારેલી કે જેથી દરેક ચોર-
 ડાની ટેપરેચર સનાતર જળનાઈ રહે આ આખી
 ઇમારત પથ્થરની અને લોહાની બાધેલી છે અને તેમા
 લાકડાનુ નાન પણ નથી, એટલે આગ વરાળની ધાસ્તી
 નથી. જે બગવો અથવા મકાન ખાલી કરી જવાનુ
 હોય તે માટે એવી સીસ્ટ લગાડેલી છે કે મસ નોટા
 ગાડાઓમા સ્નાન લરી તે ગાડાઓ એનના એન રેલરે
 સ્ટેશન ઉપરથી આખા ને આખા ત્રકમા ચહુડાવી દે છે
 અને તે દૂન બાર્નસ ખાતેના આ અક્ટગ કોમરમા જઈ
 સાચા વડે આ ગાડા આખા ને આખા રમકડાની પેઠે
 ઉપાડીને ઉપવા મજલાઓ ઉપર ખાવી કરે છે જેના
 ગાડા ખાવી થયા કે લીફ્ટમા પાછા નીચે ઉતારી ત્ર-
 ઉપર ગચ્ચા કે પાછા બીજે મથે ગયેવાન જાણના
 દાદર ઉપર કબાટ ચહુડાવના 'હવામહે'ની ધારૂવ નહી
 કે કટેરાઓ સાથ અજળાઈને ઘસી પડનાની ધાસ્તી નહી
 અગર વરાળની ઈચ્છા હોય તો ગમે એટલુ ફરનીચર
 મોટી પેટીના પેક કરીને કહો તે વહાણના લડાગના
 મુઠ્ઠી આપે, કાગલ કે લોહ સ્ટોગવાળાઓ સખ્યાબંધ
 પોતાના બનેવાઓ તૈયાર રાખે છે એટલુજ નહી પણ

ખતેલાઓમાંથી પેટીઓ ચઢાવવા તથા ઉતારવા માટે રાક્ષસી હાઈડ્રોલીક ચારીઓ છે. ભાંગે તુટે તેના જવાબદાર તે લોક છે. આવી જાતની જાડવાણુ મારા રખડપટામાં મેં બીજા કોઈ દેકાણુ નોંધ નથી.

તમે વાંચીને અચરત થશો કે આ હરેડ સ્ટોરનું ઘોડા ગાડીઓનું ખાતું લગભગ આપણી દ્વારે કંપનીના કોલેખા તરફના તમેલાઓને મળતું આવે છે. એક દીવસને માટે, અડવાડીયાને માટે, મહીનાને માટે કે વરસને માટે જેટલી અને જેવી ગાડીઓ નોંધે તેવી તૈયાર છે. કોઈ ધમધમી શેહાદીમાં કે નામદાર શેહેનશાહની લેવીમા જ્યાં માટે ૧૦ હજાર રૂપીઆ સુધીનું ટર્ન આઉટ નોંધતું હોય તો તે, તેમજ સેંકડો ખુમે અને સેંકડો આમનીખસો એ લોક તૈયાર રાખે છે. બધાના ભાવ કરાવેલા હોવાથી કશી પંચાત પડતી નથી. ઘોડા-વાળાઓના અને કોચમેનાના યુનીફોર્મ હું બીહતાં બીહતાં કહું છું કે આપણા ગવરમેંટ હાઉસના લીવરીઝ કરતાં પણ ચઢીઆતા છે.

પણ હવે હું ધારું છું કે આપણા મીત્ર હરેડને છેડા આવી પહોંચ્યો છે. બચારાઓને પરવાર ઘણી હશે કારણ કે મેં ઉપર વરણુઓ તે ઉપરાંત એ લોકનાં પોતાનાં લીલાઉખાના છે જેમાં દર અડવાડીયે મોટાં લીલાઉ થાય છે. આ લીલાઉમા ફક્ત સરસામનન નહીં પણ મોટા મોટા વાડી ખંગલા અને લખખા

રૂપીઆના એસ્ટેટો વેચાય છે. પણ હવે ખસ—આ હેરોડ સ્ટોરની બાબદમાં વાંચનારનો ઘણો ક્ષીમતી વખત મેં રોક્યો છે, એટલે મારે તેમનાથી દરગુજર ચાહવી કે તેઓએ મારો ઉપકાર માન્યો તે સવાલ હું વાંચનારની મુનસીફી ઉપર છોડું છું.

પ્રકરણ—૪ થું.

પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ અત્રે પધારી ગયા તેના સનમાનમાં મુંબઈમાં લંકા સળગી તેની પુઠે વડોદરા રેલવેની આફીસમાં લાહે લાગી ત્યારે મારું મન થયું હતું કે લંડનની ક્ષાયર પ્રીંગ્લેટનું વર્ણન આપું કેમજે લંડનની આગ હોલવનારી સામગ્રી વળી હેરોડ સ્ટોરનેબી પાણી પાય એવી છે. મુંબઈમાં જ્યારથી મી૦ નીકોલ્સ આગ હોલવવાના ખાતા ઉપર ઉપરી તરીકે આવ્યો ત્યારથી આગ વેળાન સંતાપજનક ચીત્રો બહુજ કમી થઈ ગયા છે એ તો જાણીતી વાત છે. પણ જ્યારે હું કહીશ કે આ મી૦ નીકોલ્સ પણ લંડનની પ્રખ્યાત ક્ષાયર પ્રીંગ્લેટનો એક નાનો અમલદાર હતો, ત્યારે વડા કારસાઈએ કેવા હશે તેનો કઈક ખ્યાલ આવશે. લંડનની સાઃ લાખ માણસની વસ્તી અને ગંબીર વેપાર વર્ણનની વચ્ચે કરોડો ઈલેક્ટ્રીક લાઈટ છતાં તે આગથી કેટલું નીરાણું છે તેનો મોટો ગુણ ત્યાંની ક્ષાયર પ્રીંગ્લેટ સીસ્ટ-

મને છે. આ સીસ્ટમના મેં એટલા વખાણુ સાંભળ્યા હતા કે વગ લગાડીને મેં એ ખાતાના કુશળ વડા કેપ્ટન હેમીલટન સાથે મેલાપની ગાઠવણુ કરી. એક બુધવારે સહવારના દશ વાગતે હું ગયો ત્યારે મને સંગ્રહું ફેરવીને દેખાડવામા આવ્યું. આગનો ટેલીફોન થતાજ અડધી મીનીટમા બબાઓ નીકળી પડે છે એમ જ્યારે મે સાંભળ્યું ત્યારે સભ્યતાને ખાતર હોકું તો હલાવ્યું, પણ મનમા જરા શંકા ખરી કે આ મારા વહાલાઓ તોય મારે છે તે કાંઈ જોતાજ નથી મારા મોહ ઉપરથી મારા ભીતરમા શુ પસાર થઈ જાય છે તે વડાએ વાચ્યું કે થું, એટલે તે બોલ્યો “મીં મરજ-ખાન, અમે દર બુધવારે સાંજના અમારા સ્ટાફની ફીલ લઈએ છીએ ત્યારે તમે ચાર વાગતે આવશે તો તમારા જોવામા બધું આવશે ” મેં આવવાની ખુશી દેખાડી. હજી તો મારા મોહમાથી આ શબ્દો નીકળી રહ્યા ન હશે તેવામા અચ્ચત્તુચ બચુગલ કુકાયુ—ધરધર કરતા ચાર ઘોડા—મોટા પહાડ જેવા—ચાર પગે દોડતા આવ્યા—મને કોઈએ બાળુમાથી પકડીને જેંચી લીધો—ઘોડા બરા-બર ફાયર એનજીન આગળ જઈ પોતાની મેળે ઉભા, ઉપરજ કપીથી હારનેસ તૈયાર રાખેલા તે એક બે સેકંડમા નખાયા અને અડધી મીનીટની અદર ઇનજીન સોર બકોર કરતું નાહુ એક મીનીટમા તો સંગ્રહું સુમશાન હુ તો પહેલા એવો લખરાઈ ગયો કે થું થયું તે સમજળી

પડે નહીં. આખરે વડાએ મને સમજ પાડી કે તમારાં સારાં નસીબે આગની ખજર આવી પુગી એટલે કેટલી ઝડપથી સંઘળું થાય છે તે તમે તમારી નજરે જોયું. હા, જોયું ખરું પણ, તે મારા વાંચક મીત્રાને કેમ સમજાવું એ મારી મુશ્કેલી છે. હું જે વર્ણન આપું છું તે સાહિત્ય વર્ક ફાયર શ્રીગોડનું સૈંત્રજ સ્ટેશન છે તે સમજાવું. પહેલાં તો દાખલ થતાં ત્યાં આઠ ઇનજનો મુકેલાં હતાં. તેમાં એવી કળા કરેલી કે માલે ઝીણી આંધ રાત અને દીન બળ્યાજ કરે. જેવું બુગલ થાય કે ચોકસ માણસોનું એટલુંજ કામ કે એક પવનની એવી પચુકરી લાગુ કરી દેય કે ઇનજન હમ્મુ તો તમે-લામાથી બહાર પડે તે અગાઉ તો સ્ટ્રીમ ચહુડીને પચાસ પૌડ પ્રશર ઉપર આવી જાય. જ્યારે જુઓ ત્યારે સ્ટ્રીમ તૈયાર. આ ઇનજનની આગળજ કંખીથી એવી ચીતે હારનીસ ટાગીને તૈયાર રાખેલા કે ઘોડા આવીને ઉભા રહેતાજ એક સેકંડમા હારનેસ તેમનાં આંગ ઉપર પડેલુંજ જાણવું. પાસેજ તમેલામા હમેશ આઠ ઘોડા વારી પ્રમાણે તૈયાર ઉભેલા. તેઓને એવા કેળવેલા કે બુગલનો સાદ યનાજ ચાર પગે આવીને હારનેસની તળે ઉભા રહે. વીસ આદમીઓ વારી પ્રમાણે ઇનજન આગળ ઈંચા છુટ અને પીતળની કોલાહ પહેરેલા બેઠેલા તૈયાર. બુગલ થયું કે તેઓ ઇનજન ઉપર ચહુડી બેઠે અને અડધી મીનીટમા તો બધો ચા પગે નાચનો

હતો, કુંકું કરતો ચાલ્યો. હજી તો વડો મને આ સંઘર્ષ સમજાવે છે તેટલાં દશ મીનીટમાં તો ઈનજીન પાછું આવ્યું. મેં અમયખીથી પુછ્યું “કેમ આગ હોલાઈ ગઈ કે?”

વડાએ હસીને જવાબ દીધો “આગ લાગી હતી નહીં—પણ તમારી ઇતેજારી હું પામી ગયો અને તમને અચપુચ દેખાડવા તથા મારા માણસોની પરીક્ષા લેવા મેં જાદો દેલીફોન મંગાવ્યો હતો.”

“પણ તે બનેજ કેમ? કાંઠાંથી દેલીફોન આવ્યો?”

“તેનો હું જાણતો આપું. લંડનના આખા

વીસ્તારમાં અમે ૮૦૦ થાલલા ઉભા કીધા છે. આ દરેક થાલલા ફાયર બ્રીગેડના દેલીફોન છે. દરેક ફાયર-મેનનાં ખીસામાં અકેકો પાકેટ દેલીફોન છે જે આ થાલલાને વળગાડ્યાથી તેઓ ગમે તે ડીસ્ટીકટ સાથ વાત કરી શકે છે. હવે મેં મારાં ખીસા માંહેનું દેલીફોન લગાડી અહીંથી ચાર મૈલ દુરનાં એક સ્ટેશનને બખર આપી કે આગ લાગી છે એવો તેણે સંઘેસો મોકલવો. સંઘેસો આવતાને વાર કેટલી વારમાં બખા નીકળી પડ્યા તે તમે પોતેજ જોયું છે.”

મેં જવાબ દીધો કે “હું ખરેખર અચરત છું, પણ આ ઈનજીનો ગયાં તે હિપરબોલિસ આગવાળાઓ જાણે છે કે આ ખરી આગ નથી પણ જાદો તપાસ છે?”

“નહીં—તે લોકોને કશી બખર નથી—તે લોકોની ફરજ એટલીજ કે બ્યુગલ ચતાજ માથે પીતળની કોલાહ

પેલેરીને ઉપર ચહુડી બેસવું. સાથે મુખીનટેનડટ છે તે બધું જાણું છે હવે, આજે બખો પાછો આવ્યોખી.”

હાથારો, ગયાને દશ મીનીટ થઈ હરો એવામા ધરધગ કરતો બખો પાછો આવ્યો અને ખખર આપી કે એક નેત્ર નતાન વચ્ચેના થાભલાએ ખખર આપી કે “પાછા ફરો-કામ ખલામ થયું છે” કખીથી હાગનેસ ઉચકાઈ ગયું, ઘોડા પોતાની નેજે દોડીને પોતાની જગા ઉપર જઈ ઉભા, આગનાળા બાજદો ઉપર પાછા હાગેહાર બેસી ગયા અને એક મીનીટમા તો સમજી પાછું વગે સગે! આ ઝડપ ચડપ જોઈ ને હજારો હજાર આફરીન કીધી કે યા પગવદેગાર, જ્યા આવી સરળી તૈયારીઓ હોય ત્યા આગનું શુ ચાલે! સાઉથવર્કના મોટા કાયર સ્ટેશનમા ફરવું એ ગોયા એક નવી છંદગીને નવો સફો ખાવના જેવું છે ત્યા કનનાનની અને ચામડાની પાઈપો એવી ગચીને મુકી છે કે જાણુ મોટો શીહા અઝગર ગુંછડું વાળીને પર્વત બન્યો હોય આ ‘હોઝ’ અથવા પાઈપ એવી લાખી છે કે જો તેને ઉખેડીને લાખી નાખે તો પચાસ ત્રેવ મુઘી પહોચે, એટલે બારી-બંદરના સ્ટેશનથી નાખે તો છેક નેરલના સ્ટેશન મુઘી છેડો લાગે! વળી ધનછમોની લગોલગ ‘કાયર એસકેપ’ સીડીઓ લગાડેલી છે આ સીડીઓ ૭૦ ફીટ મુઘી ઉચી લગાડી થકાય, અને તેના એડી સફાઈથી ગોલવણ ફરેલી છે કે આગના બળતામાથી પાણુ કોઈને આ મીડી

તરફતે નીચે જમીન ઉપર ગળડાવી ચેલવું હોય તો
તેનાં બદનને અલવલ આગુથા વગર તેમ બની શકે.

આ આગ ખાતાના સાધારણ માણસોને અડવા-
ની આની ૩૦ શીલીંગ એટલે મહીને દહાડે લગભગ
૫૬૦ નો પગાર તથા રહેવાનું મકાન મળે છે. તેમનાં
બચ્ચાં છોકરા સુખમાં રહે અને આગવાળાને કાંઈ
અકસ્માત થાય તો તેઓનો ગુનરો થાય એવા સંધળા
પક્કા બંદોબસ્ત કીધેલા છે. સાઉથવર્કનું સેન્ટ્રલ સ્ટેશન
જે જે ઉપર વર્ગુબ્યું તેવા લંડન ખાતે ૬૦ સ્ટેશનો
છે અને તે દરેકમાં ૧૧૨ માણસની ટુકડી રાત દીવસ
તૈયાર રાખવામાં આવે છે. કોઈ પણ દેકાએ આગની
ખબર મળતાજ આસપાસના ૨૦ સ્ટેશનો પરથી બંબાઓ
સ્ટીમ ચઢેલા પાચ મીનીટમાં આવી પુગે છે, અને
પાંચમા પાણીનો 'ફોર્સ' જથ્થકનો હોવાથી ગમે એવી
જખરી આગને પણ માથેવહી થવાનો ચાન્સ મળતો
નથી. લંડન શહેરમાં દરરોજની સરામરી ૪૩ આગ
લાગે છે એટલે મહીનાની ૧૨૦૦ ઉપર આગ થઈ પણ
તે છતાં ધન્ય છે ત્યાંની કાયર બ્રીજેડ સીસ્ટમને કે કોઈ
વારબી અસાધારણ મોટું નુકસાન થવા પામી શકતું
નથી. કાયર બ્રીજેડના માણસો એના ગંદાપણા એવા
જમરા અને એવા હીમતવાન છે કે મોટી આગના
બડકામાં આખા ને આખા ઝીપલાવવું એ તો તેઓને
મનથી એક રમત મીસાલ છે. ૨૮ વરસ સુધી નાકરી

કરે તેને તેના પગારનો ૨/૩ ભાગ પેનશન આપવાનો સરેશતો છે, તે છતાં, અન્ય બેબુ છે કે સુનંદા આગવાળાઓ પેનશન ખાવા કરતા ખુદ આગમા ધસવાનું વધારે પસંદ કરે છે. બળતામા પોતાનું બદન ઝીપલાવે ત્યાર તેઓ ગુંગળાઈ ન જાય તે માટે તેઓને પીતળની એવી ટોપી પહેરાવી છે કે જે ગળા સુધી ઉતરી જાય છે, અને દમ લેવા માટે ટોપ ઉપર ચીમની જેવી કહાડેલી છે. આ ચીમની બે રીતની ગરજ સારતી જણાય છે. એક તો બળતાની વચ્ચે માથેથી પવન આવે અને બીજું તો માથા ઉપર ગબડી પડતી ઇમારતનો પથ્થર અથવા બીમ આવી પડે તો બચાવ થાય. આ કાપર બ્રીગેડ માણસોની ઉપર રાત દીનની નક્કા છે. વીસ વીસ માણસની ગેંગ વારસ કરતી રાત દીન ઈનજનો આગળ કપડા પહેરીને તૈયાર બેસી રહે છે, પણ એટલાજ પ્રમાણમા તેમના સુખને માટે બેન્ડ વાજી, ખાસ નાચકથાળા, રીડીંગ રૂમ, તેઓને બંધરી છોકરા માટે બજારો વગેરે સગળ સરકારી ખર્ચ થાણુ છે.

પણ હવે આગને આગ લગાડીયે, અને કાઈ વધારે ખુશનુમા બાગદ ઉપર નીગાહ પહોચાડીયે. હું ધારું છું કે સોના રૂપાની વાન લખીશ તો વાંચનારને વધારે મીઠી લાગશે. આખા યુરોપ, અમેરીકા અને એશીયાના બે કોઈબી બેંકનું ચક્ષુ એક સરખી રીતે સ્પીકારવામા આવતું હોય તો તે બેંક એક ઇંગ્લંડ છે.

ફ્રેંચ સરકારની નાટ કે નેપોલીયન, જર્મન શાહાનશાહની નાટ કે સોનેરી વીસ માર્કનો સીકો, ઇંગ્લંડ કે ઇટાલીમાં વટાવવા જશે તો કોઈ હાથ લગાડશે નહીં. આપણા મુંબઈના રૂપીઆને કે સો રૂપીઆની નાટને ખુદ બ્રીટીશ મુલકમાંથી કોઈ ઝાંખીને જોવાનું નથી. પણ ખેંકે એક ઇંગ્લંડની નાટ કે ઇંગ્લંડનો સોનાનો સોવરીન સાહચ આફ્રીકાનાં ખુણામાંથી ચપ દેતો ઉચકાઈ જશે. આખી ધરતીમા સર્વથી માતબર ખેંકે-ખેંકે એક ઇંગ્લંડ ગણાય છે. અને તેના થું ભાર હુશે કે ઘાતાની નાટો કહાડવાની તેને ખુદ પાર્લામેન્ટે સત્તા આપી છે! પણ જટલા અખજની નાટ એ ખેંક કરતી કરે તેટલા અખજનું સોનું ઘાતાની તીનોરીમા અનામત રાખવું નોંધ્યે એવો કાયદાએ આ ખેંક ઉપર બપતો રાખેલો છે. જ્યારે હું ખર્ચ ખાતો હાડમાર થતો લંડન સુધી ગયો ત્યારે ત્યાંની ખેંક એક ઇંગ્લંડનો કાચા સોનાનો હુંગર ન જોવો એ હેમલેટના ખેલમા જઈને ખુદ હેમલેટને જોવા વગર પાછું ફરવા બરાબર કહેવાય. ખબર કહાડી તો જણાયું કે છેલ્લાં એક વરસને દરમ્યાન એક ઘેલા પુરૂષે ખેંકના ગવરનરના અંગ ઉપર ખીસ્તોલ ફેાડી ત્યારથી ખેંકના અંદરના ભાગોમા વીઝીટરોને દાખલ કરવાની સખત મનાઈ કરવામા આવી છે, અને 'ગોલ્ડ રીઝર્વ' ના લોયરામા તો એ નસીબદાર ખેંકના દેઝરર અને તેના ખાસ રખેવાળો સીવાય બીજા કોઈથી

કરે તેને તેના પગારનો ૨/૩ ભાગ પેનશન આપવાનો
અરેશ્તો છે, તે છતાં, અજબ નેવુ છે કે સુનદા આગ-
વાળાઓ પેનશન ખાવા કુત્તા ખુદ આગમાં ધસવાનું
વધારે પસંદ કરે છે બળતામાં પોતાનું બદન ઝીપલાવે
તેવાર તેઓ ગુગળાઈ ન જાય તે માટે તેઓને પીતળ-
ની એવી ટોપી પહેરાવી છે કે જે ગળા સુધી ઉતરી
જાય છે, અને દમ લેના માટે ટોપ ઉપર ચીમની નેવી
કહાડેલી છે આ ચીમની બે રીતની ગરજ સારતી
જણાય છે એક તો બળતાની વચ્ચે માહેથી પવન
આને અને બીજી તો માથા ઉપર ગબડી પડતી ઇમા-
રતનો પથ્થર અથવા બીન આવી પડે તો બચાવ થાય.
આ ફાયર બ્રીગેડ માણસોની ઉપર રાત દીનની નક્કા
છે વીસ વીસ માણસની ગેગ વારા ફરતી રાત દીન
ઈનજનો આગળ કપડા પહેરીને તૈયાર બેસી રહે છે,
પણ એટલાજ પ્રમાણના તેમના સુખને માટે બેન્ડ
વાગ્નુ, ખાસ નાન્કશાળા, રીડીંગ રૂમ, તેઓને બર્થરી
છોકરા માટે બજારો વગેરે સ્વાસ્થ્ય સરકારી ખર્ચે ચાલુ છે

પણ હવે આગને આગ લગાડીયે, અને કાંઈ
વંધારે ખુશનુમા બામદ ઉપર નીગાહ પહોંચાડીયે હું
ધાર છું કે સોના રૂપાની વાત લખીશ તો વાચનારને
વંધારે મીઠી લાગશે આખા યુરોપ, અમેરીકા અને
એશીયામાં નો કોઈબી બેકનું ચવણ એક અરખી રીતે
સ્વીકારનામાં આવતું હોય તો તે બેક એક ઇન્ક છે

ફ્રેચ સરકારની નાટ કે નેપોલીયન, જર્મન શાહાનશાહની નાટ કે સોનેરી વીસ માર્કનો સીક્કો, ઈંગ્લંડ કે ઈટાલીમાં વટાવવા નથી તો કોઈ હાથ લગાડશે નહીં. આપણા મુંબઈના રૂપીયાને કે સો રૂપીયાની નાટને ખુદ બ્રીટીશ મુલકમાંથી કોઈ ઝાંખીને લેવાનું નથી. પણ ખેંકે એક ઈંગ્લંડની નાટ કે ઈંગ્લંડનો સોનાનો સોવરીન સાઉથ આફ્રીકાનાં ખુણામાંથી ચપ ફેલો ઉચકાઈ જશે. આખી ધરતીમાં સર્વથી માતખર ખેંકે-ખેંકે એક ઈંગ્લંડ ગણાય છે. અને તેના થું ભાર હુથે કે પોતાની નાટો કહાડવાની તેને ખુદ પાર્લામેન્ટે સત્તા આપી છે ! પણ જેટલા અખજની નાટ એ ખેંકે ફરતી કરે તેટલા અખજનું સોનું પોતાની તીજોરીમાં અનામત રાખવું જોઈએ એવો કાયદો આ ખેંકે ઉપર જાપતો રાખેલો છે. જ્યારે હું ખર્ચ ખાતો હાડમાર થતો લંડન સુધી ગયો ત્યારે ત્યાંની ખેંકે એક ઈંગ્લંડનો કાચા સોનાનો હુંગર ન લેવો એ હેમલેટના ખેલમાં જઈને ખુદ હેમલેટને લોવા વગર પાછું ફરવા ખરાખર કહેવાય. ખખર કહાડી તો જણાયું કે છેલ્લાં એક વરસને દરમિયાન એક ઘેલા પુરવે ખેંકના ગવરનરનાં અંગે ઉપર પીરતોલ ફેાડી ત્યારથી ખેંકના અંદરના ભાગોમાં વીઝીટરોને દાખલ કરવાની સખત મનાઈ કરવામાં આવી છે, અને 'ગોલ્ડ સીઝર્વ' નાં લોંચરામાં તો એ નસીમદાર ખેંકના દેખરર અને તેના ખાસ રખેવાળો સીવાય બીજા કોઈથી

ઉત્તરવાને બને એ તો તદ્દન અશક્ય વાત છે કહે છે કે
આ ગાડો પુરૂષ ધર્યો ધરાયો નહીં ત્યારે એક બખાની
મુઠ વટે તેના અગ ઉપર પાણીનો માગે ચવાવ્યાથી
તે નેર થયો! પણ ન્યા કરાન કીધો ત્યાં સેલેજ
અડચણથી હઠી જઈ એનો હુ નથી માગ એક નોટા
વેપારી મીત્ર જ્યો પાચ છ સ્ટ્રીનરોના માનેક હોના
ઉપરાત લખ્ખો રૂપીઆનો બેકો સાથે વહીનટ ચવાનનાર
હતા તેઓ આગળ નઈ મે મારા દીવની ઉનેદ જાહેર
કરી. તેઓ ઉકયા અને અન્ના સાથે મુનીયન બેક જમા
આ ઈશ્વેજ વહાણવટીનો મોટો લાગનગ હોનો ત્યાં નઈ
મારી ચોળખ કરાવી બેક ચોફ ઈગ્ગ હના સોનેરી
ખજનામા કેમ દાખલ થયો એ એક નાટકરૂપી કહાણી
છે એટલે રમુજને ખાતર તેનું સેલેજ દાર્તાન લખા-
ણથી આપુ છુ લખ્ખો રૂપીઆના વહીનટદાર કોઈ
દહાડે નહીં ને આજ બેકમા આવ્યા એથી બેકનો વડો
મેનેજર બહુ શાદમાન થયો અને હસીને પુછ્યું

“એહો મીઠા—આજે અમારી બેકપર સોનાનો
મુરજ ઉગ્યો છે કે તનારા પગવા અહીં ?”

ધનનાન વહાણવટીએ ઉત્તર દીધો, “તનને યાદ
છે” તમે એક વાર કચુવાત આપી હતી કે હુ હમેશ
તનારી ઉપર તેમજ તનારી બેક ઉપર ઉપકાર કરતો
આવ્યો છુ પણ તેનો બદલો કોઈ દહાડે વાળી આપ-
વાની મે તમને તક આપી નથી ?”

“હા, ખરી વાત, એવો કયો દહાડો આવે કે તમે અમારા ઉપકાર તો આવો ?”

“ધીરજ ધરો તે દહાડો આજે આવ્યો છે કોઈ દહાડે મેં તમારી પાસે કાંઈ માગ્યું લીધું નથી, પણ આજે તમે મારી એક નોકરી બજાવી શકશો તે એ કે આ મારા ઇશટ મીત્ર જે છેક ઇન્ડિયા વેરથી આવેલા છે તેઓએ બેક એન્ડ ઇંગલેન્ડનું સોનાનું ગાજવર કાશ્મીર-સ્તાન જોવાના સપત લીધા છે અને તે એમની છતાશા કોઈબી રીતે વખત થવી જોઈએ.”

બેકનો મેનેજર બચારો બહુ અદેશામા પડ્યો.

“એ તમે શું બોલ્યા! તમે મારી પાસે આ ઘડીએ પચાસ લાખની લોન માગી હોતો તો હું ખુશીને મારે હાથ હાથ કુદતો, પણ તમે જે હુમણું મારેથી કરાવવા માગો છો તે તો લગભગ ન બન્યા જેવું છે.”

“ચાલો ત્યારે સાહેબજી” કરી અમે બને ઉડ્યા, પણ બેક મેનેજરે અમને રોક્યા અને બોલ્યો “જરા થાલો, હું પાંચ મીનીટમા આગળ” આમ બોલી પોતાની ટોપી માથે ચઢાવી સામેજ બેક એન્ડ ઇંગલેન્ડ હતી ત્યાં દોડ્યો. પાંચેક કલાકમા પાછો આવી હસ્તે ચહેરે કહ્યું.

“ઇટસ એવ રાઈટ, એક ‘એક્સપેશન’ તરીકે મેં તમારા મીત્ર માટે ખાસ ગોઠવણ કરી છે, મારે

કાલે બધારના બે વાગે બેંક ચોક્ક ઈંગલંડમા જઈ આ ચીઠી વડા ખજાનચીને હાથોહાથ આપવી એટલે એમની આશા પૂર્ણ થશે.”

હુરે! આખરે દ્રઢ કરાવ આગળ સઘળી મુશ્કેલ આસાન મને જણાવવામા આવ્યું કે મારા સીવાય બીજા કોઈને સાથે લાવવાની પરવાનગી નથી—સારામ કે મારા લખખોપતી સ્ટીમરના માલિકનેબી ઇસારો કે તમેએબી મીઠાં ગાળો મુકવો.

બીજે દહાડે બધારના ટાઈમ સર બેંક ચોક્ક ઈંગલંડમા જઈ લાગયો. અરેરે, શું ત્યાં દાખલ થતાજ દીવાનખાનાનો ઠાઠ! ફક્ત પૈસા આપ લે ખાતાના બેંકી ગ કાઉન્ટરજ કંઈ નહીં તો ૫૦૦ કલાર્કો હશે! અને કરોડોની નોટો અને ચેકો લઈ ઉલેવા હજારો વેપારીઓની ગીરદીનો ખ્યાલ નજરે જોવા વગર કયાથી આવે! ને મને મજેલી ચીઠી વડા ખજાનચીને પહોંચાડી જે વાચીને તેઓ ચરમો ચહુડાવી મારૂં મોહકું જોવા લાગયા કે સોનાથી ભરેલો ગોશ્વો જોવાની પરવાનગી મેળવનાર આ એરેગગોટેગ વળી કોણુ હશે! તેઓ ઉડ્યા અને હાથમા મોટો એક કુટનો જળરો કુચો ખલે મારી ચાલવા માડ્યુ. મારી પછવાડે ખલે બહુક મારીને એક સોલજર ચાલનો હતો. નરો જાણે જોઈ બદીવાનને ખાસ્ટીવના કીડલાના લઈ જતા હોય એનો સંગજો દેખાવ જોઈ મને બહુજ રસુજ મળી. વીચાર કીધો કે સોનરી

ગોફા આગળ જતાં ઝડતીબી લેશે ખરી કે ! ઝડતી તો નહીં લીધી પણ એક મોટી ચોપડીમાં મારી સહી અને ચોળખ લખાવી લીધી—પછી એક લોઢાની સીડી માર-ફતે નીચે લોયરામાં ઉતર્યા. સોલનર કાકા જ્યો સુમારે ૭ ફીટ ઉંચા અને ખાસા ખીરનાં પીપ જેવા જાડા અને એક સુકી મારે તો છ માણસને ગળડાવી પાડે એવા હથોડા જેવા કદાવાળા હતા તેઓ. પણ પાછળ પાછળ આવતા હતા. ખજનચીએ પેલા મસ મોટો કુંચો સ્ટ્રીલના દરવાજામાં ઘાલ્યો, બારણું ઉઘડ્યું, અને ત્રણ જણ દાખલ થયા કે ચડપ દેતું પાછું મારેથી બંધ કરી દીધામાં આવ્યું. એટલે એક છટકામાં હંદર પકડાયો હોય એવો સવળો મામતો હતો. કોઈ મારી નાખે તો સો વરસે જાણાય નહીં. બારણું બંધ થયા પછી ખજનચીએ પહેલી વાર પોતાનું મોહ ઉઘાડ્યું.

“હું બહુ અચરત છે કે તમને અમારા સોનાનાં ચીઝર્ય લોયરામાં દાખલ થવાની કેમ પરવાનગી મળી હશે ! આજે બાર માસની મુદતમાં તમે પહેલવેહેલાં આવ્યા છો.”

મેં હસીને જવાબ દીધો—“એવું મારું નસીબ ! હું હિંદુસ્તાનનો વતની છું અને ત્યાંના એક રોઈંગ્સ પત્રનો માલિક અને અધીપતી છું. ઇંગ્લેન્ડના દ્રવ્યનો કંઈક ખ્યાલ મારા પુસ્તકમાં આપનાર છું, માટે આ અસા-ધારણ જોગવાઈ મને કરી આપવામાં આવી છે.”

આટલા ખુલાસા પછી ઘરડા ખજાનથી લાઇ
ખુશ ખુશ થઇ ગયા, અને સોનાની લાદીઓ જે હારો-
હાર પડી હતી તે તરફ આગળી જતાવી બોલ્યા

“લેઓ આય સોનુ સોનુ સોનુ ! કેટલું જોઈયેછ ?”

સાચું કહ્યું તો હું હવે ધાંર છું કે ત્રે આ સોનાના
ઢગ ન જોયા હતા તેજ ઠીક થાત, કારણ કે તે જોયા
પછી સોના નાદે મને એવો અમાન થઇ ગયોછ કે નો કોઈ
આને આ પચાસ હજારની લાદીનાથી દસ વીસ ઉચકી
આપે તો જગ ના કહ્યું (નનાનું દમ બાદ) મરકરી
એ ખાનુ નુકી હું મહુ છું કે જેમ રોજનો લીલા
હવેનો જોઈ એક હવનાઇનો છન ધગઇ જાય છે અને
મીઠાઇને જોતા જોતા તેને ગલ્યાની સુગ ભરાઈ જાય છે
એનેજ મળતો કેઇક હેનાવ અહીં પણ છે પાચસો
ફીટનો લાખો નક્કર લોહનો ચારડો તેના લાખી ન
લાખી અમડાઇ ઉપર ખાસ્સી એક કુટ લાખી, છ ઈંચ
જાડી અને નન ધસ પાહોળી સોનાની લાદીઓ હજાર-
શોની હારના ઉઝાડી પડેલી ખજાનથી મ્હે —

“લેઓ હું તનુને છુટ આપુ છું એનાથી
એક લાદી ઉપાડી જાઓ”

શુ ઉપાડી જાય એના બાપનુ તોફાન ! બે હાથે અને
એક લાતે ઘણીમી હલાન હો કરી પણ નાપાકની જાણી
લાદી તો પા તનુમી પોનાની જગ્યાએથી ખમે નહી,
તો પછી ઉપાડે મેણનો મકો ! ખજાનથી નને વીસમ્મ

થયલો નોંધને હસવા લાગ્યા. પુછપરછ કરતાં જણાયું કે આ દરેક લાદી ૫૦૦૦૦ રૂપીઆની હતી અને કુલ સઘળાં ગોડાઉનોમાં મળી અઢી અબજ રૂપીઆનું સોનું ભરેલું હતું. ખા મારા બાપ! કેટલું સોનું નોંધ્યે છે! પણ હજી સોનાને મુકવું નથી, નવાં પ્રકરણમાં આગળ ચાલશું.

પ્રકરણ—૫ મું.

આપણે સોનું સોનું કર્યે છીએ પણ એ શું નાથીજ છે તે આવા સોનાના ખંડીયરમાં દાખલ થઈએ ત્યારેજ બરાબર સમજાય. અબજો રૂપીઆનો સોનાનો ઢગ જોતાં પહેલાં તો આંખ ચળી આવે છે, પણ પછી જાણે ત્રાંબા કાંટા આગળ પીતળના વાસણોની દુકાનમાં પીતળ જોતા હોઈએ એવું લાગે છે. અરે ક્યાં છે સોનાનો પીળાસ અને ક્યાં છે સોનાની ગરમી! કાંઈ મળે નહીં. હું ધારું છું કે આ સઘળી લેન્ડની વ્યાધી છે. થોડી વારે થીજુ થીજું સોનું નોંધ હું ઠાકરો એટલે બહાર પડવાની તલબ કરી. ખજાનચી મને પડખે ચાંદીના ભંડારમાં લઈ ગયો તો ત્યાં ગાડા ને ગાડા ભરીને ચાંદીના ઢગ ભોય ઉપર પડેલા. જાણે નરા સીંચાના લાલ. સોનું જોયા પછી ચાદી તો નરી ફીક આવે એવી ફીકી ફચ લાગે. ખજાનચી તેના તરફ તીરસકારથી લાત લગાડી કહે “આ

ચીનાઈ, આ અમેરીકન” ઈત્યાદી. લલા માણસ તો સોનામ-
અથાઈ ગયલો એટલે ચાદીની તો એવી સુગ કે તેને હાથ
લગાડવાનું બી ચોતાના દરબજીથી હલકુ સમજે! સોના
રૂપાથી ધરાઈ જ્યારે અમે બહાર પડ્યા ત્યારે ખમનથી
સાથ એવી તો દીલ લગી બની રહી હતી કે તેણે
મને નોટ છાપવાના ખાતામાં ફેરવી લાવવાની. ખુશી
દેખાડી. અલખતે છાપવાનો પ્રયોગ તો અમારા બાપદા-
દાનો હુન્નર એટલે હું થાકેલો છતા બહુ ખુશી થયો.
આ નોટના ખાતામાં કોઈને જવાની સખત મનાઈ છે,
પણ સાથે જ્યા ખમનના ખા પોતેજ એટલે સંત્રીએ
બંદુક નીચી કરી સર નમાવ્યું કે બહુઈ “આપન
સીસેન” નો દરવાજો ખુલી ગયો. પાચ પાઈડથી પચાસ
પાઈડ મુધીની નોટો અહી છપાતી, ગણાતી અને
સહી થતી હતી ખમનથીએ હસીને પુછ્યું કે “એકીવારે
તમાએ કેટલી દોલત તમારા હાથમાં પકડી છે?”

મે ઉત્તર દીધો કે ઘણું તો એકજ પંગમાં બે
લાખ રૂપીઆ હશે.

ભુખરીબારસ હી દુસ્તાનની નોકને ખાતર આટલું બી
નાજીઉ ફેક્યું તે માટે હું ખાસ કમા માગવાની નરૂ
જોતો નથી. પણ ખમનથીના મોઢે ઉપર રતુનની નીશાન
જોઈ હું ચેતી ગયો કે માઈ બોલવું તેને ગજો ઉતર્યું ન
હતું. પાસેની ટેબલ ઉપર જઈ એક નોટો ૫૦ પાઈડ-

વાળી નાટનો ચોડો—સુમારે જે ફીટ ઉંચો અને જોડાજોડ ચાર મુકેલી એવો પાહોળો—મારા હાથમાં મુકી ખાલ્યો,

“લેવો ત્યારે મીઠા મરજખાન, તમારા દેશમાં જઈ તમારા મીઠાને કહેજો કે એક દહાડે તમેએ આ લંડનનાં પગોતાં શહેરમાં એક કરોડ રૂપીઆનો ખમનો એકીવારે તમારી ગોદમાં ધર્યો હતો.”

આહાહા! આ તે ખમનો. શું તે કાગળની ગરમી—વાહ! શું તે કાગળનો પમરાટ! શાબાશ! શું શાહીનો રંગ! જાણે હાથમાંથી મુકવાજ નહીં ગમે. અસંતોષીનો ગુપ્ત નીસાસો નાખી આ ખ્યારું ખંડલ તો છોડવું પડ્યું, પ્રણ મનમાં લીલાસો લીધો કે આખર ફરે ને દ્રવ્ય શું થીજ છે—ફક્ત હાથનો મેલ. એ રફીકો, કમતરીનની આ શીખ ખુબ ધ્યાન દઈને વાચતો કે નો પાંચ લાખનો ધણી આજે પાચ કરોડનો ધણી થવા પામે, તો “એ ખેંકમાં મારી આટલી બેલેસ છે” એટલા ફોકટના સધ્યારા સીવાય તે પાચ લાખની આવક કરતાં એક તલભારનીખી વધારે મોજ મેળવવા પામનાર નથી. પેટ પુરતું ખાનાતું, કુટુંબનું સુખ, મીઠા મંડળમાં ઈજ્જત અને ધોનાના અંતઃકરણનો સંતોષ, એ ખમનાનો છેડો નથી. અને જેની પાસે એ હોય તેને પાંચ હજાર— પાંચ લાખ—કે પાચ કરોડ સવળા સરખા છે. જેઓ પાસે લખખો કરોડો છે, તેઓનાં બદનમાં હૃદયની જગાએ કેવા ક્રીડા કરડતા હશે, તે તમે શું જાણો છો?

આજના વીશયમાં આ થોડક અસાધારણ ખ્યાલોની જગા કીધી છે તે માટે ક્ષીદવીના દોશ કહાડશે નહીં. સોનાની ધુંધ અને કરોડોની નોટના ચોડાની સુગંધના આ સંગળા પ્રતાપ છે. હાથમા કરોડ રૂપીઆનો ખજનો પકડીને જ્યારે ઉમા રહેશે ત્યારે તમને ખ્યાલ આવશે કે છટ, એ કચરો આઘેથી વહાલો લાગેછ, પણ જ્યારે ખરેખરો તે પકડાય ત્યારે તેની માથાકુટની છકરી તમારા દીક્ષમા એવા વીચારનો પ્રસાર કરાવે છે કે એવી બલાગત હોરી લેવા કરતા ચેટ ભરાય એટલા પુરતા પૈસે મનનુ સુખ વધારે કીમતી છે.

પણ હવે બેંકમાંથી બહાર પડવાનો વખત થયો એટલે ખજાનચીની મહેરબાનીથી મેળવેલી થોડીક અત્યંત નવીન વીગતો ટપકાવી એ વીશય બંધ કરીશ. બેંક આફ ઈંગ્લિડનો સરેસ્તો છે કે એકવાર નોટ છપાઈને બહાર પડી કે તે પાછી ફરે એટલે બીજાવાર બેંકમાંથી ઈશયુ કરવામા આવતી નથી પહેલીજવાર પાછી ફરવા પછી તેને એક સોગ રૂમમા પાચ વરસ સુધી રાખી મેલવામા આવે છે અને પછી એક મોટા અમલદારની દેખરેખ તળે તેનો નાશ કરવામા આવે છે. મેં પુછ્યું કે “દરરોજ કેટલી નોટો આ પ્રમાણે પાછી ફરતી હશે?”

જવાબ મલ્યો કે “૬૦ હજાર નોટ દરરોજ નવી છપાય છે અને જુની પાછી ફરે છે.” આ પાછી ફરેલી નોટની કીમત શું ધારો છો? ૧૥ કરોડ રૂપીયા! દોઢ

કરોડ રૂપીયાની નોટ રોજ બને અને રોજ નાશ પામે
 હવે એક એક ઇંજિલડમા ફાડી નાખ્યા વગરની
 નોટોના સંપ્રદાય વચ્ચે ૮૦ ટન એટલે જે લગભગ
 ૭૦ હજાર માણસો નોંધેલું છે અને એ નોટોના બહુ
 ઉપડીને જો અંકેની પાસેપાસે પાથરે, તો આપણી
 આખી બીકટોર્યા ગાર્ડન હકાઈ જાય એવો હીસાબ મે
 કહ્યોયો છે સોનાની લગડીઓ લહારમાંથી બહાર
 વપરાસ માટે ૨ કરોડ રૂપીયાની પડેલી મે જોઈ હતી
 આ દરેક લગડી ૩ રૂપ હજારની કીમતની કહેતા હતા
 પાસેનાજ ચોરડામા સોનાના સોનરેન ખોટા છે કે
 ખરા—નજનમા ખરાખરા છે કે હવકા—તે તપાસવાના
 ઇલેક્ટ્રીક મશીનો ચાલતા હતા શું આ મશીનો જોવાની
 મનેહુ! જાણે માત્ર છ-૭ મુકનાનુજ બાકી ઉપર એક ગટર
 વાટે ગીનીઓ એક પછી એક સીપાઈની પેઠે પોતાની
 મેજે ચાલી આવે અને મશીનમાંથી પસાર થઈ રણુકા
 સમેત નીચે પડે જે વચ્ચેમા હવકી અથવા ખોટી
 હોય તે ઠડાક દેતી પોતાની મેજે બહાર ઉડી જાય આ
 પ્રમાણે દરરોજ બેથી ત્રણ લાખ ગીનીઓ એટલે લગ-
 ભગ ૫૦ લાખ રૂપીયાના સોનાના સીકા આ મશીનોમા
 આકવામા આવે છે હું આ દેકાણે નોંધ લઉં છું કે
 નોટ છાપના માટે ૨૦ મશીનો કામે લગાડેલા છે અને
 અન્ય બેકુ છે કે આ મશીનો ઉપર નોટ છાપીને
 તૈયાર કરનાર વણા ખરા નાની વયના ચબરાક ૧૬ થી

૧૮ વરસના દુકતાઓ છે. આ મશીનો “ફાલકન” મશીન-
સને નામે ઓળખાય છે અને તે કલાકની ૨૫૦૦ નોટ
કહાડે છે અને નોટો છાપ્યા પછી પોતાની મેળે ઢગલી
બનાવે છે—માણસના હાથની જરૂર પડતી નથી. આ
બહુ નવાઈ જેવા મશીન માહેનો એક હું અત્રે લાવ્યો
છું અને આ વીશય વાચનારમાંથી કોઈની પણ જોવાની
ઈચ્છા હશે તો ખુશીથી દેખાડીશ. આ નોટના ખાતામાં
કુલ ૧૨૦૦ કલાકો સારો દીવસ કામ કરે છે. તેઓના
હાથમાંથી અબજોની રકમ પસાર થઈ જાય છે, પણ
આજ સુધી કોઈ દહાડેથી એક પાઈના વર વાધો
જણાયો નથી.

હવે નોટ—નોટ ન ગીની—ગીનીથી ઉબક આવી
ગઈ છે માટે તેનો તોડ કાઢી ગયું ગયું આપીને
કહાડવાનો વીચાર મેં પહેલાથીજ રાખ્યો હતો. મારા
ઈંગ્રેજ મીત્રા મને પુછવા લાગ્યા કે “કિમ લાઈ, સારું
ઈગ્ગડનું ખુણું ખુણું ખુંડારી વાળું, હવે કાંઈ બાકી
છે?” હા છે વાળું છે. હજી તો હાંટલી પામરનું બીરકીટનું
કારખાનું જોવું છે—કેડબરી કોકોની મુલાકાત લેવી છે—
અને સહવારના પોહોરમાં હમાનોર કરનાર—પેટમાં
કરમને સજીવન રાખનાર—બદહુજમી અને બાદીના નામને
તેજ રાખનાર જામ અને જેલીના શાહ બનાવનાર ફોસ
એડ બેકેકેલ અથવા જે. ટી. મોરટન કે એવાજ બીજાં
કોઈ ખાતાની ખબર લેવી છે. ખબર મળી કે ફોસ

અને બેકેચેલ તમારા હીદુસ્તાન તરફ બહુ મોટો વેપાર ચલાવે છે તે ખરી વાત, પણ અમારા ઈંગ્લેન્ડ અને સ્કોટલેન્ડના કાઉટીંગ્સમાં પીક કંપની તેટલીજ જાણીતી છે. વારંતે ત્યાં ચાલે. ચાલે, આપણે ક્યાં ના છે સહવારના અગીયાર વાગે એક બુટોર્ગ ઇથેન મીનને લઈને સ્વારી પીક કંપનીના મુરખાખાનામાં ચાલી. સાલજો છો ! પુંછઆછ ચટણીવાળા, માથેરાનવાળા ઈમરાહીમખાન અને પચગનીવાળા રોમ જેલીવાળા, જરા નીચલી વીગતો સલાળથી વાચળે, કારણ કે તેનાથી ઘણુંક જાણવાનું મળશે હું તો જાણું કે પીક કુલો જામ-જેલી સરકો રાઈ બનાવનારા ઘણું નો અથેના કોઈ પાણીના અચાર કે મસાલાવાળાની દુકાન કરતા ૨૫-૫૦ ગણા વધારે મોટા હશે પણ દાખલ થતા થું નોંઘે છું ! પહેલા તો એક મોટો કુશાદે બગીચો અને એક બાગુએ જુદા જુદા ફળ, જેવા કે ચોરેલસ, એપલસ, ગ્રીનગેન, સોમેરી, વગેરેના દુગર મારેવા. લામતા પણ મારા હાથ અચગતીને મારે ધુન્ને છે. કારખાનામાં બે હજાર-તેના મુખ્ય કરી સીઓ—નો કામે લાગેલી દરરોજની ૮૦૦૦ મણુ ખાડનો ખપ, એટલે ને આપણા ભાગ્યરદારી ગાડા ૧૦૦ ભરીને રોજ ખાડ આવે ને ખપે દરરોજ ૧૧૮ ટન એટલે ૬૦૦૦ મણુ ફરટ તાછ રેલવે દેનોની મારફતે આવીને પડે, બકાપ અને ખપે. જેવી મોસમ તેવી ફરટ. હું જ્યારે

ગયો ત્યારે કેમચન નામની ફરટની મોસન હતી એટલે દેનની દેનો ભરીને સ્પેશીયલ આવે અને કંપનીનાં ૧૦૦ ગાડાં અને ૨૦૦ ઘોડા તે લાવીને કમપાઉન્ડનાં નાંખે તે ને તેજ દહાડે નેટલી સોલ હોય તે બાકી-ને ચીનીની બરણીઓના ભરી કે બાકી વધેલી પાચી ને કામ ન લાગે એટલે તે નાખી આવવા સારૂ ૧૦૦-૨૦૦ ગાડા જુદાં. હવે આ ફરટની વ્યવસ્થા કેવી કરવામા આવે છે તે વર્ણવું છું. મસ મોટાં લાકડાંના ટમેામા પહેલા ફરટ ઘોઘ કહાડવામા સુમારે ૧૦૦ સીઓ લાગેલી. પાસેજ એક મોટા ચોકમા ૨૦૦-૩૦૦ સીઓ શાકરનો શીરો બનાવે. તેની પાસે ત્રીજા મોટા ચોકમા ૨૦૦-૩૦૦ સીઓ મોટા પક્કી બાંધણીના ચુલા ઉપર બગાણા ચહાડાવેલા તેમા આ ફુટને બાકે. નેવી ફરટ બકાઈ રહી કે ચીનીકામની રપ રતજ સમાપ એટલી બરણીઓમા ભરી તે ઉપર ફરટની જાન અને તારીખ લખીને એક અંદર ગ્રાઉડ લોયરામાં લઈ જાય. આ લોયરાનું હકેતેખાન કેન્ટીના પ્રખ્યાત ઈનફરનોને મળતું આવે છે. નીચે ઉતર્યા કે અકેકની ઉપર ચહાડાવેલી એક સરખી અટ્ટી લાખ બરણીઓના મોહોલ્લા કીધેલા, ફક્ત ઇલેકટ્રીક લાઈટથીજ અન્નવાળું પડે. બરણીઓ દીવાલની પેઠે એવી એક સરખી રચેલી કે એક મોહોલ્લાથી બીજો મોહોલ્લો ઓળખાણુનાબી નહીં આવે અને સેહેજના બરણીરોકા મોહોલ્લાઓમા જુલા

પડી નહિયે. અકેકની ઉપર આઠ બરાણીની ચોડ ચહુડા-
વેલી અને દરેકે માહોલેલા સુમારે ૨૦૦ ફીટ લાંબા
અને જ્યાં જુવો ત્યાં સીપાઈઓની પેઠે બરાણી-બરાણી
અને બરાણીજ. જમાણા જવું કે ડાલા જવું તે પણ
સામજ પડે નહીં. પીંકે કુા૦ ના એકે ડીરેક્ટર જે
અમારી સેવામાં હાજર હતા, તેઓએ ખબર આપી
કે અમુને દર સાલ ત્રણ લાખ આવી ૨૫ રતલી બર-
ણીઓ સપલાઈ કરવાનું કંદાકટ છે, પણ ઘણીવાર
કંદાકટરો વખતસર બરાણીઓ માકલી ન શકવાથી ફરેટ
એક બે દીવસ રાખીને કોણી જવાથી નાખી દેવી પડે
છે અને તેવી વખતે તેઓને દરરોજ લગભગ ૧૫ થી
૨૦ હજાર રૂપીઆનું નુકસાન થાય છે. આ ખાલી
બરાણીઓની કીમત દર સાલ ફક્ત પાંચ લાખ રૂપીઆ,
અને શીરા વગરની ફક્ત બાફેલી ફરેટની કીમત ૧૦
લાખ રૂપીઆ રોજ વેચાય તે જુદુ, આ તો હું સ્ટો-
કના માલની કીમત કહું છું. બરાણીઓ ખુટી જાય
ત્યારે બાફેલા માલ કાંઈ રોજ નાખી દેવો તો પરવડે
નહીં, તેટલા માટે ૬૦ હજાર લાકડાના થીપો બાફેલા
માલથી ભરી મુકેલા. લાઈઓ, હસરો નહી. જામ અને
જેલીના બહુ રગના જે રતલી દીન તમે જુવો છે,
તેવા વરસ દહાડે પીંક કુા૦ ૮૦ લાખ વેચે છે. આ
દીનના હખા બનાવવાને ખાતર જે કારખાનું છે તેમાં
૩૦૦ માણસ છે અને એક જખરદસ્ત ધનદન ચાલે

છે. શું એ કાનના કરવૈયા હશે કે લખખો પત્રાં કાપીને
તેના પાંચ પાઉંડના ટીનથી તે એક પાઉંડના ટીન બનાવે,
અને તે કાપતાંખી નાના રેગ વધે, તે નાંખી ન દેવા
સાર ઝીણી ગાળીની દાબડીઓ આવે છે, તેવી પણ
રુખી બનાવી તેમા જેલી અથવા છુંદલો ખીમા મુકીને
તે અડધી પેનીએ વેચવા માકલે. કહે છે કે બાણેલો
માલ એરટાઇટ બરણીઓમા ખરાબ થતો નથી એટલે
ઉપર વર્ણવેલા બરણીના માલોલ્લામાં તેઓને રથી
રાખી, જેમ વરદી આવતી જાય તેમ કહાડીને શીરામાં
જેળવીને બજારમા રવાના કરે. ટીનમા ભરાયા પછી
તેની આસપાસ ટીકીટ માચીને કાગળમા લપેટનાર છોડી-
ઓનું ખાતું નોવાનેગ હતું. રમકડા જેવી છોકરીઓ
કાણી મુધી બોલે ચઢાવીને એવી ઝડપથી ડબ્બા વીટાળે
કે આપણા તરફ નોવાની પણ કુરમુદ નહીં. કહે છે
કે એકેક છોડી એક દીવસના ચાડા ત્રણ હજાર ટીન
વળગાવી નાખે છે. મુરખો અથવા જામ જેલી ભરવા
પછી ટીનને રેવણ દેનાર છોડીઓની પણ હાથેહાથ.
અકેક છોકરી એક દીવસમા ૧૮૦૦ ટીનને રેવણ દઈ
શકે છે. મુરખો, જેલી, જામ ઉપરાત સેલેડ ઓઇલ,
કાર્ન ફ્લાવર, પેપરમીટ, વુગ્ગુઅસ, અચારની બાટલી,
મીઝર્વ. ખીમા, યાને જોગડીની હમા ચીઝ અહીં બને
છે. હજારો ટન મચાલો દુર દગાજનાં મુલકથી આવીને
અહીં સફાઈ થઈ તેની બાટલીઓ ભરાય છે. ફક્ત

ખહારગામ મોકલવાના ચેકીંગ ડીપાર્ટમેન્ટમાંજ સુમારે ૨૦૦ માણસ હશે. જાત જાતની દેવદારની પેટીઓ અને પેટારા સ્ટીમ કરવતથી કપાઈ તૈયાર થઈ, ચારી મારફતે આફ્રીસ રૂમમાં નઈ પડે તે દેખાવ બે વડી ભેવા ભેગ છે. ઉપરની એક્ષપોર્ટ આફ્રીસમાં ૫૦ લેડી કલાર્કો ચોર-હોને માટે પુરી પડતી નથી. હવે વીચાર કરો કે જે ખાતામાં બે હજાર માણસો કામ કરે, ૮૦ લાખ ટીન બને, ૧૮૦૦ માણ ખાંડ ખર્ચે અને ૨૦૦૦ માણ દર-રોજની ફરદ ખર્ચે, ત્યારે તેનું દરરોજનું વેચાણ શું હશે ! વળી મારી અજાણી વચ્ચે જોયું કે ભાવ પણ ઘણા સસ્તા. અખતરા તરીકે મેં પાંચ પૌંડની નાટ કહાડી આપી અને ચરન કરી કે દરેક ચીજનો અકેકો નમુનો પેક કરી મારે સરનામે મુંબઈ મોકલી આપવો કે મારાં મીત્ર મંડળમાં દેખાડવા કામ લાગે. જ્યારે હું મુંબઈ પાછો ફર્યો ત્યારે ૧૧ મોટી પેટીઓ ઠસોઠસ ભરેલી આવીને પડેલી. આપણે સોબેરી અને રાસપબેરીના ટીનના લગભગ ૬ આના આપ્યે છીયે. પણ આ જામ પીંક કુંાં ને ત્યાંથી કાચનાં ટંબલર સુદ્ધા ફક્ત ૩૫ આને પડવા ગઈ. જામ જેલી ખલાસ થવા પછી ટંબલર કામ લાગે તે જુદું. જાત જાતની લોઝેનજસનાળી તેજ હાલ ! મોટી ડબલ ખાટલીની કીમત ફક્ત આના પાંચ. પોણોસો રૂપીઆમાં ૧૧ પેટી ભરીને આ ઘમસાણુ આવી પડ્યું તે ખાતા પીતા અને મીત્ર મંડળમાં વહેંચનાં હું કંટાળી ગયો. વેપારીઓનું આ ઉપર હું ધ્યાન ખેંચું છું.

મકરણ—૬ થું.

વર્તમાનપત્રે પ્રગટ કરવાનું કામ અને છાપાકળા તો મારા બાપદાદાથી ઉતરતો આવેલો વારસો છે અને ન્યારે જર્મનીમાં એ હુન્નરની ચદતી અને વધતી જોવાના મેં પછાડા માર્યા ત્યારે લંડન જે પોતાના મહાન છાપા માટે જગ પ્રખ્યાત છે તેની ખખર લીધા વગર પાછો ફરું એમ અલખત બનવા જોગ નથી. બર્લિનમાં ન્યારે સરકારી પત્ર “ટાગે બ્લાટ” ની મુલાકાતે હું ગયો, ત્યારે ત્યાંની ધંધુખર જોઈ હું કેટલો અચરત થયો હતો તેનું મારું આધેત્રું વર્ણન વાંચનારા સાહેબોને યાદ હશે. ન્યારે “ટાગે બ્લાટ” ની બે લાખ રોજની નકલોની તારીફ મેં હરણુકાર થઈને લંડનના વર્તમાનપત્રના બીરાદરો આગળ કરવા માડી ત્યારે તેઓ મરકરી કરી હસ્તા લાગ્યા. કેટલાકે મીત્રાની ફર-માસથી લંડનમાં પ્રગટ થતું “સ્ટાર” પત્ર મેં પહેલું જોયું. આ પત્ર દરરોજ સાંજના સવા બે લાખ નકલો વેચે છે અને અલખત તેની સંખ્યા પ્રમાણે ગડબડ પણ ઝાઝી છે. પણ ખરું કહું તો એકવાર બીજા દેશમાં બે લાખ નક્લવાળું પત્ર જોયા પછી આ ગોલાખી પત્ર મને ઝાઝો અચરત કર્યો નહીં. લંડનનાં ઘણાખરાં રોજાંદાં પત્રો એક પેનીની કીમતે વેચાય છે. પણ ન્યારે ખખર પડી કે મીં હર્નિસવર્થ જે ગયાં અકવા-

ડયામા ઉમરાવપદ પામ્યા છે તેવણ સહવારનું આઠ
સકાનું માટું પત્ર ફક્ત અડધી પેનીએ કહાડનાર છે,
ત્યારે સમજદારો કોકું ધુણાવવા લાગ્યા કે આ ધણી
કરોડપત્ની થશે કે દીવાળું કહાડશે! સર્વેની ગણતરી
છેલ્લા બાર માસના ઉધી વળી છે. આ અડધી પેની-
વાળું નવું પત્ર દરરોજ દશ લાખ કોપી વેચી શકે છે.
આ 'હેલી મેલ' ની આફીસ હું જોવા ગયો હતો. એ
ન્યુસપેપર છાપવાનું કારખાનું નહીં પણ એક માટું
શેડર જેવું લાગ્યું. પુછ્યું કે કલાકની કેટલી નકલ
છાપે છે, ત્યારે જવાબ મળ્યો કે ૨૪૦૦૦. જ્યારે
આ વાત મારા મિત્રો મેસર્સ લોઈડની કંપનીવાળાઓને
કહી ત્યારે તેઓએ મને બીજા સનીવારે રાતના પહેલી-
જવાર ચાલુ થનાર પોતાના નવા મશીનની કીયામા
સામેલ થવાનું ઈજ્જન કર્યું આહ! લોઈડસ વીકલી
ન્યુઝના વરાકોની સંખ્યા ૧૨૫ લાખ! સંખ્યા જોતા
કેતું માહું ભરાઈ જાય છે! રાતના ૧૦ વાગતાથી સહ-
વારના ૫ વાગતા સુધીના ૧૨૫ લાખ કોપી, ૨૮ પેન્
પત્રની કહાડવી એ કાંઈ કુલ્લીમાનો જોળ નથી લોઈડ
લીમીટેડ કંપની જેઓનું સહવારનું પત્ર 'ધી કોનીકલ'
ને નામે જોળખાય છે, તે રોજ દર પત્રની ત્રણ લાખ
નકલો ખપે છે, ને ઉપરાત દર અડવાડયે લોઈડસ વીક-
લીની ઉપલી રાક્ષસી સંખ્યા છાપવા માટે તેમના ચાલુ
મશીનો જોઈ જા માલમ પડવાથી આ કંપનીએ અમેરીકાના

નાનાકીત મશીન ગનાનનાર હો મારફતે એક નવો
મશીન મગાવ્યો છે જે ખર્ચ નોતા સાત મશીનોનો
જુખડો છે. મુખર્ષના ચાવના વર્તમાનપત્રના ધોધારાનો
ખ્યાલ કરતા મને લખતાથી લાજ લાગે છે કે આ નવું
મશીન એક ક્વાકની હક હજાર કોપી છાપે છે. મશી-
નની કીમત નાની-ઘણીજ નાની-ફક્ત ૮૦ લાખ
રૂપીઆ! કદબી હુનુમાન ગતીના એક ધરની નાની
ઓરડીમાં સમાઈ જાય એટલું. ફક્ત ૧૦૦ ફીટ લાંબુ
આ ગખમને ચલાવના માટે લોવગમા જે વીજળીક હાઇનેમો
ઉભો કર્યો છે તેથી નાનો જેવો ઈલેપ્સીયન પીરેમીડ!
બીચાગ વીલાયતના વર્તમાનપત્રનાળાઓ કરોડપતી છતે
ખડું ભાળા હરો! લોઇડવાળાઓએ આ કલાકના
લાખ કોપી છાપનારા મશીનની પધગમણી કીધાથી
તેઓના જુના મશીન, જે ક્વાકની ફક્ત ૨૦-૨૨ હજાર
નકલો છાપે તે જેન જાય તેન કહાડી નાખનાની જરૂર
વીચારી મને પુછ્યું કે “મીં મગજમાન, આ અમારા
૨૬ ફીધેવા મશીનો ઘણા ગુડ ઓરડગમાં છે, તમારે
જોઈના હોય તો અમે જેમ માગવો તેન આપી દઈશું ”
ફક્ત નમાઈને ખાતર પુછ્યું કે “કિટવામા અકેકની કીમત
ગળી છે?” જનામ મર્યો કે “કાલ નહી, હવે અકેકો
લાખ લાખ રૂપીઆના આપી દઈશું.” હાનકું મોહું ગળી
અવમને મે કહ્યું કે વીચાર કરીને હું જનામ દઈશ
પણ મનસે ખડું રમુજ મળી કે ક્વાકની ૨૫ હજાર

હનુમાન ગલીનું ઘર અને લાખ રૂપિયા! જોઈ —ગેહને
 પુછી આઈ! લોઈડની આફ્રીસની ધામધુમ અને દરેક
 જાણે પોતાનું કામ કરવાની સફાઈના શુ વખાણુ કરે!
 હું ૩૩ં છું કે હું મારા કામને ઇનસાફ આપી ગફીશ
 નહીં. આ નામાફીત મશીન તેજ દહાડે પહોલીનાર ગર
 કરવામા આવનાર હતો અને તે જોના માટે અમે ફક્ત
 દશ બાર જાણુજ હાજર હતા મશીનને ચાર ખુણેથી
 જેમ પાણીનો ધોધ પડે તેમ ૨૮ પેટ્રુ આખા ને આખા
 પત્રા કુર કુર કુર કુર ધોધની મીસાલે છપાઈને પડે
 વળી એવી ખુબી કરેલી કે દર ૨૮ નકલે ઢગલી
 પોતાની મેજે ખસી જાય, પણ તે એટલી ઝડપથી કે તે
 ઉપાડીને ચોડો કરવાને વઝીક માણસોને ઠાઈમ ન મળે
 આ મોટા હીવાનખાનામા અવાજ અને ઘોઘાટ એટલો
 જમરો થાય કે એક બીજાના કાનમા પડ્યા વગર
 બોલેનું સંભળાય નહીં. ૧૨૫ લાખ કપી છાપવાની
 એટલે એક મીનીટખી વર્ષે મુકાઈ શકાય નહીં આ
 સખ્યા છાપવાને માટે કંપનીના સીડીગર્મેન ખાતેના
 કારખાનામાથી કાગળના રોલો આવે તેની સખ્યા દર
 અઠ માટે ૧૨૦ રોલની થવા જાય આ રોલ એકેકુ
 ખાસ્તુ ૧૨ ફીટ લાંબુ અને એક મથુરાપુર એટલે ને
 સુમારે ૫૫ ફીટ ઉંચુ અને નજનમા કોણુ જાણે કેટલા
 ટન હશે, તેવા ૧૨૦ રોલને ભરી રાખના માટે લડન
 નેવા મોટા શેહેરમા ભાડું ભરવું પડવડે નહીં એટલે

એવી ગાડાઓ કરેલી કે સનીવારનાં પત્ર માટે જે કાગળ
 જોઈએ, તે તેની આગલે ભરેસપતવારે એટલે જે દીવસ
 અગાઉ તે કારખાનામાં ‘પલ્પ’ એટલે માવાના આકાર
 રમાં તૈયારખી ન હોય. ભરેસપતવારે માવો મીઝાવ્યો,
 શુક્રવારે હડકાત કાગળ બન્યું કે રાતો રાત બધાં રોલો
 દેન અથવા તરાપા મારફતે લંડન આવ્યાં કે તે ગાડાં
 એમનાં એમ કારખાના આગળ ઉભાં રહે અને એકેક
 રોલ મશીનપર ચઢાવું જાય કે બીજું રોલ તેની જગા
 પુરતું જાય. સનીવારે છપાઈ રહ્યાં કે કારખાનામાંથી
 કહાડ્યાં બહાર. બચારાં કાગળનોખી થું વાંક કહાડ્યે.
 ભરેસપતવારે માવો—શુક્રવારે મશીનપર તાવ—સનીવારે
 છપાયતું ન્યુસપેપર—અને આતવારે પાછું કચગાની
 ટોપલીમાં ! આ એકેક રોલ દશ હજાર નકલો છાપે
 એટલું માડું હોવા છતાં તે છપાઈ છપાઈને જ્યારે
 લગભગ ખપી રહેવા આવે ત્યારે નવું જાડું રોલ
 ચાલનાં મશીનમાં કેમ લાગુ કરી દેના હશે તે જોવાની
 મને બહુજ ચીંતા હતી. આપણા તરફ જો આવું એક
 ગંભીર કાગળનું રોલ એક દેકાણેથી બીજા દેકાણે ખસે-
 ડવું હોય તો હું ધારું છું કે ચટાણીખાઉ નવગણીઓ
 કાંઈ નહીં તો આછામાં આછો અરધો દીવસ લે. પણ
 આ દેકાણે તો જવું એક રોલ ખપી ખપીને પતળું થવા
 આવ્યું કે એર પંપની મશીનરીથી બીજું રોલ હવામાં
 લટકેતું તૈયારજ ઉત્તું છે. પેતું બધ્યું કે આનો છેલ્લો લાગુ

કરતા દેશ સેકંડનીખી વાર લાગતી નથી. હું દેશ
વાગતાથી ઘડીઆળ કહાડીને ઉભો હતો અને ૧૧ વાગ-
તામા મારા જોવામા આવ્યું કે એક લામ કોપી તો
ખંડલ ખતી નામ નીચાન સાથે રવાના પણ થઈ ગઈ હતી
ન્યુસપેપરવાળાઓનાખી નસીમ કેવા મોટા હો! કારણ કે
તેઓને તાર, ટપાલ, ટેલીફોન અને ટ્રેનના પાચે વાણા
સુખના છે. રેલવે કંપનીઓ કુત વર્તમાનપત્રનાજ પારસલો
લઈ જવા માટે સ્પેશીયલો દોડાવે છે, અને તે એટલી
ઝડપથી કે રાતના ૧૧ વાગે લડનથી રવાના થયેલું
ન્યુસપેપર સવારના ૪ વાગામા તો લીવરપુલ કે મેન
ચેસ્ટર કે ગલાસગો જેવી જગ્યાઓમા ઘરેઢર વચાઈ
છે. આ દલીલ દેશની પેઠે ત્યા કાગળ વહેંચનારા
ઘાટીઓની સરકસી અને ઉમરાણી કરનારા માણસોની
જોડાકસીના મામલો નથી ત્યા બાધ્યા વરાકે જેવી
ચીજન નથી. લખખોપતી બુકસેલરો લખખોની સખ્યામા
વર્તમાનપત્રો ઉપાડી લે છે અને પોતાના માણસો
રાખી છુટક વેચે છે વહેંચવાની ખટરાટ અથવા તેના
હીસાબ અને ખીલ કે કુબટ ઉમરાણી જેવી ચીજની
માથાકુટ લડનના મોટા વર્તમાનપત્રોને શીર ચોટી નથી.
વળી વાચનારખી કેટલા? આખું ઈંગ્લંડ ઈંગ્રેજ વાચી
જાણે અને સાધારણ મજૂર પણ દેશના ચાલતા
મામલો જાણવાને ઈનેજર. એટલે લાડેની કેમનો રાઈ-
વર પણ પોતાના સ્ટાડપર જઈને ઉભો કે લાગલું

પોતાના ખીસામાથી વર્તમાનપત્ર કહાડીને કોચખાસ ઉપર વાચતો બેઠેલોજ હોય ! અહીં તો 'જન્મે જન્મશેદ' ની એક નકલ પહેલા 'શેઠે વાચી કે પછી ત્રીજે માળનાં સુના-ખાઈએ મંગાવી, ત્યાંથી ચુંથી ચબંડાઈ તે છુટી કે પાસેની અગીઆરીના પાલણુદારએ મંગાવી, ને ત્યાં તેના આટો લસન થયો કે વળી ટપાલમા માસી સાસુના દીનશાહને સારું દેવલાલી ગયેલીજ છે. એક નકલ અગીઆર જણ વાચે અને દર માસે એક રૂપીઆની ધાડ ધધરાવવાની અને તેમાં કાગળ તો પાતળા પડ્યા!! આ લોઈડસ વીકલીની ૧૨૦ લાખ કોપી માટે દર અંક સારૂ પાંચ હજાર રતલ તો છાપવાની સાહી ખર્ચે છે. જે ગણતરી કહાડી છે કે આટલી સાહી મુંબઈના મગર શેહેરના સ્વર્ણાં છાપખાનાઓ સાથે લેતા એક મહીનેબી ખપતી નથી. લોઈડસના કારખાનામા ૧૦ ઇલેક્ટ્રીક લીફ્ટ છે. એડીટરો ક્યા બેસે છે તે કોઈ જાણતું નથી, બીબા ક્યા ગોડવાય છે અને તેની સ્ટીચો પ્લેટ ક્યા થાય છે તે મશીન ખાતાવાળાઓને ખબર નથી. માળપરથી ટેલીફોન સીગનલ થઈ અને ઘડઘડ કરતો ફોર્મ લીફ્ટ મારફતે નીચે ઉતરી આવ્યો કે નીચેવાળાઓ તે છાપવાનું માત્ર જાણે છે. મશીનો ઉપર દર એક મીનીટે એક હજાર નકલો છપાઈ, વીટળાઈને પોતાની મેજે બાહર પડે ને ઉપાડી લેવા અને નામે નામના બંડલ બાંધવા

ઉપર ફક્ત ૫૦ માણસો લાગેલા હતા. બાહરે ચાલીને અને ઘોડાનાં ગાડાઓની હારોહાર ઉભેલી હતી એ ચટપટીયા ન્યુસ બોયઝ કલાબકોર કરી રહ્યા હતા. આખા કારખાનામાં એટલી તો ધામધુમ ચાલી રહતી કે મારા જેવા આ કામના સેહેજસાજ માહીતગ માણસને પણ સમજ પડે નહીં.

આ લોઈડસ ન્યુસપેપર આવું કરોડપતી ખાતું અને જો કે લીમીટેડ કંપનીનું નામ ધરાવે છે, તેના માલિકો ફક્ત લોઈડ કુટુંબનાજ પાંચ છ ખીરા છે. પોતાના પત્રને માટેજ તેઓનું ખાસ કાગળ બંધવાનું કારખાનું છે, જેનો હેવાલ ઘટતી જગાએ આપીશ. અગાઉ ઇંગ્લેન્ડના ન્યુસપેપરો ઉપર કરે તે જેવો સરકારે કહાડી નાખ્યો કે ત્રણ પેનીના પત્ર લાવ ઘટાડીને એક પેનીનું કરી નાખનાર પહેલ વાં સાહસીક માલિક આજ લોઈડ કુટુંબ નો વડો મી. વર્ડ લોઈડ હતો. કહે છે કે લડન શહેરમાં ૫૭૦ ન્યુસપે છે, જેમાં રોજ દા પત્રોમાં મુખ્ય “લડન ટાઈમ ગાસેટ” છે. તેની કીમત ત્રણ પેન્સ હોવાથી તેની જ નકલો ખપતી નથી. તે છતાં એ પત્રની પ્રતીષ્ઠા એ મોટી છે કે તે લગભગ મોટા સત્તાવાળાઓના દરજ્જો ધરાવે છે. આ પત્રો જે કીમતે પોતાની ન વેચે છે તે કીમત એટલી થોડી છે કે તેમાંથી કાગળનોખી ખર્ચ નીકળતો નથી, પણ તેમની જ

ખખગેનો આકડો નોતા આપણી છાતી ખેસાડી મુકે છે દાખવા તરીકે લોઈડસ વીકલીની દરેક આવૃત્તીના ૩૦ હજાર રૂપીઆની જાહેરખબરની ગણતરી કરવાના આવી છે, એટલે જે વગસ દહાડે ૧૫ લાખ ૬૦ હજાર રૂપીઆની જાહેર ખબરની આનક થઈ એ લોક દર કાવનના માડીચારસો રૂપીઆ લે છે આપણી તરફ જાહેર ખબર છપાવનાગએ અડધો સફો એનનો એન લેના માગી રૂ ૧૦ ના પતાવના માગે છે, તેઓને આ સફો હું અર્પણ કરૂ છું કહે છે કે ‘લડન ટાઈમ્સ’ના એક આગળા માલેક ત્રીસ વગસની માત ઉપર પરણ્યા ત્યારે પોતાની જાહેરદારને ખસેસ તરીકે “ટાઈમ્સ” ની ટુકડી જાહેરખબરોની આનક આપના માગી તે વાગ ટુકડી જાહેરખબરોનો સગવાળો વણુ તો વગસ દહાડે પચાસ હજાર રૂપીઆનો થતો હશે ધણીઆણીને આ રચ્યુ નહી અને રોકડ અનુક ગકન લેવાનું વધારે પસદ કર્યું હનાણા આ સગવાળો—ફક્ત ટુકડી જાહેરખબરનો વગસ દહાડે છ લાખ રૂપીઆનો થના જાય છે—ખચારીને કેવો પસતાવો થતો હશે! આ હું સાબ જોલી માત મુદુ છું—ખર જોડુ તો જગનાનઈ જાણે!

મકરણ—૭ મુ.

“કેમ લાઈ, જન માધી, જેલી ખાધી, પેપરમીટ ચાખી, ને આગ નરાળ જોઈ આવ્યા ને સોનાના

લાથાના ઢગપર લાત મારી આવ્યા પણ હજી લડ-
નના નાટકે ફાટકોની કાંઈ ખબર લેતા નથી” આ
સવાલ ગયા અડવાડયામાજ એક મીઠા મડળમા પુછાયો
ધીર ધરો, જ્યારે આટલી બધી જ્વેડી તાણી છે ત્યારે
નાટકોનેજ મુકી દઈશ! હુ લડનમા હતો ત્યારે ખબર
મળી કે ત્યાની નામીચી કંપનીના માલિકો છે તેઓને
મળવા જશો તો ઘણું નવું શીખી આવશો. હવે
મળવા જવું તો બને એમ ન હતું એટલે મારા નામના
કાર્ડ મારી સલામ સાથે ચાર પાંચ આગેવાન કંપનીના
માલિકો ઉપર મોકલી આપ્યા બીજેન દીને તેઓના
જનાબ ફરી વળ્યા કે અમારા ખેલમા પધારશો તો
મહેરબાની થશે મે જાણ્યું કે બચારાઓના હાઉસમા
મુબઈની પેઠે ખોદાબજશ ભરત્યા કરવાની આ રૂઢી હશે
પણ જઈને જોઉ છું તો તમાન ચોરકેસા સ્ટાલ્સ
ચીકાર! ફક્ત મારી ટીકીટવાળીજ એક જગા ખાલી
લડનમા બધી મળી સુમારે સાર નાટકથાળાઓ છે અને
તેમા દરરોજ ખેલો થના છતાં સાત સાત દહાડા મુધી
જગા મળતી નથી ફર્સ્ટ ક્લાસ ટીકીટના ભાવબી દશ
રૂપીઆ! મારી ઘણી ખુશી હતી કે મારી મુલાકાતને
દરમ્યાન પેલા જગ પ્રસીદ્ધ નાટકકાર સર હેનરી અર-
વીંગને જોઉ પણ તે વાર એ ચોખ્ખો મુરોપના પ્રનારો
ગયયો હતો એટલે એ આગા વૃખ થઈ નહી પણ
કહ્યા વીણા ચાલતું નથી કે આ મરહુમ પ્રવીણ નાટ-

કીને હુથેલીના પાણી પાય એના નાટકીઓનો શેહેર
 લડના નોટો નથી જે પહેલાં પને હુ ખાસ આમ-
 ત્રણથી લેવા ગયો તે શેક્ષપીઅનો “ટેમ્પેસ્ટ” હતો.
 નાટક કંપનીનો માલિક મીં બીંગ્મોન હી આ ખેવના
 ‘કેપીમન’ ખવીસનો ભાગ ખજનનો હતો. હમણાં મુખઈમા
 નો ખેવ જુદદીન ગયો નગ ખત્રીસીએ ચહુડી રહ્યો
 છે તેના કોલા ચીનપાનનુ પાત ખજનના ખેલાડી
 મીં બીંગ્મોન ખખાતા જે ઢપથી ‘ગેટ અપ’ કરે છે,
 હાકે છે, કાપે છે યાને ચાળા કરે છે તે લેઈ મને આ
 મીં શ્રી વાદ આગ્યો અને જો મીં ખખાતા ધજવડ
 નઈ આવેલા હને તો હુ એનજ ધારતે કે એઓએ
 મીં બીંગ્મોન ત્રીના લેહકો ઓગરીખાજ કીધો હુ
 નાટકશાળા સીધીગથી તે તજેટ્ટી મુધી તમાન ભગઈ
 ગયલી હતી કાઈ નહીં તો ખારસુ પદર હજગ કપી-
 આનુ હાજસ હ્યો. શુ નાટકશાળાની ગ્યના, શુ
 એન્ટ્રીગ, શુ સીનરી અને શુ ફેમ! વાહ વાહ!
 આપણી તન્કના ખોટા ક્યમના ચળચળતા દેખાન અને
 નેવા નોનનાળી પરીઓને ન્યારે હુ યાદ કરે છું
 ત્યારે તજે નોટો કીક આવી જાય છે કેપીમન ન્યારે
 ખોટા દાત પહેરીને ખવીસનો પાર્ટ ખજવે છે ત્યારે તે
 ખરેખરે માણસ છે એન લુધી જવાય છે એકવાર
 સ્ટેજ ઉપર વહારા આવે છે અને તે તોફાની દરીઆના
 ઝોડા ખાય છે તે વહારા દેનદાગના પાટીઆનુ નહીં,

તેની આસપાસના મોજા રગત કપડાના નહીં, તેના ઉછાળા નીચે ભરાયલા છોકરાઓના આચકા ઉચકી નહીં પણ ખાસ્તુ મરા મોઢું વહાણુ તે ઉપર સ્ટ્રીમ, ડોળ, સેલરો, દોરડા, યામલા સાથે સાચાથી હાલતુ, પાણીના ખરા મોજા યત્રકળાથી છેક સીલીંગ મુધી ઉડતા અને કોઈ વાર છેક આપણા આગ ઉપર છાટા ઉડતા નન્દરે નોઈયે છીએ આ પાણીના ખરો દશીઓ ફોર્સ પથોથી એવી રીતે હલાવ્યામા આવે છે કે સ્ટેન્ડ ઉપર આબાદ નાનકડો દરીઓજ જાણે લાવી મુકયો હોય! રાજા પ્રાસપેરોની દાસી 'એરીઅલ' ના ભાગ મીંઠ દીની રૂપસુ દર બેટી બળાવે છે આ વેળા એવી કળા કીધી છે કે પાદશાહ જ્યારે તેણીને હાંક મારે છે ત્યારે તે હવામા ઉડતી ઉડતી સ્ટેન્ડની ચોમર દેખાય છે અને પછી કુવની પેડે સ્ટેન્ડ ઉપર ઉતરી આવી પાદશાહનો હુકમ સાબળી હવામા ઉડી જાય છે. મારથી નકડાઈને હેલકરીઓ સપ દેતી તાણી લે તેવા આ દેખાવ નથી, પણ હળવે હળવે હવામા આમ તેમ ફરતે જાણે પોતાની પાખ ઉપરજ ઉડતી હોય તેમ ગેવ કરતી જાય છે આ વાર તેણીએ સનેલો એકદમ ઝીણો લેખાસ, ખુળતુરત ઉવાડ પગ, ખભા આગળથી ઉઘાડા હાથીદાત જેવા હાથ અને રૂપાળો હસ્તો ચહેરો નોઈ આફરીનનો નીસાસો નાખવા વગર રહેવાતુ નથી. ખખર મળવા મુજબ 'ટેમપેસ્ટ' જેટલી મુદત ચાલ્યો

તેટલી મુદતના નેના મારેકને દર માસે ટીકીટોના
 વેચાણપી એ લાખ રૂપીઆ ઉપરની પેદાયશ થતી હતી
 દર માસે એ લાખ રૂપીઆ! પણ આ આકડો નેઈ
 ગમગણો ના જેમ એ લાખની માસીક ઉપજ હોય છે
 તેન આવા ખેત્ર ગજી કાઢવા ઉપર લખખા રૂપીઆનો
 ખચ કાઢે પડે છે. લડનના આ તો માણીની વાત છે
 કે એક નવો ખેત્ર નુકા તેનો માલેક યા તો નેહાલ
 થાય છે કે નહી તો પાપમાય થાય છે. દાખલા તરીકે
 આ ટેમપેસના બનાવવાના આવના જુદા જુદા
 'સીનીક' દેખાવોની મેનીજ કાવાને ફક્ત ૧૫૦ તો
 ઇનનેરી કામદારો રોજ ગાનના ખર્ચ છે. અને અકેકા
 ફેસ! ખાગના પડેલી પરીઓ બ્યારે દરીઆના કીનારા
 ઉપર ગેવમા આવી નાચે છે ત્યારે તેઓના અગ
 માહેનો ફેસ દરેક પરી માટે ઓછાના ઓછો એકસો
 ઝીની-૧૫૦૦ રૂપીઆથી કમતી ન હોય. આ નાટકકા-
 રોને જે પગાર મળતા મારા સાબળવામા આવ્યા છે તે
 નો ખગ હોય નો આપણી ફીફડી ફાટી જાય છે ઓ,
 આપણી તરફના આખી ગત વહીવટ કરીને દર માસે
 રૂપીઆ ૨૦ કેનાનાગ બંધવાના પોરયાઓ, હું તમારી
 કેવી દયા ખાતુ છું

ખીજે એક પ્લે જે તે વાગ લડનને ગમવી ગુણો
 અને તેનુ નાન "ધી સીગાવીજ". ઓ દાદગર
 દાદગર, શુ નાટકગાળા ઉપર રોજ રાખના ધમાલ!

અમારો ત્રણ ત્રણ રાત મુઘી સ્ટોલ્સમા જવાનો ચલ
કીધો પણ જ્યારે જઈએ ત્યારે દરવાજા બંધ ! ટીકીટો
ખલાસ ! આખરે સાત દહાડા અગાઉથી રીઝર્વ કરાવી
ત્યારે પંદર પંદર રૂપીઆ આપતા બે સીટો મહા
મુશ્કેલીએ મળી. પણ નાટકખી તેવાજ. ત્યાનો મુખ્ય
એક્ટર મીં હંટલી રાઈટ ને હમણા લંડનમા બહુ
માનીતો થઈ પડ્યો છે તેને દર માસે રૂ ૩૦૦૦૦ નો
પગાર. દર રાતના એક્ટ કરે તેની ફી રૂ ૧૦૦૦ !!
પણ એક્ટીંગ ! હું કહું છું કે તેને મળતો દરેક
રૂપીઆ હલાલ છે. પહેલાથી છેલ્લા સુધી તે એવા
આવભાવથી વર્તે છે કે આસપાસ બીજા કાંઈ જોવાની
તકળ આપતો નથી. આ ખેલમા દરેક સ્ત્રી પુરુષો
સીલોનના દેશીઓના વીચીજ ફ્રેશ પહેરી આવે છે. અને
તે દરેક બાબતમા એટલા સંપુર્ણ છે કે તેમાંથી
અભ્યાસનો મોટો ખોરાક મળે છે. આ મહાભારત
નાટકોમા બેંડ વગર તો ચાલે નહીં પણ તે બેંડ પાચ
ફરંગીઓના રાગડા નથી સો સો અથંગ માણસોના
મહા શીક્ષાગુરુના હાથ તળેના કેળવાયલા ખાસ બેંડો
છે ને ઉપર દર માસે હમરો રૂપીઆના ખર્ચ છે અને
ને ખેલની સાથે સાથે અમુક રાગો વગાડીને આપણા
જીવને બાગબાગ કરી નાખે છે.

ઈંગ્લંડનું લોક નાટક ફાટક અને રગરાગનું
એટલું શીકીન છે કે ખુદ લંડન શહેરમા સુમારે ૫૦

થીયેટરો અને ૫૦૦ મ્યુઝીક હોલો દરરોજ રાતના ચાલે છે અને તેમાં દરરોજ ત્રણ લાખ પચીસ હજાર આદમી એટલે વરસ દહાડે દશ કરોડ માણસ જોવા જાય છે કદાચ નાર આ લખવું કોઈને અતીશયોકતીમર્યું લાગશે, પણ મારા કહેવાના ટેકામાં હું આ નીચલો ફકરો એક જાણીતી કેતાબમાંથી એનનો એમ ઉતારી લઉં છું :-

"London possesses about 60 theatres and 500 music halls, which are visited by 32,000 people nightly or nearly 100,000,000 yearly"

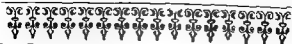
પણ આમાં હું નમ્રાઈ જોનો નથી, કારણ કે આપણા દેશ તરફ દેશ કે ઘણું તો સાડા દશ લાખ કે સપ્તળા ખાઈ ખીને ઘોટાઈ જનાની તબક્કા કરે છે પણ લડનમાં ખરી છદ્મી રાતના આક વાગ્યાથી તે પાછળી રાતના બે વાગ્યા સુધી જન્મે છે કોઈજ કમ બખ્ત એવો હશે કે જે દેશ વાગને બીછાનાપર જાય જે કોઈ હુમેશ આ પ્રમાણે કરે તે બીનાર કે કદાચ કાતર્યાનો ધસેલો છે, એન સાંપ્રારણ ચીતે ગણવામાં આવે એ સપ્તળા હનાના પ્રતાપ છે વણુ કરીને છ સાડા છ લાખમાં કીનર ખવાસ થયું કે પછી કામ ધધે અમદાઈએ અહમદવી રખડપતી ગરૂ થાય છે અને જ્યાં વીજગીક બતીના દહેગના રાતના બાર બાર વાગે નોટી નોટી કરોડપતી દુકાનો ખુલવી રહીને રોજગાર ચલાવે અને ૬૦ લાખ માણસની વસ્તી ઘર છોડીને

ખહાર નીસરી પડે ત્યારે પછી ૬૦ નાટકશાળા તેમની રમુજ માટે હું કાંઈ અતીથય મોટી સંખ્યા સમજતો નથી. પણ ભાઈઓ, ત્યાના શોખીન તમાશગીરોની ઉત્સાહની જખરી. દરેક નાટકશાળા આગળ સાજના ૬ વાગતાથી લોકોની ભીડ થવા માટે તે એટલા સુધી કે આખા મોહોલો ભરાઈ જાય. આ પ્રમાણે કરવાનો હેતુ એવો કે પહેલા જાય તો પહેલી સારી જગા મળે. પણ તેમા જરાબી કચડા કચડી કે ધકા ધકીની વાતજ નહી, કારણ કે જે બે પહેલા આવે તે અંકેકની જોડા-જોડ પહેલા ઉભા રહે, ત્યાર પછી આવનાર બે, ત્યાર પછી આવનાર બે, એ પ્રમાણે રીજમીટની પેઠે લાઈ-નની લાઈનો જોડવાઈને ઉભી રહે. કોઈ સરકસી કરીને વચ્ચે ઘુસી જવા માગે એમ તો બનેજ નહી. કારણ, એક તો પોલીસનો જખનો ભારી અને બીજી તો ભેગા થયલા તમાશગીરો દરેક એવા હાડાશોક કે એવી સર-કસી કરનારને આખા ને આખા ઉપાડીને ફેંકી દે રખે પોતાની જગા જતી રહે તે માટે કોઈ જોડવાયલી રેક-માથી ખસે નહી, અને સ્ત્રી તેમજ પુરુષો ખીસામા થવેનું મારી લાવેલા તેમાથી કહાડી કહાડીને પોતાનું ઉભા ઉભાજ ડીનર કરે ચાર પાચ નાટકશાળાઓ આગળ મારા જોવામા આ પ્રમાણે આવ્યું કે ખચારા પીટ અને ગેલેરીવાળાઓ ૬ વાગતાથી ડાહુપા ડોહુરા થઈને જોડવાઈને રસ્તામા ઉભા રહે અને બેઠે કલાક

મુઘી જાગી થાય. વસોખરો લંડનનાં નાટક ૮ વાગે
 શરૂ થાય છે અને ૧૧ વાગનામાં પુરો થાય છે.
 આગળ નાણાવી ગયો છું કે સાથે ઓપેરા ગા
 લઈ નવાની જરૂર છે. ૬ પેન્સ આપી અથવા સામે
 ગોઠવેલા બાકસના નાખી કે તુરત બાકસ પોનાની
 ઉઘડી ઓપેરા ગાસા તેમાંથી નીકળે છે. કેટલીક ના
 કંપનીઓ એટલી માલેતોગર છે અને તેઓ ઉપર એ
 ધમાલ છે કે તેઓ દરવાજા ઉપર ટીકીટ પણ વેચ
 નથી. કોઈબી પગલીક એજંટ આફીસની માર
 મળવો ત્યારેજ તમારું કામ થાય અને તેથી ટેલીફો
 નાથી પહેલા પુછીને તમને જવાબ દે. લંડનનાં જાણીત
 થીએટરોના મીંબીરજીન દ્વીનું “હીઝ મેજેસ્ટીસ થીએ
 ટર,” મીંબીરજી એલેક્ઝાંડરનું “સેંટ જેમ્સીસ
 થીએટર,” “લીસીયમ,” “ડ્રીક્લેન,” “વીડુમ,” વગેરે છે.
 આ માંહેના કોઈનાથી સ્ટોલસની ટીકીટ ૭૫ રૂપીઆન
 અંદર નથી. આ નાટકશાળાઓ અકેકી એવી ગંભીર
 છે કે જેના મણુથી ચાર હજાર આદમીઓ આસાનીથી
 બેસી શકે છે. મીંબીરજીન દ્વીનું નવું થીયેટર હાઉસ
 જે ઉપર લગભગ નવ લાખ રૂપીઆ થયા છે, તેનું
 ચીજ હું અહીં રજૂ કરું છું, જે ઉપરથી જોવાનું
 આવશે કે આ નાટકશાળા નહીં પણ એકે પાદશાહી મહેલ છે.
 ત્યાંનો સરકારી સંગત કાયદો છે કે આગ વરા
 જની વખતે લોકોનાં ગબરાટ થઈને કચડા કચડીથી કાંઈ

• હિંદ મેનેસ્ટીસીયટીયટ

મુઘી જાત્રી થાય. વજોખરો લંડનના નાટક ૮ વાગને
 ગર થાય છે અને ૧૧ વાગનાના પુરો થાય છે હું
 આગળ જણાવી ગયો છું કે સાથે આપેરા ગણાસ
 લઈ જનાની જરૂર છે. ૬ પેન્સ આપી અથવા સામેજ
 ગોઠવેલા બાકસના નાખી કે તુરત બાકસ પોતાની જે
 ઉંઘડી આપેરા ગણાસ તેનાથી નીકળે છે કેટલીક નાટક
 કંપનીઓ એટલી માલેતોજા છે અને તેઓ ઉપર એવી
 ધમાલ છે કે તેઓ દરવાજા ઉપર ટીકીટ પણ વેચના
 નથી. કોઈબી પગલીક એજટ આફીસની મારફતે
 મેળવેા ત્યારેજ તમારું કામ થાય અને તેથી ટેલીફોન-
 માથી પહેલા પુછીને તમને જવાબ દે. લંડનના જાણીના
 થીએટરોના મીં બીંગ્લુન દ્વીનુ “હીઝ મેન્સ્ટ્રીસ થીએ-
 ટર,” મીં જ્યોજન એલેક્ઝાન્ડરુ “સેટ જેમસીમ
 થીએટર,” “લીસીયમ,” “ડ્રીલેન,” “વી હેન,” વગેરે છે.
 આ માલેના કોઈનાથી રેડોલ્સની ટીકીટ ૭ા રૂપીઆની
 અંદર નથી આ નાટકશાળાઓ અકેકી એવી ગનવર
 છે કે જેના મણુથી ચાર હજાર આદમીઓ આમ્રાનીથી
 બેસી શકે છે મીં બીંગ્લુન દ્વીનુ નવુ થીયેટર હાઉસ
 જે ઉપર લગભગ નવ લાખ રૂપીઆ થયા છે, તેનું
 ચીજ હું અહીં ગ્લુ કરૂ છું, જે ઉપરથી ભોવાના
 આવરો કે આ નાટકશાળા નહીં પણ એક પાદશાહી મહેલ છે,
 ત્યાંના સરકારી સમન કાયદો છે કે આગ વગ-
 જની વડને લોકોના ગનગટ ધર્મને કચડ કચડીથી કાઢ

ત્રોટી હોનારત ન બને તે માટે ચોક્કસ સાધનો વગર કોઈબી નાટકશાળાને વાપરવા દેવામાં આવતી નથી. અત્રબને ત્યાની રાતના સુમચે સખત કંડીને લીધે સરળાં બારી બારણા બધ હોવા જોઈએ. તેવામાં જો કંઈ આગ વરાળની યુમ પડી તો આખા ને આખા ક્વાબની પેડે લુગાઈ મરવાનો સોદો છે. એ સાર્સતાવાળાઓએ એવો સખત જપનો રાખ્યો છે કે દરેક એકટ ખલાસ થયો કે સ્ટેજ અને તમાશગીરોની વચ્ચે એક નક્કર સ્ટીલનો પડદો સાચાકામથી ઉતારી પ્રજાને દેખાડવો કે જુઓ આ પડદો બગાવર વર્કીંગ આરંભમાં છે અને તમને બીહવાનું કાઈ કારણ નથી. બીજી નેટલા તમાશગીરોને ખેસવાના દેકાણા છે, ત્યાના બારણા જો કે બધ રહે છે તોબી તેને માફજ દેવાનો હુકમ નથી, અને આખી નાટકશાળામાં એકબી બારી નહીં પણ સરળાજ કમાનથી ઉઘડતા બારણા છે કે નથી અક્સમાત વેળા લોકના ધસારો થાય તો ચોછામાં ચોછા ૧૦૦ બારણામાંથી હજારો લોકો થોડી મીનીટમાં બાહર નીકળી શકે એક થીચેટર જે વીહુમ થીચેટરને નામે ચોળખાય છે તેમાં વળી શોખીન જીવડાઓએ એવી ગોઠવણ કરેલી છે કે આખા થીચેટરના મથાળા ઉપર બહુ યુગસુરત વાડી બનાવી છે કે નાટકના વીસામાં દરમ્યાન ઉપર જઈ ખુશ લહેરમાં મધુર વાતોથી પોતાના જીવને ખેડલાવે

માટી હોનારત ન બને તે માટે ચોક્કસ સાધનો વગર કોઈખી નાટકશાળાને વાપરવા દેવામાં આવતી નથી. અલબત્તે ત્યાંની રાતના સમયે સખત ઠંડીને લીધે સવળાં ખારી ખારણા બધ હોવા નોંધએ. તેવામાં જો કાંઈ આગ વરાળની ઊમ પડી તો આખા ને આખા ક્વા-બની પેકે ભુંજાઈ મરવાનો સોદો છે. એ સારૂ સત્તાવાળાઓએ એવો સખત બપોતો રાખ્યો છે કે દરેક એકટ ખલાસ થયો કે સ્ટેન્ અને તમાશગી-રોની વચ્ચે એક નક્કર સ્ટીલનો પડદો સાચાકામથી ઉતારી મળને દેખાડવો કે જુઓ આ પડદો ખરાબર વર્કિંગ ચારડરમાં છે અને તમને બીહવાનું કાંઈ કારણ નથી. બીજું નેટલા તમાશગીરોને બેસવાનાં દેકાણા છે, ત્યાંના ખારણા જો કે બંધ રહે છે તોખી તેને સાકળ દેવાનો હુકમ નથી, અને આખી નાટકશા-ળામાં એકખી ખારી નહીં પણ સગળાન કમાનથી ઉઘડતા ખારણા છે કે નથી અકસમાત વેળા લોકનો ધસારો થાય તો ઓછામાં ઓછા ૧૦૦ ખારણામાંથી હજારો લોકો થોડી મીનીટમાં બાહર નીકળી શકે. એક થીચેટર જે વીહુમ થીચેટરને નામે ઓળખાય છે તેમાં વળી શોખીન છવંડાઓએ એવી ગોડવાણુ કરેલી છે કે આખા થીચેટરનાં મથાળા ઉપર બહુ ખુશ્તુરત વાડી બનાવી છે કે નાટકના વીસામાં દરમ્યાન ઉપર જઈ ખુશ લહેરમાં મધુર વાતોથી પોતાના છવને બેહલાવે

એક વાર હું ઓલ્ટરેડ ટ્રીટમાં ફરતો હતો, ત્યારે
 મારા જોવામાં આવ્યું કે એક પુરુષ જે મુમારે ઓછામાં
 ઓછો ૮ ફીટ ઉંચો હતો—માટે જાણે ગોસ્તનો
 હું ગર—જાડોળી નેવાજ—પગના બુટ નગ જાણે
 નાનકડા બદર ખોટ—તેને કસ્ટી કપડા પહેરાવીને તેની
 સાથે પાખડી વળગીને એક બીચુ વહેતું ચાલે, જે
 મુમારે જમીનથી ૨૫ ફીટ ઉંચો હતો. તેને પણ ઉપલા
 ગણતરના નેવાજ કપડા પહેરાવેલા અને બેઉના માથા
 ઉપર કાંઈ માટેલા કે ‘લડન હીપોડોમ’ આ ચાલતો
 ગોસ્તનો હું ગર અને તેની સાથે તણાતું નાનું માણસાઈ
 મગતર મને એવું તો નવાઈ જેવું લાગ્યું કે જાહેરખ-
 બર આપવાની આ વીચીત્ર અને તદનજ નવાઈ જેવી
 રીત કોઈ દહાડે પણ આપણા નેવાના ખ્યાલમાં આવે
 નહીં. આ હીપોડોમ શું છે તે જોવા માટે હું ગયો
 અને ખાત્રીથી કહું છું કે જે દેખાવ મેં જોયો છે, તે
 જીવગીના છેડા મુખી ભુલીશ નહીં આપણી તરફ
 હીપોડોમ કેનનાસના તબુઓમાં થાય છે પણ આ
 ગુલનર લડન ગ્રેહોનું હીપોડોમ વગસના ટકપ
 દહાડા થનાર હોવાથી તે માટે ખાત્ર લાખ રૂપીઆની
 મકમ સફેદ પરચરની ઇમારત બાંધી છે. આ હીપોડ-
 ઓમનાળી ઇમારત કેટલાક હજાર વાગની જગા રોકે છે
 અને બારી બારણા વગેરે મેલોગનીનું ગીટ્ટ કરેલું
 અને ગજનશી મહેલને છાજતું છે ઉપર જવાની

સીડીઓ અને ગેલેરીઓ તમામ મારબલની છે. બહાર ફરવા માટે પ્રામતાડ છે તેને મખમલની ઝાલરો અને કસ્બી પડદાઓથી તથા સુગંધી ચોકના પાનલોથી એવી રીતે મઢી લીધું છે કે તેમાં ફરતા હોઈયે ત્યારે જાણે વારસેલ્સના નેપોલીયનના નામાકીત મેહેલમાં ફરતા હોઈયે તેવું લાગે છે પહેલા સાધારણ સરકસની પેઠે દોડાઓનો તમારો થવા પછી તેજ એરીનામાં ઉપરથી એક સ્ટીલના સળીયાનું આખું ને આખું પીનરૂં ઉતરે છે. આ પીનરૂં ચોછામાં ચોછું ૬૦ ફીટ સમ ચોરસ હશે વાચનારને ખ્યાલ આપવા માટે કદાચ આ પીનરૂં ટાઉન હોલના અદરના રૂમ જટલું મોઢું હશે એમ કહું તો ચાલે. જેવું પીનરૂં ઉતર્યું કે તેમાં શું તરેહ તરેહના દેખાવ! ૮-૧૦ વાગ્ય, ૨-૪ સીંહ, તેમનો શીક્ષાગુરુ કેળવનાર, વાદરા-કુતરા વગેરેનું સથ-હસ્થાન ત્યાં થોડીક મીનીટમાં લેગું મળી જાય છે. કુતરાઓ નેકટાઈ કોલર પહેરી તેમજ પાટલુન સજ્જને કેવાએક મમજીના પુછડા હોય તેમ ખુરસી ઉપર આવીને બપકામાં મીનલસમાં બેસે છે. વાદરાઓ ઘણાજ દરજ્જાથી દાખલ થઈ વાદરાવાળી વાદરીઓ સાથે ખરેખર મ્યુઝીકની ગત ઉપર વાલ્ઝ ડાન્સ પડે ફરે છે કુતરાઓની નોડીઓ ફુટખોલ રમે છે અને ડાન્સ ખવાસ થવા પછી વાદરાજી પોતાની ઘાવરાવાળી માહુબુબને બગલમાં હાથ લઈ નરા બગબગ આદમી-

નીજ પેઠે ખુરસી ઉપર લઈ જઈને બેસાડે છે. આ સમયે એટલું તો ગુસ્સો છે કે આપણાથી હંમેશાં થોભાતું નથી અને વીચાર આવે છે કે માણસના અને આ જાનવરના કેટલો બારીક અંતર બાકી રહેલો છે ! પણ એટલાથીજ થયું નહીં જીવની છેડે સ્વર્ગી બતી અનોખું થઈ જઈ એક મીનીટમા પાછી ઉડી જાય છે અને શું કહું છું તે માનજો અને અચગત થાઓ જે વચવા ચકરણ ઉપર ગોળ ઘોડા દોડતા હતા, જે નક્કર જગા ઉપર પેટુ પીનડ હોતું અને જેમા વાન-વર રમતા હતા તે એક મીનીટમા ગેમ થઈ જઈને તેની જગાએ ખાસ્સું દુશ ફીટ ઉંડું પાણીથી તર ભરેલું તળાવ ! સ્ટેન્ડપથી બે પેડાની ચેરીએટો અને સવાર સુદાના ઘોડાઓ ચાર પગે આવી આ તળાવમા ઝીપવાવી, તરીને બીજાપાર નીકળી આવે અને એની ચેરીએટ એક નહીં પણ પાંચ પાંચ છ છ એકીનારે અદ્ભુત તંત્રી જણાય હોય તો આપણી અચગતી કર પડતી નથી એનાના પાછી બતી બધ—એક મીનીટનું અધાડ—અને પાછું અજનાણું થતાજ તળાવ ગેમ ! આ સમયે એટલું તો ઝડપથી અને એવી સૂઝાઈથી થાય છે કે નજરે લોયા વગર ને ખડ નાનનાને પણ આચક્રી લાગે એ બનના જોગ છે એની કળા હીપોક્રોસના માવડો અવગતા બતાવના નથી, પણ મેં કેટલીક વીગનો આકર્ષી રીતે નેળવી છે, તે ઉપરથી એ કેમ ફરવાના

આવે છે તે સમજાશે. જે વચમાનું ચક્રરહું ઘોડદોડનું છે તે દુરખીનની પેઠે નીચે ઉતરે ઉચે ચઢે એવી ગોડવાણુ રાખેલી છે. આ ચક્રરહનો ઘેરાવે ૨૩૦ ફીટ છે અને તે ૮ ફીટ નીચે ઉતરી શકે એવી હાઈડ્રોલીક ગોડવાણુ કીધેલી છે. તે સ્ત્રીલનુ બનાવેલું છે અને તમામ પાણીથી ભરેલું છે. તેમા એક લાખ ગેલન પાણી ગાઈ શકે છે, અને જ્યારે ભરેલું હોય ત્યારે ૪૦૦ ટન વજન ધરાવે છે. હવે જ્યારે ઘોડદોડને માટે તક્કર જમીન નોંધે ત્યારે આ ડૂમ ઉપર ગાલીઆ પાથરી ખુશાલ દોડા દોડી થઈ શકે છે, પણ જ્યારે તળાવ નોંધે ત્યારે હાઈડ્રોલીક પ્રશરથી આ ડૂમને ૮ ફીટ નીચે ઉતારી દઈ, ૨૫-૩૦ ગમથી નળ પોલી નાખવામા આવે છે કે થોડી વારમા પાણીથી ભરેલો તળાવ નોંધે હોય ! તળાવનું કામ ખલાસ થયું—ડૂમ ઉપર આંખુ કે પાણી પસાર ! આ હીપોડ્રોમના સંબંધમા મારે કહેલું નોંધે કે ત્યાં ઉમદામા ઉમદા કારીગરો અને દુન્યાવર્ણુ ખેલાડીઓને શોધી શોધીને મોઢા દામથી રાખવામા આવે છે. હું જ્યારે ગયો ત્યારે ત્યાં એક તામીચો બપોનીસ ખેલાડી લંડનવાસીઓનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યો હતો તે શુ કરતો કે પોતાના બે હાથ સાથે બેડી બેઠે અજોહાની આસપાસ સુતલી વીટલાવી તે ઉપર સીસ કરાવતો, પછી કાડી આગળથીબી તેના બે હાથ બાંધી લેવામા આવતા અને તે ઉપર પણ

સીલ કરવામાં આવતું. આ પછી મીન્ડલસ માહેના ચાર જણને બોલાવી તેઓ પોતાના બેઉ હાથના આંગળા અકેકમાં ભેરવી મનજીવિત ઉભા રહે તે છતાં પેલા જાપાનીસ એક સેકડની અદર પોતાના સીવ કીધેલા હાથ પેલા આંગળા નકડીને ઉભેલા માણસની અદર પારવી દે. આ એટલું તો ઓચળાભર્યું હતું કે એ બંનેનું કેમ તે ખ્યાલમાં ઉતરે નહીં. કદાચ એમ તો ન હોય કે જે ચાર તમાથગીરોને બોલાવ્યા, તે માહેનાજ હોય અને આખી ચોગવીને પોતાના આંગળા છુટા કરી પેલાને હાથ પોવા દેતા હોય ! આ વાર મારી સાથે નાનાકીત બેન ડીકીનસનની કપનીનો એક અહુ-રથ અમલદાર હતો. ખાત્રી કરવા સારૂં મેં તેને અરજ કરી કે તેણે જઈને પોતાના આંગળા ખુબ મનજીવિત પકડી રાખવા લગાર આનાકાનીથી તે ગયો, પણ પેવા ચતુર જાપાનીસના સીવ કીધેલા હાથ એક પણમાં તેના હાથમાં પોરવાઈ ગયા ‘અજળ જેવું છે—અજળ જેવું છે’, એમ આખા હાઉસે પોકાર ઉઠાવ્યા અને ઓગકેસા સ્ટાઈ-સમાં બેઠેલા એક માતબર અગ્રજે આ કેમ થાય છે તે દેખાડે તો ૧૦૦૦ પૌંડ યાને ૧૫ હજાર રૂપીઆ આપવાની ત્યાં ને ત્યાંજ માગણી કીધી, જે સ્વીકારવામાં ન આવી.

પ્રકરણ—૮ મું.

સમાલો, કીસ્ટમસની ખુમારી છે, તાડીની બલી-
હારી છે. સુરતની પડએ એક નાના ગામમા, વગર
યાદીએ વગર ચોપડીએ આજની નોંધ લખુ છુ એટલે
જરા કસર નહાય તો આખ વીચામણુ કરશેજી.
છેલ્લા અકમા હુ નાટકશાળાઓ અને હીપોડરોમના
હેવાલ આપી ગયા પછુ એ સગળા માહુ સવાદીઆ
માતખર લોકોને માટે છે. પુછ્યો કે ત્યારે ગરીમો
કયા જાય? ઉત્તર આપુ છુ ઇંગ્લડનુ લોક એટલુ
ચટપટયુ છે કે તેઓને જો રોકેલા ન રાખે તો કાઈ ને
કાઈ લાકડુ ખોસવામા પાછુ પાણી ન કરે તેઓ બહુ
દાર પીએ અને તોફાન મચાવે ત્યારે પાદરીઓ અને
હાલેલાઓ શીખામણુ દેવા નીકળે એ વખતે આ
ગરીમો જવાળ આપે કે “બાપુઓ, એ બધું
બોલવુ સેહુલ છે તમારે સાર માટા માટા હાટેલો
છે, માટા માટા ચોપેરા હાલિસ છે ત્યા તમે તો જઈને
એસ કરો—પણુ અમે ગરીબ માણસ કયા જઈએ?”
આક દહાડે જરા છાટો પાણી લઈને અમારા જીવ
મેહેલાવ્યે એટલે અમારે મનથી એજ ગમ્મત ” આ
વાજબી તકરાર મરહુમ મહારાણી વીક્ટોરીઆની
જાણુમા આવી અને તેઓએ આ ગરીબ લોકપર દયા
લાવીને જોજગ ગરીમોની નાટકશાળા સ્થાપી આવી

એક નાટકશાળામાં હું એ સનીનારે સાંજના ગયો
દાખલ થવાની ફી ફક્ત છ પેન્સ; આશરે ચારેક હમર
માણસ સૌ પુરુષ મળીને લેગુ થયું હતું પડદા સીન-
રીની જાન ન હતી પણ વહાવા મુઆ તો શેક્સપીઅરનો
એક ખેલ કરતા હતા અને તનાન લોક તે ધ્યાનથી
સાલળતુ સનીનારે નાક બીનાવવાની ટેન પડેલી એટલે
તદનજ મુક્કા રાખે તો વખતે ગયવી બીનારી પાછો
ગયમો કરે એવી બીકથી એક જાતનો ઘણોજ 'લાઈટ-
બીઅર' બેમ બેમજ વેચવાનો હુકન, એટલે તે પીને
પેટ ડચકાવે તો નાપાક વીહીરકી અથવા નાપેકાર છન
ઉપર મન થાયજ નહીં પોતાના ગરીબોના ભવા નાટે
ઈંગનડના લોકની આટલી બધી કાળજી છે, પણ અફ-
સોસ કંઈ છું કે આપણા તરફના નાતબર વર્ગની
પોતાના ગરીબો તરફની બેદરકારી શરમ ભરેલી છે

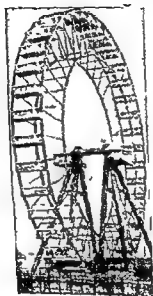
નાટકો ઉપરાત રનત ગનતના સાંજનોના એક
મુખ્ય ત્યાના નાનાકીત મ્યુઝીક હોલો છે હું એક વાર
ત્યા જવાની તનને ભવાનણુ કરે છું પણ-પણુ-એજ
વાર-વધારે નાગ નહીં તનારી સાથે તમારા કુટુંબની
બાનુઓ લેય તો મીઠો ગાળોજ મુકન્ને, કેમજે ત્યા
તેઓનુ કાન નથી આ મ્યુઝીક પોવની બીવડીગો
સીંટપ શાસ્ત્રીઓના હુન્નરના ઉત્તમ નમુના છે આકે
ઝનાવ અને રાગનીમા નના નથી સોનેરી પીવગે અને
મખનલી પડદાઓનો પાર નથી—પણ નીતીની બાબ

દમા મારી સર્ટિફિકેટની નર નથી. સ્ટેજ ઉપર 'બાલે' ડાન્સ થાય છે તેના બેટલા વખાણુ કરું તેટલા થોડા છે. શહેરમા અને શહેરની બહાર જે રૂયાળીમા રૂયાળી છોડીઓ મળતી હશે તેઓને આ "બાલે" ડાન્સ માટે રોકવામા આવે છે એકીવારે બસેથી અઢીસે પોરીઓ નાચતી હશે. પણ નાચળી કેવો ! રગમેરગી પોશાકોના એવો સમાવેશ કીધેલો કે જ્યારે મ્યુઝીકના દોકા ઉપર આ કુટડીઓ એક સરળી નાચે ત્યારે જાણે નજરે ચીતરી આવે એ લોકને હુમ્મરમદી નાચ શીખવવા માટે મોટા મોટા પગારે ફ્રેંચ ઉસ્તાદો રાખેલા અને સાથે સેકડો માણસોનુ બેઠ ચાલે એટલે થોડી વાર પછી તે એવું લાગે કે જાણે કાંઈ સાચાકામથી પુતળાઓ હાવતા હોય આ વાર મ્યુઝીક ન સંભળાય તેમ કાન બંધ કરીને સ્ટેજ ઉપર નજર રાખવાથી કાંઈ ચોરજ નતનો ખ્યાલ મનમા આવે છે ફ્રેંચમા લીલા ને પીળા ને આતશીઆ ને જાબુળા રંગો, તે સાથે હાથમા ઝીણી ઝીણી રગમેરગી છત્રીઓ અથવા વાવટીઓની ભેળ-મલેળા અને સાથે નાચનારીઓનુ અડધુ ઉગાડુ અગ અને હસતા ચેહરો સાથે છુટા બાલથી જે રંગ નમી રહે છે તે જોવા જોગ છે.

પણ હવે હું આ મ્યુઝીક હોલોના બીજા હાલ હવાવ ઉપર આવું છું બેડકો સરળી નાટકગ્રાળાનીજ પેઠે ગોડવેલી છે અને ત્યાં સારા સારા લોક પોતાના કુટુંબ

કમીયા સહીત આવે છે. પણ જેમ આગળ સ્ટેજ પર નાટક ચાલે છે તેમ પાછળ પ્રામાનાડ પર વળી જુદો નાટક ભજે છે. પછવાડે એક મોટી ફગગાત પડ્યાળ છે, જ્યાંથી ચાવતા ચાવતાળી તને 'ખાલો' જોઈ શકો. તેની પડખે દારૂના મોટા 'ખાર' છે, જ્યાં સેકડો ઈસ્કી મગનગઓ ફરતા ફરે છે. આ નાઝનીનોને મ્યુઝીક હાવના માલેડો મજેડુથી આવના દીએ છે અને પોલીસ આખરીયામણા કરે છે. કોઈ લુલો લુલો જોય તો તેઓનો હસસો જોઈને ગભગઈજ જાય કાગણ કે કોઈ કોઈના માથા ઉપર કાઈ નહીં તો પાચ ગીનીની તો ટોપી હરો! અવમને સરજો મામલો બહારથી તો આખર ઈજતનો જણાય છે, પણ માલુથી પોકળ છે. અજમ છે કે લડનના બહુ બોવા ધર્મધ્યકો આટલી બધી ગડબડ કરવા છતા—તથા સરજો મામલો જાણ્યા છતા—આ દેખઈતી નફટાઈને માટે કશું કરતા નથી!

પણ તનાઈ નાટકમા જનુ પરવડતુ ન હોય અને મ્યુઝીક હાવના જતા છવ કમકમનો હોય તો લડન શહેરમા ટાઈમ પસાર કરવાના સાધનોનો ટોટો નથી. 'ટ પની ટયુમ' જેવોમા કે બનના ટાપ ઉપર પાચ મેય ગાના કે અવસ ડોઈ! જુલઈમા છેલ્લુ મેદાનના મળની ગમતનુ મદચન થયુ હતું ને કરતા પચાસ-ગણુ મોટુ આ જાધુનુ જુમન જાડે માસ ચાલે છે આપણી તરફ નો રોનન રીનર કે આવપાઈન રવને

પૃથ્વીમા સર્વેથી હંઆ
અકરડી

કદી દશ વર્ષે એક વાગ બતાવી તો વાહ વાહ થાય છે પણ અહીં તો વાટર થુટ દરરોજ રાતના જોવાની મળે છે આ ખોટો જો કે ઘણી ઉંચાઈથી ઉતરે છે તોએ એવી સંક્રાંતિથી ઉતરે છે કે જેમનાગ્ને એક છાટો પાણીનો લાગતો નથી આ કોર્ટમા એક ચકરડી ઉભી કીધી છે તે દુનીયામા સર્વેથી ઉચી કહેવાય છે.

આ ચકરડી ૩૬૦ ફીટ ઉચી છે, એટલે લગભગ રાજમાઈ ટાવર કરતાં જેવડી ઉંચી! તેના પાલણા ખુલ્લા નહીં પણ સીઆમ'રોક બંધ છે અને તેમા બેઠા પછી ધનજીનથી સ્ટાર્ટ થાય છે અને કુલ સ્વી-ગમા આવે છે ત્યારે એટલી ઝડપમા ફરે છે કે પાલણા કે માણસ કાંઈ દેખાતુ નથી, માત્ર બંધી લટકતી સીઆમોમા સળગાવેલી બતીઓને લીધે ફક્ત એક આતશી ચકરડું નજરે પડે છે એક દેકાણુ એક તારનું પીનર કીધું છે તેમા એક સાર્કલીસ્ટ પોતાના મશીન ઉપર એટલા તો જોરથી ફરે છે કે એકનાર તે લગભગ માથુ નીચે અને પગ ઉપર જેવી હાલતમા આવી જાય છે પણ “ચીવાલવીગ”ના જોર સમેત તે પડતો નથી આ વાર આપણા આગમા તેની સલામતી માટે ધુનરા છુટે છે આ અર્થેસ કોર્ટમા વરસમા ચાર પાચ જાતના પ્રદર્શન ભરાય છે દાખલા તરીકે હું ગયો ત્યારે ત્યાં ઈટાલીયન એકઝીબીશન ભરાયું હતું અને તેની અગાઉ ફીશરીસ મેળાવડો થયો હતો કાંઈ નાની ફી આપીને

દાખલ થયા કે સારી રાત તેમાં ફર્યા કરો તો કોઈ પુછતુ નથી વણા જાણુ તો રોખને માટે આવીને ત્યા બગીચામાં બેઠા બેઠા તમારો નોચા કરે છે જગે જગ સખી પાડનારી સીઓ તમને રોકે છે કે “ચાર ફોટો ફોર આ પેની સર” એટલે એક પેની માટે તમારી સખી સાહેબ એક મીનીટ બેઠા કે વીજળીકે બળથી એક રૂપીઆ નેટલા કદની તમારી તમવીર એક આનામાં પાડીને બે ત્રણ મીનીટમાં તમારા હાથના મુકે છે અર્થસ કોઈથી હાકી ગયા તો કીસડલ પેલેસમાં જાઓ ત્યા પાણુ સપ્પો એજ અનતાર ફરક એટલો કે નામીથી—ધણીજ ઉમદા આતશબાજી, જેવી કોઈ વાર તમે આ તરફ નોઈ ન હોગે તેવીજ ત્યા એક શીલી ગના જોવાની અને તેથી વળી નમતા નમતા તેટલાથીજી પાણુ ન ધરાતા હો તો પાચસો માણુસોનુ ‘માસડ’ બેડ તો અનારનવાર છેજ બેહુસ્તીઓ મરે દુ બે દણાડ કહાડે છે.

પાણુ આગુ તો ચનો! હુજ કયા વાત ને કયા લડન? જાણુ સમજો કે નારે તો એક પેસો ખરચવો નથી ને તોખી માજ મફતની મેળવવી છે તો જાઓ હાઈડ પાર્કમાં અબાગીઆઓએ તો જાણુ અગ્ધી દુન્યા લપેટી લીધી છે નુખ્ત પ્રાઈડ લગભગ ચાર નેવ લાખી છે અને ગાડપાનોની વટા તથા ત્યા આવતા લોકની ઝટા બે ઘડી જોના જોગ છે હાઈ પાર્ક સર્વેને માટે ખુલ્લા છે ચોક્કસ દીનસોએ માગ માટા ડ્યુબે

અને કાઉન્ટેસો પોતાની હજારો ગીનીની ઇસ્કી ગાડીએ
 કાઠમાકથી સજાવી કહાડે છે તેમજ રાતના માડવાએ
 અને ખુણાખટોળામાં ગરીબ કલાકર્તે અને મુકલેસ કારી-
 ગરો પોતાની પ્રીયા સાથે ગોફતેગુમાં મશગુલ રહે છે.
 સર્વેથી સરસ મજાહ મુગા મુગા સીધી નજર રાખીને
 ચાલ્યા કીધામાં છે. વળી લડનમાં એક બીજી નવાઈ
 જેવું ખાતું છે, જેની નોડી ખરેખર હીદુસ્તાનમાં તો
 છેજ નહીં. ચોક્કસ મોટા દીવાનખાનાઓ છે જ્યાં
 ચોક્કસ દીવસે ફી આપવાથી ગમે તે જઈને ગમે તેની
 સાથે નાથી શકે છે. અમે ગયા ત્યારે ત્યાં સુમારે પચા-
 સેક નોડા એક ઉસ્તાદની તકેદારી તળે નાચતા હતા.
 તમને નાચવા ગમતું હોય અગર નાચવાની ખુશી ન
 હોય તો ખાલી બેસીને તમારો નોચા કરવાની કશી
 હરકત નથી પણ માસ્તર ચોફ સેરીમની તમને
 આવીને પુછશે ખરો કે “સાહેબ, નાચવા સારું ભાગી-
 યણુ નોંધ્યે છે?” જો આ બંન્ને દુઃખના નમુનાથી
 કાફી ગયા તો હું સુચના કરીશ કે સનીવારે રાતના
 પેટ્રીકોટ લેનમાં ભરાતા બજારમાં જવું અરેરે, બાપરે!
 શું ત્યાંના અનુભવ કહું ગરીબ ગુરખુ તમામ લોક
 સનીવારે પોતાના છાકદુસ પતીને લઈને આ બજારમાં
 ઉતરી પડે છે કારણ કે તે દહાડે અકવાડીઆની
 કમાણી મળે અને જો તેજ દહાડે તેમાંનો ઘણોખરો
 ભાગ બીજા અકવાડીઆ સાથે ખોરાકી બરી રાખવામાં

ન રોકે તો વાખા પડે—સખજ બચાગ કામદારના ખીસાને કાણું છે અને જરા જરા પીકું નોઈને પૈસો ખખડે તો ગણુ સુકાઈ જાય છે. લેનબેથ આગળ એક થડ કલાસ લોકાલીટીના આ બજાર રાતના ભગાય છે અને હજારો સ્ત્રી પુરુષોની ફરેકાગ બેહુક્તી એટલી તો ગીરદી થાય છે કે પોલીસ તે રાતના ગાડીની આવજા બીવકુલ બંધ કરે છે, તે છતાં કચડાકચડીનો પાર નથી આપણા નેવા ધરખમ માણસને પણ સાઈનની પેઠે સીકડાઈને ઈચ ઈચ પગલુ ભરવુ પડે છે વળી આવનારાઓમા ફેટલોક બાગ હાઉસ એક લાઉસના ચમટી-માસ્ટરે એટલે ખીસામા એક પઈ રાખવી નહી—સાધાગણુ રૂમાલખી રાખ્યો તો જોખ થઈ જશે ! હું ચલુ જુની ટોપી અને સાધાગણુ રગત ગળે બધ બાધીને કોમન માણુ-સની માફક ગયો હતો, તોખી આછામા આછુ પચીસેક વખત મારૂ ખીમુ ખિચાયુ અને ચપાઈ નેવાયુ હતું. આ ઠેકાણે જવુ તો ખુબી એ કે જે કાઈ થાય તે ખુશ મીઠાજમા લઈ લેવુ જરાખી માહેજ થના ગીયા તો આખમા ધબ દેતી મુકી પડવાનો સોદો છે સામાન વેચનારાઓની કીલીઆનનુ વર્ણન હુ આખી શકતો નથી આડ આડ દહાડાનુ વાસી કાપેવુ ગોસ્ત અને હજારો 'રેબીટ' સસલાના દગ તથા અડધી કેહુલી તગ્ગારીનો અહી હિમવ થઈ જાય છે અને આ નાન-ચીન ગોસ્ત વળી બીજા આડ દહાડા ચાલે છે પણ

ખચારાં આમ કરે નહીં તો જાયબી કયાં? આપણા તરફની સોવવારીવાળાને ત્યાની મોવવારીનો તો ખ્યાલ ન આવે. ત્યાં બાર આને રતલ તો ગોસ્ત અને પોણા-ચાર રૂપીએ મરઘી! ત્યારે પછી ત્યાનો સુથાર કલાકની મજુરીની ત્રણ શીલીંગ માગે તેમા કાંઈ નવાઈ છે? આ પેટ્રીકોટ લેન મારકેટમા એક વાર પેડા કેં જ્યારે ગમે ત્યારે બહાર નીકળાઈને ઘર જવાશે એમ ધારશે. ના, કારણ કે બીડ એવી છે કે ઘણીવર મોહોલ્લાને એક નાકેથી બીજે નાકે નીકળતા ત્રણ ત્રણ કલાક થાય છે.

પણ સનીવારનું આ ભીખારી બજાર વર્ણવતા મને લંડનનો હલકો વર્ગ યાદ આવે છે. ખચારો હાડામાસ્તર આખું અકવાડીઈ મહેનત કરીને સનીવારે પગાર મળતા બીચાર કરે છે કે જરા છાટો પાણી લઈને તૈયાર થવાનો તેને હક છે. પણ ઘર જતા ને વાર કોશી છવ પછા-ડશે અને પૈસા કહાડી લઈને બે ચાર ગણાસ છવ પીવાના રાખશે નહીં એવી તેની પહેલાથીજ ગણુત્રી હોવાને લીધે તે જોવો કારખાનામાથી બહાર પડ્યો કે પહેલુંજ 'પમ' એટલે પમલીક હાલિસ મળે ત્યાં જઈ સ્ટ્રક્ચર પાડીને પછી ઘર જાય છે. અલબત્તે છીટા કહાડીને ઘરમાથી પાછો ખલ્લી જવાનો તો તેનો ઠરાવ છે એટલે દાખલ થતા ને વાર કુ કુ કુ ફારા મારતો તે ખરવાયા નોડવા માડશે. "આજે તો ચાહે બગબર નથી, કાફી કાચી છે, બઈરી બગબર આવકાર

દેતી નથી, મને તો લોધને તુને હુમેથન દુઃખેછ—”
 એના એના ઓગા મારી તેના બોલો કે “જ્યારે
 મને માગ દેગમા મુખન નથી ત્યારે જ્યા મને મારા
 દોસ્તોની હસી ખુશીની કપની મળે ત્યા હુ જઈશ”—
 કરીને ચાલ્યા માસર્યે! સ્ત્રી ને ડાહી હતી તો એકાદ બે
 ગવાસ મળે એટલા પૈસા રાખી બાકીના કુહાડી લેશે
 અને ઘણીજીને પટાવીને જવા દેશે કાગલ કે ગને તેમ
 કુતાબી તે જવાનો તો ખરો રાતના બારેક વાગાના
 પાંચે ન કર્યો તો ઘણીઆણી શોખના નીકળશે ખરી
 વાત એ છે કે વાટ જોતા ઘણીઆણીનુબી નર નાક
 મુકાય ખર ઘણી બણાખરા ક્યા પીમને પેચાનાઈઝ
 કરે છે ને ‘મીસીસ’ ને ખમર એટલે ત્યા જઈને
 દોસ્તોના દેખતા ગોઘીઆઝ ઘાલે કે પછી લોધ ટપો
 મી-ગજ! રસને પડ્યા કે પછી બહુતાદન બાજી શરૂ
 થાય સ્ત્રીના પેટમાળી જગ પડેલા એટલે તેથી કાઈ
 ખાડી ન જાય ધખાધખ અડેકી મુક્કી સાના સામી પડે
 તો માગ બાપ! જણે તોપના ગાળા! આ વાગ આપણે
 તે મોહોટવાનાથી જગા હોઈએ તો સીંધી નજર ગખીને
 ચાલ્યા શ્રવાના કાવદો છે નહી તો આઈનો ખાર
 બાઈપર પડે જઈરીને નારનો તે તનારી સાથ છીટા
 રોપો કે “વાટ ધી લેવ, મુ આગ મુક્કીગ એટ!”
 વમને જગ પોપરી વપારે પડી હોય તો માત વચેખી
 ખરી, તેથી ખુશીવતી માત એ કે મુગા મુગા ચાલ્યા

કરવું, અને હાખી જમાણી ગમ જોવું નહીં. જરા
વારમા જોશો કે ઘણી ઘણીઆણી અકેકને વળગીને
ખ્યારથી 'ક્રીસ' કરતા હશે અને આ સુલેહ પાછી થઈ
તેની ખુશાલીમા આ જોડું એકાદ "પળ" મા જઈને
સાથે સટકણ નવેસરથી પાડી આવશે. ઇંગ્લંડના
ગરીબ લોકને માટે મારો વીચાર ઘણો હલકો હતો
કારણ કે બચગીમા ચેલા રેનલડ નામના લખનારના
એકાદ બે વાલમ જે વાચ્યા હતા અને તેના વર્ણન
પ્રમાણે ઇંગ્લંડના ઈસ્ટ એડનું લોક બધું ખુની,
ફાસીગર અને ચોરાટીઈ હશે એમ હું ધારતો હતો. તેના
લખવા પ્રમાણે 'સ્તુમ્સ' એટલે ગલી ગુચીમા એટલી
તો ગરીબી અને કંગાળ્યત છે કે માટી ઉમરની છોક-
રીઓ લગભગ નમ્મ હાલતમા ચીકડેહાલ ફરે છે અને
રસ્તાનું અજીકું પડેવું ખડેવું ઉપાડીને ખાય છે. આ
જોવાની મારી ઘણી ખુશી હતી પણ હીમત ચાલી
નહી આખરે એક મીત્ર બહાર પડ્યો, તેણે કહ્યું કે
એ લાગોમા હું રહેલો છું અને સત્રણ જાણું છું પણ
રાત્રીએ ઘણા મોડા જવું નહી માનના છએક વાગે
ઠીક પડ્યો અમેએ ઠગવ પ્રમાણે જીના કેપડા સંજ્યા.
કાલર કહાડી નાખી ગળે રગત ગળેબધ વીટાળ્યો,
જીનો ડગલો, જીની ટોપી પહેરીને નીકળ્યા વણા દેકા-
ણાઓમા ફર્યા, વણી ગતીઓ જોઈ, પણ રેનલડસના
વર્ણનને કશું મળતું જોવામા આવ્યું નહી. ગરીબી તો

ખરી—હા લયકર ગરીબી—પણ બંધાન ખુની હોય એવી
કચી નીશાન ન હતી ડાકસ એટલે ધસ્ટની ગોદીઓ
આગળ કેટલાક ખવીસ જેવા દેખાના પુરો પીક
પાછળ હાથ ગળીને લાલ કાઠે હોળે ફરતા હતા હતા
પણ તેઓ અમાગ જેવાને છેડે એવા ન હતા તેથી
ઉલટું ત્યા થોડાક દેશી ખવાસીઓ અકેકમા ‘ધકલીઝી-
આસ્ટીક’ ભાષામાં એટલે જે ભાડ ભાગ્યામાં શુન્નગતીમાં
વાત કરતા હતા થોડાક વાર મુગા મુગા સાબળીને હું
આગળ ગયો અને એકના ખલા ઉપર હાથ મુકીને
પુછ્યું “એડ કાકા, તું કીએ ગામનો, ને આ ગાળ
દોણને દેછ?” ધોનાની દેશી ભાષામાં ‘અસ્તમ’ ભણતા
પકડાઈ ગયેલા આ દેશી ખવાસી આમસો એક કુટ કુદયો—

“ઓઘરે-ભાય-આનોરે-આ તો મારો નાહાણો-
આપરી બોલી મારો.”

આ વાર તે ખવાસીઓની ખુશાલ ચોકડીનો ચહેરો
ચીનાવ્યાને હું અશકત છું

પ્રકરણ—૬ મું.

ગયા પ્રકરણના નાટક, હીચોગેમ, કીસ્ટલ
પેલેસ, વગેરેનું દાસ્તાન હું આપી ગયો છું પણ એ
રમુજના આંખોને છેલ્લી સવાન કરવાની હવે મારી
હીમત આવતી નથી, મગલુ દે જ્યાંથી તેની યાદ હું કર

છું ત્યારે એક જાતનો અગત્ય નાસીપાસીનો નીસાસો નખાઈ જાય છે. છેલ્લા એકાદ બે મેલની વાત ઉપર હકીરને ઈંગ્લંડથી આ દુન્યા વર્ણનના હીપોડરોમના સંબંધમાં કેટલીક વધુ હકીકતો મળી છે જે એટલી જાણવાનોગ છે કે તેની અત્રે જગા કરવા માટે હું કાંઈ પણ ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતો નથી. આ હીપોડરોમના માલિકે મીંઠ મોસે હવડા “ધી બેનડીટસ” નામનો એક બહુ દીલકસ દેખાવ રજૂ કરવાની તૈયારી કરી છે. તેણે સ્ટેજ ઉપર એક મોટો પહાડ ઉભો કર્યો છે અને એવી ચુકતી કરી છે કે ચત્રકળાથી આ પહાડ ફાટે અને તેમાંથી લખખો ઝાલન પાણી એકદમ ધોધના આકારમાં છુટીને એક મોટો પુલ જાણે લાગીને ધોવાઈ જતો નજરે પડે. આ પુલ જ્યારે તાણાઈ જાય છે ત્યારે તે ઉપર માણસો અને ઘોડા પણ જીવતા દેખાડવામાં આવે છે પાણીના ધોધ સમેત આ ઘોડા તથા માણસો ઘસડાઈ જાય છે અને એક બચકર મોટા અકસ્માતનું આખેહુબ સ્વરૂપ તમાશગીરોને દેખાડે છે. આ કારણ માટે હીપોડોમની બાદશાહી ઇમારતના મથાળા ઉપર એક જંગી પાણીની ટાંકી ગોઠવવામાં આવી છે આ પાણી ૧૩૦ ફીટની ઉચાઈએથી સ્ટેજ ઉપર ધોધના આકારમાં પડે છે.

પણ હવે નાટક ફાટકનો ખ્યાલ છોડો નર્મનીમાં વેટર વગરના હોટેલોનું હું સંવિસ્તર ખ્યાલ આપી

ગયો છું' ચીંગણામાં એક ક્યાઈનો સીંકો નાખતા ખીર
 કે આઈમકીન—ગરમ દુધ કે ઇંડાનો પોલો કેમ મળી
 ગડે છે તે ને વર્ણવ્યું છે તેજ વાર મેં મત આપ્યું
 હુતું કે આના આના ખેલુ કૌતકોના ઇજ્જત કરતા
 નર્મનો ખડું ચઢીઆતા છે જોદા માયમ કે આ મારી
 ફરીઆદ ઇન્જનેને કાને પડી હરો કે શુ ' કેમજે હુમણા
 લડનથી ખપ્પર મળ્યા પ્રમાણે ત્યાં એક સેટલ કીચન
 સોસાયટી ઉભી કરવાની વાત ચાલે છે આપણી તર-
 ફના ભાળા, ધસીને ન ચાવનાગ દેશી વાચકો માટે એ
 કીચન સીસ્ટમનો કાઈક ખ્યાલ આપનાની હું તમવીજ
 કહું છું જેમ અત્રે કોવામે દાનના તમેલા છે—જેમ
 આગ હોવનનાના સ્ટેશનો છે કે જ્યાં ટેલીફોન મારફતે
 બાતમી આપનાથી આગના છુબા આવી પહોંચે છે, તેન
 આ પાદશાહી ખાનરથીખાનાનું કારખાનું એક મસ મોટી
 જગ્યા ઉપર ઉગાડવા ધાર્યું છે તતારા મરમા બટન દાખી
 આ ખાનગી માનાના મેનેજરને વરદી આપેા કે દશ વાગતે
 ફવાણુ ફવાણુ જોઈયો કે પચ મીનીટમા મોટોરકાર
 ધન ધન કન્તી ગરના ગરન નાસ્તો અથવા એકથી એક
 હજાર નાણુસનું ડીનર લઈ તમારા દગ્ગાજી આગળ
 આવી ઉભી ગ્લેસે બધી ચીજના બાન અગાઉથી નક્કી
 કરેલા છે એવે બગબર શુ ખર્ચ થશે તે પણ વરનો
 'પણી જાણી શકેયો ખાણુ પહોંચાડ્યો એટલું નહી
 પણ ટેબલ ક્યાથ, છરી, કાટા, ફુલના વાગીઝ મુદ્દા

બધું કમખીટ હાજર થશે કહે છે કે આના ભાવ
એટલા તો કીકાયત રાખવામા આવનાર છે કે હવે ઘરમા
રાખવાની અથવા મેહેસ્તાને બજારની વરદી આપવાની કે
તેણે માછલીમા શુ ચાસ મારી છે તે તપાસનાની કશી
જરૂર રહેશે નહીં આહા! આ સ્કીમ ને અમલમા
આવશે, તો જીવગીના હાથસોસારામા કેટલો મોટો ફરક
પડી જશે! સમજો કે આવો એક સ્કીમ મુબરક શહેરમા
પારસી કોમમા દાખલ કરવામા આવે, તો ઘરની છોક-
રીઓને પછી કાનજ શુ બાકી રહેશે? હુ ધાર છુ કે
પોતાનો માથે પડેલો વખત કામે લગાડવા માટે મોહોલ્લે
મોહોલ્લે લેસાનીઆઓની દુકાનો ખોલવી પડશે અને
હુડા જ્યાં પારસી બાનુઓ એક દેકાણે જાય છે ત્યાં
ચાર દેકાણે જવાનો અનકાશ મળશે આ તો કાચ્યુ છે
અને આ તો લુગડો થઈ ગયેલો છે—આ તો લોદો છે
અને આ તો છુદો છે—એ તકરારનો હવે અન
આવશે બચારા કેટલાક બ્રથારો જ્યો દરેક ચીજમા
છીટા રોધવામા એક જાતની માજ મેળવે છે તેઓ
બાપડા હવે શુ કરશે? કોણની સાથે ચીકડા ફાડશે?
પણ સખર કરો, આ કીચન સ્કીમ ઉપરથી મારા અલ્પ
લેખમા અનેક વીચારો ઉત્પન્ન થાય છે વરમા બાવર-
ચીખાનાની જરૂર નહીં રહેશે—લાકડા ભરવાના
કોઢારનુ કામ ન પડશે કમખાગ્યના કલાઈગરનો ધંધો
જનો રહેશે અને ઈનશાલ્લાહ! બદલુખમીને માટે ડાકટરોનો

ગયો છું. ચીરણમાં એક કલાઈના સીકો નાખતાં બીર
 કે આઈસક્રીમ—ગરમ દુધ કે ઈડના પોજો કેમ મળી
 શકે છે તે મેં વર્ણવ્યું છે. તેજ વાર મેં મત આપ્યું
 હતું કે આવાં આવાં ખેલુ ક્રીકેટમાં ઈંગ્લેંડ કરતાં
 નર્મનો ખડુ ચઢીઆતા છે. જોદા માલમ કે આ મારી
 ફરીઆદ ઈંગ્લેંડને કાને પડી હશે કે શું ! કેમજે હમણાં
 લંડનથી ખમર મળ્યા પ્રમાણે ત્યાં એક સેંટ્રલ કીચન
 સોસાયટી ઉભી કરવાની વાત ચાલે છે. આપણી તર-
 ફના ભાળા, ધસીને ન ચાલનારા દેશી વાંચકો માટે એ
 કીચન સીસ્ટમનો કાંઈક ખ્યાલ આપવાની હું તજવીજ
 કરું છું. જેમ અત્રે કોલામે દામના તમેલા છે—જેમ
 આગ હોલવવાનાં સ્ટેશનો છે કે જ્યાં ટેલીફોન મારફતે
 ખાતમી આપવાથી આગના ખુંબા આવી પહોંચે છે, તેમ
 આ પાદશાહી બાવરચીખાનાનું કારખાનું એક મસ મોટી
 જગ્યા ઉપર ઉંઘાડવા ધાર્યું છે. તમારા ઘરમાં બટન દાખી
 આ બાવરચીખાનાના મેનેજરને વરદી આપો કે દશ વાગતે
 ફાણું ફાણું જોઈશે કે પાંચ મીનીટમાં મોટોરકાર
 ધમ ધમ કરતી ગરમા ગરમ નાસ્તો અથવા એકથી એક
 હજાર માણસનું ડીનર લઈ તમારા દરવાજા આગળ
 આવી ઉભી રહેશે. બધી ચીજના બાવ અગાઉથી નક્કી
 કીધેલા છે એટલે બરાબર શું ખર્ચ થશે તે પણ ધરના
 બાણી જાણી શકશે. ખાણું પહેંચાણે એટલુંજ નહીં
 પણ ટેબલ કલાથ, ઇસી, કાંટા, ફુલનાં વાઝીઝ મુઠ્ઠાં

બધું કમખ્સીટ હાનર થશે કહે છે કે આના બાવ
એટલા તો કીકાયત રાખવામા આવનાર છે કે હવે ઘરમાં
રાધવાની અથવા મેહેસ્તાને બગ્ગરની વરદી આપવાની કે
તેણે માછલીમા શુ ચાસ મારી છે તે તપાસવાની કશી
જરૂર રહેશે નહીં આહા! આ સ્કીમ નો અમલમા
આવશે, તો છદ્ગીના હાંચસોસારામા કેટલો મોટો ફરક
પડી જશે! સમજો કે આવો એક સ્કીમ મુબઈ શહેરમા
પારસી કામમા દાખલ કરવામા આવે, તો ઘરની છોક-
રીઓને પછી કામજ શુ બાકી રહેશે? હુ ધારું છુ કે
ઘાતાનો માથે પડેલો વખત કામે લગાડવા માટે મોહોલ્લે
મોહોલ્લે લેસાનીઆઓની દુકાનો ખોલવી પડશે અને
હવડા જ્યાં પારસી બાનુઓ એક દેકાણે ગપ છે ત્યાં
ચાર દેકાણે જપાનો અવકાશ મળશે આ તો કાચ્યુ છે
અને આ તો લુગડો થઈ ગયેલો છે—આ તો લોદો છે
અને આ તો છુદો છે—એ તકરારનો હવે અત
આવશે બચારા કેટલાક બથારો જેઓ દરેક ચીજમા
છીટા શોધવામા એક જાતની મોજ મેળવે છે તેઓ
બાપડા હવે શુ કરશે? કોણની સાથે ચીકડા ફાડશે?
પણ સખર કરો, આ કીચન સ્કીમ ઉપરથી મારા અલ્પ
લેખમા અનેક વીચારો ઉત્પન થાય છે ઘરમા બાવર-
ચીખાનાની જરૂરજ નહીં રહેશે—લાકડા ભરવાના
કોપરનુ કામ ન પડશે કમબાગ્યના કલાઈગરનો ધંધો
જતો રહેશે અને ઈનશાલ્લાહ! બદહુજમીને માટે ડાકટરોનો

ખપ કમતી થવાથી તેઓ માથે હાથ દઈને રડશે. કાંઈ નહીં, પારસી બળરચીઓ અને તરકડા ફરંગીઓ હવડાં બહુ નાચી નડી રહેલા છે તેઓનો મોત્ત તુટશે, તો મારા ભેગા મારા વાચનારાઓ પણ ખુશી થશે એમ હું માનું છું.

પણ ધીર ધરો. આ કીચન સ્કીમ જેમ ઇંગ્લંડમાં કરવા ધાર્યો છે તેમ જો મુંબઈ શહેરમાં થયો તો પછી શેહાદીના ગાઠનું કેમ? હું ધારું છું કે આ નવું ખાતું તુટેલા બટન ટાકવાનું અને કાણા પડેલાં ઇસ્ટાફીન રક્ટ કરવાનું પણ માથે લીએ, તો પછી શેહાદીની ઝુમ્મરી ઉપાડવાને કોઈખી જવાનીઓ તૈયાર થાય એ બનવાભોગ નથી. અલબત્તે આ કીચન સીસ્ટમ થવાથી બાપડાઓ પણ ચોતાની કલ્લો ઉઘાડશે અને તેમ જો થાય તો શું તેઓની કલ્લબની ફી લરવા માટે છોકરાઓ તેમને પરણી લાવશે? જોઈએ, આગળ જતા ઉંટડો કઈ તર બેશે છે !

બાપડાઓની કલ્લબ માટે ઉપલી સતરો લખના મને લંડનની નાનાકીત કલ્લબોની કાઈક યાદ આવી ગઈ છે, એટલે તેની અત્રે નોંધ કરી લેવાની તક લઉં તો વાનખી ગણાશે. લંડનની કલ્લબની છદ્મી આપણી તરફની કલ્લબો કરતા કાંઈ કેવળ જુદીજ તગાહની છે. અહીં સાંજના પાચ કલાકે પાચ દશ દોરતો મજા, એકાદ બે ચોપટના દાવ કે બીલીયડના ગેમ અથવા નેપનો પાસો

મજ્જમાળ્યો કે આઠ વાગતામા ઘર ગયા એટલે કલખની
 છદ્ગી ખતમ થઈ ગયલી સમજવામા આવે છે. પણ
 ટંડનમા તો કલખ લાઈફ પુરૂષની છદ્ગીનો લગભગ
 અડધો ભાગ છે. ફક્ત મજ્જુર વર્ગ સીવાય સારા વર્ગના
 લગભગ સરખા પુરૂષો એક યા બીજી કલખના મેમબરો
 હોવા જોઈએ આ કલખો કાંઈ ફક્ત ખાધા પીધાની
 કલખો નથી, પણ મોટો રાજદવારી વગવસીલો
 ધરાવનારા ખાતા છે. નેશનલ લીબરલ કલખ અને
 કનગ્રવેટીવ કલખ એ બે હરીફ કલખો લડનના નાર-
 ધેમબરલેડ એવેન્યુના બહુ ખર્ચાળુ ભાગમા પોતાની
 ખાસ ઈમારતોમા પોતાનું કામ ચલાવે છે. કુદરતી રીતે
 મારી લાગણી લગાર લીબરલ પક્ષ તરફની હોવાથી હું
 નેશનલ લીબરલ કલખમા રોજ પરોણા દાખલ જતો
 હોતો, એટલે ત્યાના વહીવટનો થોડોક અભ્યાસ કરવાની
 મને તક મળી હતી ખામુ ૫૦ થી ૬૦ મોટા દીવાન-
 ખાતાઓનું આ કુશાદે રાજવશી મકાન આ કલખની
 મોઠાઈનો આપણને પહેલો ખ્યાલ આપે છે આ દલીદ
 દેશની પેઠે ૫૦-૬૦ મેમબરો નહી પણ પાચથી છ
 હજાર મેમબરો આ લીબરલ કલખ ધરાવે છે અને દરેક
 મેમબર વરસ દહાડે ૬ ગીની એટલે ૯૦ રૂપીઆ ફી
 ભરે છે એટલે કલખની વરસ દહાડે ફીના આકારમા
 લગભગ પાચ લાખ રૂપીઆની આવક છે. કોઈબી ગ્રહ-
 સ્થ “લીબરલ” મત ધરાવતો હોય, તેને બે મેમબરોની

સમતીથી ચુંટી કહાડવામા આવે છે. જમવાનું દીવાન-
ખાનું જખરદસ્ત મોટું છે અને ગમે તે વખતે જઓ
ત્યારે ત્યાની સંખ્યાબધ મેજો જમનારાઓથી ચીકાર
લરેલી જણાય છે. ત્યા મેખરોને ઉત્તેજન આપવા માટે
ખાંધાપીંધાનુ એટલું ઉમદા અને એટલું સસ્તું રાખ્યું
છે કે હું ધાર છું કે ઘણાક મેખરો કવચીતજ પોતાને
ઘરે જમતા હશે નીચે એક સાચો ગોકવેલો છે, જ્યા
ઉમા રહી જોતા બહુજ અગયખી સાચે રમુજ પેદા
થાય છે. આ સાચો એક જાતનો જીવતો રીપોર્ટર છે
હું જ્યારે આગળ ઉભો રહ્યો હતો, ત્યારે તે ઉપર
પોતાની મેજે એક ટેલીઆમ છપાતો હતો. કહે છે કે
આવા સાચા દરેકે મોટી કવખમા ઉભા કરેલા છે અને
તે એકસેટલ આફીસમાંથી ચલાવવામા આવે છે જ્યા
સાચા આગળ ઉભા રહી વાચો તો દર મીનીટે કાઈ
ને કાઈ નવી ખખર પોતાની મેજે છપાતી કોઈખી રીપો-
ર્ટર અથવા તાર વગર વાંચી શકે. નીચેજ એ'ટ્રી
ફ્રમમાં સ્થલ ઉભો કરેલો છે, જેમા પેની નાખવાથી
પોસ્ટેજ સ્ટેપ પોતાની મેજે મળી શકે છે. દાખવ
યતાજ એક નાની રીસી-ડીગ અને ડીસ્પેચીંગ આફીસ
ઉભી કરેલી છે, જ્યાથી તમારે સરનામે આવેલા કાગળો
તમને પહોંચાડવામા આવે છે અને તમાગ લખેલા
કાગળો ખરાખર ટાઈમે ટાઈમ રવાના કરવામા આવે છે.
ખીજે માજે રેસીડેટ મેખરો માટે જથુક રહેવાના

સંખ્યાબંધ ચોરડાઓ છે રાઈટીંગ રૂમ, વીઝીટર્સ રૂમ, સ્મોકીંગ રૂમ, રીડીંગ રૂમ, કાર્ડ રૂમ, બીલીયર્ડ રૂમ, ડાઈનીંગ વગેરેની ધમાધમી ભારી છે. કલબ લાઈફનો ખરો ચીતાર જોવો હોય તો આ નેશનલ લીબરલ કલબમાં જઈ આવવાની હું ભવીશના મુસાફરને ભલામણ કરું છું. આ કલબોના કુશાદે દીવાનખાનાઓમાં એટલી તો સગવડ છે કે કેટલાક સાહેબો આખા દીવસ ત્યાં ધોતાની આફીસ જવી રાખીને પડ્યા ને પાથર્યા ઠસી રહે છે.

પણ વધારે નવાઈ જેવું મારા જોવામાં એ આવ્યું કે લડનમાં એક ખાસ મોટી લેડીઝ કલબ છે. આ કલબનું મકાન પણ બહુ ગજવર અને ધપધપ્યું છે. વેટરો અને સર્વેટ ગર્વેનો ત્યાં ઠહેરો ચોર તરાહનો છે. લેડીઝ કમીટીની રજા વગર ત્યાં મરદોને દાખલ કરવામાં આવતા નથી પણ અત્રેના પકાયલા મીસીસ એડમસ વાયલીના બહેનની મહેરબાનીથી એક દીનસે આ રૂપસુંદરીઓના જનનાના દાખલ થવાની સેવકને તક મળી હતી. સેફ્ટ દીવાનખાનામાં કાઈ નહીં તો ત્રણસેથી ચારસે બાનુઓ નાની નાની મેન્ડે ઉપર આ, કાફી વગેરે મીશટાનોનું નખખોદ વાળતા હતા પુરૂષમાં તો હું એકલોજ અને વળી દેખાઈતો બીજા બડનો વતની એટલે ૬૦૦ ચમકતી આખની જોડીઓ મારા તરફ ટીકી ટીકીને જોય એટલે મારી તે વાર શી અવસ્થા હોય તે સમજવું સહેલ છે એક તો હું જાને

શરમાળ, નેનાં વળી ઈંગ્રેજ બાનુઓની વચ્ચે વચ્ચેનાં એકમ મરણાદનો અવનાર કોઈથી ચીને જીવને ધીરજ આપનારો તે ક્યાથી કહેવાય? પણ એટલું તો ખરું કે આ બાનુઓની કલમની કારકીર્દી એક કલાકના અર-
માના હું પામી ગયો અને કમુજ કરવું પડે છે કે ત્યાં ચોટલા પીખામણ કે નીદા અહીં જોવું કથું નજરે આવતું ન હતું. સારાશ કે સેકડો બાનુઓ પોત પોતાની ચોક્કસ ટોળીના મળી હળવે હળવે વાતચીતમાં વેળા ગાળતી, અને આશ્વપાસનાઓ ગમ ગાંખીને જોવાની પણ દરકાર કરતી નહીં અને એ મોટી કલ-
બના એમ કરવાની કશી જરૂરબી નથી.

પ્રકરણ—૧૦ મું.

ઈંગ્લેન્ડ દેશ મહાબાગ છે એના શી નવાઈ? ત્યાના લોકતુ હાતમદીત જોઈને આપણે દમ બંધાઈને બરફ થઈ જાય છે આ કાગળ દેશમાં કોઈએ એકાદ અગ્યાચીનો એટલો બધાવો કે ૫૦૦૦ રૂપીઆ કોઈ સુફતા કાફતા ખાતાના આખ્યા તો તેની વાહવાહ થઈ જાય છે. તેના અગત્ય કરી લાખની ઉપર આકડો ગયો કે આપનાર ઘણી આતને આગ્રમાને ચહુડી જાય છે. પણ બહાદુર ઈંગ્લેન્ડના પચીસ ત્રીસ લાખ રૂપીઆ કે કરોડ રૂપીઆની સમાવન તો કુચ ગણત્રીમાં નથી. એ

લોકનું દીલ મોઢું તો ખરું. હું કળુલ કરું છું કે ઇંગ્રે-
જની જાતમાજ લગાર નાકે ગંધ સમાયલી છે અને તેઓ
યુરોપના ખીજ વતનીઓની પેઠે એકદમ લેખાતા નથી.
તેઓ મીઠાછ છે, લગાર છાટાપાણી માસ્તર પાણુ
ખરા, ખડાદુર પાણુ ખરા, નરા આગળ વધીને કહું તો
લગાર મતલબ્યા પાણુ ખરા, પાણુ હું એકવાર ફરી
ભાર મુકી મુકીને કહું છું કે આપણા દેશમા જે ઇંગ્રેજો
આવે છે તેમના અનુભવ ઉપરથી ખુદ ઇંગ્લંડના
ઈંગ્રેજોનું તોલ કરશે ના. એ બે જાતજ જુદી છે.
હિંદુસ્તાન આવતા ઇંગ્રેજોને કોણ જાણે શુ વરદાન છે
કે આ દેશમા છ માસ પગ મુક્યા પછી તેમના નેણુજ
ફરી જાય છે, અને એજ અંગ્રેજ પાછો પોતાને વતન
જતા જુદીજ કીસમનો પુરૂષ જોવામા આવે છે. હશે-
કદાચ આપણી ધર્મીનો કસુર હશે!

પણુ હું શુ લખતા ક્યા ચાલી ગયોં બાપા!
અવલોકનની ખુમારીનો ગલમે કોઈ વાર અકસમાત
ઉભરી આવે છે, માટે ક્ષમા માગુ છું, પણ ભલ્લ્યા
સાથે ચટાણી જોઈએ તેમ વર્ણન સાથે વ્યાખ્યા ન હોય
તો લખાણુ લુપ્ત લાગે મને ખબર મળી કે લડનમા
એક મરનાર અહસ્થની વીધવાએ પોતાનો સર્વસ્વ ખમ્મનો
જની કી મત એક કરોડથી ઉપરની ગણાતી હતી તે
એમનો એમ પ્રગ્ને લેટ આપી દીધો એટલે આ વીચીત્ર
સપ્રાવત કેવી છે તે જોવાને મારૂ મન ઉચટ પડ્યું.

એક મીત્રની જોડે આ “વોલેસ ક્યેશ્ચન” જોના હુ
ગયો અને અત્ય માનવો કે આપના અને લેના બંને
માગ મનમા હજારે હજાર આશીશ દીધા આફરીન છે
હજારો હજાર આફરીન છે આ બક્ષેસ કરનાની પહે-
લનાની છાતીને હુ એની ઘોડીક વીગનો નીચે આપુ
છું તે મહેગાની કરી નાચ્યો

અરુ રીચર્ડ વોલેસ અને તેની બાનુ લેડી વોલેસ
પોતાના “હર્ફર્ડ હાઉસ” નાનના ગજનર નહે-
વમા મુખરૂપ રહેતા હતા તેને ત્યાં અનતાનની
બક્ષેસ નહીં એટલે કરોડો રૂપીઆની દોલત તેઓએ
અનુલ્પ પીકચરો, હીગજડીત આન્સીઓ, લખખોની
કીનતના કીનતી વાગો, વડીઆજો, વીટ્ટીઓ વગેરેના
રોકી પોતાના નહેવને મેલગારીને તેનાજ પોતાનું મુખ
અનજતા હતા અનવાગે અરુ રીચર્ડ વોલેસ નગણ
પામ્યો અને પોતાનું નર્સસ્વ પોતાની બાનુને જેન ગન
તેન કરના માટે નુકી ગયો લેડી વોલેસના લેવના
આવ્યું કે પોતાને ત્યાં રૂબરૂ નહીં, અથાગ દોલતનું
કોઈ ખાના નહીં એટલે ઇંગ્લેન્ડની પ્રજા એજ તેના
બચ્ચા પોતાના પતીનું નાન કાયન રહે એજ પોતાનું
વસીયતનાનું એન ગણી પાર્લામેન્ટને અગ્ન કરી ૧૮૮૪
ના ન્યાયના પોતાનું જે કંઈ હતું તે નાણું પ્રજાને
આપી દેવાની માગણી કરી નાજ અન્ન એપીન કરી
કે આ ખોટો રૂપીઆનું નામરુસ્થાન નેણીનાજ મહે-

લમાં એમનું એમ રાખવું, તેમાંથી કંઈ વેચવું નહીં, તેમાં બહારનો કોઈનો આમાન મુકવો નહીં, પાર્લામેંટે તેની દેખરેખ રાખવી, અને તેનું નામ સદાનું “વોલેસ કલેક્શન” એમ રાખવું.

પાર્લામેંટે આ ઉદાર માગણી સ્વીકારીને આ કીમતી ખજાનો પોતાના સ્વાધીનમાં લઈને પ્રજાને માટે સદાનો ખુલ્લો મુક્યો છે. “હર્ટફર્ડ હાઉસ” નો મહેલ લંડનના એવા ભાગમાં આવ્યો છે કે તેની ખાલી જગાજ અમથી વેચવા કહાડે તો દર ચોરસવારે એક હજારથી પંદરસો રૂપીઆનો ભાવ આવે. યાદ રાખવું કે ખંડાળા, તીથલ, દેવલાલી વગેરે મથકોએ એકરને ભાવે જમીન ગણાય છે. મુંબઈમાં ચોરસવારે ખસો રૂપીઆનો આંકડો સાંલળતા ડોળા આસમાને ચહુડી જાય છે, પણ લંડનમાં જમીનનો ભાવ ઈચિના હીસાબથી છે. આ રીતે જોતાં “હર્ટફર્ડ હાઉસ” ની જમીન અને મહેલ આજની કીમતે ગણતાં ઓછામાં ઓછો દસ લાખ રૂપીઆનો હશે, પણ તે માહેલા ખજાનાની કીમત આંકનાર હજીર સુધી જનમયો નથી. પાર્લામેંટે આ મોટા વારસાની ફેરસાળ કરવા માટે લોર્ડ લેન્સડોવિન અને અખજપતી રોથશયાઈલડ જેવાઓની એક કમીટી નેમી અને તેઓની ત્રણાહ પ્રમાણે “હર્ટફર્ડ હાઉસ” મા લખખોના ખરચે મોટા ફેરફાર કરીને મરહુમ સર રીચર્ડ વોલેસનો આ ખજાનો પ્રજાને માટે ખુલ્લો મુક્યો છે. આ માહેલો

સામાન જમાના થયા સર રીચરૂના બાપદાદાઓએ
 લેગો કરવા માડ્યો હતો. તેઓ પાસે અખુટ દોલત
 હોવાથી ફ્રેચ અને રોમન ચીતારાઓના લાખ લાખ
 રૂપીઆની કીમતના એકેક પીકચર ખરીદ કરી આ સંગ્રહ
 વધાર્યાજ ગયા હતા તે એટલા સુધી કે આ મહેલમા ટીસ્યા,
 બરનાડો, વેનડાઈક, રૂબેન્સ જેવા નામાકીત ચીતારાઓના
 જટલા પીકચરો અહી જમાવ કરેલા છે તેટલા આખા
 યુરોપના કોઈ પણ સંગ્રહસ્થાનમા નથી હાથીદાત ઉપરના
 કોતરકામ, અને 'સેવેરીઝ' કોરીકામના અકેક પાદશાહી
 વાઝો આખને છક કરી નાખે છે. એક ચોરડામા ખરા
 હીરા અને માતીજડીત તપકીરની દાબડીઓ સુમારે
 ત્રણસેથી ચારસે જેવા મુકી છે, જેમાની કોઈ એકની
 કીમત લાખથી દોઢ લાખ સુધીની ગણાય છે એક બીજા
 મોટા દીનાનખાનામા ફ્રેચ તેરમી સદીના ઇનલેડ ફરની-
 ચરોનો સંગ્રહ મુક્યો છે તેમા એક સીપની 'ઇનલેડ'
 કીધેલી ટેબલ ફક્ત એકલી બે લાખ રૂપીઆની છે.
 પેરીસના ૧૮૭૦ ના ઘેરા પછી ફ્રાન્સ વેચાઈ સતાઈ
 ગયું અને પાયમાલ થયું તે વારે શાખીન સર રીચરૂ,
 વોલેસ પોતે જાતે પારીસમા જઈને ત્યાનો કીમતી ખજનો
 લખખાને ખરચે ખરીદીને ઉપાડી લાવ્યો, તે સરજો
 અહી જમાવ કરેલો છે. આ ખજનો કેટલો મોટો હશે
 તેનો એટલાથીજ ખ્યાલ આવશે કે 'હર્ટફર્ડ હાઉસ' ના
 મહેલમા ટાઈન હાલના મોટા દીનાનખાના જેના બાવીસ

માટા હુંલો ખીચોખીચ ભયા છે. ફેટલીએક ચીનો એવી છે કે જેની કીમત પણ અંકાતી નથી, પણ હું ખીહતાં ખીહતાં કહું છું કે આ સંગ્રહસ્થાનના ગુકેલી હજારો ચીનોની કીમત એક કરોડ રૂપીઆ ઉપરની તો સેહેજ હશે! આ ચીનોના 'ફેટલોગ' ને પાર્લામેન્ટે ઇલાખ્યો છે તેણે ૪૦૦ સેકા રોક્યા છે અને તે ઉપર લગભગ પચાસ હજારબંધ સોલજરો રાત દીવસ ચોકી રાખે છે. એક ઘડીઆળ મારા નોવાના આવ્યું ને કાળા અગનુસનાં લાકડાનું બનાવેલું હતું અને તે ઉપર ખરા સોનાની કાચીગીરી ફેરેલી હતી. તેના સર ચીચર્ડ વોલેસે એક લાખ ફાક આપ્યા હતા કેંકમા અહીં બધો લાખનોજ હીસાબ છે અને આ સમુદાય એક કલમના ઝટકાથી લેડી વોલેસે દેશને બક્ષીશ આપી દીધું, તેની હીમત વીધે વીચાર કરતાં એક રીતે જીવ ફરી આવે છે. બોલો હવે ઈંગ્લેંડ મહાભારત છે, ઈંગ્લેંડનું લોક આપણા કરતા જુદીજ તરેહનો છાનો ધરાવે છે એમ ને હું ઉપર કહી ગયો તેમા કંઈબી વાધા વીસ્તી નેવું છે? એક લાલ રંગનું મીના કીધેલું નાનું અકરગાનીઉ બત્રીસ હજાર ફાક, એક કુટ ઉચું સોના કામથી મઢી લીધેલું ઈટાલીયન બનાવઠનું ઘડીઆળ તેના ફક્ત લાખ રૂપીઆ, એક બે તસુ લાખી એમપ્રસ યુજનીની તપકીરની દાબડી હીરાજડીત છે જેની કીમતજ કોઈ આકી ચકતું નથી. આ નોયા પછી મારો જીવ એટલો ધરાઈ ગયો છે કે

તેનું વર્ણન આપવું એ ગોયા 'બ્રીલીયટ' હીરા ઉપર
કલાઈનો દોષ ચહાડવો જરાબર છે આખા સગર-
સ્થાનના નેટલા બીવીયાનના હીરા છે તે એટલા બધા
છે કે આખા મુબઈના સોગબજી ખાનો અને બીજા
હીરાના વેપારીઓના હીરા જમા કર્યે તોગી એ હીરાના
જથ્થાની જીતીને પણ ન પુગે

પણ હવે જના દો. હીરા, પાણાથી અને માતી
માણેકથી માથું ફરી જશે કંઈ બીજી બાબત ઉપર
આવ્યે કહેનામા આવ્યું ને લડનના બીજી જોના લાયક
સગરસ્થાન નેડન દુગોનું મીણના બનાવેલા પુતળાનું
છે આ સગરસ્થાન વીરે હું બચગીથી સાબળતો
આવ્યો હતો, એટલે તે જોયા વગર કંઈ ચાલે નહી
એક શીલીંગ આપી દામય થતા દગવાજનાજ ખુરસી
ઉપર એક બુદ્ધો નાણુસ નાથે લાથ ટેકવીને ઉઠ્યો હતો
તેના શ્વાસોશ્વાસ નીચમીત ચાલતો હતો અને છાતી
ખુશ હોવા ઉચમતી હતી ને નાગ મીચને હજારેથી
આગળી ફરી અમ્મયમી બતાવી કે આગળ બધા તનાશ-
ગીરોની ગીરદીના આ બચાગે ખુશ નીદાના ગી-સ્તા
થયતો કોણ જાણે કયો વગબાગનો મુખ્યાગે હતો પણ
તેના નાથા ઉપર મીકીટ નાગેથી જોઈ વહેન પડ્યો અને
વંશરે બાગીકીથી તપાસતા જણાયું ને એ છપ્પતો
નહી પણ મીણનો બનાવેલા હતો અને તેની છાતીના
સાચાકાન નુકી એવી મળા શ્રેણી હતી કે જણે તે દન

ખરેખર લેતો હોય. પહેલી નજરે આ દેખાવથી અમે બહુ હેરત રહ્યા પછી પછી તો આપણા રાજ એડવર્ડ, તેની બાનુ, રાજવંશીઓ, સીપાઈ બચ્ચાઓ, હુમરોની સંખ્યામાં કુલ ફેસમા ઉલેલા એટલા બધા જોયા કે નવંઈ થોડા વારમાં જતી રહી. પછી એકવાર એવાબી વખત આવ્યો કે સામે ઉમેલો ખરેખરો માણસ હોય તો વહેમમાં પડી જઈએ કે આબી ખરો છે કે ઢોગ!

સવાસો વરસની વાત ઉપર કાન્સમા જ્યારે પાદશાહી દ્વાર દમામ પુર બાહરમા હોતો ત્યારે ત્યાં જોન કીસ્ટોફર કર-શીયસ નામે એક કીસ્મી પેરીસમા વસવા આવ્યો. તે અસલ ડાક્ટર હતો અને શરીરના કોઈબી ભાગો મીણમાં એવા આબેદુબ બનાવવાની કળા ધરાવતો હતો કે મેડીકલ સ્કુલ્સને કેળવણી આપવા ખાતર તેના હાથના બનાવેલા હાથ પગના, વસુરી અને ગુમડાના 'મોડલો' પેરીસમાં વાહવાહ ખોલાવી રહ્યા હતા. આ ધણીના બનાવેલા મીણના નમુનાઓ ઉપર પેરીસ્થને કુરબાન થઈ ગયા, અને તે ઉપરથી તેની પાસે મીણના પુતળાઓ બનાવવાનું ફેયરેનોને ઘેનું લાગ્યું. આ વાર આ કારીગર કરશીયસનું કળાકામ જોવાને એક ફેયરે છોકરી હમેશ આવતી હતી. આ છોકરી તે હાલના સમ્રાટસ્થાનનો પાચો નાખનાર મેડમ હુસો.

આ છોકરીએ પહેલા મીણના કુલો બનાવવાનું શરૂ કર્યું અને આસ્તે આસ્તે તે પોતાના હુમરમા

તેણે આ નજીસ બીડું ઝડક્યું. પોતાની સાથે ટ્રાઈટ અને ફોરેસ્ટ નામના બે ખુનીઓને લઈને તે મંદિરાન ટાવરના ઉપવા ઓરડાના બ્યા આ બુચાઓ સુને હતા ત્યાં ગયો. તે લોકના મોહક ઉપર તક્યા દાખી તેઓને આ મણુ કરપીણાએ ગુગળાવી મારી નાખી અને તેમની લાસ 'ટાવર ઓફ લંડન' માં એક દાદર તળે ઝડપમા રાતોરાત ડાટી નાખીને તે ઉપર નોડ પથરા મેજ્યા સહવારના તેઓએ બુમ ઉરાડી કે છોકરાઓ તો રાનોવાઈ કેયે નાહસી ગયા હતા નાપા કાકો ગ્લોસ્ટર રીચર્ડ મીળનુ નામ ધાગણુ કરીને ઈજ્ડની ગાદી ઉપર ચહુડી બેઠો ૧૬૭૪ માં બ્યા ટાવરમા કાઈ મગમત કરવા સાર આ દાદર ઉઘડવામાં આવ્યો. ત્યારે તમાથી આ કમનસીમ બુચાઓના હાડકાં નડ્યા. પાછળથી ચાર્લસ બીજાએ તે હાડકાં મોટી કી સાથે વેસ્ટમીનીસ્ટર એમીમા લુમીદા કરાવ્યા રાત બાર વાગે બ્યારે સગ નેમ્સ ટીરલ પોતાના બે ખુનીઓ સાથે મીન્સને મારી નાખવા બય છે તે વખતનો દેખા મેડમ દુસોના સમહસ્થાનમા આગેહુબ બાણુ જીવ બનતો હોય તેમ નજરે પડે છે

ઈંગલેન્ડના નજીસ ખુનીઓ, ખોટા ચેકો બનાવનારાઓ, અથગ ગુગારીઓ, બેક ફાડનારાઓ વગે બાણુ જીવના બેનાગની સામે હારોહાર ઉમા રાખ્યા છે. છેલ્લા ક્રેચ 'રેવોલ્યુશન' વેળાએ ને નાપાક છરીથી વી

હુમ્મર જાણુના ડોકાં તેમનાં ધડથી છુટાં પડ્યાં. હુનાં તે છરી પાણુ ખુદ અસલ અહીં જોવા મુકી છે. આ અહેરેમનની છરીએ કાંસના રાજા બ્રુઈ સોળમાને, રાણી મેરી એનટોન્યટ, ડયુક ઓફ ચોરલ્યાં અને ક્રાન્સમાં ધુમ મચાવનાર રોબ્સપીયરને જખેહ કીધા હતા. જખેહ કરનાર જલ્લાદ સેનસનના વારસો પાસેથી આ છરી મેડમ ટુસો અને તેણીના બેટાઓએ મોટી કીમત આપીને ખરીદ કીધી હતી.

નામદાર રાણી વીક્ટોરીયાના કાકા જ્યારે મરાણુ પામ્યા ત્યારે સહવારના પાંચ વાગે અઢાર વરસની વીક્ટોરીયાને 'તું ઇંગલંડની રાણી થઈ છે' એવી ખબર આપવા આર્ચબીશપ ઓફ કેન્ટરબરી મેહેલમાં ગયો અને ગુટાણુ ઉપર પડીને અચરતીમાં ગરકાવ થયલી આ છોકરીને જ્યારે ઉપલી ખબર આપી તેનો દેખાવ પાણુ ત્યાં જોવાનોગ છે. નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ જ્યારે ઈંગ્લેન્ડે હાથ પકડાયો ત્યારે સેન્ટ હેલીનાના ટાપુમાં તેને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો તે વાર ને સાદરી ઉપર તે સુતો તે તથા તેની સાથેના તકીયો ને ઉપરજ તે મરાણુ પામ્યો હતો તે ખરી ચીજો અહીં દેખાડવામાં આવે છે. સારાથ કે મેડમ ટુસોનું એકબીબીશન હાંદગીમાં એક વાર જોવાનોગ છે.

મકરણ ૧૧ મું.

લંડન મુઘી જતું અને જયોસ્તીઓની આગ-
મગાહની જગા નેવા વગર પાછું ફરવું એ ઘનપ્રારમ
જનિ ધીર્યા વગર પાછું આવવા જગમર છે.
લંડનના 'નીકોપોલીસ' એટલે નૃત્યકથાનના મારા
એટલા અંગન અને ઈસ્ટ મીકા પડેલા છે કે તેઓની
સેવકની આગમગાહની જગાએ જઈને સેવકે કુવાને
મારૂં દીવ તત્તપી રહ્યું હતું. ખમર મત્યા પ્રમાણે
ગ્વાનોને લઈ જતી દેન અકવાડયાના ચોકન દીવસો-
એન વોકીંગ સ્ટેશન માટે ઉપડી ગય છે. એટલે એક
દીવસે આ ગમ્બીર દેનનો ટાઈમ પકડીને અને સ્ટેશન
ઉપર ગયા. ત્યાંની ચીનખાન આપણી તરફ કરતા
એટલી જુદી છે, કેટલીક ચીને માચી ને કેટલીક ચીને
ઉત્તરી છે કે તેનું થોડુંક બ્યાન આપવાનું હું દરેક
ધણું છું. જે મુંબઈગરા જયોસ્તીઓના લાગણવગમ-
તાઓ અને અઝીઝ મગા મુંબઈઓ આ દેકાદે
ભુમીદા થયા છે તેઓને આ મારૂં વર્ગન કદાચ કાંઈક
ઉપયોગી થઈ પડ્યો. ગ્વાનોને લઈ જવા મારેના ખાસ
સ્ટેશન ઉપર એક આગલો અવાહુદ કાઢેલા છે ત્યા
'કેફીન' ને લાવીને થોડો વખત મુઘી ખુલ્લુ ગમવાના
આવે છે કે જોથી ગુનનાના મીકા નેના ચરુગનો
ઉલ્લીવાગ સંસ્કાર કરી શકે. અહીં મુઘી નો મરણ

ઠીક છે, પણ ત્યાર પછીની સઘળી સામગ્રી મારા અસલી વીચારને રૂચતી નથી. હું બીજા વાતે ગમે એવો ખામીઓથી ભરપૂર હૈઈશ પણ ગુજરેલાંઓ તરફની મારી લાગણી અતીથય તીક્ષ્ણ છે. ‘આપ મુવે પીછે ડુબ ગઈ દુનીયાં’ અથવા ઇંગ્રેજીમાં કહેવત છે તેમ ‘After me the deluge’ નો નીચમ સ્વીકારવાને મારું અંતઃકરણ સાફ ના પાડે છે. રવાનાને લઈ જનારી ‘દુક’ માં એવી ગોઠવણ કરી છે કે જેમ માલ ભરવાનાં ગાડાંમાં એકેકની ઉપર દુકો અથવા તરકારીની ઝાંખો સીંચવામાં આવે છે તેમ કોફીનાને એકેક ઉપર અભરા-ધઓ ઉપર રચવામાં આવે છે જે દેખાવ આપણા સરેસ્તાનાં પારસી રવાન તરફનાં માનની નજરથી નોતાં ઘણો કઢંગો, કુર અને અપમાનભર્યો જણાય છે. સાડીની પેઠે રવાનાના એકેકની ઉપર ઢગ ચઢાવી, બીજા ગાડીઓમાં સાથે જનારાઓને બેસાડીને દૂન વોહીંગનાં સ્ટેશન ઉપર આવી પુગી કે જરથોસ્તી રવાન માટે જે ગોઠવણ મારા જોવામાં આવી તે પણ દીલ દુઃખવનારી હું લેખું છું. મરનાર ગમે એવો આપણો અતલગનો ખેંચી હોય, ગમે એવો જનકેશાની કરનાર મીત્ર હોય પણ તેનાં રવાનને સેવટની જગ્યાએ લઈ જવા માટે આપણું કશું ચાલતું નથી.

કેદન ગાડીમાંથી ઉતારીને પારસીઓ માટે ભુમીદા કરવાની જે જગા અલાહેદી રાખી છે ત્યાં લઈ જવા

માટે લાડુતી ઈ એજ ખભા—ખરદારો રાખ્યા છે. રેલવે કંપની આ લાડુતી કીશચીયનો પાસેજ સગળા રવાનો ઉચકાવવાની રૂઢી અખત્યાર કરી બેઠી છે અને તેના કારણમા એવું જણાવવામા આવે છે જે એકાદ બે ત્રાર અગાઉ જરથોસ્તીઓ પોતેજ પોતાના જાત લાઈઓનુ રવાન ખલે ઉપાડીને લઈ જતા સ્ટેશન ઉપર કાઈક નાના અકસમાત બન્યા હતા. પણ આ નજીવી દલીલ મારા મગજમા ઉતરતી નથી ખેર, ભુમીદાની જગ્યાએ ગયા પછી મેં આશા રાખી હતી કે લડનના પારસીઓ તો સુધારાના અને સફાઈના ખા છે, પૈસે ટકે આસ્તવાર છે, પારસી નાજુક લાગણીને સદા ખીછાનવા બીદાર છે, પાણુત્યાનો દેખાવ જોઈ હું તદ્દનનાસીપાસ થયો એમ કહેવાની મને ફરજ પડે છે એક ખાલી મેદાનના કટકા ઉપર મુમારે ત્રીસ કબરો કંઈ પણ ઢગ ઘડા વગર આમ તેમ પડેલી હતી ના તેની આસપાસ કોઈ જાતની રેલીંગ કે ના રખેવાળ, ના પાણી કે ના પખિર. બચારા આપણા પુરાણા મીત્રો એક વહેતની જગ્યામા એકત્રા વાએજાન હુમેશગીમા ઘોઢેલા હતા. મારા દોસ્તો અને ખેગખાહો, જગ્યો સાથે વરસો સુધી ખાણીપીણી અને દોસ્તીનો નીકંટ સંબંધ હોનો તેઓને આ વેરાણ જગ્યામા આવી રીતે પડેલા જોઈ મારો છવ બહુજ રજીદા થયો. આ સગળા ગમગીન મામલા વચ્ચે એકજ ચીજ સંધ્યારો આપનારી હતી અને તે મરહુમ

ઓનરેબલ નવરોજી વહાડયાના પુત્ર માટે બધાવેલી સગડી હતી આ ઇમારત નાની છે, સ્વચ્છ છે, પણ તે ઉપર જે ખર્ચ થયેલો કહેવામાં આવે છે તેટલું બધું મારી ખીનઅનુભવી નજરને લાગ્યું નહીં. મસ મોટા વીસ્તારની જગા ખાલી નાખવાને બદલે એક નાનો બગીચો ઘેરી લઈ ત્યાં સુંદર ક્યારાઓ કરી ફુલપાનથી આરાસ્તા કરીને ગુન્જરેલા જરથોસ્તીઓના યાદગીરીના કાયદાસર સ્થલ ઉભા કરવામાં આવે અને તેમની યાદ-દાસ્ત તાજ રહે એવી રીતે તેમની બરદાસત કરવામાં આવે તો તે બની શકે એવું છે ઘણીએક જરથોસ્તી કબરો ઉપર ‘સ્લેબ’ કદરબીહામણા છે અને ઘણા-કોની ઉપરના તો નામ વટીક વચાતા નથી ઘણીક આનાકાની સાથે અને કેટલીક અચરતી સાથે હું આ ગમગીન સફેદ અન્ને બધ કરું છું.

વીલાયતમાં ફરો તો બદન ઉપરનું ચામડું જાડું અને હોજર ટટણખાર રાખવાની ઘણી જરૂર છે. જો ગુપચુપ ખીસામાં હાથ રાખી ફર્યા તો કાંઈ નથી પણ અન્નેથી ઓળખાણ પાળખાણના કાગળો લઈને ધપધપ કપનીમાં ઘુસ્યા તો “સ્ટમક” નું નખોદ અને ખીસા ઉપર ગળખને હીસાબ પહેલાથી રાખજો “ઈનવેડકશન લેટર” જતાજ તમારા ઉતારાની જગાએ ‘ચીટર્ન વીઝીટો’ ની ધમાલ ચાલુ થશે અને નાસ્તા અને લચ, ડીનર અને ‘સપર’ ના ઈન્જનોના ધસારા

એના થગે કે તમે ખાતા અને ખવાડતા કટાળી જ્યો
કોઈ વાર તો એવી ધનાવ પડે છે કે મનારના આઠ
વાગતાથી પાછળી રાતના એક વાગતા સુધીના પાચ
પાચ છ છ ‘એનગેજમેન્ટો’ ને આધીન થવું પડે છે
રાતના સાત વાગને ડીનર ઉપર ગયા કે ખનાડનાર ધણી
તમને પુછ્યા પરછ્યા નગર નાટક કે ‘ઓપેરા’માં ઘસડી
જાય છે ત્યાંથી સાડા અગીયાર વાગતે છુટ્યા કે ચાલો તેની
કચબના ત્યા વળી અધુરામાં પુરૂ સુપર દાખ્યું કે તમારે
ઉતારે પહોંચાડતા વચ્ચે એમદ ‘પબ્લીક હાઉસ’ આવ-
તાજ બાકી રહેલો વીહુસ્કી સોડાને સહરેટો પડેલોજ
છે આપણી તરફ અહીં અમને સારો દીનસ સીગારના
સહરકા કુકે છે પણ એટલું ગનીનત છે કે લડનમાં
એટલી હદ સુધી આ દખાવ જોનામાં આનતો નથી
આપણી તરફ એક સાવારણ ચીરટ ચાર પૈસા કે વાણ
તો બે આનામાં મળી શકે છે પણ ત્યાં એક સારી
સીગાર બેથી ત્રણ રૂપીઆની કીમતની એટલે અહીંના
ચલે જન સાહેબ નેઓ આખા દીનસમાં વીસથી ત્રીસ
ચીનનીઓ કુકે છે તેઓને ત્યાં એક કે બે પણ મોઢી
પડી જાય છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં ચીરટ ઉપર
અતી મોટો કર છે ત્યાં કોઈ રોપીવાળો ‘બસ’ ના
ટાપ ઉપર અગીયાર વાગતે ચીરટ કુકતો બેસે તો તે
તો મોટા માતબરમાં ખયે છે જે દહાડે તમારા સારા
ભાગ્યે રાતના જમનાનું ઈજન ન હોય ત્યારે ત્યાંના

પાદશાહી રેસ્ટોરામા નઈ ખાણાની લેહેજત ચાખવાની
 ઓર મજાહ છે. એકેક રેસ્ટોરામા પાચસેથી છસે સ્ત્રી
 પુરુષો નાની ગાટી ટેબલો ઉપર નમતા એકીવારે
 તમારી નજરે પડશે. વળી સવળા બાણીતા રેસ્ટોરાંની
 દરેકની જુદી જુદી વલણ છે. કોઈ મછીની સરસ
 વાણીઓ માટે પંકાયતુ છે તો કોઈમા ફૂટનો ઝઝખરો
 ભારી છે. ચાલળતે હોજરં ભરવા માટે નહીં પણ
 અનુભવ મેળવવા માટે મેં આ માહેના ઘણાખરાની
 મુલાકાત એકેક વાર લીધી હતી અને ત્યાનો મારો
 અંગત અનુભવ બહુ રમુછ છે. એક ઠંકાણે ગયા તો
 ઝીણી સફેદ લુન્ડલી લેવટ્ટીની ડીશ એક શીલીગમાં
 એટલી બધી આણી મુકી કે આપણા તરફ તેમાથી
 ચાર જણા નમીને આઠ ડાકટરોના બીલ પગાર કરે.
 બીજે ઠંકાણે પદર વીસ જાતની ફૂરોના ઝીણા ઝીણા
 ટુકડા કરી તે ઉપર બરફથી ઠંડા કીધેલા કસ્તરની
 મલાહી નામીને એક ડીશ આણી મુકી તે જોતાજ
 બપાવાના બાપની ચાસની યાદ આવે. એક શીલીગમાં
 એટલો બધો જથ્થો આપે કે તમારેથી બપાવ નહીં. એક
 દીવસે વાચ્યુ કે “જાનેકો” નામના પ્રખ્યાત રેસ્ટોરામા
 સ્વીસ બાબરચીઓને હાથનો બનાવેલો “સરપ્રાઈઝ
 એમલેટ” આપનાર છે. આ તે વળી શું હશે? રજે
 કઈ દેડકાની વાણી અથવા વાદરાનાં ગોસના ચાપ
 હાય! જોઈએ તો ખરા. મેજ ઉપર બેઠા પછી હસીને

હાથ રસ્તા વેટરને હોકન ફૂમાવ્યો કે “સરપ્રાઈઝ
ઓમલેટ” લાન ડીશ આવી તો તે બહાનના દેખાવે
એક સાધારણ પુડીગની ડીશ જેવી હતી. ઝટ ચમચો
મારી મોહોડામા નનાલો લીધો તો ઘણું મરમ આઈસ-
ક્રીમ ગટ દઈને ગળી જનાયું. આમા તે થુ મોગી નાત!
મારા વહાવાએ તો સજ્જડ બનાવ્યા એન મનથી વમા-
સણ કરી બીજો ચનચો મારી મોહોડું ભર્યું કે—ઓ તુ
ખનાડતો નરે—એવું તો ગરમ આતશ જેવું પુડીગ
કે છબ દાઝી ને હી હી કચ્ચુ પડ્યું સારાશ કે આ
એકજ ડીશમા સીકતથી એક બાણુએ આઈમક્રીમ અને
બીજા બાણુએ ખખડતું પુડીગ છુપાવીને બને સાથે
એવી રીતે રચી મુક્યા હતા કે અજાણ્યો ખાનાર છેત
ગયા વગર ગ્રહે નહીં. આનું નાન તે ‘સરપ્રાઈઝ
ઓમલેટ’ વળી એક બીજું દેકાણું એક નુસવનાન
કીસ્તીએ ‘કરી અને રાઈસ’ પાપડ અને બુનવાનું
રેસ્ટોરા કાઢ્યું છે જે લોન્ન અહીં બેરેરામ ઇરાનીની
દુકાન ઉપર બે આનામા પેટ ભરીને નોભર્યે તેની ત્યા
ફક્ત પચ શીલીગ એટલ જે ઘોણાચાર રૂપીઆ.

સીટીના સહનારના દશ વાગતાથી સાંજના પાચ
વાગતા સુધી કેવી ઘંધુખર છે તે હું આગળ વર્ણવી
ગયો છું દીસાદીસ ત્યા રસ્તામા ચાલનાની જગ્યા નળતી
નથી હજારો ગાડીઓની સામસામીથી આનમન એવી ભારી
છે કે આ બાણુના કુટપાથથી સામી બાણુના કુટપાથ ઉપર

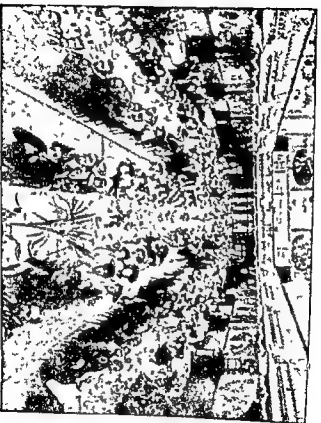
દોડી નવા માટે કોઈ વાર પાથી અમ્મો ક્યાક ખોટી થવું
 પડે છે અને તોપણ ઘણી વાર પોલીસમેનની મદદ
 વગર આ બાબતથી ચેલી બાબત નવાની હીમત ચાલતી
 નથી. એવી વખતે ખાંધા પીધાની ગોઠવણ વળી જુદીજ
 જાતની છે સીટીમા કામ કરતા લખખાપતીઓને મનથી
 વખત એ પેસા છે એટલે ત્યાં તે તરફના રેસ્ટોરાઓમા
 બયોરતા ટીફીનને વખતે દેખાવ વળી કાંઈ તદ્દન ઓરજ
 છે લાખી ને લાખી માગળવ ટાપની ઉંચી લાઈન ઉભી
 કરેલી જ્યાં સીટીમા કરોડોની ઉપલપાયલ કન્નારા સાહેબો
 સીલકની ચીમની હેટ સુધા દાખવ થઈ ઉભાને ઉભાજ
 હારોહાર બે ચાઝ આગમનના કોલ્યા ઉકાવી ટપ દેતી
 શીલીંગ ટપકાવીને ચાલ્યા જાય છે પુરસી માડીને બેસ-
 વાનીબી તેઓને કુરસદ નથી મેં ઘણી રમુજ સાથે
 જોયું કે મુખઈ મધે વસી ગયલા કેટલાક મહાન બે કરો,
 એકાદ બે અંગેના હાઈ ગ્રેડના જડબે અને તેવાજ
 બીજા ધરખમ પુરષો જેઓને આહી કલખમા ટીફીન લેતા
 બે મણુ કલાકે વગર ચાલે નહીં, પંખા વગર જેના
 દુશમનનો છન ફરી આવે, કમરબધવાળા ખાનસમાનો
 ઉપર હુકમ ચલાને તેઓ બીચારા ત્યાં ગરીબ બકરાની
 ચેદ આવા રેસ્ટોરામા જઈ ઉભેલા ને ઉભેલાજ બે બુક
 આમ તેમ ચપાટીને પાછા કુતરાની ચેદ દોડો તેમ વળી
 ત્યાં સુખનાસીઓના જમનાના સાધનો પાણુ કમતી નથી
 એક ઠંકાણું ગયા તો બધે પાદચાહી કરતાર હતો એક

‘ચાપ ઓગડો’ કરતા એક ચાદીની ગાડી કરકર કરતી તમારી ટેબલ આગળ દોડી આવી, તેની નીચે સ્પીરીટનું બળતું સળગી ગયું હતું ચાદીનું ‘રીવોલવીંગ’ ટોપ ઉઘાડી તમારી હાથગાંઠ તરત કરતો તળાતો ચાપ કાપીને તમારી પ્લેટ ઉપર પીગસીને પાંછી ગાડી ધરધર કરતી બીજી ટેબલ આગળ પહોંચી ગઈ. જીવના એવા મુવાઓ મુખવાસી કે બળગતીખાનામાંથી તૈયાર થઈને આને તેટલો વારબી ચાપ કડો પડવો નહીં જોઈએ આ ચાદીનો દાનક્ષીગ ચુલો કાઢ નહીં તો રૂપીઆ બે હજારનો હશે. ઇંગ્રેજોના એના એવા દણકછે અને તેનું વર્ણન કરવાનો મારો અબખરો હજી પુરો પડ્યો નથી

જાહેરખબરોની બાબદમાં પણ ઇંગ્રેજો હદ કરી રહ્યા છે. આપણા ગરીબડા દેશમાં જાહેરખબર છપાવનારાઓ દર માસે વીમથી ત્રીસ રૂપીઆ આપતા હોવા ચહુડાવી દે છે, પણ ત્યાં તો લાખોના લેખા છે તમેએ પીયર્સનો સાથુ તો વાપર્યો હશે નામ ત્યારે સાથુ પણ એ કે પની જાહેરખબરો ઉપર વરસ દહાડે બે લાખ રૂપીઆ ખર્ચે છે પોતાની બનાવટ ગને એમ કરીને વાપરનારના ધ્યાનપર દસાવના માટે એઓની ચુકતીઓ તરેહવાર છે દાખલા તરીકે પીયર્સ સાથુના-બાએ સર. ઈ મેલે નામના નામીયા ચીતારા પાસે એક ચીત્ર રગાબુ, જેમાં એક છોકરો સાથુના પરપોટા ઉડાવતો દેખાડ્યો છે આ ચીત્ર રગનાર આરટીસ્ટને

રૂપીઆ ૩૩૦૦૦ આખ્યા. ત્યાગખાદ તે ચીત્રની હુમરો રગત નકલો ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખર્ચોને છપાવી ન દરેક મોટા હોટેલોના જાનરમા ખરાબર તમારી આખ આગળ ટાંગી દીધી છે જ્યાંથી જાઓ ત્યાં ખીન્તુ કશું કામ નહીં એટલે આ ચીત્ર જોવા વગર છુટકો નહીં. ચીત્ર જોયું અને પીપર્સના સાબુનો છાપ લેખ ઉપર દરેકે કે સાબુ લીધા વગર છુટકો નહીં વળી મોટા હોટેલોમા તમારા નવા ચોરડામા જોવા દાખલ થયા કે પીપર્સના સાબુનો નવો ગોળો તમારી નજરે પડે કહે છે કે ઘણાક હોટેલોમા આ પ્રમાણે મુકવા માટે એ કંપનીવાળાઓ હુમરો રૂપીઆની ક્ષીમનતા ગોળા મુકત મોકલે છે. જ્યારે તમે જુઓ કે નામાત્રોત હોટેલોમા ખી આ સાબુ વગરાય છે ત્યારે કુદરતીજ તમે પછવાડેથી તેની ખરીદી કરો 'મીક્ષીક' અને 'ઇલસત્રેટેડ લડન ન્યુસ' જોવા પત્રોના ક્રીસ્ટમસ અકના પુઠા ઉપર પોતાની રગત જાહેરખબર ફેકલ એકેજ અકમાં આપવા માટે આ કંપની ૭થી ૮ હુમર રૂપીઆ આપે છે! જ્યારે એક વરસમા બે લાખ રૂપીઆની જાહેર-ખબર ત્યારે કંપનીનો વાર્ષિક નફો શુ હશે!—નફો તો એક બાજુએ રહ્યો પણ વાર્ષિક ખર્ચ શુ હશે, તે વીચારવું સહેલ છે ખીચમ 'પીલ્સ' નામની જોલા-ખની ગોળીવાળાઓ પણ વરસ દહાડે જાહેરખબર ઉપર બે લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ રાખે છે વીનાલીઆ શોપ કંપની

થોડા વખતના એટલી ખીલી ગઈ કે તે કંપનીનું ગુરુત્વ
એક બીજી કંપનીએ પચાસ લાખ રૂપીએ વેચાતું લી
હટલી પાનર બીસકોટવાળા, કેડબરી કોકોવાળા
કોસ અને બ્લેકવેલ નામ જેલીનાળાઓ, આ
પાચ કંપનીવાળાઓનું વસ્તુ દહાડે જીમલે દશ લ
રૂપીઆની જાહેરખબરો છપાને છે એટલે આખી લડ
જાહેરખબરોનો જીનલો કરોડોનો થવા જાય છે આ
એ ખ્યાલન આવેના વર્તમાનપત્રોના માલિકોના મા
પાણી છોડાવવાને બસ છે એટલાથીજ એ લોક ધ
નથી. નાટકના ગયા નો દશ મીનીટના વીસામા
પરદો પડે ત્યારે પણ વીનળીની મદદથી તરેહ
જાહેરખબરો પરદા ઉપર દેખાડવામા આવે એક જ
ખબર એક મીનીટ વાચી કે અધાર થઈને બીજી જ
ખબર દેખાય જેઓ બહાર છાટાપાણી માટે નહી
તેઓને ને વાચ્યા વગર છુટકોન નહી બોલો
ઈએને શુ ધુળ મુકવા આપણા કગાળ દેશમા
રહે' જગ ચીચોડા થયા કે લાગવા પોતાને વતન કે
જાય છે તેમા આપણે નેઓનો શુ કમુર કહાડીશુ !

આભારના ટોચ બહુર રસદાના ધમાલ.

પ્રકરણ—૧૨ મું.

ગયા પ્રકરણમાં મેં ઇસારો કર્યો છે કે વેલાતમાં મોટા ખાચરે માથા મારવાની ઉમેદમાં જાઓ તો ખીમું લાંબું અને હોનરું સ્ટીલનું રાખવાની જરૂર પડશે. વીસ દીવસ તો જેમ તેમ કહાડયા, પછી તો ખાતા ને ખવાડતા એવો તો કંટાળી ગયો કે સહવારના ઉકતા ફાળ પડ્યા માડી કે વળી આજનો દીવસ કોણ જાણે કેવી ગુરાની કઢી થશે. આખરે નહીંજ ટકાયું એટલે વીચાર કીધો કે કોઈ નજદીકની જગ્યાએ નાસી જઈ ચાર પાચ દીવસ ભરાઈ બેથું. મને અગાઉથીજ ખબર હતી કે લાંડનથી બે ત્રણ કલાકને છેટે પ્રાઈટન બહુ શાંત અને જોવાનોગ છે. હું છ દીવસ ત્યાં રહ્યો એટલામાં ત્યાંના મળવેલા થાડો ઘણો અનુભવ અત્રે વીસ્તારું છું. ખરેખર લાંડનથી આજેન થયેલો મુસાફર જ્યારે પ્રાઈટનના કીનારા ઉપર જઈને પડે છે ત્યારે તે જાણે દોનખમાંથી નીકળીને બેહેસ્તમાં આવ્યો હોય એવો સંતોષનો નીસારો નાખે છે. દેખાવે પ્રાઈટનનો કીનારો મુંબઈના કેનેડી સી ફ્રેસ કરતા કોઈબી રીતે ચઢીયાતો નથી, પણ ત્યાંના શોખીન લોકોએ આ રેતીના કીનારાનો લાભ લઈ આ જગ્યાને બેહેસ્તનો બાગ બનાવી દીધો છે. કીનારા ઉપર મસ મોટા પાદશાહી હોટેલો હારોહાર ઉભાઈ

જાય છે અને મોસમના તેઓ એટલા ચીકાર રહે
કોઈવાર જગા મેળવવાની પણ મુશ્કેલી પડે છે હે
ઉપગત કુશાદે મકાનોના મુવાના રમ્મ, નાસ્તા
દરરોજના ૬ શીલીગના એટલે આડચાર રૂપી
નાહાના ખર્ચના મળી શકશે સ્ટેશન ઉપરથી આવ
માર્ગના મોટા નોટા ઘરો આગળ ઉભેલા ઘરવાળ
લાખા લાખા હાથ કરી મુસાફરને બોલાવે છે કે “
આહુબ, મારા ઓગડાઓ જીવો, ચણા સફાઈદાર
બધી ચીતનુ મુખ છે” ઇત્યાદી સહવાગના ચાના
અને ઘોઠોગ્રાનુ મરુ કે પછી બપોર અને રા
ખાધાની છુકા કગવાની જરૂર નથી પ્રાઈટન જેના
મથકના પણ ખાધા પીધાનો શુ મહેમાર હશે
દાખનો બતાવના માટે ત્યાના રેસ્ટોરનના મહાત્મી ગ
વર માણાની ટેબલોનો એક ચીનાર હુ ખામુ ન
વતનના વાચનાગઓ માટે ઉત્તરવી લાવ્યો હોનો, તે
પાસે આપુ છુ

વાદ ગાખુ કે નુબઈ આગળ જેમ મ
છે તેન લડન આગળ પ્રાઈટન એક નાનુ કુ
મે તે છતા રોખીન ઇમેજ બચ્ચાની બોલમાલ
તેના મહીના આપણા નુબઈ કગતા પણ મોટો
દરીયા કીનારા આગળ જતા છેક હંડા પાણી મુ
મોટા “પીચર” બાધી લીંચા છે, જેના કંકન
પેન્સ આપી દાખવ થતા સહવારથી રાતના બ

વાગા સુધી ખુદે નહીં એટલો ગમતનો ખમનો ભરેલો છે. સુરજ અસ્ત પામ્યા પછીથી આ “ધીપરો” ઉપર ભલુકેદાર વીજળીકે રોશની દરરોજ રાતના કરવામા આવે છે એ ત્રણ ગમ બેડ વાગે છે, એક ખુણામા નાટક, તે બીજા ખુણામા સાઈકલની સરત, તે ત્રીજા ખુણામા “કાફે શાહા” એ પ્રમાણે હુમા ચીજ રોજની ચાલુ છે, પણ સર્વેથી સરસ માજ તે સહનારના સાત વાગતામા ત્યા કીનારા ઉપર નઈ બાજઠ ઉપર બેઠા બેઠા દરીયામા નાહવા આવનાર સ્ત્રી, પુરોની ગમત જોનાના છે લેડીઝોના, પછી શુ ઇ ગ્રેજ કે શુ પારસી—

ધોતાના પગ ખુલ્લા દેખાડવાનો રવૈયો નથી પણ બ્રાઈટનમા આ રવૈયો અભડાઈએ ઉંચો મેલનામા આવે છે સાત આઠ વરસની દુક્તીઓથી અઢાગ ને વીજ વરસની ગાંધીઓ અને પચાસથી સાહુક વરસની ડોસી ડગરીઓ ખુદ, માજ કહાડી નાખી દુકા જ ગયા પેહરી બેધીગ મશીનનાથી ભસોભસ દરીયામા કુદાવી પડે છે અને ત્યા ભયકોરા મારે છે તે ગુપચુપ બેસીને ખચીત જોનાજોગ છે નાની નાની યોદ્ધીઓ છુટા બાલ અને હવ્રાહ દેરા અને ખુલ્લી બાજુ સાથે કમરપુર પાણીમા એક બીજા સાથે બેચાબેચ કરી મસ્તી નોફાન કરે છે તે દેખાવ કોઈ દહાડેબી આપણી તરફ તમે જોશો નહીં મારી મોટામા મોટી ગનત તે એ હત્તી કે કીનારા ઉપર, સોજ ગોળ કાકરાઓની જમીન ચોધી કહાડી તે ઉપર

અરડાઈને પડવું ને ઝીણી ઝીણી આંખો કરી આ સંઘળા
તમારો જોયા કરવો. હું એકવાર આ પ્રમાણે અરધો જાગતો,
અરધી ઉઘમાં કીનારે પડેલો હતો એવામાં એક જાણે આવી
નમનતાઈથી પુછ્યું “સાહેબ કાંઈ ફોટોગ્રાફ ખરીદશો?”
મેં ના પાડી, પણ પેલો બચ્ચુ થવા લાગ્યો કે “તમારે
ન ગમે તો ખરીદશો ના, પણ જરા જુવો તો ખરા,
તમને બહુ રમુજ લાગશે.” સભ્યતાને ખાતર હાથમાં
લઈ જોવું છ તો મારો પોતાનોજ ફોટોગ્રાફ! માંમાં તળે
હાથ મુકીને કરારને જીવે અરડાયેલો તેજ હાલતમાં પાડી
લીધેલો. કીમત ફક્ત છ પેન્સ. આ જોઈ મને બહુ હસવું
આવ્યું. પછી પુછપુરછ કરતાં જણાયું કે કીનારા આગળ ન
જણાય તેમ પાંચ સાત કેમેરા ઉલેસા ને ઉલેસા રાખે છે અને
જેની લાગફાવે તેની તસ્વીર ઉતારી લઈ પા કક્ષાકમાં તો તમને
કેબીનેટ સાઈઝની નક્કલ પાવસા છ આનામાં પહોંચાડી દીધે.

બ્રાઈટનમાં જ્યારે જાઓ ત્યારે એક યા બીજું
બેંડ વાગતું ને વાગતું જોવામાં આવશે. હવે મને
બેંડની નવાઈ નથી, પણ એક રાત્રે હું ગયો ત્યાં પચીસ
ઘરડા પ્રવીણ વગાડનારાઓનું બેંડ વાગતું હતું. તેનો
બેંડ માસ્તર કોણ હતો? પાસે જુઓ.

આ ઠીંગુજી બેંડ માસ્તર નામે સ્ટેનેલી આટલી
ઉંમરે મ્યુઝીકનો એવો હિસ્તાદ છે કે તે વાલોલીન
ઘણીજ નાદર વગાડી જાણે છે એટલુંજ નહીં પણ
નુરફેલ મ્યુઝીકના “પીસીઝ” બનાવી જાણે છે. એને

[આપદનના નામાકીત જે ડનો જુથોર્જ જે ડ માસ્તર—
ઉમર વરસ નવ ।

હાથનો નોડેલો “મા મેરી” નામનો એક ‘વોલ્ક’ ને રાતે પ્રાઈટનના પીયર ઉપર વગાડવાનાં આવ્યો. ત્યારે તમામ ત્યાંની ખલક તે સાંભળવાને ઉભાઈ ગઈ હતી. નાનો બુચો એક ઈસ્તાન ઉપર ઉભો રહી સાહુકથી સીતેરની વધતા ઘરડા ‘બેંડસ મેન’ ને હાથના ચાળા કરી વજ્રકાવે એ દેખાવ મારી નજરમાં લગાર અકબરતી જેવો પહેલાં લાગ્યો. મારા પ્રીય વાંચકોને હું ઓગ્ગર-ખવાહીથી અરજ કરું છું કે તેઓ નો ઈંગ્લંડ તરફ તશરીફ લઈ જાય તો નરરખા નરર એક આંટો પ્રાઈટન ગમ મારવાને ચુકવું નહીં.

લંડનમાં રવીવારે સવારના “ચેટ્ટીકોટ લેન બજાર” નોવાની એકે ઓર મગહ છે. તે વેળા વળી પાછું સોગ્ગ કાળા ડગલા અને નેકટાઈ કોલરને ખીસામાં મારવાની નરર છે. એક આખા મહોલ્લો જરીપુરાણાવાળાઓને માટે તે દીવસે ખુલ્લો મુકવામાં આવે છે. નવાં કપડાંના મુટ, ભાગેલી હથોડીઓ, ચીનીકામની પેટીઓ, નવાં અને ‘સેકંડહેન્ડ’ મુટ, ખટન, મોગ્ગનાં પાકીટો, લેસની ગાંસડીની ગાંસડીઓ વગેરે જેમ જાય તેમ કહાડી નાખવાને ત્યાં દુકાનદારો ઉભરી નીકળે છે. આ મધ્ય મુખ્ય વેચનારાઓ ઈંગ્રેજ જ્યુ મારા નોવામાં આવ્યા હતા. જેમ હરરાજ કરનાર વધારે બોલકનો ને રમુછ તેમ તેના ‘સ્ટોલ’ ઉપર ભીડ ભારી. વગર ડગલે એક ટેબલ ઉપર ઉભો રહે અને શર્ટની બોંહે ચઢાવી લાંબા

લાખા હાથ કરી, ગીત ગાતો હોય તેવા ગગડા તાણી
 બોલે કે “મારો બાપ કોણ હતો તે જો કોઈ પાગળે
 નેને આ પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સનો ઉતરેલો સુટ આપી દેવા
 તૈયાર છું” ઇત્યાદી બચારા આસેપાસેના કનટ્રીમાથી
 ગામડયા બોચ ખરીદ કરવા અથના તમાશો જોના આવે
 તેઓને આ બોલીદરાઝ હરગણનાજો એક મપાટામા
 શીશાના ઉતારી દીધે “અરે માહેબ, આ હગનો પહેરો
 તો તને કીંગ એડવર્ડમા લેજાઈ જશે, મારા બાપના
 સમ, નરા જાણે આર્યબીશપ ઓફ હુનેશગ્યાન” પેલા
 બચારો એનો ગભગઈ અકળાઈ જાય કે લીલાઉનાજો
 કપડા હાકીહાકી વડી વાળી તેની બગલની અદર ગાસડી
 પકડાવી દઈને સપાટાના પાચ શીલીંગ એકાવી દીધે
 તેનું પેત્રા ખરીદનાગને વ્યાનબી નહી રહે પહેલા ભાન
 હાકે ત્યારે પાચ પૌડ અને સેવટે ઉતરીને પાચ શીલીંગ
 પર આવી જાય પણ ત્યા બધું સસ્તું તો ખરૂ
 લેડીઝો અને મારી પારસી બેનપણીઓ લેસ ઉપર નરી
 ફીટે છે તેવી જરા વપગાયત્રી અથના લગભગ નથી
 લેસની ગાસડી એકાદ બે શીલીંગના નજો ઉત્ત
 મોજાના નના ને નના બદલ શીલીંગના હાથના આવી
 જાય પીક કેપ એક શીલીંગના ચાચ પાચ સેકંડ હેડ
 ખાસ્સા મજાના છુ ૧ શીલીંગ—કાર્થમી આફર ક્રો,
 તો ના નહી જે માવ વેતરાયો તે ખરો આ ચોરા-
 ગીઆ હરગણઓ નુહાનો નાલ શોધનાજ કરે અને

પછી રવીવારે વેચી સાટીને પરવારી જાય બધા
પાર્લામેન્ટના મેમ્બરોજ ત્યાં આવે એટલે ખીસાપર
હુમેશ હાથ રાખેલો સારો આ બજારમાં મેં જોયું કે કાચી
'ઇલ' માછલી ગરીબ લોકને ખાવાનો ઘણો શોખ છે.
અરે બાપરે, એ લોકના હોજરા કે બલા! એક ખ્યાલીમા
લેવટા જેવી 'ઇલ' માછલીઓ નાખેલી અને તે
સવર સવર હીલે અને ખાટી બટ જેવી વાસ મારે તે
છતાં તે જીવતી ને જીવતી કચર કચર ચાવીને ખાઈ
જાય! ગંધાય તો એવી કે જેની સરખામણીના શબ્દ
અહીં આપવાને મને લાજ લાગે છે. હું ખરું કહું છું
કે તેની એકવાર આંધેથી મને એવી ઉબક આવી કે મેં
બે ચાર વાર ગળા તાણ્યા પછી જ્યારે કોઈને તે ખાતા
જોઉં ત્યારે મોહુ ફેરવી નાખ્યા વગર ચાલે નહીં એ
તો કોઠે કોઠેની બુદ્ધિ આપણને મુકા બુમલા ખાવાની
દેવ પડી ગઈ છે, તેથી લાગતું નથી પણ મેં કાંઈક
વણીક વર્ગના અહુરથાને કહેતા સાંભળ્યા છે કે આ
બુમલાના વાસથી તેઓને મુએલા બલાડાની યાદ આવે
છે અને તેમનો જીવ બગડી આવે છે - તેમ આ પણ
ખરું. પણ મને કોઈ જો હજાર રૂપીઆની ઢગલી મુકીને
કહે કે આ કાળી સવરતી જળો માહેથી એક ખા તો
હું કસમ ખાઈને કહું છું કે હું ના કહું

પ્રકરણ—૧૩ મુ.

શુ લખું ને શું રાખું? એક ખાતુ પકડવા જઈ
છું તો લખાણ થઈ જાય છે માટે હયા લગાર લડ-
નનું પરચુટણ ચવચવ આપી સતોપ પકડીશ લડનના
લોક સુખવાસી છે—તેઓની મજ્યા મોટી છે, પણ તે
સાથે તેઓની જઠરાળી એટલે જ હોજરી અનખ મળવ-
ણીની બનેલી હોવી જોઈએ, કારણ કે આ હોજર ખાધા
પીધા માટે નવાઈ જેવી રીતે હૃદય તલપતુ રહે છે. ખુદ
લડન શેહેરમાં ૪૧૪ રીફ્રેશમેન્ટ રૂમ્સ, ૭૬૨ ડાઈનીંગ રૂમ્સ,
૧૭૧૨ કાફી હાઉસીસ,—એટલા તો ખાધાપીધાના મકાનો
હોજર છે, અને તે સહવાર, બપોર અને રાત્રે ભરેલા
રહે છે તો પછી ખાનારાઓની સખ્યા કેટલી હશે તેની
સેહેન ગણતરી થઈ શકશે એકેક ખાતા માટે સરાસરી
૨૦૦ માણસની રાસ લઈએ, તો દરરોજ છ લાખ
માણસનું ખાણુ આ પોચખાનાઓમાં તૈયાર થાય છે
એવી ગળવર ગણતરી આપણને હેબતાવી નાખે છે
આ ગણતરીમાં હું સેકડો રાક્ષસી હોટલોને સમાવતો
નથી દરેક હોટલોમાં ફક્ત ૫૦૦ માણસનીજ રાસ
ગણતરી તો કાંઈ હજારો સુખી જીવડાઓ ત્યાં જમતા હશે
લડનની તનારીખ તો સ્કુવનો સાધાગણ અભ્યાસી
પણ બચગીથી થીજતો આવ્યો છે ત્યાંની કોરપો-

રેશન, જે બહુ બળવાન કહેવાય છે, તેનું બધન બહુ પુરાણું અને નાધી લેવા જોગ છે કહે છે કે લંડનની કોરપોરેશન જ્યારે ઈંગલંડને નોરમન લોકોએ છતી લીધું તેની પણ અગાઉની છે. એનો વડો લોર્ડ મેયર કહેવાય છે અને તેની સત્તા ભારે છે. જ્યારે નવો લોર્ડ મેયર નેમવામા આવે છે, અને તે પોતાના સોનરી રથમા ભારે ઠાઠમાઠ સાથે સપત લેવા જાય છે, ત્યારે લંડન અને તેની આસપાસની કાઉટીનું લખખો લોક તે દેખાવ નીહાળવાને તેમજ સરવસમા ભાગ લેવાને લેણું મળે છે. પણ આ બધનમા સર્વથી ઉપયોગી તત્વ એ છે કે લોર્ડ મેયરની પોતાની ખાસ ત્યાથી કોર્ટ છે, જ્યાં તેઓ દર-રોજ બીરાછ જાતજાતના મુકદમાઓ સાલણીને ચુકાદા આપે છે. આ કોર્ટ કેમ ચાલતી હોયે તે જાણવાની મને છતાસા ધવાથી હું એક દીવસ સહુવારમા ગયો હતો. મારા નામનો કાર્ડ જેની પાછળ મે “જ. પી.” કરી લખ્યું હતું, તે લોર્ડ મેયરને પુગતાજ ઇશ્રજ ચોબદા-રોએ આવી ગીરદીમાથી મને કોર્ટના દીવાનખાનામા એક ઉચી જગ્યા ઉપર બેસાડ્યો. જાણુ કે આ કમનસીબ દેશના જે પી અને ઈંગલંડના જસ્ટીસો વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફેર છે ત્યાં અમુક કાઉટીનો જસ્ટીસ એક માછસ્ટ્રેટની સગળી સત્તા ધરાવે છે લોર્ડ મેયર સાહેબ ખાસ્યા મથરડા જેવા ચાર ફીટ પહોળા મોટા આસન ઉપર બેસા હતા ગળામા પોતાના આદાની

મોટી સોનાની સાકળ ઓળવી હતી, અને સમગ્ર કામ આપણા માછરૂંદોની ડોટોની પેઢેજ ચાલતુ હતું. અગાઉ આ લોડ મેયર એટલે જે લાંડનનો તાજ વગરનો પ્રજાનો પાદશાહ પ્રજા પોતેજ સુટી કઢાડતી હતી તેવાર ફુલ ખસક સેટ પોલમ ચર્ચના કમપાઉડમા લેગુ મળતું અને જે ધણી ઉપર તેમની પસદગી ઉતરે તેને લોડ મેયર દાખલ સુટી કઢાડવામા આવતો હતો. પણ આ ગોઠવણથી હરીફાઈને લીધે એટલી મારામારી ચાલી અને એટલા માથા ફાટા કે આખરે એ હુક લઈ લેવામા આવ્યો. હવડા એવી ગોઠવણ છે કે લાંડનના જુદા જુદા ધંધાદારી ટોળીવાળાઓએ પોત પોતાનો આલડરમેન સુટી કઢાડવો અને આ આલડરમેનની ટોળી પોતામાથી લોડ મેયર પસદ કરે

જેમ લાંડનની વસ્તી ઝાઝી છે—જેમ ત્યાં લોક શોખીન છે—જેમ ખર્ચ મોટો છે અને આવક ધન્યમ છે, તેમ ત્યાં સમગ્રજ મોટું મોટું હોય તેમા નવાઈ નથી. દાખલા તરીકે ત્યાંનો હાઈડ પાર્ક લ્યો. આ બગીચો ફુલ ૬૩૧ એકર જગો રોકે છે. ૬૩૧ એકર એટલે જે લગભગ ૩૨ લાખ વાર જગા થઈ તેનીજ જરા આધે સેટ જમસીસ પાર્ક, ગ્રીન પાર્ક, કેનસીંગટન ગાર્ડનસ વગેરે બગીચાઓ પ્રજાના ઉપયોગ માટે ખુલ્લા મેલેલા છે આ બગીચાઓએ કુલ ૭૫૦ એકર જમીન રોકી છે હાઈડ પાર્કમા માહેના માહેજ ફરો તો લગ-

લગ ચાર માઈલ ચાલવું પડે. એ આખા પાર્કને
લોહાના કટેરાની રેલીંગ કરી છે. મને યાદ આવે છે કે
હું નાની વયના હતા ત્યારે લડનમા એકવાર રફ
લોકોએ રમખાણ જગાડ્યું અને તે વાર તેઓએ હાઈડ
પાર્ક આગળ લેગા મળી તેના સઘળા કટેરા ઉખેડી
કહાડ્યા હતા. લડનની બીજી જોવાળેગ ચીજ ત્યાની
માટી ગટર છે. હું ધારું છું કે આપણી તરફના બહુબોલા
પેસુ સમજીએને એકવાર પ્રજના ખરચે આ સ્યુઅરેન્
વર્કસ જોવા માટે લડન મોકલવા જોઈએ, કે ફરીથી ફેનેન્
સીસ્ટમનું નામ ન લે હું જાતે એનજીનીયર નથી,
પણ ફક્ત બે લીટીના આ ગટરોનો ખ્યાલ આપીશ.
તેઓ એટલી માટી—એવી પહોળી—અને એવી સ્વચ્છ છે
કે તે માટેથી ચાર ઘોડાની ચારક આખી ને આખી હંકારી
લઈ નઈ શકાય હવે પછી હું લડનના મહોલ્લાઓની
ગમતનું કાઈક વર્ણન આપવા ધારું છું અને તે
માટેની શરૂઆત અત્રે ત્રેફલગાર સ્કવેરથી કરીશ, કે
જ્યાં મારૂં માનીતું મેન્સાપોલ હોટેલ નાકના દાડા
આગળ ઉભેલું છે. એ જગ્યાને માટે કહે છે કે આખા
યુરોપમા સર્વથી સરસ, ઉત્તમ, દમામદાર પોઝીશન આ
ત્રેફલગાર સ્કવેરનું ચોગાન કહેવાય છે. નામાકીત એડ-
મીરલ નેલસન, જે પોતાના રાજ્યની સેવા બજાવતા
માર્યો ગયો, તેની યાદગારીમા આ ચોકમા એક બહુજ
ખુબસુરત સ્થલ ઉભો કરવામા આવ્યો છે. તે કાળા

પથગનો અને ૧૭૭ ફીટ હોયો છે. કહે છે કે રોમ
મંદિરે માર્સે જોદાનો એક સ્થળ છે તેના ઉપગ્રી આ
નક્કલ કરવામાં આવી છે. આ માન્યુનેટની તમેટ્રીના
ચાગ બ્રોઝના એમમોસ કીધેવા નમુદસ તખનાએ
નડી લીધા છે આ માલેવા એક તખ્તા ઉપર નેવસનનુ
મરણ દેખાડ્યું છે ઇગ્રીશ પ્રજાએ પોતાના માનીતા
લડવઈયા નેવસનને માટે ગાહેર ઉગાણુ કરી, જા
લાખ રૂપીઆને ખરચે આ સ્થળ ઉભો કરાવ્યો હતો
મરનાગના રૂહની યાદ લડનની પ્રજામાં હજી એટલી
તાજ છે કે મગ્દુમની વગ્સીને દીનસે આ મીનાગની
આસપાસ મોટી જગા બરાય છે અને ત્યાં લખખા લોક
સ્થળ ઉપર ફુલના હાર ચહાલે છે નેવસનના સ્થ-
લથી જરા આધે નેજર જનરલ સગ હેનરી હેવેલોકનુ
પુતળુ ઉભુ કરેલું છે ૧૮૫૭ ના હીદુસ્તાનના બળના
વખતે આ બહાદુર લડવઈયા લકનોની મદદે નઈ
પહોચ્યો તેની યાદગારીના આ ભાગ્યશાળી જગા તેને
આપનામાં આવી છે તેનીજ પાસે આપણા માનીતા
જનગલ સર ચાર્લસ નેપીયરનુ પુતળુ પ્રજાએ પોતાને
ખરચે ઉભુ કરાવ્યું છે તેનીજ પાડોશમાં ખાગ્દુમના
માર્ચો ગયલો જનરલ ગોર્ડન ઉભો છે આ પ્રમાણે આ
ત્રેફગાર સ્કેવર ઘણું ખર્ચ હીદુસ્તાનના સબધના પ્રખ્યાત
યર્ષ ગયલા જોદાઓથી ભરાઈ ગયું છે હું ધાર છું
કે આજ પ્રસંગે સેટ પોલનુ નામાકીત કેપીફ્વ પણું

જોઈ લેવું તો ઠીક પડશે. લંડનની સર્વેથી જાણીતી અને માનીતી જગા આ સેન્ટ પોલનું જંગી દેવળ છે એમ કહું તો ચાલે. ખરું જોડું તો ઈશ્વર જાણે, પણ એમ સાધારણ રીતે બોલાય છે કે જ્યારે ઇંગ્લંડમાં ક્રીશ્ચીયાનીટી કોઈ સમજતું ન હતું, બલકે ઈસુ ખ્રીસ્તના જન્મની પણ અગાઉ આ સેન્ટ પોલનાં દેવળની જગા ઉપર હાએના દેવીનું મંદીર હતું. ગમે એમ હોય, પણ આ જગ્યા ધર્મનાં કામ માટે કાર્થસ્ટના જન્મની અગાઉ જાણીતી તો હશેજ હશે, કારણ કે જ્યારે સર ક્રીસ્ટોફર રેને આ નવું દેવળ સુધારવા માટે ચોક્કસ પાયા જોડ્યા ત્યારે તેમથી થોડાક કીયાકામનાં બહુ પુરાણાં વાસણો મળી આવ્યા હતા. સર ક્રીસ્ટોફર રેનેનું મત એવું હતું કે પહેલવહેલાં રોમન લોકોએ અહીં દેવળ બાંધ્યું હશે અને તેને પછવાડેથી સેક્સન લોકોએ તોડી નાંખ્યું હશે. ત્યાર પછી ઈસ્વી સન ૬૧૦ માં એટલે જ આજથી ૧૩૦૦ વરસ ઉપર ઇંગ્લંડના રાજ એથલર્નર્ટે તે પાછું બધાવેલું જણાય છે. આ વીચીત્ર દેવળના નસીબમા આગે મોટો ભાગ બજાવ્યો છે, કારણ કે ઇ. સ. ૯૬૧ માં મોટી આગ લાગી તેમાં તે તમામ જમીનદોસ્ત થયું. ત્યાર પછી એક વરસમાં તે ઊંચું થવા બાદ ઈ. સ. ૧૦૮૭ માં વળી પાછું આગથી બળી ગયું. તેને ફરીથી બાંધવા કહાડયું. તે કામ ૨૦૦ વરસ સુધી ચાલ્યું. એનો જીનો હોમ

પરો ફીટ ઉંચો હતો. કહે છે કે યુરોપમાં સર્વેથી ઉંચો દેવળનો મીનારો કોલોં કૈથીડ્રલનો છે. પણ તે કરતાંબી આઠ ફીટ વધારે ઉંચો આ સેંટ પોલનો મીનારો હતો. આ જુનો ડોમ અથવા મીનારો આગથી તારાજ થયો છે અને નવો મીનારો આજ સુધી વાવઝોડાં અને વરસાદનાં તોફાનની દરકાર ન કરતો એમનો એમ તત્કાળખાર ઉભો છે. એજ સેંટ પોલની જગ્યા આગળ અગાઉ ઘરડી ડોસીએને ડાકજો તરીકે માનીને પજવીને મારી નાખવામાં આવતી હતી. એ વખતે જે તખ્તા ઉપર ઉભા રહીને જાલમ પાદરીઓ માતનો સેન્ટેન્સ મારતા હતા, તે તખ્તો સમજ ન પડે એવી રીતે ગોપ થઈ ગયો હતો. તે રહી રહીને ૧૮૭૯ ના સાલમાં બગીચાને માટે જમીન ખોદતાં કેટલાક મજૂરોને મળી આવ્યો હતો. રમુછ વધારે એ છે કે અગાઉ આ નામાકીત ચર્ચનાં લોયરામાં દારૂ પીવાની અને ઢીંગા મસ્તી કરવાની ગુપ્ત દુકાનો હતી. એક વાર તે વાત એટલી આગળ વધી કે ત્યાં એક શાખીન છવડાએ વાંધાભરેલા એવો કરવાનું થીએટર વટીક ઉઘાડ્યું. પણ વળી એ સવળાંને વીસરાવે એવો એક બીજો ઉઘાવગીર મળી આવ્યો. ૬ ટા એડવર્ડના અજલમાં પ્રાટેક્ટર ડયુકે એફ સોમરસેટ ને મંડ્યો, તે આ દેવળના ઘડેલા પથરા તફરાવી જઈ તેમાંથી પોતાનો નામાકીત સોમરસેટ-હાઉસ નામનો મહેલ બાંધ્યો!

હાલનું સેટ પોલનું દેવળ સર કીરોફર રેને ૧૯૭૫ માં બાંધવા માડ્યું અને તે ૩૫ વરસે પુરું થયું. એ દેવળ બાંધવા ઉપર ૧ કરોડ ૧૦ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ બેઠો હતો અને તે કોલસા ઉપર જગાત નાખીને પુરો પાડવામાં આવ્યો હતો. પણ અહીંયા સખર કરવાની જરૂર છે. સેટ પોલને લગતી તથા બીજી વીગતો આ પછીના પ્રકરણમાં આપું છું.

પ્રકરણ—૧૪ મું.

માફ કરજો મહેરબાન રફીકો, સેટ પોલના દેવળનો પીછો મુકાતો નથી કેમજે એવા તાજમહાલો અને ગમીર ગુબનો કાઈ ઘડીએ ઘડી નજર પડતા નથી. કહે છે કે આખી દુન્યામાં સેટ પોલનો ગુંબજ પાચમી પદવી લોગવે છે. સર્વેથી મોટો ડોમ રોમના સેટ પીટર્મનો છે. સેટ પોલના ગુબજમાં એના મસે મોટા કદથી બીજી વધારે જોવા લાયક તેમાં બાંધેલી નાની ઘાટરડી છે. આ ઘટ જને “બીગ બેન” ના લાડકવાયા નામથી બોલાવવામાં આવે છે તે ફક્ત ૧૬ ટન એટલે જ ૧૨૮૦ મણ વજનનો છે અને જ્યારે તે પોતાનો ઝીણો સાદ કહાડે છે ત્યારે આખા લડનમાં સંલળાય છે! ગુબજને મધાળે એક મોટો મુક્યો છે અને તે ઉપર એક ક્રૂસ ચઢાવેલો છે ડો

પરં ક્રીટ ઉચો હતો. કહે છે કે યુરોપના સર્વેથી ઉચો દેવળનો મીનારો કોલો કૈથીડ્રલનો છે પણ તે કરતાખી આઠ ક્રીટ વધારે ઉચો આ સેટ પોલનો મીનારો હતો આ જુનો ડોમ અથવા મીનારો આગથી તારાજ થયો છે અને નવો મીનારો આજ મુધી વાવાઝોડા અને વરસાદના તોફાનની દરકાર ન કરતો એમનો એમ તત્કાળખાર ઉભો છે. એજ સેટ પોલની જગ્યા આગળ અગાઉ ઘરડી ડોસીએને ડાકણો તરીકે માનીને પત્નવીને મારી નાખવામા આવતી હતી એ વખતે જે તખ્તા ઉપર ઉભા રહીને જાલમ પાદરીઓ મોતનો સેન્ટેન્સ મારતા હતા, તે તખ્તો સમજ ન પડે એવી રીતે ગોપ થઈ ગયો હતો. તે રહી રહીને ૧૮૭૯ ના સાલમા બગીચાને માટે જમીન ખાદતા કેટલાક મજૂરોને મળી આવ્યો હતો રમુછ વધારે એ છે કે અગાઉ આ નામાકીત ચર્ચના લોયરામા દારૂ પીનાની અને ઢીંગા મસ્તી કરવાની ગુપ્ત દુકાનો હતી એક વાર તો વાત એટલી આગળ વધી કે ત્યાં એક શ્રાખીન છવડાએ વાંધાબરેલા ખેડો કરવાનું થીએટર વટીકે ઉગાડ્યું પણ વળી એ સપ્તજાને વીસરાવે એવો એક ખીનો ઉડાવગૌર મળી આવ્યો. ૬ ઠા એડવર્ડના અમલમા પ્રાટેક્ટર ડ્યુકે એફ સોમરસેટ જે મડ્યો, તે આ દેવળના વડેલા પથરા તફરાવી જઈ તેમાથી પોતાનો નામાકીત સોમરસેટ હાઉસ નામનો મહેલ બાંધ્યો!

હાલનુ સેટ પોલનુ દેવળ સર કીસ્ટોક્કર રેને
૧૬૭૫ મા બાધવા માડયુ અને તે ૩૫ વરસે પુરૂ
થયુ. એ દેવળ બાધવા ઉપર ૧ કરોડ ૧૦ લાખ રૂપી-
આનો ખર્ચ બેઠો હતો અને તે કોલસા ઉપર જગાત
નાખીને પુરો પાડવામા આવ્યો હતો. પણ અહીંયા
સખર કરવાની જરૂર છે સેટ પોલને લગતી તથા બીજી
વીગતો આ પછીના પ્રકરણમા આપુ છુ

પ્રકરણ—૧૪ મુ.

માફ કરજો મહેરબાન રહીકો, સેટ પોલના દેવ-
ળનો પીછો મુકાતો નથી કેમજે એવા તાજમહાલો અને
ગભીર ગુબજો કાઈ વડીએ ઘડી નજર પડતા
નથી કહે છે કે આખી દુન્યામા સેટ પોલનો ગુબજ
પાચ્ચમી પદવી ભોગવે છે સર્વેથી મોટો કોમ રોમના
સેટ પીટર્નનો છે સેટ પોલના ગુબજમા એના મસ
મોટા કદથી બીજુ વધારે જોના લાયક તેમા બાધેલી
નાની વાટરડી છે આ ઘટ જેને “બીગ બેન” ના
લાડકનાયા નામથી બોલાવવામા આવે છે તે ફક્ત ૧૬
ટન એટલે જે ૧૨૮૦ મણુ વજનનો છે અને જ્યારે
તે પોતાનો ઝીણો સાદ કહાડે છે ત્યારે આખા લડનના
સલખાય છે. ગુબજને મથાળે એક મોટો દડો મુક્યો
છે અને તે ઉપર એક કૂસ ચઢાવેલો છે આ દડો

રસ્તા ઉપરથી ફુટખોલના એક દડા જેટલો દેખાય છે પણ તેનું એકંદર વજન ૮૯૫૦ ગ્રામ છે. અને તેની અંદરનો ઘેરાવો છ ફીટનો છે. આ દડાના બાગ માણસ આસાનીથી બેસી શકે હું મનમુત ભલામાણુ કહું છું કે જ્યારેખી આ સેંટ ચોલનું કૈથીફલ જોવા જાઓ તો ભક્તી ચાલતી હોય ત્યારેજ જાને જ્યારે ત્યાં ફુલ સર્વિશ ચાલતી હોય ત્યારે પાચસોથી છસો છોકરા છોકરીઓના કેળવેલા મધુર હૃદયનું ભેગું ગાયન અને તે સાથે પાદશાહી આર્ગીનનો મીઠો સરોદ તમારા કાનને એવા ખુશ કરી નાખે છે કે ત્યાંથી હંકવા ગમતું નથી. વળી ઉપલા ગુબજમા એવી કરામત કરેલી છે કે તેની માહેની બાળુથી એક સલગ ગ્યાલરી ફરતી બાધી છે. આ ગ્યાલરીના એક ભાગમા તમે ઊભા રહો અને બરાબર સાને દોઢસો ફીટ આઘે સામેની બાળુ બીજો કોઈ ઊભો રહે અને ભીતને હોક લગાડીને ઘણાજ હળવેથી બોલે તો આબાદ તે સ્ત્રાણુ બોલવું સામે પાર ઉંભેલાને સભળાય આ ગ્યાલરીને “વીહીસપરીગ ગ્યાલરી” નું નામ આપ્યું છે. કહે છે કે એને મળતીજ એક ગ્યાલરી બીજાપુરમા પણ છે. જેઓને આ કૈથીફલમા ઠાટ્યા છે તેઓનો જીવ બહેસ્તમા ગયો હશે કારણ કે આવી પવીત્ર જગામા મરી પડે એ કાંઈ નાની સુની વાત નથી, પણ તેઓના જે સ્થાન ઊભા કીધા છે તેમા કાંઈ દન જેવું નથી મુખ્ય કરી લશકરી અમલદારોનો

હાર આહી થયેલો દીસે છે. કાઈમીયાની લડાઈમાં માર્યો ગયેલો સીપાહો, સુડાનમાં મરણ પામેલો જનરલ સ્ટુઅર્ટ, ખારતુમમાં માર્યો ગયેલો જનરલ ગોર્ડન વગેરે આહી ઠરીઠામ થયા છે

વળી ફરીથી કહું છું કે માફ કરજો. એક વાતનો પીછો પકડ્યો કે તે પુર કરવા વગર છવને ચેન પડતું નથી આજે દેવજોનું ઘેલાપણુ લાગુ છે એટલે લંડન છોડ્યા અગાઉ ત્યાંના ગજબ વેસ્ટમીનસ્ટર આખે સાથ તમારી ઓળખાણુ કરાવ્યા વગર ચાલે એમ નથી કહે છે કે ખાગ્સો વરસની વાત ઉપર ઇંગલેન્ડમાં જે સેક્સન રાજાઓ હતા, તેઓ બધા મુર્તિપુજક હતા. ક્રીશ્ચીયાનીટી નો કોઈ સમજતું ન હતું પણ ત્યાર પછી સીમરટ નામનો એક રાજા આવ્યો તેણે પહેલ પહેલી ક્રીશ્ચીયાનીટી અપત્યાર કરી આ ધર્મી રાજાએ પહેલપહેલું દેવળ બાંધ્યું નેને માટે ધર્મચુસ્ત સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો એવું માને છે કે તેની કીયા કરવા માટે સેન્ટપીટરક્રેસ્તો પોતે જાતે કોણુ જાણુ કયાથી ઉતરી આવ્યો હતો. કહેતા તો દીવાના પણ સુનતાળી દીવાના આ વેસ્ટમીનસ્ટર આખે તેવારે ઘણું નાનું અને કદરૂપું દેવળ હતું અને બધાયા પછી થોડાજ વગસા ડેન લોકોએ ચીઢમાં આવીને તેને જડમેખથી ઉજેડી નાખ્યું પણ પાછળથી ૧૦૫૦ ના સાવના એડ્વર્ડ ધી કનફેસર રાજાએ તે પાછું બંધાવ્યું આ વાર તેણે હુકમ કહાડ્યો હતો કે

તેની પછી જે કોઈ ઇંગલંડનો રાજ થાય તેને આ દેવળમાં તાજ પહેરાવવાની ક્ષીયા કરવી. આ વીચીત્ર હુકમ કહાડયાને આજે નવસો વરસ થઈ ગયાં છે તોખી અત્યારલગણુ તે હુકમ પાળવામાં આવ્યો છે. વાંચક વર્ગને જણાવવાની જરૂર ન હોય કે નામવર મરહુમ મહારાણી વીક્ટોરીઆને તેમજ હાલના આપણા સરતાજ એડવર્ડ ૭ માને પણ વેસ્ટમીનસ્ટર આબેમાં જાદીનશીન કરવામાં આવ્યા હતા. વળી ઉપલા એડવર્ડ ધી કન્ટ્રેસરે એક સોનાનું તાજ અને રાજદંડ ઇંગ્લંડ દેશની પ્રજાને બક્ષીસ આપ્યાં હતા અને ફરમાવ્યું હતું કે દરેક નવા રાજપતીએ જાદીપર બેસતીવાર આ તાજ પહેરવું તથા રાજદંડ હાથમા રાખવો. આ વેસ્ટમીનસ્ટર આબે બહુ મહાન ઇતીહાસીક અગત્યતા ધરાવે છે, કારણ કે એક પછી એક ગરોથમાન બેહેસ્ત પામતાં ઇંગલંડના મહાન રાજા રાણીઓ તેમા હુમેશની ઉંઘમા પોઢેલા છે. એટલુંજ નહીં પણ દેશના મોટા દુન્યાવાર્ણ રાજ અધીકારીઓ, ધરતી ધુળવનારા જોધાઓ, નામચીન કવીઓ, અથંગ ચીતારાઓ અને પ્રખ્યાત લેખકો, જોઓ ઉપર પ્રજા ક્ષીદા હતી, તેઓ સઘળા અહીં જિંદે છે જ્યારે હજાર પરસની વાત ઉપર આ દેવળ બંધાયું ત્યારે તેની આસપાસ પાણી હતું, એટલે જે તે એક ટાપુ ઉપર બાધવામા આવ્યું હતું. હમણા તે જમ મોદીખાનેનાં ઘરો આગળ પાણીની નીશાન નથી તેમ આ જગ્યાએ કરોડોની

મીલકતો ઊભી થઈ છે અને તે તરફની જગ્યાની કીમત દર ચોરસવારે લગભગ બે હજાર રૂપીઆ આક-વામા આવે છે. આ વેસ્ટમીનસ્ટર આખે કાંઈ એક દાયકા અથવા બે દાયકાની જાણ નથી, પણ જમાનાન જમાના મુધી એક પછી એક આવતા પાદશાહોએ કરોડોના ખરચે વધારો કરીને લગભગ એક હજાર વરસની મહેનતનું એ પરીણામ છે. આખેનો દરેક લાગ સભાળથી જોવાની તજવીજ કર્યે તો તે કામ એક દીવસમા બને એવું નથી. જે જે મહાન પુરોણા હાડકા ત્યાં કર પડ્યા છે, તેઓના ફક્ત નામો અને કબરો જોતાજ એક આખો દહાડો નીકળી જાય એમ છે. દાખલ થતાજ નામાકીત રાજ્યાધીકારીઓ પીટ અને ફોક્સની કબરો નજરે પડે છે આખેમા જ્યોને હાટયા છે તેઓની જો ટીપ આપવા બેશુ તો બીજો એક અકભરાય અને તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. પણ થોડાક નામો જે તે વાર મારી યાદદાસ્તમા આવી ગયા તે મેં તપ-કાવી લીધા છે.

લોર્ડ મીકનમશીલ્ડ

લોર્ડ પામરસ્ટન.

સર્ રોબર્ટ પીલ

વોર્ન હેસ્ટીંગ્સ.

• રીચર્ડ કોબડન.

મી૦ અને મીસીસ ગ્રાડમટન

એ સપ્તજાની કબરો દાખલ થતાજ ચાલના છે
આમેનુ મોટું ઓગળન કેટલું જંગી હશે, અને તેના
કેવો સાદ હશે, તેના એટલાથીજ ખ્યાલ આવશે કે
બદગીના મોટા દીવાનખાનાની બે બાજુએ બે ભાગમાં
તે વહેચીને મેલેલું છે અને તેની તમામ પહોળાઈ માપ્યે
તે લગભગ ૩૦૦ ફીટ થવા જાય. વીજળીક બળથી
આ ઓગળન ચાલે છે જ્યારે એ વાગે છે ત્યારે એટલો
મોટો પણ એવો સ્વચ્છ અનાજ નીકળે છે કે જ્યારે
૭૦૦ જણના લેગા અનાજ સાથે તે ચાલે છે ત્યારે
ગાનાગઓના હુલક સાથે ઓગળનો સાદ લેવાઈ
જઈને ઓળખમાં આવતો નથી. બદગીના જે સેટ્રલ
હોય છે ત્યાં ઘણાજ નામાકીત પુરોની કબરો મેળી છે.
પણ તે ઉપર જડેલી માગબવની તખ્તીઓ જમીન
બરાબર હોવાથી લોકો તે ઉપરથી બેઘડક ચાલી જાય
છે તે આપણી તરફના હીદી ખ્યાલ મુજબ—તેમાં
મુખ્ય કરી જગ્યાસ્તી ખ્યાલ મુજબ—પનેદ કગવા
લોગ નથી આવી રીતે સેટ્રલ હોવામાં પડેલાઓમાં
મુખ્ય નામ જે આપણું ધ્યાન ખેંચે છે તે જગમસીદ્ધ
ધર્માધ્યક્ષ જ્યોરજ પીબડીનું છે તેનીજ પાડોશમાં
નામાકીત મુસાફર ૬૦ લીવીગસ્ટનને મુલાકાતે છે

આમેની દક્ષીણ દીશાએ એક ભાગ ફરીએ અને
લેખકો માટે જુદો કુદાડયો છે આ અદના લખનારના
ભાઈબધ વંધાદારીઓના કાવજુદો અહીં આરામ પાને

છે એ ખ્યાલથી મે આ ભાગની અસાધારણ ખબર
કાઢી હતી આહા! કે દહાડે એવો વખત આવશે
કે જ્યારે અહીંના નામીયા તકરાત્રચીમદાસ લેખકો અને
મુવંલી કસારી ઉપર વીલાયતી કવીતા લખનારા કવી-
ઓના ખાવલા આપણા મોઘદ સાહ્યોની દખરેખ
તળે અહીંની અગીઆરીઓમા ઊભા કરવામા આવશે!
કોઈ દહાડે નહીં બને કસારીના મરણ ઉપરના વીલા-
પની નાદર કવીતાઓ અને અનુપમ અનુમાસોની
ખુબીઓ સમજવાની આપણા લોકના તાકતજ કયા છે?
આ કવીઓના ખડીયરમા કોણ કોણ સુતા છે તેમ
નામજ એ ભાગની અગત્યતા ખતાવવાને બસ

એસર
ટેનીસન
રસકીન
મોઘ
ગેરીક (નાઠકી)
ડીકનસ
એડીસન
મકોલે
ચેકર
ગોલ્ડસ્મીથ

ચેરીડન
ચેક્સપીયર
બર્નસ
સાઉથી
કોલરીડન
મીલટન
સ્પેનસર
બેન બેનસન
સોગકેસો.
ડામ્પડન

બોલો, આ નામોની હારમાળા શુ દેખાડે છે?
આ લખેસરીઓના ખુણામા કેના મહાન લેખઓ પડેલા
છે તેની ખાતરી આપના માટે આ કરતા વધારે નામો
આપવાની જરૂર છે?

વેસ્ટમીનસ્ટ આમેના એક લાગનું નામ 'ધી સેંક્યુઅરી' કરી આપેલું છે. બંદગી કુવાની રેલ અથવા કટેરાની અંદરની બાજુએ આ જગ્યામા એક નાની જગ્યા બીલકુલ અસાહેદી રાખી છે, અને આ જગ્યામા ઈંગ્લેન્ડના ગર્જા રાણીઓને છેક અમ્મલ-વારેથી તાજ પહેરાવવાની કીયા કરવામા આવે છે એ કીયા કરતી વખતે રાજાને જે ખુરસી ઉપર બેસાડવામા આવે છે તે ખુરસી મારા જોવામા આવી ત્યારે તે આટલી કીમત ધરાવતી હશે એમ માનવાને મેં ના પાડ્યું, કાગણુ કે આગળથી જોતા તે પાદશાહની ખુરસીને બદલે જરી પુરાણાવાળાની દુકાનને વધારે લાયક દેખાઈ હતી આગળથી જોતા ન મળે વારનીસ કે ન મળે નક્સી—ના રંગ કે ના ઢંગ પણ આ ખુરસીની ખરી કીમત એટલામા કહેવાય છે કે તેની માહે સે ટ ખીટરનો પવીત્ર કાળો પથ્થર મુકેલા છે અને તે ઉપરજ નવા રાજાને બેસાડવો જોઈયે

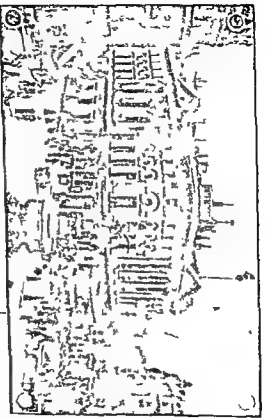
આ ખુરસી માહેનો પથ્થર સાધારણ કાળા રંગનો અને રફ છે. ઉપર કાંઈ પણ લખાણ કે લેખ જોવામા આવતો નથી તેમજ એની ઉકમાઈ જોતા તે ઉપર કાંઈ ખાસ તકેદારી રાખવામા આવતી હોય એમ પણ જોવામા આવતું નથી. પણ વાતળી ખરી—એવા સફેદ હાથીને ચોરીળી કોણ જાય! બીજાની વાત તો હું કહી ચકતો નથી, પણ મને બક્ષીશ આપે તો હું ધસીને ના પાડું. એ વીરે હું ખરી ખાત્રી આપું છું

આ પથ્થરને વાસ્તે વધુ વીગત એવી મળી છે કે અગાઉ સ્કોટલેન્ડના રાજ્યો અને તેથીજી અગાઉ આયરલેન્ડના રાજ્યો જ્યારે ગાદીપર બેસતા ત્યારે આ પથ્થર ઉપર નાહવાની ક્રીયા કરતા હતા. પણ એજ પથ્થર ઉપર કાચ ક્રીયા કરતા હશે, એ સવાલ કુદરતી રીતે ઊભો થાય છે. ત્યારે સાલજો તેનો ખુલાસો. ખ્રીસ્તી પેટ્રીઆર્ક યાને ફરેસ્તા જેકબે જ્યારે બેઠા બેઠા આકાશના દેવતાઓનો સ્વપ્નનો જોયો, ત્યારે તેણે આ પથ્થર ઉપર પોતાનું ડોકુ નમાવેનું કહેવાય છે ૪૦૨૦ ૮૫૦ ના સાલમા તે આયરલેન્ડમાથી સ્કોટલેન્ડ લઈ જવામા આવ્યો અને ત્યાં એક આધરીશ ઉમરાવના કીલ્લામા ૪૦૦ વરસ સુધી પડી રહેવા પછી ૧૨૯૬ ના સાલમા ૧ લા એડવર્ડે તેને ઈંગ્લેન્ડમા લાવી આ રાજપુરસ્સીમા જડાવ્યો. આ નામાકીત દેવળની ઓળખાણ કરાવતા શરૂઆતમા હું કહી ગયો છું કે પહેલા રાજ સીમર્ટે તે બારસો-તેરસો વરસ અગાઉ બાધ્યું હતું. આ સીમર્ટની કબર હજી અહીં છે અને હું ધારું છું કે તે સર્વથી પુરાણી હશે. દેવળના એક બીજા ભાગમા બધા રાજ રાણીઓનોજ ગુખડો ડાટેલો છે. આ સર્વેની વચમા ૭ મા હેનરીની કબર સર્વેથી સરસ અને ઉચી મેલી છે અને તેનીજ જરા આધે વગર તાજ પહેરવે થયેલા રાજ ઓલીવર કોમવેલની બેટ્રીની કબર કોણ જાણે શા કારણથી મેલી છે! દેવળની

ખાલે રસ્તા ઉપર એક નાનો કાળા પથ્થરનો સમચોરસ ચોતરો બનાવવાના આવ્યો છે, જે ઉપર અક્ષર કોતર્યા છે કે આ જગ્યાએ ફલાણી તારીખે મહાગણી વીક્ટોરીયાએ ઘાતાની જુબીલીના પ્રસંગે લોકોની સલામ અંગીકાર કરી પ્રાર્થના કરી હતી

મકરણ—૧૫ મું.

લંડનના મારા હેવાલથી કોઈને સેહેજ વીચાર આવશે કે થુ બધી ચાર્જચાર્જો અને બધી ખાઉખાઉઓ લંડનમાં જ ભરી મુકી છે? ભલા આદમી આજે દશ દશ મકરણ થયા નાએ લંડનનો છેડો છેડતો નથી એટલે છે થુ? હા, શેક્ષ અને શેક્ષણીઓ, અધ્યાપીઓ અને સેહેલાણીઓ, લંડનમાં ખાઉખાઉ સાથે હાઉહાઉના પાણુ કાઈ ટોટો નથી ખીસામાથી ગટ પીડ કહાડીને આખના મલકાગમાં તેનો ધુમાડો કગવી નાખનાર ત્રી અને પુરૂષ મદારીઓની બાબદમાં લંડન સર્વોપરી સગદારી લોગને છે એમ કહું તો ચાલશે. દાખલા તરીકે ત્યાના મહાન હલ્લાઓનો થોડોક ખ્યાલ આપીશ જેમ આપણી મુબર્કમાં ઈંગ્લેન્ડ બગ્ગ, પાલવા બદર અને કોટેકોટ સર્વેથી ઉત્તમ અને “એરીસ્ટોક્રેટીક” હલ્લા ગણાય છે તેમ લંડનમાં ‘એક્સકર્ડ સીટ’ ‘ગ્રીન્ટ સીટ’ ‘પીટ્રીલી સરકસ’ અને ‘ટ્રાફલગાર સ્કવેર’ જાણીતા

15 B-232R 1015120

બાહુર રસ્તા ઉપર એક નાનો કાળા પથ્થરનો સમયોગ્મ
ચોતરો બનાવવાના આવ્યો છે, જે ઉપર અક્ષર
કોતરો જે કે આ જગ્યાએ ફલાણી તારીજે મહાગણી
વીક્ટોરીઆએ પાતાની જુબીનીના પ્રત્નને લોખની
સલામ અગીકાર કરી પ્રાર્થના કરી હતી

મકરણ—૧૫ મુ.

લડનના નારા હવાલથી કોઈને સેહેજ વીચાર
આવશે કે શું બધી ચાઈચાઈઓ અને બધી ખાઉખાઉઓ
લડનનાજ બરી મુકી છે? લખા આદમી આને દશ
દશ પ્રશ્ન થયા તોએ લડનનો છેડો છોડતો નથી એટલે
છે શું? હા, શેરા અને શ્યાણીઓ, અધ્યાશીઓ અને
સેહેજાણીઓ, લડનમાં ખાઉખાઉ સાથે હાઉહાઉના પણ
કાઈ ટોટો નથી ખીસાનાથી ગટ પોડ કહાડીને
આખના પલકારાના તેના ધુનાડો કગવી નાખનાર ત્રી
અને પુરૂ નદારીઓની બાબદના લડન સર્વોપરી
સરદારી લોગન છે એન કહું તો આવશે દાખલા તરીકે
ત્યાના મહાન જીલ્લાઓનો થાડોક ખ્યાલ આપીશ જેમ
આપણી નુબઈના ઈંગ્લેન્ડ બગ્ગર, પાલના બદર અને
કોટેકોટ સર્વથી ઉત્તન અને “એરીરટોકેટીક” જીલ્લા
ગણાય છે તેમ લડનના ‘આક્કર્ડ સીટ’ ‘ગીન્ટ સીટ’
‘પીટેડીની સરમ્સ’ અને ‘ટ્રાફવગાર સ્કેવે’ ગણીતા

છે. આ મધેનો 'એક્ષર્ડ્સ સીટ' લગલગ ચાર માઈલ સીધો ને સીધો લાખો કહેવાય છે અને તેમાં સહુવારના આઠ વાગ્યાથી તે રાતના સાત વાગ્યા સુધી હુન્નરો દુકાનોમાં કરોડો રૂપીયાની ઉથલપાથલ થાય છે. એની આસપાસ નામાકીત હોટેલો અને રેસ્ટોરાઓ આવ્યાથી તથા પાસેજ ચેરીંગ ક્રોસનું ગંજવર સ્ટેશન હોવાથી એ જીલ્લાઓની દુકાનોની કીમત અને લાડા સાંભળી તે માનવાને આપણી સાદી અક્કલ ના પાડે તો હું તેમાં નવાઈ ગણતો નથી. ફક્ત પંદરથી વીસ ફ્રીટ દરશનની એકાદ નાની દુકાનના અહીં ચારસોથી પાચસો રૂપીયા દર માસે આપવા પડે છે અને તે આપતાબી જગ્યા મળતી નથી. એજ પ્રમાણે 'પીક્કડીલી સરકસ' આગળ સહુવારથી સાંજના સાત વાગ્યા સુધી પગ ચાલવાની મારામાર અને ગાડી ઘોડાની ધમાલ ચાલુ રહે છે પણ સાત વાગ્યા પછી એક કલાક શાતીના પસાર થવા બાદ આ સગળી નામીથી જગ્યાઓના સ્વરૂપ અન્ય રીતે ફેરવાઈ ગયલા મેં જોયા છે જ્યાં દીવસના લખખોના લેખા લખાતા હતા ત્યાં આઠ વાગ્યા પછી ચળકતી ફલકસુરો અને લેખાં જોઈ બેઠેલા મોજશોખની શોધમાં નીકળેલા શોખીન જીવડાઓથી આ જીલ્લાના કુટપાથો કકડી જાય છે. આઠ વાગ્યાથી બાર વાગતા સુધીમાં આ પાદશાહી લોકાલીટીઓ ઠાક કોટવાળા ઈસ્કી જીવડાઓથી અને પચાસ ગીનીના ફૂસવાળી

છવડીઓથી એવી ઉભાઈ જાય છે કે અત્રેથી ગયલો
અજાણો પુત્ર પહેલી બાગીમાં આ શુ નાટક ભજાય
છે તે સમજતો નથી પણ જ્યારે કુટુંબાથને એક
નાકેથી બીજે નાકે એકના એક સ્ત્રી પુરો પાચ પચાસ
ફેગ ખાયા કરે છે ત્યારે મદ માગી ગયતુ લેણુ સમ-
જવા લાગે છે કે ગતના આ વાગતા પછી આ ઘોગી
રસ્તાઓ ઉપર લટાગ મારતા છનડાઓ ફેરતાઓ નથી
ત્યાની પોલીસ એટલી ચકોર છે કે આ સ્ત્રીના કોણુ
ફેરે છે, કા ફેરે છે અને ક્યા રહે છે તે સ્ત્રી તેઓની
નખની નોક ઉપર છે પણ જ્યાં સુધી આ ચાલના-
રાઓ કોઈ સાથે વાત વગત કરવાની તજવીજ કર્યા
વગર મુગા મુગા પોતાનો રસ્તો કાપ્યા કરે ત્યાં સુધી
'ખસ' કરીને કોઈને કહેવાની તેઓની તાકાતબી નથી
તેમજ હુકમ પણ નથી જ્યાં સુધી પાઉં ખ્યાદા પુરશે
અને સ્ત્રીઓ ચાલ્યા કરશે ત્યાં સુધી પોલીસમેન એક
શબ્દ બોલવાનો નથી પોતાના પોસ્ટ ઉપર લાકડાના
કોરી કહાડેલા ચાલલાની મીસાલ તે કરીકામ થઈ ઉભો
રહેશે અને તમારી ગમ જોરો પણ નહીં તેના ડોળા
જાણે સામે હુનામા જોતા હોય એમ દેખાશે, પણ
જાણુ કે તેને માથાની પાછળબી બે આંખો છે અને
તમારી તરફ ડોળા ફેરવ્યા વગર તે તમારી સ્ત્રીની
હીવચાલ અને ચેનચાળા બારીકીથી તપાસતો ઉભો છે
જ્યાં સુધી તમે હીડ્યા કરો ત્યાં સુધી તે જમણી
કે ડાબીગમ જોનાર નથી પણ જેવું કોઈ ઉંચું રહ્યું કે

તે હજારેથી આવીને કહેશે કે “ભાઈ સાહેબ, અથવા બાઈ સાહેબ, મહેરબાની કરી આગળ ચાલો.” More on, More on Please એ શબ્દો વારંવાર તમારે કાને પડશે અને ત્યાં આડ વાગા પછીની ફરતી વસ્તી એવી સમજી (!) એવી ધાર્મિક લાગણીવાળી અને એવી ચતુરસુજન! છે ને આ “More on Please” નો અર્થ થેતી જઈ તેને નાફરમાન થવાનું સ્વપ્ન વીચારતી નથી. પણ વધારે નવાઈ જેવું તો એ છે કે આ સઘળા દેખઈતા નાટક છતાં લંડનના પાદરીઓ અને લંડનના પાર્લામેન્ટરીઓ ઉકમાઈથી વડાઈ લે છે કે “અમારા લંડન જેવું પવિત્ર શહેર આખી ધર્મીમા નથી. અમારા લંડન શહેરમાં એકબી અનીતીનું મુકામ નથી. અમારા મુલકમાં પાપી પેશો કરનાર માનવીઓ વસ્તાજ નથી.” ગરીબ બીચારા પાદરીઓ! જે મામલો ચાલે છે તે એટલો દેખઈતો છે, પાલીસને એટલો જાણીનો છે કે સત્તાવાળાઓ તે વીશે બેખબર હોય એ માનવાની હું સાફ ના પાડું છું. છતી આંખે આંધળા થવામા માલ નથી એટલે જે ચીજ તમારા નાકના દારા આગળ બને તે માટે નાકે છલ લગાડવામાં કાયદો નથી. પણ મારી અગ્યબી એ છે કે આટલી દેખઈતી ખરાબી ચાલવા છતાં લાગતા વળગતાઓ તે માટે ચાપતા ઉપાય લેતા કે ન હશે? જે સઘળું મારા જોવામા આવ્યું છે તે ઉપરથી મેં નક્કી વીચાર બાંધ્યો છે કે આપણો દેશ નીતીના બાબમાં

જીવડીઓથી એવી ઉભાઈ જાય છે કે અત્રેથી ગયલો
અજાણો પુરૂષ પહેલી બારીના આ શુ નાટક ભગ્ય
છે તે સનજતો નથી પણ જ્યારે કુટપાથને એક
નાકેથી બીજા નાકે એખ્ખા એક સ્ત્રી પુરૂષો પાંચ પચાસ
ફેરા ખાયા કરે છે ત્યારે મદ માગી ગયતુ લેજી સન-
જવા લાગે છે કે રાતના આ વાગતા પછી આ ઘોરી
રસ્તાઓ ઉપર લટાટ મારતા જનડાઓ ફેરેસ્તાઓ નથી
ત્યાની પોલીસ એટલી ચકોર છે કે આ સ્ત્રીના કોણ
ફેરે છે, કા ફેરે છે અને ક્યા રહે છે તે સ્ત્રી તેઓની
નખની નોક ઉપર છે પણ જ્યાં સુધી આ ચાલના
રાઓ કોઈ સાથે વાત વગત કરનાની તજવીજ કરવા
વગર મુગા નુગા પોતાનો રસ્તો કાપ્યા કરે ત્યાં સુધી
'ખસ' કરીને કોઈને કહેનાની તેઓની તાકાતમી નથી
તેમજ હુકન પણ નથી જ્યાં સુધી પાઉં ખ્યાદા પુરૂષો
અને સ્ત્રીઓ ચાલ્યા કરશે ત્યાં સુધી પોલીસને એક
શબ્દ બોલનાનો નથી પોતાના પોસ્ટ ઉપર લાકડાના
કોરી મ્હાડેલા થાલવાની ખીસાવ તે ફરીયાન થઈ ઉભો
રહેશે અને તમારી ગમ જોરો પણ નહીં તેના ડોળા
જાણે સાને હુનાના જોતા હોય એન દેખાશે, પણ
જાણુ કે તેને માયાની પાછળમી બે આખો છે અને
તમારી તરફ ડોળા ફેરવ્યા વગર તે તમારી સ્ત્રી
હી ન્યાલ અને એન્યાળા બારીકીથી તપાસ્તો ઉભો છે
જ્યાં સુધી તને હી ન્યા મ્હો ત્યાં સુધી તે નખણી
કે ડામીગન જોનાર નથી પણ જેવું કોઈ ઉત્તુ રહ્યું કે

તે હજીવેથી આવીને કહેશે કે “લાઈ સાહેબ, અથવા બાઈ સાહેબ, મહેરબાની કરી આગળ ચાલો.” Move on, Move on Please એ શબ્દો વારંવાર તમારે કાને પડશે અને ત્યાં આઠ વાગ્યા પછીની ફરતી વસ્તી એવી સમગ્ર (!) એવી ધાર્મિક લાગણીવાળી અને એવી ચતુરમુગ્ધાન! છે જે આ “Move on Please” નો અર્થ એતી નહીં તેને નાકરમાન થવાનું સ્વપને વીચારતી નથી. પણ વધારે નવાઈ જેવું તો એ છે કે આ સમગ્ર દેખઈતા નાટક છતાં લંડનના પાદરીઓ અને લંડનના પાર્લામેન્ટરીઓ ઉકમાઈથી વડાઈ લે છે કે “અમારા લંડન જેવું પવિત્ર શહેર આખી ધર્મીમા નથી. અમારા લંડન શહેરમા એકબી અનીતીનું મુકામ નથી. અમારા મુલકમાં પાપી પેશો કરનાર માનવીઓ વસ્તાજ નથી.” ગરીબ બીચારા પાદરીઓ! જે માગલો ચાલે છે તે એટલો દેખઈતો છે, પાલીસને એટલો જાણીતો છે કે સત્તાવાળાઓ તે વીશે બેખબર હોય એ માનવાની હું સાફ ના પાડું છું. છતી આજે આદિના થવામા માલ નથી એટલે જે ચીજ તમારા નાકના દાડા આગળ બને તે માટે નાકે જીલ લગાડવામા કાયદો નથી. પણ મારી અજાયબી એ છે કે આટલી દેખઈતી ખરાબી ચાલવા છતાં લાગતા વળગતાઓ તે માટે ચાપતા ઉપાય લેતા કા ન હોય? જે સમગ્ર મારા જોવામા આવ્યું છે તે ઉપરથી મેં નક્કી વીચાર બાંધ્યો છે કે આપણો દેશ નીતીના બાબમા

યુરોપને પાચ પચાસ પોઈટ આપે એનાં શક નથી અને ત્યાનો સરજો રાહગાટ લેના માત્ર ખાલેસ મન છે કે આપણી તરફના ઉદ્વેગતા બીન અનુભવી જવાનોને ફેળવાણી અથવા બીજા કોઈ કારણે એકસા, કોઈ આખરૂદાર કુટુંબની દેખરેખ વગર, વેલાત મોકલવા એ ધણુ પસંદ કરવા ભોગ નથી.

પીકેડીલીથી ફૂંતા ફૂંતા સેકન્ડ અને થર્ડ ક્લાસ ‘લાકેલીટી’ એ તરફ લટાર મારતા જે ચીત્ર નજરે પડે છે તે ઉપસાથીએ વધુ દલીલતાવાળુ છે ‘ઓલ્ડ ન્યુઅરી’ નામે એક ભાગમા મોટો ભાગ ‘ન્યુ’ પંથના લોકો વસે છે, અલખતા આ વીવાયતી ન્યુ લોક ઈમેન કરતા પણ વધારે ખુબખુરત અને ઘટમાળા છે એ જાણીતી વાત છે. ‘સરકેશન’ અને હમાયુક્તની ‘બ્યુટી’ઓના વર્ણન તો તમે વાચ્યા હશે તેવીજ આખે ઉડી આવે એવી પરીઓનુ સસ્થાન ‘ઓલ્ડ ન્યુઅરી’ તરફ જોવામા આવે છે પણ કેવુ કંગાળ, કેવી ભયકર ગરીબાઈ! પદરથી પચાસ પરસની સીઓ મોડી રાત સુધી એક પાઉના ટુકડા માટે હિઝાડે પગ રખડીને રાહદારીને આજીજી સાથે ત્રાસ પમાડે છે. વધારે આગળ ચાલતા એથીબી કંગાળ છલ્લો જને ‘ધી ડોકસ’ કરી કહે છે ને આવે છે ‘રેનલ્ડસ’ નામના લખનારે પોતાના પુસ્તકોમા “વાહીટ ફાયવ્સ” અને “વાહીટ ચેપલ” વગેરે ખુનીઓથી ભરેલા મેહાલ્લાઓના

જે વર્ણન આપ્યા છે તે આ જલ્લો છે. રાતના એકલા ત્યાં જવું સલામતીભરેલું નથી એ હું ક્યુલ કરું છું. આ જલ્લામાં માણસની જિંદગીની આઝી કીમત ગણાતી નથી તે પણ ખરું, અહીંના પોલીસમેન પણ દેવ જેવા જખરદસ્ત અને હીંમતી છે તે છતાં કામ પડે ત્યારે તેઓ આ જહાંગાર જલ્લામાં એકલા જવાની હીંમત કરતા નથી. “વાહીટ ચેપલ” જેવી જગ્યાઓમાં પોલીસમેનો બાથોબાથ લડીને પોતાના જન મુક્કી આવેલાના ઘણા દાખલા નોંધાયેલા છે. પણ જે દમ રૂઢી નાખનારી ગરીબાઈ, જે મોટી વયની તદ્દન વસ્ત્ર વગરની છોડીઓનાં છાતીતોડ ચીત્રો આપણી હુન્નુરમાં મેલવામાં આવ્યાં હતાં તેવું કશું મારા જોવામાં આવ્યું નથી. હા, ખરી વાત છે કે અરધાં ભુખા છોકરાંઓ રસ્તે પડ્યું પડ્યું મળે તે ઉપાડી ખાવા માટે પણ મારે ખુલાસાથી કહેવું જોઈએ કે “રેનલ્ડસ” લખનારે જે ભયાનક ખ્યાલ ત્યાંની દલીદ-તાનો, ભુખમરનો અને નાપાકીનો આપણા મગજ પર વરતાવ્યો હતો તે ખ્યાલ હસ્તી સાથે તપાસતાં મને બીલકુલ ખોટો જણાયો છે. હું ૧૯૦૪ ના મુખ્ય-રક સાલની વાત કહું છું આગલી પાછલી તો ઈશ્વર જાણે.

તમે અહીંયાં તમારી નામીથી કાફલે મારકીટની જ્યારે હોય ત્યારે વાખવાખી કરો છો પણ જ્યારે લંડનની ‘કોવેન્ટ ગાર્ડન મારકીટ’ જોશો ત્યારે તમારું માન

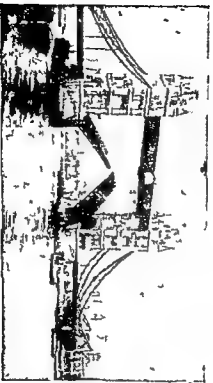
પાચ પચાસ ઘોઘીટ આપે એના શક નથી અને
 રાહો રાહોગાટ જોતા માર ખાલેસ મન છે કે
 તરફના ઉધરતા બીન અનુભવી જનાને કેળ-
 યના બીજ કોઈ કાગળે એકના, કોઈ આબરુદાર
 દખરેખ વગર, વેવાત નોકવના એ ઘણુ પસ દ
 ગ નથી

કિડીલીથી ફરતા ફરતા સેકન્ડ અને થર્ડ ક્લાસ
 '1' એ તરફ લટાર મારતા જે ચીત્ર નજરે પડે
 પચાસીએ વધુ દલીલતાનાળુ છે 'ઓલડ જુ-
 નામે એક ભાગમા મોટો ભાગ 'જુ' પથના
 ને છે, અલખતા આ વીલાયતી જુ લોક ધમેજ
 ાણુ વધારે ખુબખુશ અને ઘટનાળા છે એ
 વાત છે 'સરકેશન' અને હમામકસની
 બોના વર્ણન તો તમે વાચ્યા હશે તેવીજ આજે
 વે એવી પરીઓનુ સસ્થાન 'ઓલડ જુઅરી'
 નાના આવે છે પણ કેવુ કગાળ, કેવી લયકર
 ૧૫૬૨થી પચાસ પરસની સ્ત્રીઓ મોડી રાત
 ૧૬ પાઉના ટુકડા નાટે ઉઘાડે પગે રખડીને
 ને આજુબ સાથે ત્રાસ પનાડે છે વધારે
 ચાલતા એથીબી કગાળ જલ્લો જેને 'ધી
 રી કહે છે તે આવે છે 'રેનલડસ' નામના લખ
 તાના પુસ્તકોમા "વાહીટ કાયરસ" અને
 એપવ" વગેરે ખુનીઓથી ભરેલા મેરુલવાઓના

જે વર્ણન આપ્યા છે તે આ જલ્લો છે. રાતના એકલા ત્યાં જવું સલામતીભરેલું નથી એ હું ક્યુલ કરું છું. આ જલ્લામા માણસની જીંદગીની ઝાઝી કીમત ગણાતી નથી તે પણ ખરું, અહીંના પોલીસમેન પણ દેવ જેવા જખરદસ્ત અને હીમતી છે તે છતાં કામ પડે ત્યારે તેઓ આ જહાગાર જલ્લામા એકલા જવાની જીંદગી કરતા નથી. “વાહીટ એપલ” જેવી જગ્યાઓમા પોલીસમેનો બાથોબાથ લડીને પોતાના જાન મુકી આવેલાના ઘણા દાખલા નોંધાયેલા છે. પણ જે દમ રૂધી નાખનારી ગરીબાઈ, જે માત્રી વયની તદ્દન વસ્ત્ર વગરની છોડીઓના છાતીતોડ ચીત્રો આપણી હજુરમા મેલવામા આવ્યા હતા તેવું કશું મારા જોવામા આવ્યું નથી. હા, ખરી વાત છે કે અરધા ભુખા છોકરાઓ રસ્તે પડયું ખડયું મળે તે ઉપાડી ખાવા માડે પણ મારે ખુલાસાથી કહેવું જોઈએ કે “રેનલ્ડસ” લખનારે જે લયાનક ખ્યાલ ત્યાંની દલીદતાનો, ભુખમરાનો અને નાપાકીનો આપણા મગજ પર વરતાવ્યો હતો તે ખ્યાલ હસ્તી સાથે તપાસતા મને બીલકુલ ખોટો જણાયો છે હું ૧૯૦૪ ના મુખ્ય-રક સાલની વાત કહું છું આગલી પાછલી તો ઇશ્વર જાણે.

તમે અહીંયા તમારી નામીચી કાર્ફર્ડ મારકીટની જ્યારે હોય ત્યારે વાખવાખી કરો છો પણ જ્યારે લંડનની ‘કોવેન્ટ ગાર્ડન મારકીટ’ જોશો ત્યારે તમારું માન

ઉતરી જયે એમ હુ ખાત્રી આપુ છુ શુ ફુલ, શુ ફળ અને શુ અકેકા ફુલના તુરા' અરે યારો' તને કોઈવાર અહીયા કોઈ નમ્રીમદાર પરોણાને આપના માટે વીસ પચીસ રૂપીઆનો તુરો બનવાનો તો તનારે મનથી સમજશે કે અનધી કરી પણ આ 'કોનેટ ગાર્ડન' મા પચાસ ગીની એટલે સાતસોથી આરસેત્ત રૂપીઆનો તુરો તો સાધાગણ છે મીવા પોતાના પતીને અને પતી પોતાની મીયાને બઠન હોવના એક ફેલાવો માટે સોનાનો સોનરેન એટલે ૫૬૦ રૂપીઆ ચટ દેતા ફેકી દે છે 'વેસ્ટમીનીસ્ટ' તરફ સેટ પીટરનુ નક હંતુ ત્યાની જે અસંવ દુલવાડી તે આ હાલની 'કોનેટ ગાર્ડન' સમજવી જ્યારે આ મક ઉખેડી નાખનાના આખુ ત્યારે આ જગ્યા બા નુદત સુધી ખાલી પડી રહી ત્યાર પછી ત્યા બટાટા, નોલકોલ, નુળા વગેરે વેચાવા માડયુ, મણુ પાછળથી અરલ એક બેડફરડ નામનો શાખીન છંડો જન્મ પામ્યો અને તેણે આ મણુ એકર જગ્યા ઉપર ફુલનાડી સ્થાપી હંડા ત્યા હીનસના જવાની એર નજાહ છે ત્યાની અકેકી ફરેટની ગજનર દુકાનો આગળથી ખસ્વાનો છંડ ચાવતો નથી તમો કદાપી નાનસો નહી પણ ખાસ્સી મોટા કદની સોપારી જેવડી દ્રાક્ષો ત્યા સુદર નકસીનાળા વાડકાઓના મેલેલી અને તે ઉપર લાન નાડેલો કે એક રતવની દળ શીલીગ એટલે સાડા સાત રૂપીઆ' એક રતવના સાડા

THE GREAT GATE, 1870.

સાત ડીપીઆ' હા, કીમત ભારે છે ખરી પણ તેમ ખાનારા ખવાડનાગ લખપતીઓના ખીસા પણ તર છે કોવેટ ગાર્ડનમાં જેના ફુલ પાતરાના રંગની મેળવાણી અને લેળમલેળા જેનામાં આવે છે તેવું આજ સુધી બીજા કોઈ મુલકમાં મે જોયું નથી.

ત્યાથી નીકળ્યો કે એક બીજો જોવા લાયક દેખાત દેખત નદી ઉપરનો ટાવર શ્રીડખ નામે ખનારેલા મહા-ભારત પુલ છે.

નદીની આ પાર ન ચલે પાર વચ્ચે આ પુલ નાખ્યો છે તેનો ખર્ચ ઘોણા બે કરોડ ડીપીઆ થયો હતો તે ઉપરથીજ તેના કદનો કાંઈ ખ્યાલ આવશે એ પુલ ઉપર ઝટલો મારો ખર્ચ થવાનું કારણ એ કે એ નદીનો પાટ ખસે ફીટ પડેલો છે એટલે પુલ એવો થવો જોઈએ કે નીચેથી મારા વહાણ અને સ્ટીમરો જઈ શકે આ કારણથી એવું કહ્યું છે કે બે પારે બે નખરદસ્ત ટાવરો બના કર્યા છે તેઓ એકેકથી બસે ફીટ દુર છે અને દરેક ટાવર દોઢસો ફીટ ઊંચો છે જ્યારે સ્ટીમર આવવાની હાથ ત્યારે ગાડીઘોડાનો શ્રીડખ પોતાની મેળે છુટો પડીને વચમાંથી ઉચકાઈ જાય છે જે આ ચીજમાં ખતાળ્યું છે જેવી સ્ટીમર કે વહાણ પમાર થઈ ગયું કે 'હાઈડ્રોલીક પાવર' થી આ પુલ પોતાની મેળે પાછો વગેસગે થઈ જાય છે અને ઉપરથી ગાડીઘોડા દોડે છે વળી પાછાપાછા લોકને અડચણ ન પડે તે માટે

ટાવરને તળીએ જતાજ લીફ્ટ તૈયાર રહે છે જેમા દર વેળાએ ત્રીસ માણસ બેસીને છેક ટાવરના મથાળા ઉપર જઈ પહોંચે અને ત્યાં ઉચાણુમા આવેલા બીજા ખીડજ ઉપરથી ચાલીને સામા ટાવર ઉપર જાય અને ત્યાં વળી બીજી લીફ્ટ તૈયાર ઉભેલી તેમા બેસીને નીચે ઊતરી જાય જે કરે તે થોડું છે, બાપા, એ લોક જે કરે તે થોડું છે.

પ્રકરણ—૧૬ મુ.

ધીર ધરીને કાઈઆ કામ

રે નધી રહેવાનું

ધીર ધરો—બાપુ કહા રહો, હવે લડનનોબી આકો આવ્યો છે. રસ્તે જતા “આરગન ગ્રાઈનડર” એટલે હાથે ફેરવીને વાળુ વગાડનાર ઇટાલીયનને લડનના મોટા વસ્તીવાળો ભાગોમા ફરવાની છુટ નથી પણ ચોકસ દીનસોએ, ચોકસ કલાકે, ચોકસ મોહોલ્લાઓમા તેઓને વજાડવા દેવામા આવે છે જે વેળાનો દેખાવ બહુ રમુજ છે એક ગમથી કાળી દાદીવાળો મેલો ઇટાલીયન, બીજી મેર છોકરીઓ અને છોકરાઓ અને ઘરડી ડોસીઓ અને ઘરડાઓ સેકડો લોકોની વચ્ચે ખુશાલ કમરે હાથ ટેકવીને નાચે આ વાર તેઓ ખુશીમા આવી જઈને નાચતા હોય એવું હસતું મોઢું

પણ ન રાખે, પણ જાણે મ્યુઝીક ચાલ્યું એટલે તે તકનો લાલ લઈને કસરત કરવીજ જોઈયે તેમ “સીરીયા-ઉસ” ડાચું કરીને નાચ્યા કરે. જડી પીપ જેવી ડોસી ડગરીઓ સાકથી પાસક વરસની, ઘાવરો જમીનથી અલગ કરીને નાચે, તે દેખાવ વીસરાઈ જવાય તેવો નથી.

મુંબઈગરા અયાશીઓ અને બેંડસ્ટાડપર ફરતા શોખીન પારસીઓને અવારનવાર ફરીઆદ કરતા મેં સાંભળ્યા છે કે અમને ધંધો નથી, ધાંધો નથી, અમે કામ કરવા ખુશી છીએ પણ કામ જડતુ નથી. એવા આઈતાંપર કોઈતા મારનારા થીક સાહેબોને હું પુછીશ કે હજારો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારા પીંક કંપનીની સસ્તી જામ જેલી, સરકો, રાઈ, પેપરમીટ અને “પ્રીઝ-દેસ” ના મેં હેવાલ આપ્યો હતો તેનો કેટલા સાહેબોએ લાલ લીધો છે? જામતુ એક ટીન જે અમે પાચ આને મળે, એવોજ માલ બીલોરનાં ટંબલરમાં ટંબલર સાથે ત્રણ આનામા મળે તે મેં આખા હાડકાવાળાઓની જાણુમા આણ્યું તે છતાં કેટલા સાહેબોએ મનકુર પીંક કંપનીને લખીને વીગતો મંગાવી છે? કાંઈ નહીં. અહીં તો ઉધાર આપ ને પુરું જોખ જેવો મામલો છે.

પણ હવે જવા દેયો. જડ થઈ ગયલા હાડકાવાળાઓ અને મંદ પડી ગયલા માવાવાળાઓને હું એક બીજી તક આપું છું. પાચસો રૂપીઆની મુંડી રોકતા અઢીસો રૂપીઆનો નફો કરવાનો રસ્તો હું બતાવું છું

અને ઓજરખવાહીથી ખાત્રી આપવા માગું છું કે હું આ ને વર્ણવું છું તે બોલેમોલ ખરું અને હજી—તમે ચાહો તો—ખની શકે તેવું છે. એક દહાડો હું મારા ઈશિજ મીત્ર લોમીયા સાથે સ્ટ્રાડ ડીસટ્રીક્ટમા ગયો. આ જીલ્લો ચોપડી વેચવાના ઉદ્યોગ માટે પંકાયેલો છે. ફક્લીટ સ્ટ્રીટ અને સાડ ગોયા વર્તમાનપત્રો, ચોપાન્યાઓ અને ચોપડીઓના મુખ્ય મંદીર છે. અમે એક પગલી-શર નામે કીંગ એડ ક્વાં લીમીટેડની આફીસમા ગયા. બાહુરની આફીસમા એકેકી જાતની ચોપડીનો એકકો નમુનો ટેબલ ઉપર જોવા માટે મેળ્યો હતો. એક ચોપડી, જે ઉપર સોનેરી અક્ષરે નામ દાખેલું હતું કે “મેકોલેઝ એસેસ” તે ઉપર એક કાર્ડ મારેલો હતો કે આવીજ જીલ્લની ચારસો સાઠ જુદા જુદા વીર્યોની કેતાબો તૈયાર છે. મે લીસ્ટ ફેરવી જોયું તો ટીપમા મીલટન, વરડઝવર્થ, પોપ, ડ્રાઈદન વગેરે કવીઓ, સ્કાટ, ડીકનસ, મારીએટ, વગેરે નૉવેલીસ્ટો, ફીલ્સુફીના, રસાયણના, ભુગોળ, ખગોળ વગેરેના પુસ્તકોની સંપૂર્ણ હારમાળા હતી. બાઈબલની પણ કુલ કપડાની બાંધેલી, ઉપર ગીલ્ટનું નામ, ચારસોથી પાચસો સંક્રાંતિ ખાસ્તું વોલ્યુમ! મે ફક્ત નવાઈને ખાતર પુછ્યું કે જો આ ચારસો સાઠ વાલમોનો આજો સંટ લઈ તો શું બાવે આપશે? પેલાએ જવાબ દીધો કે પાચ પેન્સ—પાચ આના! ઓ તારી! હું તો કાંઈ સમજ્યો નહીં. ચાર-

ત્રીથી પાંચસો પાનાની કુલ કલોથ બાઈડ બુકના ફક્ત પાંચ આના! કાઈ સાલગતાં બુદ્ધો હોઈશ! હું અચર-તીથી ખોલાસો પુછ્યું નતો હતો, ને સમજી નઈ મારા મીત્ર ભોમીયાએ હજવેથી મારો ડગલો તાણી મને ચેતાવ્યો કે મારે ચુપ રહેવું, પછી તેણેજ પુછ્યું કે “ત્યારે કહોની, એ ભાવે ગણતા આખા સંઠના, કેટલા પઈસા?” નવાબ મર્યો કે “નવ પાઈડ અગીઆર શીલીંગ આઠ પેન્સ” એટલે ને સુમારે ૧૪૦ રૂપીઆ.

“કંઈ એમા આછું કરશો?”

“નહીં, અમે હમેશ કીમત ઘણી કસોક્સ રાખ્યે છીયે પણ તમે આખો સંઠ લેઓ છો એટલે ચક્કીંગ મફત કરીને સ્ટીમર ઉપર ચહડાવી આપીશું.”

સાડી ચારસોથી ઉપર વાલમના ફક્ત રૂ ૧૪૦! મેં તુરત એક સંઠનો હુકમ આપ્યો અને તે મારાં પુસ્તકખાનામા અત્રે આવીને ગોઠવાઈ પણ ગયો છે. તમારે નજરે નોવાની ખુશી હોય તો મુજેથી “બેલાઈ હાઉસ,” માં પધારજો. હવે હું પુછું છું કે આણું ખાસ્તું હાથે હાથે વાલમ પાચ આના મુકીને આઠ આનામા પણ અત્રે કયે દહાડે મળે છે? ફક્ત પાચસો રૂપીઆ ખર્ચાને ત્રણ સંઠ મગાવ્યા હોય તો લગભગ ચહદસો પુસ્તકો આવે અને તેપર ફક્ત બે આના નફો ખાઈ સાતથી આઠ આને કોઈ વેચે તો પાચસો રૂપીઆની મુડી રોકવે એકસો પચોતેર રૂપીઆની એટલે

૩૩ ટકાની કમાણી કરે અને તેજ કમાણી વરસના બે ચાર વાર ફેરવ ફેરવ કરે તો પોતાના રોકેલા રૂપીઆ સમગ્ર વસુલ કરવા ઉપરાંત ખાઈ પીને ખુશાલ રહે પણ એવી મહેનત કોણ લે? પેલા આળસુના પાદશાહની વાત યાદ છેની? એક આળસુનો પાદશાહ ઝાડની તળે પડ્યો પડ્યો કાસતો હતો, જે જોઈને એક વઢે-નારિયું દયા આવી ને નેણે પુછ્યું કે “કેમ ભાઈ તને શું પીડા છે? તું આમ તવપાપડ કેમ થઈ રહ્યો છે?”

પેલાએ ઉત્તર દીધો કે “ભાઈ શું કરું? ભુખની વ્યાધી છે કાલ સવારનું મેં ખાધું નથી અને બહુ મુઝાઉં છું.”

ભોળા રાહદારીને બહુ દયા આવી એટલે તે બોલ્યો “કાઈ નહીં, કાઈ નહીં ચાલ આત તું મારી સાથે મારે ત્યાં ભાત ખેતનના પડ્યું છે તેમથી પેટ ભરી રોકેલો બનાવી ખા.”

આળસુના પાદશાહે પોતાની આખરો જે અત્યાર સુધી બધું હતી તે જરા સુચી ઉઘાડી ને કોકીલો સાદ કહાડી પુછ્યું “તે બધું ખડ પણ લાવના છતાં કાઢેલા છે કે એમન?”

“ના ભાઈ, છતાં તો કપાડ્યા નથી એટલું તો તને કરવું પડ્યું.”

પાદશાહજી પાછા કોર વાળીને પોતીગયા અને બોલ્યા “જા બા જા, મોટો ધર્મ કરવા નીકળ્યો છે! છતાં કાઢેલા

દાણા તૈયાર હોય તો વળી ઉઠું, નહીં તો છલાં કાઢવાની ખટપટ કોણ કરે?"

માટે રે બ્રાતો! આ તો કલ્પીત બનાવ છે, પણ આપણા તીસમારખાં, નેકટાર્થ કાલરખાઓ મોઢે સાફ સાફ બોલતા નથી પણ તેઓની આશાઓ અને નીરાશાઓનો ભાવાર્થ પણ એવોજ જાણવો.

લાખ ર લખામણ ર
બૌર લાખનેવાળા સાથ ર
પેહેરનકુ પડુ ર
બૌર બેઠનકુ ઠડુ ર.

એવા બજરખડો અને નાકકડો સાથ માથા ઝીંકણ કરવામા કાંઈ સાર નથી. તે છતા હું જાણુ છું કે કોઈ પણ સાહેબને આ ક્રીતાઓ જોવી હોય તથા તેના ઠરઠેકાણાની વધારે વીગત જાણુવી હોય તો હું ખુશીથી તેમને મદદ કરીશ. આ પાંચ આનાના વાલમ કરતા બહુજ સરસ કાગજપર છાપેલા, કરબી ગીલીટના પાનાવાળા, ઇનામને લાયકના જડા મોટા વાલ્યુમે જે અહીં બજરમા પોણાએથી બે રૂપીએ મળે તે આ ઠેકાણે ફક્ત નવથી દશ આનામા મળી શકે છે. આટલી સસ્તી ચોપડીઓ કેમ બનતી હશે તેના ખ્યાલથી મારાં કપાલ ઉપર ચીલેલો ચહડી ગયેલો જોઈ કી જા કું!૦ નો મેનેજર પામી ગયો કે મારા મનમા શુ મુઝવાણ છે. જરાવારે તે બોલ્યો કે "તમને કાંઈ ખુલાસો જોઈતો

હાય તો બેલાશક પુછો. હું ધારું છ કે આ પુસ્તકોની કીમત બોધ તમે અજબ થયા છો.”

“હા, તેમ છે ખરું. હું પોતે એક પ્રીન્ટર અને પબ્લીશર છું અને કાગળના ભાવતાલ, કપડાની કીમત, સોનેરી અક્ષર પડાવવાની મશીનો અને ખર્ચ સઘળો સમજું છું. જે ભાવના તમે આ કેતાઓ વેચો છો તે ભાવના અમારી તરફ તો ખાલી પુકુંબી ન બને. એ તમને પરવડે છે કેમ તે હું સમજી શકતો નથી.”

“તેના ખુલાસો હું આપુ. અમે કોઈબી નવી ચોપડી એક લાખ નકલોની અંદર છાપતા નથી. એકવાર કંપોઝ કરીને તેની સ્ટીપો પ્લેટો ગખી કે પછી ફક્ત કાગળનો ખર્ચ. લાખ ચોપડીઓ ઉપર જે લાગત ખર્ચ થાય તે ઉપર એક ચોપડીએ એક ફાર્થીંગ અમે નફાની ચહુડાવ્યે છીએ. અમે લખ્ખો સટો વેચીએ છીએ એટલે અમને ઘણો સારો નફો રહે છે. દાખલા તરીકે તમે આને ૪૬૦ પુસ્તકોનો સેટ લીધો તેના લગભગ દોઢસો રૂપીઆ થયા. આ ઉપર અમને ૪૬૦ ફાર્થીંગ એટલે લગભગ રૂબા નફો મળશે, જે દોઢસો રૂપીઆ ઉપર પાચ ટકા થયા. અમારે મનથી પાચ ટકા ઘણા થયા. એમ પાચ પાચ ટકા વગ્સના ચાર પાચ વાર ફરી વળે તો વીસ પચીસ ટકા થાય.”

વેપાર તે એનું નામ!

લંડનના એક ભાગમાં એક પાટીઆએ મારું ધ્યાન ઝેર્યું. તે પાટીઆપર લખેલું હતું કે જાપાનીસ ચાની દુકાન. ઘણી નવાઈ લાગવાથી હું અંદર ગયો તે દુકાનની શેઠાણી એક જાપાનીસ બાતુ હતી, પણ તેના હાથ તળેની સવળી વેઢરેસો ઇંગ્રેજ હતીઓ. તેઓને જાપાનીસ ફેસ પહેરાવેલો હતો અને કમર ઉપર મોઢું બોત્તકું બાંધવાથી બરાબર જાપાનીસ બાતુઓની પેઠેજ વાકી વાકી ચાલતી હતીઓ. ખરી જાપાનીસ માલિકીએ પગમાં ચપલ પહેરી હતી પણ વેઢરેસોના પગમાં ઉચી એડીના ફેંચ બુટ હતા એટલે મેં લગભગ નવાઈથી પુછ્યું કે “જાપાનીસ બાતુઓ કાંઈ એવા બુટ પહેરતી નથી? જ્યારે તમે ખંધી જાપાનીસ નકલો કરો છો ત્યારે આટલું અધુરું કેમ?” શું ધારો છો? શું જવાબ મળ્યો હશે? એક જ બહુ બોલકાણી હતી તેણીએ સવળીઓની રમુજ વચ્ચે ઉત્તર દીધો કે “અમારા ચહેરા રૂપાળા છે પણ ઇંગ્રેજ સ્ત્રીઓના પગ ઘણા “અગલી” રહે છે માટે તે લોકોને દેખાડીને અમારી મશકરી કરાવવા માગતા નથી!”

જુવો શેઠીયાઓ, તમારી પાસે સોનાના સીકાની સગવડ સારી હોય તો મારે કાંઈ કહેવું નથી પણ એટલી સીખામણ આપું છું કે એક ચીજનો લાવ રીજન્ટ સીટમાં પાચ પાઉંડ તો તેજ ચીજનો તેનેથી અરધો માઈલ આઘે એક સેકંડ કલાસ સીટમાં પાચ

શીલીંગ! દાખલો, મુંબઈથી માંગાણીપર માંગાણી આવે કે ફલાણા ફલાણા ફોટોગ્રાફો એનલાન્ડ કરાવી લાવજો. ચાલો ભાઈ, લાલા લાખ તો કહે સવા લાખ. પીકેડીલી સરકલને નાકે આવેલી એક તીસમારખાં ગ્રોપમાં ગયા અને ફોટોગ્રાફ હાથમાં મુકી મુછમું કે આને એનલાન્ડ કરવાનું શું પડશે? તો કહે એક નક્કલના બાર પૌંડ એટલે ૧૮૦ રૂપીઆ! માર્યા! હાર સરગરદાન! વારું, નોઈશું, કરી બહાર પડ્યા અને બીજા દુકાને બબર કહાડી તો કહે અકેક નક્કલના પાચ પૌંડ એટલે ૭૫ રૂપીઆ! ઠીક છે આગળ ચાલો. આમ ભાવ ઉતરતો જશે તો હાડકા ક્યા એક ઠકાણે પડશે ખરા. હું ન્યારે ભારે કીંમતની તકરાર લઉં ત્યારે આરટીસ્ટ મોટી મોટી ભારે શબ્દોની ભાષા વાપરીને મને ડબકાવવાની તજવીજ કરે. “એ તો જોની સાહેબ, ઇસ્ટેટીક ત્રાનસાનડેનટેલીઝમના ઇનવરસ રીફલેક્શનનું કામ હોય ઇત્યાદી ઇત્યાદી!” હું મનસે હમ્મ કે બચ્યા માર તોય કોણુ પુછેછ? નોઈએ ત્રાનસાનડેનટેલીઝમનો વીચાર કરીને કાલે ન્યાબ દેવા કહીને ત્યાથી ખર્ચા અને બ્લેક એન્ડ વાહીટની એક્ષીસમા પેડા.

“ભાઈ આ ફોટોગ્રાફ એનલાન્ડ કરવાનું શું લેશો?”

“છ શીલીંગ.” (સાડા ચાર રૂપીઆ.)

અહંહંહંહં! શુચવાડને મારે મને હાંસાની વ્યાધી થઈ આવી. હસી પડવું કે રડી પડવું તે સમજાય નહીં.

“કેટલા દીવસમા તૈયાર થશે?”

“પરમ દહાડે.”

“એજ એનલાર્નમેંટ રંગી આપશે તો શું લેશે?”

“એક શીલીંગ વધારે.”

બીજા ઠાસાની ગુચ અને દશ નકલોનો આરડર!

મારા સમ આ સાચી વાત છે. એનલાર્નમેંટ જોવાં હોય તો જલે પધારો. બીજા પણ દેખાડીશ. માટે રે, મુરા વાચનાર! ડાચા લચકાર્થ જાય એવા ભારી શબ્દો અને “ત્રાનસાનડેનટેલીઝમ” ના ધપકારાથી અંગ્રાધ જશે ના.

હીમતની બાબદમા હું ધાર છું કે ઈંગ્લેન્ડ લોકની ખરાબર યુરોપની કોઈ બીજા પ્રાગ આવી શકશે નહીં. ફ્રાન્સ અને જર્મનીમા જ્યારે હું ફરતો હતો ત્યારે મેં ખુબ બારીક નેગાહ આ સવાલ ઉપર રાખી હતી અને મને કહેવા વગર ચાલતુ નથી કે જીવપર આવી જવા માટે નેટલા ઇંગ્લેન્ડ તત્પર છે તેટલા બીજા કોઈ ન હોય. એ લોકના માહુમાથી bloody બોલ હર પળે નીસરી પડે છે. જરા જરામા bloody fool, bloody ass વગરે શબ્દોમા જ્યા હોય ત્યા લોહી, લોહી, અને લોહી એવા લોહીવીકાર એઓને વળગેલો છે. મરદ તો તેવાજ પણ સાથે સ્ત્રીઓ પણ તેવીજ. એક વાર એક ખેલમા ઉપરથી તારનું આખું પીન્ડ ખાસ્ટું એક મોટા આરડા જેવડું ઉતરી આવ્યું અને તેનું બારણું ઉઘાડતાંજ આઠ મોટા વાઘો દોડી આવી એક બીજામા લડવા

લાગ્યા. થોડી વારે એક નાની અદાર વરસની છોકરી હાથમાં ચાથુક લઈ એકલી આ પીજરામાં દાખલ થઈ અને પોતાની આસપાસ બુસ્કા માગતાં આડ વાઘોને ફડા-ફડ ફટકાયવા લાગી બોલો, સુનાબાઈ સટાકો અને કુંવરબાઈ કાગલીઓ, તમે આમ કરો? અરે કુકીબાઈ ને ડોસીમાઈ તો એક બાથુ ગહ્યા પણ પેસતનજી પામેટમા અને માણેકજી પદેરાઓ તમે આમાનો આત્મા ભાગખી કરી બતાવ્યો? મુવા તમે કરતા! મેં લાંડનમાં જોયું કે આલખ્ત પર્વત ઉપર ભયકર પીણું કુદાવીને દારણની માગફને હંચી ટોચોપર પહોંચવાને કેટલાક શોખીન મુસાફરો પોતાના જીવ આપવા તૈયાર ગ્રહ છે. હજારો ફીટ હંડી ખાણીમાં એક દોગડને આધારે લટકતા ટીંગાઈ ટીંગાઈને ચહડવું એ ખ્યાલજ આપણા હાડકા ધુળવે છે પણ એ હીનતવાન ઈમેજ મુસાફરની મૈત્ર છે!

મારા વહાલા ચતુરખી ખરા તમારે કોઈ દેકારો નવું હોય અને ઓળખાણમાં આવવું ન હોય તો લેમ-એક તરફ આવેલી એકાદ દુકાનમાં પેસો અને દશ મીનીટમાં તમને ગરમપમા એવા ફૂરવી મોકલશે કે સગી મા પણ તમને ઓળખે નહીં કંઈ આખ ઉપર રંગનો આમ ચપડો ને જાલ ઉપર પેલી મેર ડપકો લગાડી જીવાનને ઘરડો અને ઘરડાને જીવાન એવો બનાવી મેવશે કે આપણે પોતે પોતાનેજ ઓળખ્યે નહીં.

પ્રકરણ—૧૭ મું.

સવાલ સેલ્સ પુછાશે કે એ વળી “આગાળીનું” નવું ખેલુ શું છે? જરા સખર અખત્યાર કરોછ. તેનો પણ ખુલાસો આપું છું. ગયા અઠવાડયામાં એક કદરદાન મીત્ર લખે છે કે “તમારી રસીક કહાણી બહુ વંચાય છે અને ગવાય છે પણ તેનું મથાળુ ચોગ્ય નથી. તમે મારસેલ્સ તો ક્યારના છોડી ચાલ્યા અને હુજુર જાણે ત્યાંજ કબી બેઠા હોય તેમ શામાટે લખો છો? મને આ વીચાર ઈંગ્લડના પ્રખ્યાત “નાઈનટીનથ સેનચરી” ચોપાનીઆ ઉપરથી આવ્યો. જ્યારે આગાળીસમી સદી પસાર થઈ ગઈ અને વીસમી સદીમા પેઠા ત્યારે આ મહાન ચોપાનીઆનું પ્રીય નામ બદલીને ‘વીસમી સેનચરી’ નહીં રાખ્યું પણ તેના પરવરતાવનારાઓએ એક અચ્છો તોર શોધી કહાડી તેનું મથાળુ બદલ્યું કે ‘ધી નાઈનટીનથ સેનચરી એન્ડ આક્ટર’ તેમ તમેબી કરો તો ઠીક.” આ સુચના ઝટ મારા મસ્તકમા ઉતરી ગઈ છે અને પટ દઈને અમલમા મેલી છે અને તે માટે હું મારા સોવ્યન્ય મીત્રનો આભારી છું.

પણ હાથરે, ગયા અઠવાડીઆમા મેં શું બલા માથે હોરી લીધી. પીંકના જન્મ જેલી બનાવનારાઓનું વર્ણન અને સસ્તી ચોપડીના પીંજણ લખી મેં જરા

દેશી નવાન્યાઓને ચીમકી લગાવી ત્યારે હું થોડું જ
જાણતો હતો કે હું ધારદાર હુથીઆર સાથ ચેડા કાઢું
છું. બીજો સોમવારે હું મારી આફ્રીસના ઓટલા ઉપર
પગ મુકતા જોઈ છું શું કે બાર પદર સાહેબો લેગા
મળી મારી રાહ જોતા હતા આપણે તો ગભરાયા કે
લખતા કાંઈ ચીમકી ઝાઝી લાગી ગઈ છે કે શું ? આ
બધા હાથમા લાકડી ને બગલમા પોથા મારી શેના
આવ્યા હશે ! મેં નમ્રતાથી પુછપરછ કરી કે “કેમ
ભાઈઓ કોને પુછો છો, કેમ લેગા મળ્યા છો ?”

“અમે તમારી સાથ જરા વાત કરવા માગ્યે છીએ”

બાપા મારા, નક્કી આજ કાંઈ આદાની સુઠ
થઈ ગઈ છે એ તો આમજ તો-લાડવો ખાય તે
લપડાકબી ખાય

“શું છે ભાઈઓ, કહો તો ખરા !”

“તમે ગઈ પરમ દીનના “મોદીખાનાથી મારસે-
લ્સ”મા જે સસ્તી ચોપડીઓ અને બીજા વર્ણન કર્યો
છે તે અમને મહેરબાની કરી દેખાડશો ?”

આહ ! ત્યારે આ કાંઈ બરડાની બેવડ થવાની વાત
નથી, આ તો મહેતાજીની સોટીનો ચમચમાટ છે બદાના
રૂખસાર ઉપર સતોષની સુરખી પ્રગટી નીકળી

“પધારો, સાહેબો, બન્ને પધારો જે મારી પાસે
છે તે આપની સેવામાં હાજર ”

સઘળું લાહુલશકર ઉપર આવ્યું અને ચોપડીઓ આમ તેમ ફેરવીને જોઈ. પોતપોતાના મસલહત કીધી અને મોટી જાડી કેતાબોની પાચ ને છ આના કીમત જાણીને બહુ ઓચળો પામ્યા. હું મનથી મગન થયો કે વારું લખાણબાજનાળી આવડા પ્રતાપ છે! પણ હજી તો મોહોડા ઉપરથી રમુજનો રણકો ઉડી ગયો નથી એટલા બીજી સ્વારી આવી પહોંચી.

“સાહેબ, તમે પેલા છ શીલીંગ ફ્રોટો એનલાર્ન્-મેંટ વીચ લખો છો તે જરા દેખાડશો?”

અંહ! વાત-જરા ગરમ પડવા માડી ખરી-પણ કાંઈ નહીં-ભલા કર ભલા હોગા—“જુઓ ભાઈ, આ રહ્યા” આમ કહી મારું પોતાનું કમીનું એનલાર્ન્મેંટ આગળ ધર્યું, પરીક્ષક ભાઈએ તે આંધેથી જોયું, પાસેથી જોયું, આખ સુધી કરી જોયું, અને હકીરની મુર્તિને પોતાના કલ્પના મંદીરમાં મરડી મચડી નાખી. તેઓએ લાવ પુછ્યા, દેકારા પુછ્યા અને વીદાય થયા પણ સખુર કરોજી, હજી તો ધાડ આવે છે. ટપાલ ખાલ્યો તો ખાર કાગળો આવેલા કે ‘પીક કંપનીનું’ નામ ઠામ આપજો, પૈસા કેમ વાળવા તે લખજો, શું મંગાવવું તે વર્ણવજો, ખપશે કે નહીં તેનું મત આપજો, ચોપડીઓનું લીસ્ટ મોકલજો, માહેથી કવીતાની ટીપ જુદી આપજો, ઇત્યાદી ઇત્યાદી ઇત્યાદી. બહારગામથી આમ લખે તે તો વારું સમજ્યા. પણ કેટલાક સાહેબો તો મુંબઈથી

બેઠા બેઠા ટપાલમા ચચાર પાના લરી વીગનો લખી માગે
છે તે લોકને નમનતાઈ સાથે જણાવુ છું કે શેઠીયાઓરે,
આમ નો સર્વેને કાગળના વીગતવાર જવાબ લખવા બેશું
તો કાલનું કાલ પાછું વીસળાડન જવું પડે તેનો કાઈ
વીચાર કીધો ! જુઓ આવા કાગળો માહેનો એકજ
નમુનો તમારી ખીદમતગારીમા રજી કરું છું ન પરથી
જણાશે કે વણ ખાધાની મોર્ચી તે કેવી થતી હશે :—

અમથી ઘોડીજ વીગત બેઠયે છે !

તા. ૨૭ મી ફેબ્રુવારી ૧૯૦૧

નેકનામ કદરદાન શેઠજી જાહાંગીરજી

બેહેરામજી મરઝખાન,

જામે જમશેદના માલેક

મુંબઈ,

જાત તરદી આપું છું તે માફ કરવી સખખ
તમારો અનુલ્લેખ વખત રોકવા સગખુ છે. તે એ
કે આપ સાહેબના જગ જાહેર “જામે” મા તા. ૨૪
મી ફેબ્રુવારીના અકના મુંબઈથી માગસે-
લ્સના અતી રસીવા હવાલના પીનસની જાલી
જામ જાગડી ખામેનો ઇસારો આપેલા અને તે
ખામે લખાણ આગળ હવાલ આપ્યો હતો પણ તે
સેવકના વાંચવામા આવેતુ નહીં તેથી એ પીનસ

કુાનું Full address તથા Fleet streetના કીંગ કુા બુકસેલરનું Full addressની નવા-નશ કરશો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે.

બીજું શેડ્ય એ કુંપનીઓપર નાણાં શી તરે વાળવાં એકદમ મોકલવા કે અરધા આગળ ન અરધા માલ મળેથી ન તે શી તરે કોઈ બેંકના ચેકથી કે કોઈ વેપારીની ચેદીની હુંડીથી ?

જેમ તમે સાહેબે બુકના ૧ શેટના રોકડા આપ્યા તેથી આગમિટપર માલ તેમાજ ચડાવી આપ્યો તેમ કરવું બેતર ન કીકાયત પડશે તેમ કરવું કે શી તરે. બીજું એક આગા સટ ૪૬૦ બુકોનો આવે છે પણ તેમા કઈ કઈ ચોપડીઓ છે. એટલે કયા કયા Authors ની તે જાણવાની જરૂર છે. જો આપ પાસે Catalogue હોય તે મોકલવાની મહેર કરશો તો તરત પાછી વાળશ.

બીજું ૪૬૦ ચોપડીઓનો એક શટ છે તેમા Poets વગેરેના works છે પણ જો અમે ૪૬૦ ચોપડીમાંથી બધા Poetical works મગાવ્યે જેમ કે ૧૨ Milton ના ૧૨ Dryden ૧૨ Tennyson ૧૨ Pope ૧૨ Coleridge ૧૨ Shakspeare ૧૨ Cowper તો તે મોકલે

કે નહીં કે Set ન મગાવવો જોઈએ તે મહેર-
બાની કરીને ખુલાસો કરશે તો મોઢો ઉપકાર
થશેજી ને એવાજ works ના સારી બાઈડીંગ-
વાળી ચોપડીઓ બામે આપ લખો છો તે અરધે
દશ આનાને લાવે મળશે તો તેનાબી સ્ટન
આવશે કે મગાવશે તે સ્ટ મોઢલશે
એના Catalogue મા ખુલાસો હોય તો જરૂર
Catalogue મોઢલજોજી

તેજ મનાણે Oilman stores બામે “પીન્સ”
ની કુા૦ વાળાપર લીસ્ટ મોઢલવુ કે કાંઈ
ચોક્કસ રકમ મોઢલવી કે તેમા તે બધું
નમુના તરીકે મોઢલી આપશે તેમા તેના મેકરની
જમ Huntly Palmer, Peak Frean બી-
સકોટોના ડબ્બા આવે છે તેવી બીસકોટોના ડબ-
બાબી મગાવ્યા હોય તો પોતાની બનાવટની
બીસકોટોના ડબ્બા બી મોઢલે કે કેમ તે પણ
જાણાવજોજી

જાણીજ તસ્દી છે આપ કહેશે કે હાથ આપતા
પોચાને વળજો છે પણ લાચારીએ આ તસ્દી
આપને મોઢા મનના જાણીને આપી છે તે માફ
કરશેજી એ બેઈ કુા૦ ના Catalogue હશે તો
તે મોઢવશે તો અમે તેમાથી જાણી શકથુ કે

આપને વધુ તસ્દીજ નહીં. અમારો વીચાર છે એ
ખેઉ કુાં નો માલ મંગાવી સેહેજ નફે વેચવા
લાખની પાન.

તસ્દી માફે કરશોછ

લાંબ દુવાગો સેવક,

....

ફક્ત હાથ આપતા પોચો! આગળ આપતા
પોચો, માથું, પેટ, પગ સગળુ ઝીલાઈ ગયું. પણ હવે
એ રડાકુટો છોડી આગળ ચાલ્યે

તમે દરરોજ દર દોસ્તદારોને ચીઠી ચીઠા લખો છો
અને જરી કસબના શાદીના કાર્ડો અને ગીલી લગાડ-
નારા ક્રીસ્ટમસ કાર્ડો મોકલો છો પણ કોઈ દહાડે
તમારા છવ સાથે એવો સવાલ કીધો છે કે એ સગળા
ક્યાથી આવતા હશે અને કેમ બનતા હશે? દરરોજ
ફક્ત મુબઈનાજ વર્તમાનપત્રો માટે હજારો ટન લીલા,
પીળા અને ગોલાબી કાગળોમા મસ્કાદાર મીઠી મીઠી
વાતો વાચીને તેમા પછવાડેથી લીલા હાલો અને કોઈ-
વાર જુના ખાસડા વીંટાળો છો તો જગ જાણવાની
ખાએસ તો કરો કે એ કાગળના ઉદયોગ પાછળ કેટલા
કરોડો મગનો ઝીખાતા હશે અને કેટલા અમનો રોકાતા
હશે! લંડનની આસપાસ નોવાનોગ જગ્યાઓમા હું
ઘણી અગત્યની પદવી કાગળ બનાવવાના મહાભારત

કારખાનાઓને આપુ છું પોણી મુખઈના કાગદીઓને અને લગભગ મળતા પ્રેસેને કાગળ પુરા પાડનાર કારખાનાઓ લડનમા બે છે જોન ડીકનસનની કુપની અને એડવર્ડ લોઈડની કુપનીના નામો એટલા મશહૂર છે કે તેઓના કારખાના જોયા વગર પાછું ફરવું એ એક પુરાણા છાપાવાળાને માટે સરકે હેમાકાત જેવું ગણાય જોન ડીકનસનવાળાઓની કુલ પાચ મીલો છે તે માહુથી એકાદ બેનું રમુજ વર્ણન હું મારી યથા શક્તી મુજબ આપીશ

લડનથી ત્રીસેક નાઈવના રસ્તા ઉપર હર્ટફર્ડ-શાયરમા તેમની પાચ મીલો આવેલી છે એમાની સર્વથી જોવાલાયક મીલ જમા કસ્ટી કીનારીના કાંડો અને એનવીલપો વગેરે બને છે અને જેનું નામ એપસ્ટલી મીલ છે તે જોતા આ લખનારને એક આખો દીનસ થયો હતો હું જ્યારે સુમારે બાર વાગે પહોંચ્યો ત્યારે મીલની ઠણુઠણુ કરતી બે ઘોડાની ગાડી સ્ટેશન ઉપર હાજર હતી અને ખુદ મીલ ઉપર ચીર ડાયરેક્ટર પોતે હાજર ગહ્યા હતા જોન ડીકનસનની કુપનીની કુલ થાપણુ લગભગ પોણા કરોડ રૂપીઆની છે તેઓ દર અમ્વાડીએ બસો ટન એટલે જે સાડચાગ લાખ રતલ મગજો મહાડી શકે છે એપસ્ટલી મીલમા કોલસાથી ચાલતા બે નખરદસ્ત એનજીનો ઉપગત પોણીથી ચાલતા ચાર એનજીનો છે તેઓના કોલસાનો બહાર

એટલો મોઘો છે કે તેના એકીવારે ચાર હજાર ટન કોલસો સમાઈ શકાય આ કોલસો મીલની માહે ખાદેલી નહેરમા સ્ટીમ બાર્જોમા આવે છે અને તેમા એવી કળા કરેલી છે કે જમ કુવા માહેથી પાણી કહાડવાને રહેટ ફરે છે તેમ લોહોડાની સ્ટીમથી ચાલતી રહેટ આ બાર્જની અદર પેસી કોલસો છેક એનછન રૂમ સુધી લઈ જઈ પોતાની મેજેન બોઈલરોના નાખે છે એટલે જ, આ તરફ બોઈલરોમા છાતી તોડ મહેનત કરી કોલસાના કડછા મારતા જે સ્ટોકરો આપણે જોઈએ છીએ તેવું ત્યાં કાંઈ નથી આ કોલસાની રહેટ સદા ફરતી રહે છે તે એવી રીતે કે આગના મોહોમા કોલસો રેડીને જમીન તળેથી બાલદીઓ ઠડી થતી થતી પાછી બાર્જમા જાય અને પોતાની મેજેન કોલસો લઈને બોઈલર લાણી મુસાફરી કરે છે આ પ્રમાણે સેકંડો ટન કોલસો બોઈલરોના પેટામા નાખવા છતાં ત્યાં ફક્ત એક માણસ આખો દીનસ દેખરેખને માટે હાજર રહે છે પણ આ મીલમા સર્વથી જોનાવાયક ત્યાંની કામ કરતી નાની છોકરીઓ છે એપસલી મીલમા પુરૂષ કામ દારો ઉપરાત સુમારે એક હજાર ઉપર છોકરીઓ કામ કરતી હશે અંકેક છોકરી આ મા દીનસમા સરાસરી પચાસ હજાર એનવીયપો બનાવે છે આ એનવીયપ બનાવનાના સાચાનું વર્ણન કરવું યા સનગ્ગનનું એ એક આદ્રત જેવી બીના છે. એક બાળુ કાગળનો દગો

અને બીજા બાળુથી તૈયાર વાળેવું, અરસ લગાડેવું એનવીલપ જોઈ લેવું આ એનવીલપ એક પછી એ મુસાફરી કરતું સેનટના દગ આગળ જાય છે ત્યાં જાણે એકાદ સ્પેશીયલ દેન એનવીલપ કાગળની બનાવેલી દોડતી હાથ એવો ખ્યાલ લેજા મા ઉત્પન્ન થાય છે હું ધાર છું કે આ છોડીઓને તેઓના કામ પ્રમાણે દામ મળતું હશે, કારણ કે તેઓ પોતાના કામમાં નીચી મુડીએ એવી મશગુલ રહે છે કે આપણી તરફ આખીને જોવાનીબી તસ્દી લેતી નથી, બલકે તેમ કરવાની તેઓને કુરમુદ્દજ નથી આ છોડીઓના કાન કરવાના હીવાન ખાનાતું એક ચીમ યાશે આપનાની રજા લઈ છું

આ મીલના કાનદારો અને તેમના છોકરા છોકરીઓ મુખી અને ખુશાન રહે અને પોતાની માનીતી મીલોને વળગી રહે તેમાં હું નનાઈ જોતો નથી કારણ કે આ કામદારોને ખુશાવ રાખવા માટે તથા પોતા તરફ જાયી રાખવા માટે મીલના ધણીઓ વખાણનાજોગ કાળજી બતાવે છે દાખલા તરીકે કોકસ્લી મીલમાં પહેલા તો એક કાયર ખીજોડ સ્થાપવામાં આવી કે કામ બવાસ થયું કે કામદારો તથા તેમના બચ્ચાઓ નાટે એક બેડ સ્થાપ્યું છે, જે બેડના વગાડનારાઓબી મીલના કાનદારોજ છે પણ વાજન વગેરેના સરજો ખર્ચ મીલનાથી થાય છે એટલુંજ નહીં પણ મીલની

થાપણુમાથી ચોકસ રકમ દર વરસે જુદી કહાડી
તેમાથી નાના સ્વચ્છ પણ કુશાદે મકાનો બાધવામા
આવે છે અને તે મકાનો મીલના કામદારોને ઘણાજ
કીકાયત ભાવે બાડે આપવામા આવે છે આવી રીતે
મીલની પડોશમા સુમારે એકસો બગલાઓએ અથાગ
જમીન રોકી છે અને ત્યા વસ્તા મેહેનતુ પણ ગરીબ
કામદારો પાતાના શેઠોને દુવા દે છે. એક પુરુષ પરજીલો
હાય અથવા પરણવા ઈચ્છે તો તેની બાયડી છોકરા
વગેરે સઘળા મીલમાજ સમાઈ જાય છે એટલે જ
મીલમા ખાલી પડતી જગ્યાઓએ ઉપર તેમનો પહેલો
હુક ગણવામા આવે છે આ લીધે બને છે એવુ કે
મીલના એક ખાતામા બાપ, મા, બેટી તથા બેટાઓ
સાથે કામ કરતા ઘણીનાર જણાય છે કાંઈખી કામદાર
કાગળની બનાવટના સુધારા માટે, બચાવ માટે અથવા
ઉદ્યોગને ફાયદો થાય એવુ કાંઈખી શાધી કહાડવા
માટે કાંઈખી મુચના કરે તો તે માટે મોટા ઈનામો
દેવાલે દેવાલ ડાયરેક્ટરોએ ચોટાડયા છે વળી મીલમા
કામ કરતા નાના છોકરાઓને પણ વીસારવામા આવ્યા
નથી. છોડીઓ માટે સીવવાના વર્ગો, રાધવાના વર્ગો,
નર્સીંગના વર્ગો, અને વેતરવાના વર્ગો માટે જુદી જુદી
માસ્તરણો રાખી છે, તેમજ છોડાઓને સુધારનું કામ,
કોતગકામ, કાગળ બનાવવાનો ઉદ્યોગ, વીજળીની વીદ-
યાના મુક્ત કલાસો મીલને ખર્ચે ચાલે છે પણ જ્યા

જીવો ત્યાં કામ કામ અને કામજ નથી. છોકરીની જાત એટલે જરા નાચ્યા વગર તો ચાલે નહીં. એટલા માટે તેઓને માટે ડાનસીંગ કલાસીસ કહાડ્યા છે અને ઘણું ખાઈને ગીદદર અનેલી પોરીઓ માટે કસરતશાળા પણ સ્ત્રી શીક્ષકોને હસ્તક ઉઘાડી છે. બેહુસ્તીઓને છવ સપ્તજી જાય છે, કારણ કે મીલની બહાર કમપાઈડમાં અકવાડયામા બે વાર બેંડ વાગે છે, જ્યાં છોડા છોડીઓ એક બીજા સાથે લેળાઈને નાચી નાચીને થાકે છે. પણ હજી આગળ ચાલો. આ પરોપકારી કારખાનાવાળાઓ પોતાના કામદારોના મુખ અર્થે એક પણ નંપીને બેસતા નથી. તેઓને રીઝવના નાટક મંડળી, હીકેટ ક્લબ, રાઈફલ ક્લબ વગેરે સ્થાપ્યા છે. હવે કહે કે આવા સમજદાર, દયાળુ દાઝવાળા માલિકોની નોકરીમાંથી જવાનું કોણુ પસંદ કરે? આપણી તરફ મીલ મશીનોના પરસેવાપર ડુંબા બનીને ફાટી જતા મીલ માલિકોએ પોતાના કંઠાળ કામદારોના મુખને માટેનું આ માંહેનું એક સોનું પગલું પણ ભર્યું છે? મુંબઈની મીલનો કામદાર મરે કે છવે તેને માટે કોઈને કંઈ પણ દાઝ છે? નહીં. અહીં તો ગણતરી એટલાપરજ આવી અટકી છે કે એમને મારો ગરદન, એમની કાયાનું નખાદ થાય નો ભલે, પણ આપણી હજારોની માસીક ઉપજમાં એક પેનો પણ ખાડો આવવો ન જોઈયે

ମେଘ ଶିଖରମଣିର ଶ୍ରେୟସୀର ଶରଣ ଆନନ୍ଦିତାୟ ନମଃ ।

પ્રકરણ ૧૮ મું.

“ઓ અંચલ, ધીર-ધીર-ધીર-ધીર
રખે ખાલે ગ્ધીઓ પેવાં - ગું.”

કાંઈ વાત! ધીર શાની ને વીર શાની. કાગળની મીલોમા કામદાર દુકતીઓ નીચી ડોકીએ સારે દીવસ કામ કરીને પોતાના માતપીતાને ઘર ખરચમા મદદ લાગે અને ન કમાય તો ભુખા મુવે. અહીં કાંઈ ખાવા લાડ-કીઓના મામલા નથી. આપણા ગુલગાર મુંબઈ શહેરમા સવારના પોહોરમા ગરમ આતશ જેવી રંગદાર ને પમરતી ચાહે આવે ત્યારે ખાવીસ વરસની ખાઈ સાહેબ અવાચી ખાઈને છતર પલગપરથી ઉઠશે—તેખી શા સાડ—નહીં કે કામે જવાનો વખત થઈ જશે અને રોજમા ખલલ પડશે ને માટે—ના—ના—એ દુકતીઓ સાડા સાત વાગતામા છલગ મારીને ઉઠશે ખરી, પણ તે રખે ચાહુ ઠંડી પડી જાય તે માટે! પણ ઇગલડ તરફની હવાજ જુદી છે. તાહા તો મુસારો લાવે તો મસાલો ખાવો, નહીં તો પેટે ગ્રાસનો પુજો ખાધીને પોદી જવો. મારા ગયા પ્રકરણમા મેં કમુલાત આપી હતી કે, જોન ડીકનસનની મીલોમા આનવીલોપ બનાવતી છોડીઓનું ચીત્ર આપીશ તે કમુલાત અત્રે પાળું છું.

આ છોડીઓ લગભગ આઠ કલાક મેહેનત કરે

અને તે છતાં કેવી! યા દાદાર! આપણી તરફની કાવલી સીલ્લાઓ અને સુનાઓ, આજે મરે તો કાલે બે દહાડા થાય એવી હીલ્લાઓ અને પીલ્લાઓ, ખલીર કાગડા ઉચકી જાય એવી ધનમાયો ને આજ્ઞા-માયો, જરા વાચો ને ખ્યાલ કરો. આ પચાસ હજાર આનવીલોપ રોજના બનાવતી એકેકી સોળથી અઢાર વરસની પોરીઓની હાથની કાડી જુવો તો ખરા. પેથુ પેપરમીટોને એક છાપટ મારીને ઉરાડી નાખે, જો પાટી-આની લોય ઉપર ચાલે તો આખો માળ ધમધમાવી મુકે. કામપરથી છુટે ને રસ્તામા ચાલી જાય તો નરી બરછા વાગણુ!

પણ જવા દ્યોની, બળાપો કીધામા સાર શું છે? ને ચીન બનવાના આપણા દેશમા ચાન્સ નહીં તે ઉપર પાથરણાકુટણ કીધામા હાસલ શી! થોડુંક ઉપરજ 'જમે જનશેદ' મા સીવાઈના રોદરા અને દરજના દરોરાનુ હૈયાકુકુ વર્ણન આંખુ હંતુ, એટલે આપણા ગામની સ્ત્રીઓ પોતાના ભયારો અને માત પીતાને સસાર ચવાવવામા મદદગાર થઈ પડે એવા ખ્યાલ ઉપર સેનકે સેવટનો પુરો મુક્યો છે આ 'જમે જનશેદ' ને ગુલાબી કાગળ ઉપર છપાય છે તે સપ લાઈ કરનારા નામાગ્રોત એડવર્ડ લોઈડની પેહુડીવાળાઓને જ્યારે ખખર મળી કે કુલીસકેપ અને કાર્ડ બનાવવાના કારખાના હુ જોઈ આવ્યો છું ત્યારે તેઓએ મને આગ્રહથી ખામ આનમણ મોકલ્યું કે તેઓનું સીટી-

ખોર્ન ખાનેનું રાક્ષશી કાગળ બનાવવાનું કારખાનું જોવા
 વગર જવું નહીં. મારે પણ તે જોવુંજ હતું, કારણ કે
 મારું ખ્યારું ‘જામે’ ત્યાં પેપર આકારે કેમ બનતું હશે
 તે જાણવાની મારી હોશ પહેલાથીજ હતી. સીટીંગ-
 ખોર્નનું કાગળનું કારખાનું એક કારખાનું નહીં પણ
 નાનું જોવું શેહેર છે. જ્યારે હું કહીશ કે આ મીલમાંથી
 દર અઠવાડીયે લગભગ ૧૦૦૦ ટન કાગળ નીકળે છે
 ત્યારે તમે તેના વીસ્તારનો કાંઈએક ખ્યાલ કરી શકશો.
 લંડનના ખુચકલા પત્રો જ્યોની દરરોજ સવારના ૩ થી
 ૪ લાખ નકલો ખપે છે તેઓ માટે, તથા હાર્મસ્ટનનું
 નવું પત્ર “ડેલી મેલ” જેની દરરોજની ૧૦ લાખ કોપી
 ખપે છે તે માટે, તેમજ પોતાનું અઠવાડીક પત્ર “લોન્ડ-
 ડન વીકલી” જેની ૧૩ લાખ કોપી ખપે છે તે સઘળા
 માટે આ જંગી કાગળનું કારખાનું ખોરાક પુરું પાડે
 છે. કોઈ સવાલ કરશે કે આટલા લખખા પત્રોની નકલ
 માટે કાગળ બનાવીને રાખતા ક્યા હશે અને તેને માટે
 પેટ ભરતો મસાલો, ચીથરા વગેરે લાવતા ક્યાંથી હશે?
 એ સઘળાનો ખુલાસો હું સેહેલમા આપીશ પહેલા તો
 કાગળ બનાવીને રાખી મેલવાની વાતજ નથી, બલકે તેમ
 બની શકે એવું છેજ નહીં. જો ફક્ત ૮ દીવસનોજ
 સ્ટોક બનાવીને રાખે તો માઈલ બે માઈલના ગોડાઉનો
 જોઈએ. ત્યારે કેમ કરતા હશે? સાબજો. કાગળ બના-
 વવા માટે ચીથરાં તો પરવડે નહીં, કારણ કે દેશમા

જેટલા ચીથરા પડે તેટલા વપરાઈ ગયા તો પછી શું આખાને લાગીને આટો કરે? શુ કાગળ બનાવવા માટે લાગકલાથના તાકા ફાટે? જેટલા વરસ કે બે વરસમાં ચીથરા નીકળી શકે એટલામાંથી તો એક વર્તમાનપત્રનું પણ પેટ ન ભરાય એટલે લાચારીએ ચીથરાને પડતા મેલવા પડ્યા અને કાગળ બનાવનારાઓએ તેને બદલે બીજા છણસો શોધવા માડી ત્યારે જાણવું કે હાલના છાપવાના કાગળોનો મોટો ભાગ “એસપાર્ટો” નામના ઘાસને ગુદીને તેના માવામાંથી બનાવવામાં આવે છે. બીજો માવો લાકડાના ઘાબમાંથી ઉપજવે છે, જેનું નામ “બુડ પલ્પ” કરી ગણ્યું છે. હવે આ ‘એસપાર્ટો’ અથવા ‘બુડ પલ્પ’ ઇંગ્લંડમાં મળતા નથી, પણ મોટા નિધામાં નોર્વેમાં ઉગે છે, એટલે લોઈડ મીડવાળાઓએ નોર્વેમાં મોટા મોટા ફાર્મો ખરીદ કરી ત્યાંથી ‘એસપાર્ટો’ ઘાસની અને ‘બુડ પલ્પ’ની ગાસડીઓ મંગાવવી કરી છે. દરરોજ પોતાના ખાસ ખારકસોમાં ગાસડીઓ આવે કે લાગલી ભીન્નવાના ઓગડામાં ગઈ ત્યાં તેને દોહવીને માવો બનાવ્યો કે લાગલોજ ૧૧ પેપર મેકીંગ મશીનો ઉપર તેનું કાગળ બનતું ચાલ્યું. જેનું કાગળ બન્યું કે રોલો ખાજસમાં ચાલુડીને લંડન આવ્યા. લંડન પહોંચતાને વાગ છાપવાના મશીનો ઉપર છપાયા, વચાયા કે પાછા કચરાની ટોપલીમાં ગયા. એટલે એવ સમનો કે ‘એસપાર્ટોની’ ૧૦૦૦ ગાસડી સોનવારે સવાળના ૧૦

વાગે સીટીંગબોર્નની મીલમાં ખાલી થઈ કે ૧૨ વાગામાં તેનો 'પલ્પ' બન્યો. 'પલ્પ' એટલે માવો, અને ૪ વાગામાં તો તેનું કાગળ બની મંગળવારે સવારના ફ્લીટ સીટ લંડનમાં 'મેનીક્લ' ની ઓફીસનાં ખાસણાં આગળ આવી રાહો ઉભેલાજ છે. મંગળવારે ૧૨ વાગે બપોરના પહેલું એડીશન ચેપર છપાયું કે વંચાઈને સાંજના તો ખુલ્લું પડ્યું. એટલે નાવેથી કાચી ઘાસની ગાંસડી આજે નીકળી તો પરમ દહાડે એ રદ થયલાં જુના ન્યુસપેપર તરીકે ઇંગ્લેન્ડ વેલુરાઈએને હાથ ગયેલું જણવું. આમ છે ત્યારે ગોડાઉનને શું આગ લગાડે! ગોડાઉનમાં ભરી મુકવા નેટલી ફરસુદન હોય કોણને? કુદરતી રીતેજ મારા મનમાં સવાલ ઉઠ્યો કે કદાચને કંઈ સંજોગથી નારવેથી એસપાર્ટો ઘાસની કાચી ગાંસડીઓ આવતી અટકી પડી તો? શું લંડનમાં તે દીવસે વાચવાના વર્તમાન પત્રો નહીં મળે? અરે યારો, વર્તમાનપત્ર વાચવાની લંડનની મુખનો તમને કંઈજ ખ્યાલ ન હશે. એ લોક કદાપી એ પારનું ખાંધા વગર રહે પણ વર્તમાનપત્ર ન હોય તો હું ધારું છું કે ફ્લીટ સીટ. અને સ્વાડની વર્તમાનપત્રોની ઓફીસો છાપરાંથી તળીયા સુધી તોડી પાડે. આ મારી શંકા મેં મારી સાથે ફરતા લોઇડસ કંપનીના વડાને કહી. તેણે હસી હસી જવાબ દીધો કે તમારી ગણતરી ખરી છે અને એવીજ ગણતરી અમેએ પણ અગમચેતીથી કરી

રાખી છે. ચાલો આવો, હું તમને બતાવુ. મીલમાથી બાહર પડ્યા કે પછવાડે એક નળરદસ્ત ચોગાનમા ઘાસની ૧૦ થી ૧૫ લાખ ગાસડીઓ આસમાન સુધી ચડડાવી મુકેલી. ક્યુ નોગ્વેથી આવતો સપલાઈ એક મહીનો સુધીબી અટકી પડે તો આ ગાસડીઓ નવાબ આપે. મે પુછ્યું કે આ હુમરો વારની લબાઈએ પડેલો હુંગર કેટલીક થાપણ રોકતો હશે?

કાઈ ઘણો નહીં, સુમારે ૬૦ લાખ રૂપીઆ! આ કાગળ બનાવવાના ૧૧ મશીનો આગળ એકવાર ઉભા તો ત્યાથી ખસવાન ગમતુ નથી, કારણ કે દર એક મશીન એક મીનીટે લગભગ ૧૫૦ ફીટ લાંબુ અને ૧૫ ફીટ પા-હાણું કાગળ બનાવે છે એ લોઈડવાળાઓએ ચોલછથીયા, સ્પેન વગેરે મોટા મોટા નંગલોમાથી ‘એસપાર્ટો’ ઘાસ ભેગું કરવાના કંટાકટો કીધા છે. તેજ પ્રમાણે ઉત્તર આફ્રીકામા એક જાતની કેળ થાય છે તેનો ઘાળ પણ કાગળ બનાવવાના કામમા આબ્યાથી ત્યા પણ મોટા ફોરેસ્ટો કરી મુક્યા છે. એ લોક પોતાની મીલનો ઘણો ભાગ ‘વોટર પાવર’ થી ચલાવે છે અને હું જો બુલતો નહીં હોઈ તો ચોક્કસ મોસમમા એ લોક પાસે ૧૨૦૦૦ હોર્સ પાવર સુધીનું બળ મોબુદ છે. ‘બુડ પલ્પ’ બાર્ગેમા નોરવેથી ચોક્કસ રેલવે સ્ટેશન સુધી આવ્યા પછી સીટ્રીંગબોર્ન મીલમા લઈ નવા માટે એ લોકની ખાસ દેના છે કોઈ ગણત્રીબાજે એવી ગણત્રી કાગળ ઉપર

મુઠ્ઠી ખતાવી છે કે નેટનું કાગળ એડવર્ડ લોઈડવાળા એક વરસમા બનાવે છે તે નો એક વાર પનેનું કાપી કાઢ્યું હોય તો ચંદ્રમા મુઠ્ઠી નઈને પાછું આવે એટલી લંબાઈ થાય. પોતાની મીલમા બનતા કાગળથી તેઓ લડન અને ઈંડીયાની માગણીને પુરા પડી શકતા નથી અને પોતાના કંદાકેદો અદા કરવા માટે તેઓ લગભગ ૧ લાખ ટન કાગળ બીજી મીલોનું વેચાતું લીધે છે.

પ્રકરણ—૧૯ મુ.

હવે લખાણબાજીની નાવડી કીનારે આવતી જાય છે. લડનના ખુણેખુણા નોંધ વળ્યા છીએ એટલે હવે એ પરીયાના માળાને, પાપના ભડારને, ઉદયોગના સાગરને, અને ચતુરાઈના ચોકને છેલ્લી રામ રામ કીધા અગાઉ થોડી ઘણી ઉટકી ચુટકી નોંધી ટપકાવી લઈશ કે નથી મારું વર્ણન સંપૂર્ણ કહેવાય એકાદ આગલા પ્રકરણમા 'ટાવર પ્રીડન'નો મેં જે હેવાલ ચીત્ર સાથે આપ્યો છે તેવું જ એક બીજું મહાભારત ઇજનેરી કામ "બલાકવાલ ટનલ" કરી છે. લડનમા જગાની મારામાર એટલે ટેમ્સ નદીની તળે રસ્તો કોતરી કહાડી ત્યાંથી ગાડીઓ આવજા કરે એ પાણુ આ જમાનાની એક કરામત છે. નીચે 'બસ' દોડે અને ઉપર સ્ટીમરો ચાલે! આ ટનલ બાંધવી ૧૮૯૨ મા શરૂ કરી અને તે

માતૃશ્રી રાણી વીકટોરીયાને નામે પ્રીન્સ આર્થ વેલ્સે ૧૮૯૭ માં ખુલ્લી મુકી એટલે પાંચ વરસે આ ગળવર કામ પુરું થયું. અગાઉ ટેમ્સ નદીની પેલે પાર જવા માટે હોડીઓ અને પહાડીઓ કામ લાગતા હતા, તે હવે એકમ થઈ એક દેશ થઈ ગયો છે આ ટનલ માલેથી રૂઝ ફીટ પાહોળી છે અને સામસામી બે મોટી ગાડીઓ આસાનીથી પમાર થઈ શકે છે જોયા વગર આ મહાભાગત બાધકામનો ખ્યાલ ન આવે આપણા એક હાડામા જરા કાણુ પડ્યું હોય તો તર તર માલેથી પાણી ગળી પડે અને રેવણુ દેતા ઠાકયે, તો આ તો માથાપર આજો સમુદ્ર પડ્યો છે ને તોય નીચે એક ટીપું જણાતું નથી હું જ્યારે ‘બસ’ ના ટોપ ઉપર બેસી આ ટનલમાથી હાકી ગયો ત્યારે મને અનેકવાર વીચાર આવ્યો કે કદાચને આ ટનલના ટોપ માલેથી સુમારે દશક ફીટનો કકડો બાગીને માલે પડે તો! આ બાપણ! તેનો ખ્યાલજ કરવો ભયકર છે. આ ટનલ ૭ હજાર બસો ફીટ લાંબી છે. અકસ્માત બચાવવા થકી પાઉખ્યાદાઓને માટે બને બાબુએ કુટપાથ રાખ્યા છે. આજે રસ્તે દીસાદીસ ઇલેક્ટ્રીક લાઈટો રાખી છે અને માલેની દેવાય ઉપર ગલેઝડ સફેદ ટાઈલસ જડ્યા છે કે ભીનાસ ન થાય અને વીનજીની બતીની ઝળે મારે. પણ ૬ હજાર ફીટની પાણી નીચેની ટનલમા બકાઈ મરીએ તો? તેનો પણ ઉપાય કીધો છે

પંદરસો ફીટને છેટે એકેકી ઉંચી ચીમની આસમાન ગમ બાંધી કહાડી છે અને તેમાંથી તાજી હવા એવી આવે છે કે અંડર ગ્રાઉન્ડ રેલવે કરતાં આ પાણીની નીચે કુબેલી ટનલમાં વધારે ઠંડક રહે છે. આ આખી ટનલ ઉપર શું ખર્ચ થયો હશે? ફક્ત દોઢ કરોડ રૂપિયા! મારે જાલાસો કરવો જોઈએ કે આ ટનલ નક્કર લોદાંની ટયુબની બનાવેલી છે. આ ટયુબ બે ઈંચ જાડી છે અને બહારનો ઘેરાવો ૨૭ ફીટનો છે. મછી એ ટયુબની અંદર સીમીટની કફલાત કરીને ઉપર ગલેઝડ ટાઇલસ લગાડ્યા છે. નદીની તળે ૧૭ ફીટની લોય કાયમ રાખીને આ ટનલ દોડે છે. પણ પાણીને છેડ્યા વગર આવડું મોટું નાકું આરપાર કેમ પાડ્યું હશે એ સર્વથી મોટી અજાણી છે.

ખરેખત, લંડનની જાત ખરવસ્તર તો ખરી. એક તો માસમનો ભરસો નહીં એટલે ગમે એવો ખુલ્લો દીવસ હોય તોખી હાથમાં છત્રી વગર ગયા તો અચાનક છર છર તુટી પડે તો સીલ્કની ટોપી ને અક્ષી કીધેલા ડગલાના જુઓ વાવટા! અરધો કલાક મેઘલાજી ગર્યા કે વળી તડકો પડે એટલે છત્રી તો ઉઘડાય નહીં. જાણવું કે એ લોકમાં ગમે એવો તડકો પડે તોય પુર-પથી છત્રી ઉઘડાય નહીં. ગમે એવી તાઢ, ઠંડર, વરસાદ કે તડકો હોય તોખી સઘળા 'જસ' ના ટાપપર બેસવા માંજે. તદ્દન લેલેગુરે થઈ ગયા હોય તે અને

બરેણાની બરણીઓ માત્ર નીચે બેસે ચાલીશ ડીઝી
 ઠંડી હોય તોખી બાનુઓની 'બસ' ના મથાળા ઉપર
 બેસવાની લુટાલુટ 'બસ' દોડતી જતી હોય તે ઉપર
 આ લાડકીઓ દોડીને ઝડપ દેતી ચહુડી જાય તેખી બે
 થકી જોયાજ કર્યે આ વાગ આપણી તરફના મોટા
 પેટવાળા અકાબરો ને લટકાથી ચાલે છે તે પાદ
 આભ્યાધી હું બહુ મન સાથ રીછઓ પાવડાપરથી પગ
 નીચે મુકતા કેવા બચાગ આથી બાયલા જેવા ચાલે
 છે! એવા થોડાકોને લડન મોકલના જોઈયે પેટ કહા-
 ડીને લટકા કગવા જાય એટલાના તો ત્રણ દેના ઉપડી
 જાય ને પેટપગથી પાથ ગાડીઓ ફૂગી જાય જેવા
 માખાપ તેવા છોકરા નગ લાવ ગુતી જેના, મરે મર-
 ગની! આ નન વગમનો થયો કે પોને પોતાની સંભાળ
 લેવા શીખે ગોઘનસાફ થાય તો મુકા ચહુડાવને બહા-
 ધર માઈવના માઈવ મુઘી એમ્મે મુસાફરી કરે ને
 વાતચીતમા સોળ આનાના સવાસોળ પુરા મુકવી
 આપે આપણી તરફનો બાગ વગમનો લઈશ વાદે
 જવાનો હશે તો સાથે સીપાઈ, નહીં તો આપા તો
 જોઈયે જો જગ આગળાપર દડો વાગો તો ડાકટરને
 બોલાવેલાજ છે જગ અધાત થના થોગ ન આપો તો
 રહારોળ ચાલેલીજ છે જગ બારીએ ટીગાયો તો કહેશે
 “બાવા સીપા બેસ, પરી નશે!” આના મગ્જોને
 લીધે અત્ર વસ્તા ઇત્રેજો આ દેશને પોતાનું જમુકનું

વતન કરતા નથી, અહીંના ખુશામદીઆ નોકરોને લીધે
પોતાના બચ્ચાઓને કેળવણી આપવા સારું વેલાત મોકલી
દે છે. આમ જો ન કરે તો હું તેઓને બેવકુફ સમજું.
શું કરવા આ દેશમાં રહે? જેઓની છાંદગી વેલાતમાં
તો સાંજના સાત વાગ્યા પછી શરૂ થાય તેઓને અહીં
માડાસાત વાગતામાં ઘાંટાઈ જવા કહે ત્યારે છવ્વપર
છરી ફરે તેમાં નવાઈ શી છે!

આપણી તરફ તો મોટે ઘેર ખાધા પીધાના
ફેસ્તાબી ઘણા છે. લગનમાં ગયા ને સાહુસની માછલી-
પર હાથ માર્યો, તેમજ જરતો, નહીં જરતો વીરકી
ધીયાંને પેઠમાં ઘોપટી બોલાવી ને ઘર આવીને ઘાંટાઈ
ગયા. તેવા હીસાબે લંડનમાં ચાલવા જશો તો હાડમાર
થશો. પહેલા તો કોઈને ત્યાંનું મળવાનું ઇજન આવે
કે હાથ સોસારામાં પડીયે કે વળી પેલો અગલી હેલ
જવો. પુછડીઓ ડગલો ને ત્રીમત્રાક, ગલુ કાત્રી નાખે
એવો કાલર પહેરવો પડશે. કાલર કે શર્ટ ઉપર જરાબી
ડાઘ ચાલે નહીં. જરાબી કુચાચલુ કપડું ચાલે નહીં.
નરા દરબની દુકાનમાંથી નવી અસી થઈને નીકળ્યા
હોઈયે તેમ જોઈયે. વારનીસના કોર્ટ શુઉ પહેરવા જોઈયે.
પગમાં કાળા રેશમી મોજાં જોઈયે. બાલ તુરતજ હેર
ફેસરની દુકાનમાંથી કરાવી અતરંગના અતરંગ જવું
જોઈશે. બહાર ઉભેલા વેટરો એવા ચતુર હોય છે કે તમે
ગમે એવા છેલછપીલા થઈને જશો તોખી એક પલકા-

રામા પામી જશે કે તમે હાડાશેઠ છો, ઇજનેર છો, ગ્રહસ્થ
છો કે ઉનરાવ છો તમારા મુછના તાવ, દાદીનો ભરાવ,
શર્ટનો ઉકાવ કે શુઢિના ટેકાવપરથી તેઓ પામી જાય છે
વળી જાણુવું કે જો કીનર ઇનવીટેશનમા ૭—૨૦ નો
ટાઇમ લખ્યો હોય તો ૭—૨૦ માં જઈને ઉભા રહેશો
તો કોઈ વાર મેહુમાની કરનાર ઘરમા હોય પણ નહીં.
ને ૭—૪૦ વાગતે જશે તો ચપાટી જના મડી ગયલા
જોશો તમે જઈને ગાખરા મારશો કે વડીઆળ સ્ત્રો
હુતુ અથવા દેન ચુકી ગયો તે કાંઈ ચાલવાનું નથી. તે
લોક કાંઈ બોલશે નહીં પણ તુરત પામી જશે કે તમે
યાતો ઘણા ઇચ્છમજી કે યાતો ગ્રહસ્થ મડળમા ગાઝા
ફરેલા નથી બરાબર ટાઇમ લખ્યો હોય તેની પાચ
મીનીટ આગળ જવું આપણે તો આવ્યા ને આના કામકા-
જના કાદણીયા પડ્યા એટલે પા ધ્વાક અગાઉથી ઘર
આગળ જઈ પહોંચ્યે તો મોહોલ્વાને નાકે આમથી તેમ
ફેરા આટી ખાઈને બરાબર મુકર ટાઇમની પાચ
મીનીટ અગાઉ જુકુ જુકુ હસ્તા દાખવ થઈએ વેટર
બહાર પડ્યાળમા ઉભેલોજ હોય તેનો ઠંઠેરો જોતાજ
ધસ્કો પડે કે સઘ કાશી કેમ જશે હાથમા કીડના
ગવસ, ગુચ્છાદાર બાવ કરલ કરીને ચળચળ કરતા,
ખાસ્ત્રા દશ શીવીગનો શર્ટ તેનાથી કીસ મી ક્વીક કે
પેચુલીનો બેહેકાટ આવે, ઝીણી ઝીણી મુછના તાવ
દીપેવા અને વારનીસના શુઢ અને મુછડીઆ ડાલામા સજ

થયલો! આપણે તો જાણે રેંજીપેંજી નેવા લાગ્યે. નેવા
ગાદીમાથી ઉતર્યા કે “allow me sir” કરી નાનુકા-
ધથી આપણા હાથમાની લાકડી ટોપી લઈ વગેરે
મુકશે અને ઓવર કોટ કાઢીને ઠાગશે અને ડગલા
ઉપર જીદો સાથે બ્રશ મારશે. પંછી દીવાનખાના
આગળ નઈ જાહેર કરશે કે ફલાણા ફલાણા સાહેબ
આવ્યા. સાહેબજી, સાહેબજી કરી શેફ્ટેન્ડ કરી કે પાચ
મીનીટ—યહુ તો દશ મીનીટમા બટલર આવેલોજ
છે. તે માટે સાહે પોકારશે કે ખાણું તૈયાર છે સાહેબો.
આપણા દેશમા તો આઠ વાગે જમવાનું હોય તો સાત
વાગેથી બોલાવીને આઠરડા ચીચવાવશે ઘરની એકાદ
છોકરી ને આજો દીવસ પરોણાને અનળ કરવાની
મક્સદથી પ્રકટીસ કરી કરીને ઠાકી હશે તે અખંતર
નેવો એકાદ પીસ પીયાનાપર ફુટી મારશે. ઘરધણી
મનમા સમજશે કે ‘હુ મારા કુટુંબની બાનુઓ કેવી
હોશયાર છે તે બતાવેછું ને હુ કેવો સુખી છું તેનો
ખ્યાલ આપુ છું.’ એણીમર પરોણો હસ્તુ મોહ
રાખી મનમા બડબડતો બેસશે કે ‘આ લેખાંદુખાણુ
ક્યારે પુર થશે અહીં કોસા શેકાયછ ને આએ તકાનું
માથું ફુટેછ.’ આવા દગ અને રગ કે શેહરે મુંબઈમા
અગત્ય કરી પારસી મંડળમા અનેકવાર જોયા છે. પણ
લડન સોસાયટીનો તો તરીકોજ જીદો છે. ત્યાં માટે ઘરે
જમવા ગયા કે અંકેકે અહરુથ એક એક બાનુને સોપી

આપવામાં આવશે. હજી તો જઈને સલામ અકરામ થઈ નહીં એટલામાં તો ચાલો જનવા. તનને સાંપેલી લડીને હાથ બગલના લઈને જવાનું ને આખો વખત તેની ગોરસી કરવાનું. સહ સહની જગા પાણુ નેમી આપેલી. દરેક પથે ઉપર ત્યાં બેસનારના નામનો કાઈ મુકેલો. ઘણું કરી વરની વડી હેડ ઉપર બેશે, અને તેના જમણા હાથ ઉપર નોતરેલાઓનાથી ને સર્વથી વધુ ધપધપ્યો હોય તેને બેસાડે. ડાબા હાથ ઉપર ધપધપ નંબર દુ! હેડની પેલે નાકે ધરના ધણી બેશે, તેના જમણા હાથ ઉપર સર્વથી ઉંચી બાનુ, અને ડાબી બાનુએ નંબર દુ બાનુ. ટેબલ ઉપર પરાણાઓને કેમ ગોઠવવા એ ઇન્જેનેમ્સ એક મોટો હુજર કહેવાય છે અને ઘણીકે ડીનર ટેબલોની ક્તેહ આ પરાણાઓની ગ્યના ઉપર આધાર રાખે છે. કોઈ ફાકામાફ કર્નલ પાસે વરડી તડાકામાફ સ્ત્રી આવી ગઈ અને ટપાટપી ચાણુ થઈ તો બધો વાણુ બગડી જાય છે. પાણુ જાણે સમજો કે બધા ગોઠવાઈને બેઠા. બુલે મુકે ખંડોઆ હાઈ કંપનીની ટેબલ હોય તો વીહરફી, સોડા કે બ્રાંડી માગતા ના, નહીં તો હાજર રહેલી ફતકમુરો પાતપા-તામાં ઠીઠી હસીને તમારું પત જશે. માછલી સાથે ફલાજોન વાઈન, ગોરન સાથે ફલાજો અને ચોકસ ડીપો સાથે ચમપીન એમ સગળું સમ્રાટી કાયદાથી મુકરર કરી આવેતું છે. તમે બુલે મુકે ગેરીવાઈનની

વારી હોય ત્યારે ચમપીન માગો અથવા હોક કે કલેરેટને મળતી
ડીશ હોય ત્યારે બીજા કોઈ દારૂની ઇચ્છા કરી તો તમારી
પ્રતીસ્થાનો ડીસકાઉટ પ ચોતેર ટકા 'સર્વથી સરસ પ્લાન એ
કે ન સમજ પડે તો "no thank you," કરી દુકંથી ડાહ-
મવુ કારણ કે છન ધરાય તેમ તરસ મટાડવાનો સ નોગ
આવે છે તે પાછળ નોશો મારી વહાલી લેડીઓ વાઇનનુ
ગ્લાસ ભરાવીને ટીપુ ટીપુ ચુસીને પોતાની જમાઈ બપાઈ-
ઓના ડોળા બાળે પણ મીનલસમા આવ્યા અગાઉ
તરનુ ટાકુ કરીને આવે તેના નુખખો નહી. ડીનર
ઉપર લેડીઓની હાજરીમા રાજદ્વારી તકરાર કે વાત
વગત થાય નહી એ લોક જમતા જમતા ઓછામા
ઓછો દોઢથી બે કલાક લે છે અને તેટલા અરસામા
ક્યકઈ બાનુઓની ઈજતના વાવટા ફાડીને ચીથરા કર-
વામા આવે છે મારા દુક અનુભવ ઉપરથી હુ નોઈ
શક્યો કે ઇ શ્રેણ સસાર મડળમા ચોક્કસ ગરરીતીથી
વર્તનાનુ નેટવુ પાપ નથી તેટલુ તે ગરરીતીમા પક-
ડાઈ જનાનુ પાપ વધારે છે નોઈયે તો પાપ કરે પણ
પકડાઓ ના એ નીચમ ત્યા વધારે જાએજ જણાય છે
વળી બીજુ શુ ? એકાદ સ્ત્રી મેત્રીમોનીયલ કોર્ટ કે
બીજી કોઈ ઇનસાફની અદાલતમા નીતિનો કાયદો તોડ-
વાના આરોપ માટે જાહેર થઈ કે ઇ શ્રેણ સોસાયટી
તેણીને પોતાના નડળમાથી ઉરાડી નાખી ચુથી પીખી

નાજે છે. પણ એવાજ અથવા એથી બદલ અપરાધ માટે કોઈ પુરુષ ઝટકાયો તો ઉલટું તેના ઉપર ખાનગી મંડળોમા વધારે જીપણા નખાય છે અને તેણે શું મોઢો વાધ માર્યો હોય તેવી ચીને તેના તરફ જોવામા આવે છે. એ લોકના જમવાના કાયદા પણ વીચીત્ર છે અને દરેક વેલાત જનારને અગાઉથી તેના ઘોડોક અભ્યાસ કરવાની હું સુચના કરે છું. સુપ એકથી બે વાર માગવો નહીં. કોઈખી કારણે ઇચી મોઢોડામા લેવી નહીં. આગળાથી દાતમાના વળગોલા તણખા કહાડવા નહીં, લોય ઉપર કાઢખી થુકવું નહીં, કારણ ઇચેજ લોક ઘણીક વાને સુધરેલા છે અથવા સુધરેલામા ખપે છે. એક ઇચેજ ખાનુ પોતાના કોઈંગ રૂમમા કોઈ અહસ્થને રમોક કરવા દેશે નહીં કે ડીનર રૂમમા એક તણખુખી લોય ઉપર નાખવા દેશે નહીં. પણ કોઈ વાર જોશો કે એક ઇચેજને થુકવાની તલખ થઈ કે ખીસામાથી રૂમાલ કહાડીને હું કરી થુકનો લબકો નાખી તે રૂમાલનો ડુચો કરી પાછો ખીસામા ખોસી દેશે અને અરધી ઘડીમા તેજ રૂમાલ પાછો કહાડી ને વડે મોહકુ નુછશે ગોર કે દરાખ કે એવી કાઈ ઠળીઆવાળી ચીજ ખાઈને તેના ઠળીઆ લોય ઉપર થુકાય નહીં પણ રૂમાલમાજ ખાલી કરી તે રૂમાલ ઠળીઆ સાથેજ ખીસામા દાખી દેશે. વળી ઘણાક લોક તો ખીસામા એક દાખડી રાખે છે તેમા થુકીને દાખડી ગળવામા મુકી દે હું ખત્ત કહુ છું કે સુધડનાના

ખાખમાં આપણા દેશના ચોકસ વર્ગોને હુમર ભલાઈ છે.

પણ હું આ શું પીનન માંડી બેઠો છું! ખાણું
હું પડી જાય છે અને હું ક્યાંનો ક્યાં આડો ફાટયો?
નમી રહ્યા કે ડેઝરટ એટલે ફરટ, સુકો મેવો, પુડીંગ
વગેરે આવે. ને ખલાસ થવા પછી સઘળી ખાનુઓ
રૂખસદ લેવા ઉઠે તે વારે સઘળાઓએ ઉઠીને ઉભા થવું
જોઈએ. ને કોઈ ખારણાની નજદીક હોય તે અહુસ્થ
વહુલા વહુલા ઉઠીને ખારણું ઉઘાડે અને સઘળી
ખાનુઓ ફોઈંગ રૂમમાં પડે, તેમના નવા પછી વાત-
ચીત, વીહીસ્કી છાંડીનો ખાહાર છુટે. સોડા વીહીસ્કી
વગેરેની ડીકાનડરો દેખાણ પર મુકીને વેટરો પણ ગેબ
થઈ જાય એટલે પછી “ઇક્લીઝીપાસ્ટીક પાર્લામેન્ટરી
ટોક” બંધી જાતની ટોક છુટથી ચાલે. છાટોપાણી પણ
નરા વધતો ઓછો ખરો. અરધો કલાક નવા પછી
માંહેથી વળી શેકાણીનું તેડું આવે કે ચાલો હવે ઘણું
થયું—કાફી તૈયાર છે. એટલે બધા ડાહ્યા દોહરા થઈને
ફોઈંગ રૂમમાં જાય. ત્યાં પછી મ્યુઝીક ગાન તાન ગુલ-
તાન કારડ નાસાગોસા વગેરે ને આપણામાં ખાણું
અગાઉ કરી લે છે તે સઘળું ખાણું પછી થાય. આપણે
તો એણી ગમથી નમ્યા કે બીજી ગમથી પાનનો દુચો
ત્રોહમાં માર્યો કે પાવડી પહેરીને ચાલ મારા ખાપ! તેણી
મેર બધાજ ઉલટો મામલો. મળવું, લેટવું, ગાવું, વગા-
ડવું સઘળું બાધા પછી. વળી નો જલદી નવું હોય તો

ઢોય તાસા વગડીને સાહેબજી સાહેબજી કરી આખી
 મીઝલસને તોડી નાખવાનો ગ્વર્ધયો નથી નવુ હોય તો
 ગુપચુપ સત્રી નવુ હરે છેલ્લી મુથકેવી રહી મેજ
 ઉપર વેટર બટલર અને પીગસનારી છોડીઓનો કઠ્ઠેરો
 એરો કે કુદરતી ગભરાટ થાય કે એ લોકને નવાનવુ
 કેમ ? કોઈ દહાડેખી શીલીગ બે શીલીગ એઓના
 હાથમા મુક્તા ના કેમ કરવુ તેનો હું રસ્તો સુઝવુ
 છું જ્યારે ડેઝરટની રકાખી મુકી જાય ત્યારે ડીનરનો
 કસ્ટો અને નોકરોની સખ્યા ધ્યાનમા લઈ ને આપવુ હોય
 તે અરધો સોવરેન કે સોનરેન હજીવેથી કહાડી ડેઝરટ
 ખેલના ખુણામા મુકવો ! આ વાર બટલર અને
 પોલીઓ આસમાન ગમ નોતા હશે પણ ભરસે રહશે
 નહી તેઓની તનદ્રશટી આસમાન ગમ હશે પણ
 મનદ્રશટી તમાએ હજીવેથી મુકેવા સીક્કા ગમ છે એમ
 નક્કી જાણુનો વરનો ધણી પણ બધું સમજે છે પણ
 જાણે કશું જાણુતો ન હોય તેમ વર્તે છે સવળાઓ
 ફોઈગ રૂમમા ગયા પછી વેટરો તમાએ મેલેલો સીકકો
 ઉપાડી લેશે ને પોતે પોતાની ચીત પ્રમાણે વહેચી લેશે
 યાદ રાખવુ કે છેકજ ઝીણુ કાતશે ના આ દેશની
 પેઠે ત્યા કોઈ બે આની પાવલીથી કામ સરવાળુ નથી
 મોટે ઘેરનો બટલર તો આઠ આનાની ચીરટ એક લેહ-
 જમા કુકી જશે આના સબધમા બે ખરા બનેલા
 દાખલા એક આ દેશમા અને બીજો વેલાતમા બનેલા મારા

એક અંગત મરહુમ મીત્રે કહેલા યાદ આવે છે. આ મીત્ર પહેલ વહેલા વીલાયત ગયા ત્યારે ત્યાંની રીતમા- તથી આગુજાણ્યા હતા એટલે એક મોઢે ઘેર જમવા ગયા અને આ દેશની રીત પ્રમાણે ખીસામાથી શીલીંગ કહાડીને દેખઈતી રકાબી ઉપર મુકી પણ ખટલરના નાકમાં સોળ ખાંડી ગંધ તોળી મોહુ ઠાવકું રાખી પેલી શીલીંગને અડક્યા વગર દુરથી આગળી ખતાવી કહ્યું “સર, આએ તમારો સીક્રો જુલમા ટેબલપર રહી ગયો છે.” ઘણે વારે શેઠને સમજ પડી કે આ નાનો સીક્રો મોઢે ઘેરના ખટલરને ગળે ઉતર્યો નથી. આ તરફનો એવોજ એક બીજો દાખલો આપું. ઈંગ્લંડથી આવતી ઈંગ્રેજ બાનુઓ કોણ જાણે શા કારણથી અહીંના નોકરોને ખહુજ હલકા ગણે છે અને પોતાનો જીવ અસાધારણ ચીરદો રાખે છે. એક ઈંગ્રેજ બાનુ પોતાની લગભગ પાત્રીસ વરસની ઉંમરે પરણીને પહેલ વહેલા હિંદુસ્તાન આવ્યા. ઈશ્વર કૃપાથી પત્નીને પહેલીજવાર પુત્રની ખસેશ કરી. ઘરના આનંદ વ્યાપી રહ્યો. કારણ કે ઘણી લાંબી આશા પછી આ ગાદી વારસ પેદા થયો હતો. માસ્તર અને મડમ ખહુ મગન થઈ ગયા અને પોતાના કેઈ વરસોના એક પુરાણા પરદેશી નોકરને બોલાવીને મડમે ખુશીની બહારમા ઘરર દઈને અરઘો રૂપીયો ખસેશ આપ્યો. ત્રીસ વરસની નોકરી બાદ આ અનહુદ નવાજેશથી હેબતીજઈ નોકરે પોતાની સમયસુચકતા બોધ

નહીં. તેણે બે હાથે સલામ કરી મેમસાળને કહ્યું કે “મારી
પેટી હમણાં લાંગી ગઈ છે તેથી એ રકમ તમારીજ
પાસે રાખો બ્યાજે વધશે ને હું માગી લઈશ.”

પણ ચાલો હવે આ વીશ્ય તમામ કરીશું. એટલું
યાદ રાખવું કે કોઈએ તમને જમવા તેડ્યા તો ત્રણ
ચાર દીવસમા તેમને ત્યાં વીઝીટ આપવા જવાનો
કાયદો છે. આ વીઝીટના સંબંધમાં થોડોક ખાલાસો હું
આવતાં પ્રકરણમાં કરીશ.

પ્રકરણ—૨૦ મું

આપણા મુંબઈ શહેરમા અરસપરસ મુલાકાતની
રૂઢી કમાલ એમોથી ભરેલી છે તે કોણ જાણતું નથી?
સાંજના પાંચ વાગે બહાર જવું તો જોઈએ એટલે
સાલ્લો ચહુડાવીને મા દીકરીઓ અને સાસુ વહુઓ
ગોઠવણ કરશે કે ચાલો રોજ ને રોજ પાલવા બંદરપર
શું જ્યાં કર્યે! આજે ફલાણી ચીણીને તાંહ મળી
આવ્યે. આ પ્રમાણે રચના રચી સંઘળું સંગ્રહસ્થાન
કમનસીબ ફલાણી ચીનીને ત્યાં જઈ ધામો નાખશે અને
આઠ વાગતાં સુધીનું સાટું! આ વાર તેઓ ભુલી જાય
છે કે બાપડી ફલાણી ચીણી પોતાના ભ્રાત્ર કે બેટીઓ
સાથ પોતે ફરવા જવાની હશે તેઓને આપણે અટ-
કાવ્યે છીએ. એ અવીચારી રૂઢીને હું શરીયામ એકલ-

પેટાઈની ઉપમા આપું છું. પોતાને સોહોવાવાને ખાતર પારકાને અગવડ કેટલી થાય છે તેની ગણતરી કરવામા આવતી નથી, અથવા ગણતરી કરવામા આવે તો તેની દરકાર રહેતી નથી. આ સંગ્રહું લખાણથી લખવાનો મારો હેતુ એનું દખાડવાનો છે કે ઈંગ્લંડના લોક આવા આવા સસારી જરખો ખમી ખમીને ચગોર બન્યા છે તેઓએ કસી કસીને આ વીઝીટો અદલ બદલ કરવાનો રવૈયો એવો તો ચાલતી છરીની ધાર પેઠે બારીક બનાવ્યો છે કે તેઓને હવે કસી હરકત પડતી હોય તેમ જાણાતુ નથી—ધણા ખરા માટે ધરના લોક અઠવાડીયાનો એક દીવસ અને વળી તેના પણ ચોકસ કલાકો વીઝીટરોને રીસીન કરવા માટે જુદા કહાડી રાખે છે દાખલા તરીકે—મહાબા બાણીતી વાત હોય છે કે ભેરુપતવારે ત્રણથી પાંચ મુધીનો ટાઈમ લેડી હેમીલટનનો “એટ હોમ” નો મુકરર કરેલો ટાઈમ છે. આ વખતેજ સગળા વીઝીટરો આવે છે અને એ કલાકોએ ધરના બાનુ ખાસ તૈયારી રાખી ધરમા રહે છે અજબતે સોમા નેવુ ટકા તેમના ધણી તો કોણ જાણે કંઈ વેહેવાણુના નાતરામા ફરતા હશે તેવણુ ધણા ખરા પોતાની ધણીઆણીના એટહોમમા નજરે મડતા નથી સારાશ કે વીઝીટીંગનુ ચેટક ઘણું કરી સી મહાબા વધારે સમાઈ રહેવું છે અને તેમની પુઠ પુઠ ફરનારા કામ કાજના કઠીઆરા આસી બાએલાઓ સીનાય ઉદયોગી પુત્રોને વીઝીટીંગ

ફીઝીટીગની ફરમુદ નથી આ મુકરગ કીધેવા વીઝીટીગ ટાઈમ ઉપરાત તમે મુલાકાને જાઓ તો સો વસા ઝાડુ મળશે બાઈ સાહેબ પોતાના બેડ ઉમમા ખાસ્સા અલે-ટાઈને નોરેવ વાચતા હશે, તોખી ઠકે પેટે નોકર જનાબ દેશે કે “not at home sir” તેનો ખજો અર્થ એ કે બાઈના બાવના ઝળખરા પવખરા હજી ભુતારી માતા જના છે અને તેનણ વીઝીટરોને રીસીન કરના જેવી એસ્કી હાલતમા નથી પણ એ લોકમા એટલુ સાર છે કે વીઝીટ કરવા જણુ એટલે ખાસ ધણી ધણીઆણી અથવા કુટુંબને મળનુ જ નોઈએ એવી કાંઈ જરૂ નથી ફક્ત પોતાનો કાર્ડ મુકી ચાલ્યા જાય નો સાધારણ જોળખાણુનાળાઓ વચ્ચે તે વીઝીટ બગબગ ગણુ-વામા આવે છે અને સામા ધણી પણ તેવીજ રીને પોતાનો કાર્ડ નાખી જઈ વીઝીટ વાળેથી સમજે છે એક દેકાણે તમે “કોલ” કરી આવ્યા કે ત્રણ ચાર અઘા-ડ્યામા તમને ત્યાંથી ડીનરનુ તેડુ આનનુ જ નોઈએ અગર આ દશ દીનસના આ વીઝીટ પાછી રીટર્ન કરવાના ન આવે તો સનમણુ કે “you are damaged faith cost” એટલે જે તમને ખેરવ્યા, તે કુટુંબને તમારી સાથ જોળખાણુ ચાનુ ગખનાની ખુશી નથી એવોજ ચોક્કસ અને દાખના લેના નોગ બદોબસ્ત બીનારને મળવા જનાના સ બધમા પણ છે આ બાબ-દમા આપણી તરફ નેના મુખ્ય કરી ચોક્કસ વર્ગના

પારસી કુટુંબોમાં જે લયબરેલું અરાનપણું અને દેખાદેખીનું હુંપણું ચાલે છે તે ખાસ અનુભવ ઉપરથી હું આ નુકતેચીની મારફતે દેખાડવા માગું છું. બીમાર ગયો જહાનમમાં! મળવા આવનારને તેની એક તલભાર પણ પરવા નથી. તેઓ બીમારને નોંધા આવતા નથી તેટલા આસપાસનાં ઘરવાળાંઓને તેમજ ભલતાંઓને દેખાડવા તલબ કરે છે કે જુઓ અને આ કુટુંબ સાથે કેટલો ઘાડો સંબંધ ધરાવ્યે છીએ. જેમ બીમારનું કુટુંબ ચીકાશદાર તેનાજ પ્રમાણુમા અલકાતુઓની ધંધુખર પણ ભારી. વળી જે કોઈ ઘણુંજ અતલગનું ખપવા માંગતું હોય તેને જો બીમારના કોચ ઉપર ચાહડી બેસવા દેવામા ન આવે તો તેના સ્ટીમ ચાહડી જાય. બીમારના કોચ ઉપર ખાસ ચાહડી બેસવું એ તો આપણા લોકમા ખાસ સુગાઈની નીશાન છે અને એવા કોચ ઉપર ચાહડી બેસનારની છાતી અધગત ખીલે છે. વળી સારવાર અને શેક પોતની રમુછ કયા કહું. એમ બીમાર તાવથી તખલતો હતો, તેની આસપાસ સગાં સંબંધી લગભગ અગીયાર જણને મેં ફરી વળેલા નોંધ્યો છે. એટલું સારું કે આ અગીયાર અગીયાર જા અગીયાર હું બાવીસ ગતના પોતાને મન મુજે તેવો ઉપાય કરે છે તોએ ગબરાટ વચ્ચે કોઈ પુછતું નથી એક જણ પગે દાઝી જાય તેવો અજમાનો શેક કરતો હશે તો બીજું બીજે પગે ચાઈનું પ્લાસ્ટર ચોહાટાઈ

દેશે ત્રીજી તાળક ઉપર લેલટ દાખશે તે ચોથું નીદાર ઉપર કોલનનોટરના છમકારા ચલાવશે બીયારો બીમાર એકસો ને પાચ ડીઝી તાવમા સસરતો હશે તેના ઉપર કોઈ બે ચાર ધંધરતા બદ્ધસો ચોઢાડશે અને વળી કોઈ માસી સાસુની બેહુન બીજી મેરથી તેને પનન નાખશે આ વાર બીમાર અકબાઈને લેવટાની ચેઠે ટવળશે ત્યારે સાતમું કંદરદાન સગું તેના દેખતાજ મોહુ મચકાવી ડાક્ટર પાનનરેટેચરની ચેઠે વીદ્યાન મત આપશે કે “માય રૂપીયો ખાટો નો” આ વર્ણન કોઈબી રીતે અતીથયોક્તીભર્યું નથી એમ હું ખાત્રીથી કહેવા માગુ છું મેં એના ઘણાંક બનાવો નજરે જોયા છે પણ ઇન્જે-
નોમા જુનો સીક ઓરડામા વધદની પરવાનગી વગર એક બીમારના પતીને પણ દાખલ થવાનો હુકમ નથી કાયદાની સત્તા સાથે બીમારનો ઓરડો ડાક્ટરના હુકમ અને અધીકાર તળે રહે છે, અને તેમાથી તેને બહાર કઢાડવાની અને ખીસ કરીને પણ કહેવાની ઘરના ધણીને સત્તા નથી ઓળખીતા ખાળખીતા ફક્ત દરવાજા આગળ આવી નોકરોથી ખમર અતર પુછીને એક બે મીનીટમા માલ્યા જાય છે હું દશ વખત આવી ગયો ને પદર વખત આવી ગયો એવી ટચાકી ભરી ખબર ઘરમા વસનારાઓને આપનાની તે દરકાર કરતો નથી

વીઝીટીંગ બાબદ કાંઈએક ખુવાસાથી લમવાની મેં મારી કબુલાત પાળી છે અને તેમ કરતા કદાચ જોઈયે તે કરતા

વધારે સખત લાખામા મુઝહેમત થઈ હોય તો હું દર-
ગુજર ચાહું છું પણ મારી મતલબ વીલાયતની રખડતી
નોઘ સાથે નોડનોડ થોડીક શીખામણના શબ્દો લખતા
જઈને આપણા લોકની સ્થિતિમા કંઈક સુધારો કરાવ-
વાની છે અને તે માટે ખુલ્લા શબ્દોમા આપણી નખ-
બાઈઓનું વર્ણન આપવાની જરૂર પડે છે. પણ હવે
આગળ ચાલો. હું તો જાણુ કે વરસમા બાર વારનો
કલીયરંસ સેલોનો પવન મુઝઈમાજ હશે. પણ લંડ-
નમા તો એ વ્યાધી ચાર ચાસણી સરસ છે. લેમખેઠ
તરફ ફરતા ત્યાના મોટા બજારમા કંઈ પચાસેક મોટા
મોટા ખેડકારો કલીયરંસ સેલના મારા નોવામા આવ્યા
હતા. પણ આ બધા સેલો ફક્ત નોવાનાજ છે. પાચ
પંદર ચીજ સેલને બહાને બહાર કહાડી ઘરાકો ખેંચ-
વાની તબવીજ દેખઈતી રીતે જાણાઈ આવતી હતી. પણ
એટલું ખરું કે કોઈ વેપારી ધંધો બંધ કરતો હોય, કોઈ
ફુલેલા વહાણનો સાલવેજ માલ વીમાવાળાઓને હીસામે
કહાડી નાખવાનો હોય, તેવાઓના સેલમા રૂપીયાનો માલ
બે આને હાથ કરવાની તક ઘણી સારી મળે છે. તેમા
મુખ્ય કરી ચોપડી વેચનારાઓના બાબમા આ સગવડ
મારા નોવામા આવી છે. હું અત્યાર સુધી બહુ અજાણ
થતો હતો કે હી દુસ્તાનમા બુકસેલરો શીલીગનો માલ
દશ આને વેચતાળી પાચ પદસા પેદા કરી નાકપર
માખ બેસ્યા દેતા નથી તે કેમ બનતું હશે ? પા- ૧૦

એનો લેદ સમજાઈ ગયો છે અને તે હું તમારી સન-
 મુખ ધરીશ વીલાયતનાં એવો કાયદો છે કે એક લેખકે
 એકાદ પુસ્તક લખ્યું કે તે પોતે છપાવવાનું કબ્જા માથે
 લેતો નથી, અને લીએ તો ગાઠના ગોપીચંદ કરે છે
 ત્યાં એવો ધારો છે કે એવા પુસ્તકોની છપાઈના હક
 ખરીદનારી મોટી પેટ્ટીઓ હોય છે, તેઓ પાસે આ
 લખાણ પહેલાં એ કામના કરનારા દલાલો લઈ જાય છે
 અને એવા કટ્ટાકટો માથે લેનાર લખખાપતીઓ હોવાથી
 તેઓ લખાણો વાચી, તપાસી, તે ઉપર રીપોર્ટ કરવા
 માટે ખાસ વીદ્વાનો રાખે છે. આ વીદ્વાનોના રીપોર્ટ
 ઉપરથી લખાણની કીમત અકાઈને તે પ્રમાણે સો, બસો,
 ચારસો, હજાર કે દશ હજાર પાછડ લખાઈના આપી
 મેન્યુસક્રીપ્ટ પોતાને સ્વાધીન લીએ છે. પેટ્ટી આશ-
 તીનો હક કે તે પછીની બધી આવૃત્તીઓનો હક અને
 દરેક આવૃત્તીની કેટલી નકલ તે સધુ પહેલાથીજ નક્કી
 કરવામાં આવે છે. હવે સમજો કે મીંઝ નેમ્સે એક
 પુસ્તક કાગુલની લડાઈ વીચે લખ્યું. તેની પહેલી આવૃ-
 ત્તીનો હક મારસેટન કંપની લીમીટેડને ૧૦૦૦ પાછડ
 માટે વેચ્યો. બોલી એ જ પહેલી આવૃત્તીની નકલો
 ૨૦૦૦૦ થી વધારે કહાડવી નહીં ચોપડી છપાતાજ તે ઉપર
 તુટા તુટ પડી અને એક વરસની મુદતમાં સરાળી
 આવૃત્તી ખપી ગઈ માત્ર સેવટની બસે ચારસે નકલો
 વેચાયા વગર પડી રહી છે ચોપડીની કીમત ૨૦

શીલીંગ છે એમ સમજો હવે બુકસેલરો તરફથી જ્યારે
 પુછપુરછ થાય ત્યારે આવા બાકી વધેલા સ્ટોકો જને
 'નોબ લોટસ' કરી કહે છે તે ઉપલા પબ્લીશરો ઘણુંજ
 સેલેન્ દામે—કહેા કે ૨૦ શીલીંગની બુક ચાર અથવા
 પાંચ શીલીંગ, અથવા તેથીબી ઓછે હીસાબ સાફ કરવા
 માટે એ વધારાને કહાડી નાખે છે આવી રીતે ખસો
 પાચસો જાતની બુકોના 'નોબલોટો' જની મુળ કીમત
 ૧૦૦૦૦ રૂપીયા થવા જાય, તે નવી ને નવીજ હજાર
 રૂપીઆમાં લઈ આવી આ દેશમાં શીલીંગના શીલીંગ
 વેચાય ત્યારે પછી બુકસેલીંગ બીઝનેસ સોનાના નળીયા
 ચહુડાવે એના નવાઈ શી છે? અલખતાં બધીજ બુકો
 એમ અતરે આવતી નથી ફેટલાકે મોટા ડાટ એડીશનો,
 સાયન્ટીફીક બુકો, ડાક્ટરી બુકો, વગેરે ઘણા મોવા ભાવે
 અફ આવે છે અને તેના વેચાણ પણ થોડા છે પણ
 તેમાં મુદલા મુદલ થાય તો મે પહેલા વર્ણવ્યું તેવા
 ધધામાં બે આને રૂપીઓ પેદા થવાનો સંભોગ છે વળી
 ફેટલેક ફેટાણે સેકડ હેડ બુક્સને નામે લખ્યા ચોપ-
 ડીઓ વેચવા મેલાય છે પણ તે તો નામેજ સેકડ હેડ
 છે તેના ઉપરના પાનાબી કાપેલા જાણાતા નથી. કંઈક
 ફેટાણે ચોપડીઓ મણને ભાવે મળે છે પણ તે વીધે
 બારીક ધ્યાન આપવાની હું જરૂર જોતો નથી, કારણ
 કે તેનેજ મળતું કંઈ અહીં પણ છે. કદાચ અમારા
 વાંચનારાઓમાંથી નવવકયા વાચનારા કેટલાક સાહેબોને

એનો લેદ અમળઈ ગયો છે અને તે હું તમારી સન-
 નુખ ધરીશ વીવાયતના એનો કાયદો છે કે એક લેખકે
 એકાદ પુસ્તક લખ્યું કે તે પાતે છપાવનારું કશું માથે
 લેતો નથી, અને લીએ તો ગાકના ગોપીચંદ કરે છે
 ત્યાં એવો ધારો છે કે એના પુસ્તકોની છપાઈનો હુંક
 ખરીદનારી માટી પહેડીઓ હોય છે, તેઓ પાસે આ
 લખાણ પહેલા એ કાનના કરનારા દલાલો લઈ જાય છે
 અને એના કટ્ટાકટો માથે લેનાર લખખોપતીઓ હોવાથી
 તેઓ લખાણો વાચી, તપાસી, તે ઉપર રીપોર્ટ કરવા
 માટે પાસે વીદ્વાનો રાખે છે આ વીદ્વાનોના રીપોર્ટ
 ઉપરથી લખાણની કી નન અકાર્ષને તે મનાણે સો, બસો,
 ચારસો, હજાર કે દશ હજાર પાઉડ લખાઈના આપી
 મેન્યુસક્રીપ્ટ પોતાને સ્વાધીન લીએ છે પહેલી આવૃ-
 ત્તીનો હુંક કે તે પછીની બધી આવૃત્તીઓનો હુંક અને
 દરેક આવૃત્તીની કોટલી નકલ તે સધું પહેલાથીજ નક્કી
 કરવામા આવે છે હવે સમજો કે મીંઝ નેમ્સે એક
 પુસ્તક કાશુવની લગાઈ વીચે લખ્યું તેની પહેલી આવૃ-
 ત્તીનો હુંક માગ્સટન કપની લીમીટેડને ૧૦૦૦ પાઉડ
 માટે વેચ્યો બોલી એ જ પહેલી આવૃત્તીની નકલો
 ૨૦૦૦૦ થી વધારે કહાડવી નહીં ચોપડી છપાતાજ તે ઉપર
 તુટા તુટ પડી અને એક વગ્સની મુદતમા સગળી
 આવૃત્તી ખપી ગઈ માત્ર સેન્ટની બસે ચારસે નકલો
 વેચાયા વગર પડી ગઈ છે ચોપડીની કીમત ૨૦

એક થીયેટરને હંફાવે એવો છે. મુક્કાબાઈનો માર, નખ-
પોનો મણગાર, ગાળો અને ભાડે લાખાના વગર સાથ
માછલીનો વીસરાટ એ સવળું જો તમે જો કલાક સુધી
શાત મને સહન કરી શકો તો હું સમજું કે તમે
માણસ નહીં પણ—પણ—દેવતા છો.

મકરણ—૨૧ મું.

લડનના રહેવાસીઓને પોતાના આગલા પાપોની
યાદદાસ્ત તાજી રાખવાનો અસાધારણ અભખરો જાણાય
છે, કારણ કે ધી ટાવર ઓફ લડન નામનો પુરાણો
ફીલ્લો જેમા શયતાનીયનખરો અઘોર પાપો થયેલા છે,
જ્યા રાનવશીઓના ડોકા છટાર્ષ ગયા છે, જ્યા નીર-
દોષ શાહુમદાઓને કતલ કરી તેમના હાડકા રાતોવાઈ
ધુપાવવામા આવ્યા છે, એવો એક પાપી સ્થાન તેઓએ
કાંઈ એર પ્રીતીથી પોતાની વચ્ચે જાળવી રાખ્યો છે!
લડન જવું તો જરૂર ટાવર ઓફ લડન જોવા વીના
પાછું ફરવું નહીં. તે કોઈખી રીતે શોભીતા કે મનહર
નથી. તેથી ઉલટું ભુડો, કદરૂપો, અને જરી પુરાણો-
વાળાને વધારે યોગ્ય છે. પણ એની દરેક લાદીની, અને
દરેક ઇંટના તમુએ તમુમા જમેહુ થયેલાઓના પોકાર અને
રેડાયતા લોહીનો પ્રવેશ થયેલો છે અને હું આગળ કહી
ગયો છું તેમ ઈંગ્રજોને જોએના માહુમા હરદમ bloody

માલમ હુશે કે નાની નાની વાર્તાનાં ચોપાનીયાં અરબુલ ચીત્રાના પીરીચોડીકલો છથી બાગ આને મણુને છીસામે જેટલા જોઈયે તેટલા કકરી ગય છે. હું ધારું છું કે એક રૂપીઆનું “ઇનવેસ્ટમેન્ટ” કીધું હોય તો તમને આજો જનમારો સુધી અને ૫૦ છોડીઓના માથા આખી છંદગી સુધી ફેરવી નાખવા જેટલું વાચન પુરું પાડે.

લંડન જવો તો ત્યાની નામીથી બીલીંગસગેટ ફીશ મારકેટ—મછી બજાર જોવાની તક જોશો ના. ઈંગ્રેજ ચોપડીઓમાં ચોઈસ બીલીંગસગેટ લાખા એટલે કે નહસ લાખાનું નામ પાડ્યું છે તે આ મછી બજાર ઉપરથી છે. અરે બાપરે! બીલીંગસગેટની માછલોના હાથનો કાડો, કમરનો કલ્લો અને ગળાનો ઘાટો! મેં મારા જનમમા આ મણુની સરસાઈ કરનારું શેહેર કદી જોયું નથી. કોણ જાણે માછીમારના ધંધામાજ પુરુષને વરદાન છે કેમ જે આપણા મેહેમના કોળીઓ અને વાદરેના માછીમારોને જોઈયે છીયે કે કોળી બચારો ભાયાળ, અને ધંધા ધાપાની ઉપરી તેની મીસીસ. તેજ આબાદ મામલો બીલીંગસગેટ મારકેટમા પણ જોવામા આવે છે. ધણી બીચારો અફળાઈ ઝીકાઈને માછલા પકડી લાવે કે તેની ડ્યુટી ખલાસ થઈ તે ચીરટ કુંકનો એક ખુણામા ઉભો રહે અને બધો રોજગાર, ગાળાગાળી, ટોટા પીસામન સઘળું તેની સ્ત્રીનું હકદાર રાજ્ય ગણાય. અહીં બે માછલો મળે ત્યારે ને દેખાવ બસાં

પાદશાહ છે એમ જાણીને નાકરમાન થાય અને પોતાની સત્તા ઘટે એવા હરથી તેની માએ તેને આ ટાવર એક લંડનમાં કેદ ચાપી રાખ્યો હતો, અને તે એટલા સુધી કે એડવર્ડ પોતે જાણતો નહીં હતો કે તે “ઈંગ્લંડ” નો પાદશાહ છે. જ્યારે એને પોતાની ખરી સત્તાની ખબર પડી ત્યારે તે ટાવરમાંથી છટકવા પામ્યો. અત્રામતા આ વખતે એક ખડુ જાણવાનોગ ઈતીહાસીક સફાની અહીં હુંક નોંધ લેવી જરૂરી છે. એડવર્ડ ત્રીજાની મા મોર્ટી-મર નામના એક અમીર સાથે પ્રીતમાં પડી અને તેણીએ પોતાના આશક સાથે મસલત કરીને એડવર્ડ ત્રીજાના બાપને મારી નાખવાનો તાગડો રચ્યો હતો અને તે બાદ એડવર્ડને આ ટાવરના કીલ્લામાં દાખી રાખીને ઉપલા મોર્ટીમરની સલાહથી ઈંગ્લંડ ઉપર પોતે હકુમત ચલાવવાની ગણતરી રચી હતી. વળી રીચર્ડ બીજો જ્યારે રાજગાદી ઉપર આવ્યો ત્યારે આ ટાવર-માંથીજ તેને વેસ્ટમીનસ્ટર એબીમાં તાજ પહેરાવવાની કીયા માટે લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને પાછળથી જ્યારે ચોક્કસ બગાડી ગયું ત્યારે એજ ટાવરની અંદર દોમડા ઉપર તેનું માથું મેલાવીને જોડ કરાવવામાં આવ્યું હતું. છઠ્ઠો હેનરી કાર્થ મુદત સુધી આ કીલ્લામાં એક બંદીવાન તરીકે લરાઈ રહ્યો હતો અને આખરે એના લાઈ યુક એક ગલોસ્ટર, જે પછવાડેથી ત્રીજ રીચર્ડ તરીકે ગાદીએ ચઢી બેઠો તેની શીખવ

શબ્દ છે તેઓ આ bloody ટાવરને એક માનીતાં બાળકની પેઠે પંપાળે છે. આ ટાવરે લગભગ સાઠ હજાર ચોરસવાર જેટલી જગા રોકી છે અને અડવાડ્યાના બે દીવસ સર્વ કોઇને તે જોવા જવાની છુટ છે. વળી રમુજ થું છે કે જે રાજ્યશીખોનાં ડોકાં છાંટી નાખ્યાં હશે તેમનાંજ કમનસીબ મસ્તક ઉપર પહેરવાનાં તાજો અને ખરા હીરામડીત રાજદંડો ત્યાંજ જોવા મુક્યા છે. એ ઉપરાંત અસલી ઇંગ્રેજ આર્મરી એટલે જે લડાઈનાં શસ્ત્રોનો એક એવો સંગ્રહ રચી મુક્યો છે કે જે જોવાને મુરોપના મુખ્ય કરીને લશ્કરી અમલદારો છપલાં મારે છે. આ કંગાળ ટાવર કોણનાં રાજ્યમાં અને ક્યાં વરસમાં શરૂ થયો એ ચોક્કસ રીતે કોઈખી કહી શકતું નથી, તો જો કે મેં તે જાણવાની તનવીજ કીધી હતી. કહે છે કે રોમન લડવૈયો જુલીયસ સીઝર જ્યારે વેલાયત ઉપર ધજા ઉડાવી રહ્યો હતો ત્યારે તેણે એ ટાવરની શરૂઆત કરેલી હોવી જોઈયે. ગમે એમ હોય પણ ત્યાર પછી લગભગ ૫૦૦ વરસ મુધી ઈંગ્લંડના રાજા રાણીઓ આ કંગાળ કીલ્લાની અંદર પોતાનું રહેઠાણ કરી વસ્વાટ કરી રહ્યાં હતા. કીંગ જોન તેમજ તેનો બેટો ત્રીજો હેનરી અવાર નવાર આ ટાવરમાં વરસો મુધી રહેતા, ક્રારણ કે માથું ફેરવી બેઠેલા અમીરોથી બચવાને તેઓને અનેક કારણો હતા. એડવર્ડ ધી થર્ડ જ્યારે નાનો હતો ત્યારે રખે તે પોતે હકદાર

પાદશાહ છે એમ જાણીને નાકરમાન થાય અને પોતાની સત્તા ઘટે એવા ડરથી તેની માથે તેને આ ટાવર ઓફ લંડનમાં કેદ આપી રાખ્યો હતો, અને તે એટલા સુધી કે એડવર્ડ પોતે જાણુતો નહીં હતો કે તે “ઈંગ્લંડ” નો પાદશાહ છે જ્યારે એને પોતાની ખરી સત્તાની ખબર પડી ત્યારે તે ટાવરમાંથી છટકવા પામ્યો. અલખતા આ વખતે એક બહુ જાણુવાળોગ ઈતીહાસીક સંજ્ઞાની અહીં હુંકે નાથ લેવી જરૂરની છે. એડવર્ડ ત્રીજાની મા મોર્ટિમર નામના એક અમીર સાથે પ્રીતમાં પડી અને તેણીએ પોતાના આશક સાથે મસલત કરીને એડવર્ડ ત્રીજાના બાપને મારી નાખવાનો તાગડો રચ્યો હતો અને તે બાદ એડવર્ડને આ ટાવરના કીલ્લામાં દાખી રાખીને ઉપલા મોર્ટિમરની સલાહથી ઈંગ્લંડ ઉપર પોતે હુકુમત ચલાવવાની ગણુત્રી રચી હતી. વળી રીચર્ડ બીજો જ્યારે રાજગાદી ઉપર આવ્યો ત્યારે આ ટાવર-માંથીજ તેને વેસ્ટમીનસ્ટર એબીમાં તાજ પહેરાવવાની કીયા મારે લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને પાછળથી જ્યારે એકઠું બગડી ગયું ત્યારે એજ ટાવરની અંદર દીમડા ઉપર તેનું માથું મેલાવીને જમેલું કરાવવામાં આવ્યું હતું. છઠ્ઠો હેનરી કાર્થ મુદત મુધી આ કીલ્લામાં એક બંદીવાન તરીકે ભરાઈ રહ્યો હતો અને આખરે એના ભાઈ ડયુક ઓફ ગ્લોસ્ટર, જે પછવાડેથી ત્રીજા રીચર્ડ તરીકે ગાદીએ ચઢી બેઠા તેની શીખવ-

ભૂમી એ બીચારો આ ટાવરમાં કર્પીણ ખુનીઓના હાથને શરણ થયો.

આ ટાવરની નોંધ લેતી વેળા એમા બનેલા સર્વથી રસમય બતાવની યાદ અત્રે એક વાર ફરી તાજી કર્યા વીના એ નોંધ સંપૂર્ણ ગણાશે નહીં. વાંચનારને યાદ હશે કે મેડમ દુશોના પ્રદર્શનનું વર્ણન આપતી વખતે તેમા જમેહુ થયેલા બે શ્રાહ્મદાઓની કાંઈક વીગત મેં આપી હતી. એ બનાવ એવો તો ગમખાર, એટલો તો છહાંગાર અને એવો તો રસીલો ને સાથે અસાધારણ છે કે લંડન ટાવરની તવારીખમા તે સર્વથી અગતનો બનાવ ગણાય છે. ફીંગ એડવર્ડ અને તેનો નાનો ભાઈ રીચર્ડ, ડ્યુક ઓફ યોર્ક પોતાના કર્પીણ કાકા રીચર્ડના લોભની આડે આવનાર હતા એટલે આ કર્પીણ કાકાએ આ કુલ નેવા બચ્ચાઓને ટાવરમા કેદ કરી ત્યાં પોતાના લાડુતી ખુનીઓ પાસે તેમના મોહ ઉપર તકીયો દાખીને ગુંગળાવીને મારી નખાવ્યા અને પછી પોતે ગાદીએ બેઠા.

આ ઇંગ્લંડના રાજપતીઓના ઇતીહાસનો એવો તો શીડા સરો છે અને તે ખરા બનાવ કરતા એક ક્વેણારસ નાટકને અથવા કલ્પીત કથાને એટલો તો મળતો આવે છે કે તે ઉપર આજે પ્રકરણ રોકવાને હું મારો લોભ થોભાવી શકતો નથી. આ પ્રકરણ સંલાગથી વાંચી જવાને હું મારા વાંચનારને વીનંતી કરું છું.

આને લગતું એક ચીજ એટલે જે ગુંગળાવી મારેલા પ્રીન્સ અને તેના પુનીઓનું છે તે પાશે આપું છું.

એડવર્ડ ચોથાના અમલમાં આપસ આપસની લડાઈ ખલાસ થવા પછી પાદશાહને લાગ્યું કે જો કંઈ ખરાખર બંદોબસ્ત કરવામાં નહીં આવશે તો નફર ઈંગ્લેન્ડ પ્રજા તેનાં મરણ પછી પોતપોતામાં લડી મરશે. જાણ્યું કે ઈંગ્લેન્ડમાં રાજદ્વારી મંડળમાં તે વાર બે મનપ્રુત પાર્ટી થઈ ગઈ હતી. એક પાર્ટીને મથાળે રાણી અને બીજી પાર્ટી ડ્યુક ઓફ બર્કીંગહામની સરદારી હેઠળ ઈંગ્લેન્ડના અમીર ઉમરાવો. એડવર્ડ પાદશાહ બ્યારે મોતને બીછાને સુનો ત્યારે તેણે સઘળા લડતા વદતા અમીર ઉમરાવોને પોતાનાં બીછાના આગળ બોલાવ્યા અને હુણીમળીને ચાલવાની શીખામણ દીધી, તથા ઇચ્છા દેખાડી કે પોતાનો બેટો જે હજી બાળક હતો તે ઉમરમાં આવે ત્યાં સુધી પોતાના લાઇ રીચર્ડ ડ્યુક ઓફ ગ્લોસ્ટરને ચીન્ટ નેમવો. થોડાક દિવસ સુધી તો આ પ્રમાણે ચાલ્યું, પણ જ્યારે પાદશાહની આંખ મીચાઇ કે બંને બાજુએ ધપાધપી પાછી શરૂ થઇ. બંને બાજુવાળાઓએ બાળક રાજના કાકા રીચર્ડ ગ્લોસ્ટરને જલદીથી લંડન આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. આ વાર બુચો રાજ વેલ્સનાં પોતાના મામા અર્લ રીવર્સના સ્વાધીનમાં રહેનો હતો. તેની મા હરપજે ધુન્તી

હતી કે રખે સામી પક્ષવાળાઓ આ નાના બાળકોને કોઈ રીતે હલાક કરે.

હવે એણી મેર ડ્યુક ઓફ ઝ્વોસ્ટર થું બાઈ રમતો હતો તે જુવો. તેની નીબટા પહેલાથી રાજ પચાવી પાડવાની હતી, પણ તે એટલું જાણતો હતો કે કામ ઘણું સફાઈથી લેવું પડશે. તેણે કસરેવજ કરી બાળક રાજની માને કહેવાડ્યું કે “હું રીન્ડ તો છું પણ નાના રાજને જાદીનશીન કરવો જોઈએ માટે તમારા બેઉ બેટાઓ અને બેટીઓને લઈને લંડન પધારજો. અમે તમને સગળા માન સાથે એસ્ટેકબાલ લેવા આવશું. સાથે જાણું લશકર વજરે લાવશે નહીં, કારણ કે પક્ષા પક્ષીની લડાઈ હવડાજ ખવાસ થઈ છે અને જામા સીપાઈ સપરાની ધામધુમ થશે તો ફેકટનો ફીતનો જાગશે.” આ વચનને સાચું ગણીને રાણી પોતાના બેટાઓ અને પાંચ બેટીઓને લઈને લંડન આવવા ઉપડી. પાપી ડ્યુક ઓફ ઝ્વોસ્ટર પોતાની શરીયતથી ઉલટી રીતે મોડું લશકર લઈને સામે લેટયો પણ ચતુર રાણી તુરંત પામી ગઈ કે આમા કાંઈ દુજો છે. તે ગભરાઈને વેસ્ટ-મીનસ્ટર આબીના પવીત્ર મકામ ભરાઈ ગઈ. રીન્ડ ઝ્વોસ્ટરે જોયું કે જ્યાં સુધી તે ત્યાં ભગઈ બેસશે ત્યાં સુધી બાળક શાહજાદાઓ હાથમા આવવાના નથી એટલે આર્યબીશપ ઓફ કેન્ટરબરી અને આર્યબીશપ ઓફ ચાર્લ્સ તેણે ઉશકેર્યો કે રાણી આ પ્રમાણે શાહજા-

દાઓને લઈને મઠમા ભરાઈ રહે એ તો આપણા ઉપર
મોઢો અવીશ્વાસનો આરોપ મુકેલો કહેવાય, માટે એને
સમજાવીને બહાર આણવી જોઈયે. આ ઉપરથી ઉપલા
ધર્મગુરુઓએ રાણી ઉપર બહુ આપતું દબાણ કર્યું
એટલે તે લાઈલાજ થઈ અને પોતાના બે ફુલ જવા
ફરજદાને ઉપલા ધર્મગુરુઓને સ્વાધીન કીધા. આ વાર
તેણીને કાંઈ બસારતજ થઈ હતી કે હવે ફરીથી પોતાના
બચ્ચાઓને તે જોવા પામશે નહીં, કારણ કે જ્યારે તે
છુટી પડી ત્યારે ખુબ રડી અને બોલી કે આ તમારી
સાથ છેલ્લી ભેટ છે

હવે ચડાળ રીજટ ગ્લોસ્ટરનું કામ સેહેકુ થયું.
ગાદીએ ચહુડીને ખુદ પાદશાહ થવામા આડે આવના-
રાઓનો કાઠો કહાડવો જોઈયે સર્વથી પહેલી નડતર
છોકરાઓનો માત્રો અર્લ રીવર્સ હતો. સામી પક્ષવાળા
ડયુક આફ બકીંગહામ અને લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સને પહેલા
ગ્લોસ્ટરે સમજાવી લીધા બકીંગહામને કહ્યું કે હું તને
આખા મુલકનો વડો અમીર કરીશ. જો તું મને સહાય
ન થાય તો બાળકે રાજાની માતા તરીકે રાણી તથા
તેનો ભાઈ અર્લ રીવર્સ બધું પચાવી બેસશે અને આપણે
સઘળા રખડી મરીશું. માટે તું જો જરા આખવીચા-
મણા કરે તો આપણે બધાને નક્કી કરી દઈયે લોભ્યા
બકીંગહામે લોહીમા પોતાના પાપી હાથ બાળવાને હા
પાડી. પણ તેનો બીજો ગોઠવો લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ ફક્ડી

પડયો પોતાના મરહુમ પાદશાહના લાચાર બચ્ચાઓના ખુનમા ક્રોધળી રીતની સામેવગીરી આપનાની તેણે ધસીને ના પાડી તે દીનસથીજ અર્વ હેસ્ટીગસને દહાડો ભરાઈ ચુકયો બકીગહામ અને કાકા ગલોસ્ટરે એક બીજામા મસતક કરી કે હેસ્ટીગસ બહુ ડાહ્યો થાય છે તેા ઠીક, એમણેની પુરા કરે.

આ વાર રાણીના ભાઈ અર્લ રીનર્સ અને લોર્ડ ગ્રે, બીજા ઉમરાવોને રીનટ ગલોસ્ટરના હુકમથી કેદ કરેલા હતા. ગલોસ્ટરે લોર્ડ હેસ્ટીગસને બોલાવી તેનેજ હાથે મરધી કપાવી અને છુપા મારાઓ મોકલીને ઉપલા તરુ ઉમરાવોને રાતોવાઈ કતલ કર્યો હરે અર્લ હેસ્ટીગસની વારી આવી પેલી ઇમેજ બે લીટીઓ બચગીની તમને યાદ છે?—

Will you walk into my parlour ?

Said a spider to a fly,

Will you Will you, Will you, Will you,

Will you walk in pretty fly ?

આ પ્રનાણે રીનટ ગલોસ્ટરે અર્લ હેસ્ટીગસને તેહુ મોકલ્યુ કે આવોની, ટાનરમા આપણે ઉગાણી કર્યે હેસ્ટીગસ બીચારો ભોળાઈના ગયો રીનટ સાહેબ બહુ ખુશ મીજાજમા હતા, તે એટલા સુધી કે, ઈલાઈના ધર્મગુરુ બીશપ માર્ટનના બરડા ઉપર હાથ ઠાકી

પુછ્યું કે આવી મુંદર સોમેરી તારા બગીચામાં થાય છે તો નરા મને તો ચખાડ. આમ રમુજ કરીને ગલોસ્ટર કાઉનસીલ હાલમાંથી બહાર ગયો અને થોડી વારે લાલ પીળો થઈને પાછો દાખલ થયો અને ઘાંટો પાડીને પુછ્યું:

“બોલો સાહેબો, હું ખુદ રાજનો કાકો, રાજપર હાલ અમલ ધરાવનારો, તેની છંદગી સામે કાવતરું રચનારને શું સજા થવી જોઈએ?”

હેસ્ટીંગસે ઉત્તર દીધો; “સાહેબ, એવા ધણી-એને ફીતુરીઓની સજા કરવી સજાવાર છે.”

ચીન્ટે જુકા જુકા ઘાટા પાડીને કહ્યું—“ત્યારે ઠીક છે, એ બદમાશો કોણ છે તે તમે જાણો છો? મારા ભાઈની બાયડી, મારા ભાઈની રાખેલી રાડ જેન શોર અને તેના બીજા મળત્યાઓ. (ડોળા કંકડાવીને) જુવો, પોતાના બહુ કોતલથી એ લોકોએ મારા શું હાલ કર્યા છે!”

આ પ્રમાણે બોલી ગલોસ્ટરે પોતાનો ડાબો હાથ ખુલ્લો કીધો જે બીલકુલ સડી ગયેલો અને ખરાબ દર-દથી ચીમરાઈ ગયેલો હતો. હાજર રહેલા અમીર ઉમરાવો આ ધડાકો જોઈ ગભરાઈ ગયા. તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે એને આ હાથનું દરદ તો બચગીથી વળગેલું હતું. વળી સાતકે શું બન્યું કે રાજ એડવર્ડે જેન શોરને રાખેલી હતી ખરી, પણ રાજ એડવર્ડના મુઆ પછી તેવણના નવા મુરબી અર્લ હેસ્ટીંગસ પોતે

હતા હવે કરવું કેમ? હેસ્ટીંગસે ઠાનકું મોહ રાખી
નવાળ દીધા.

“ખરી વાત છે મુરખી સાહેબ, અગર આ લોકો
એવો ગુનાહ કીધો હોય તો અલખત, તેઓને સખતમ
સખત સજા થવી નોઈયે.”

ગલોસ્ટરે ઘાટો કહાડી કહ્યું, “એ અગર ન
તગર તુ કોણને સમજાવે છે? એ હાકણુ નેન શાગ્નો
મોટો મળત્યો તુ છે, તુ પોતે કીતુરી છે, ન હું સેટ
ચાલના સોગદ લઈને કહુ છ કે તાર કાપેતુ ડોકું મારી
આગળ રણુ કરવામા આવશે નહી ત્યા લગી હું
મોહુપર અજ પાણી લેનાર નથી.”

આ તો “તે ગુનાહ નહી કર્યો તો તારા
ખાપે કર્યો હશે” તેવી વાત થઈ ગલોસ્ટરે નોરમા
ટેબલ ઉપર હાથ દોકચો એટલે હુથારખધ ખુનીઓ
કીધેલી ગાઠનાણુ પ્રનાણુ માહે ધસી આવ્યા કાઉનસીય
રૂનમા ગભરાટ મચી રહ્યો એક ચોખદારે જાણે ભુવમા
ખનતુ હોય તેન પોતાનો કોહાડો ઉચકીને લોઈ સ્ટેન-
લીના માથાના નાર્યો આ ઉમરાન ગભગઈને ટેબલ તો
ભરાઈ ગયો અને પોતાની છદગી બચાવી શક્યો, પણ
માથુ ચીરાઈ ગયું.

“પકડો એને!” એવો હુકમ થતાજ ખુનીઓએ
અર્ધ હેસ્ટીંગસને પકડ્યો તેને તાબડોતોબ ટાવરને લોય
તલ્લે લઈ ગયા અને ત્યા એક ગખડતુ દીનડું પડેતુ

હતું તે ઉપર માથું મેલાયું ને એક આખના પલકારામાં બદન અને માથું છુટા પડી ગયાં. આ દીમહું હજી ત્યાં પડેલું છે.

જાણે કંઈ હોયજ નહીં તેમ ત્યાંનો ત્યાજ એક ઢંઢેરો ઘડી કહાડવામાં આવ્યો. તેમાં હેસ્ટીંગસની બેવકાઈ, તેની કાયદાપુર્વક તપાસ ઇત્યાદી ઇત્યાદી ખુબ પઠાવી સમજાવી વર્ણવેલા હતા. અર્થે હેસ્ટીંગસ લંડન-વાસીઓનો ખડુ માનીતો હોવાથી ગલોસ્ટરે ધાર્યું કે ને કંઈ બહાના હીલ્લા કહાડીને આ ખુનનો ખુલાસો આપવામાં નહીં આવશે તો તેવણનું પોતાનું ઘડ સલામત રહેવા પામશે નહીં. જેવો અર્થ હેસ્ટીંગસને સફા કીધો કે રીજ ટે તરતજ બીજા કાઉનસીલરો જે હાજર હતા તેઓને તેજ ઘડી પકડી ટાવરમાં પુરી દીધા અને પોતાનો કંકો ખરો કરવાને માટે એડવર્ડની રાખેલી જેન શોરને જીત પહીંતી ચલાવવાના અપરાધ માટે તપાસને સારૂ કાઉનસીલની હજીર ઉભી કીધી. ત્યાં તો આ સ્ત્રી ઉપર કાઇબી પુરવાર થઈ શક્યું નહીં ત્યારે વળી પાછો ગ્લોસ્ટર બીજો દાવપેચ રમ્યો.

“સાહેબો, આ ચોરત ડાકણ નથી તો શું થયું? પણ એ નીતિની ખરાબ તો છેની? એણે મારા હીરા જેવા ભાઈને બગાડ્યો માટે એને સજા થવી નોંધયે.”

બચારા પાદરાઓ આએ જાલમ દેવની ચપોચપ માયાં છટકાવી દેવાની કુનેહથી એવા હેબતી ગયા હતા

કે તે ને કહે તે હાજી—હા. તેઓએ સેનટેન્સ માર્યો કે આ નેન શીરને છુટા બાજ સાથે ફક્ત એક મુદ્દે કુરતામા ઉઘાડે પણ સેન્ટેપોલનાં દેવળ આગળ લોકની વચ્ચે ચોકસ દીવસો સુધી ઉભી રાખવી. આ નેન શીર એક આખરદાર કુટુંબની બહુ ખુબસુરત અને ભણેલી બાનુ હતી. તે એક સાધારણ વેપારી સાથે પરણેલી હતી, પણ રાજા એડવર્ડના પૈસા આગળ તે ટકી શકી નહીં. તેણીની નીતી સંબંધી આવી હાજીબાદી છતાં તે ધર્મ-ધ્યાન અને સખાવતના કામના રાજા એડવર્ડની મોટી સલાહકાર હતી. તેને સેન્ટેપોલ આગળ ઉભી રહેવાની સજા થવા પછી તેણી બીજાં ૪૦ વરસ જીવી અને આખરે એક બીખારી હાલતમાં એક નાની કોટડીમાં ભુખમરાથી મરણ પામી.

હું ધારતો હતો તેમ કરતા આ વીચય બહુ લાંબો થયો છે તકીયા નજે ગુંગળાવી મારેલા થાહન-દાઓ તો નેનના તેમ વાટ નોય છે, પણ એમની કથા સમજાવવા માટે આ ઇતીહાસીક ચપકો પહેલાથી સમજાવવાની જરૂર હતી. હવે જો આપની આસા હશે તો આવનાં પ્રકરણમાં આ મહાન રસનર્થે કથન પરં કરી આગળ ચલાવીશ.

મકરણ—૨૨ મુ.

ઈંગ્લેન્ડના પ્રવાસનું રમુજ વર્ણન અને દીક્ષચર્ય દાસ્તાન આપતા આપના હું ગયા અ કમા ઈંગ્લેન્ડના એક પાદશાહી શીહા સફાની રંગભુમી ઉપર ઉતરી પડ્યો હતો. કલમકસીના આવેશમા લખાઈ તો ગયું પણ પછી અદેશો પડ્યો કે મારા સુસ વાચનારાઓને આ ઇતીહાસીક કરણારસ વીવેચન કદાપી ગળે ન ઉતરે. પણ આસપાસના મીત્ર મડળથી જાણી બહુ ખુશી છું કે એ કાપા કાપીનું ફર દાસ્તાન જે અસલી ઓહાકના ફીરદોશીના દાસ્તાનને મળતું આવે છે તે વાળી હોસથી વચાયું છે. હોસ હો કે બેહોસ હો પણ પલગ ઘડવા બેઠા ત્યાં મળુ પગ બનાવીને 'ડીઝાઈન' પસંદ ન પડે તો ચોથો ન લગાડવો એ રૂઢી ચાલે એવી નથી એ તો ગધેડે ચઢ્યા તો ગામની પાદરેજ ઉતરવું, માટે હું ગઈ વેળાનું દ્રષ્ટાંત આજે પુરૂ કરૂ છું.

કમુક એક હેસ્ટ્રીગસ અને જવાન શાહુબદાના મામા અર્લ એક રીવર્સને ચટ ને પટ મારી નાખનાર કાકો ગલોસ્ટર હવે છકેચોક બહાર પડ્યો કે હવે ઈંગ્લેન્ડનું રાજ તો ખરેખર મને ખરે. એના કારણમા તોણે એક વીચીત્ર દલીલ પ્રજા હજુર રજુ કરી. તે દલીલ એ કપાઈ ઉમરાવના બીજાં સરળા કામકાજના

જેવીજ કઢંગી અને શરમ ભરેલી હતી. તેણે વાધો કહાડ્યો કે આ છોકરાઓનો બાપ, એટલે જ પોતાનો સગો ભાઈ પોતાની રાણી સાથે પરણ્યો તે અગાઉ એક ઉમરાવની છોડી સાથે પ્યાગ્મ પડ્યો હતો અને તેણીને અનીતીના મારગ ઉપર લઈ જવા માગ્યો હતો પણ આ ઉમરાવનની બહુ ચકોર અને નીતીમાન હતી, એટલે તેણીએ રાજ એડવર્ડને માફ સાફ કહ્યું કે મારો પાલવાનો ગ્સ્તો દેવળમા થઈને આવવાનો છે એટલે જ નો મારા બદનના પતી થવું હોય તો દેવળમા જઈ કાયદામંત્ર ગાઠ નોડાવવા વના કાઈ વળશે નહીં એડવર્ડ એટલે તો મોહોબતમા લીન થઈ ગયો હતો કે આખરે છુપાછુપ આ ઉમરાવનની સાથે શાદીના ગાઠથી નોડાયો. આ વાત એવું કહેવામા આવે છે કે દેવળમાં દીવા વખતે કીયા કગનાર બીશપ એફ બાય સીનાય બીશપ કોઈ હાજર નહીં હતું. આ લીવે રાજના રાણી સાથેના પછીથી થયેલા લગન જોતા—એટલે તેણીને પટે થયેલા બાળક પણ જોતા—એટલે ખરો વારસા હું વળી આ એબગામણા પુત્રે બીજા શુ જીકર ઉપવી તે જીવે. તેણે પોતાના લાગતાવળગતાઓને સીબવીને એવી વાત ફેલાવી કે નેનો મરહુમ ભાઈ એડવર્ડ અને તેથી ઉતરતો ભાઈ ડ્યુક એફ ક્વેન્સ એ પણ જોતા હતા, કારણ કે અમારી મા પોતાના જીવનગાહામા જીવે જીવે પારોને દાખલ કરતી અને આ એડવર્ડ અને

તેનો બીજો ભાઈ તો હુરામને પેટના હતા! પોતાની સગી માને વાસ્તે—અને તેથી તે વાર છપતી માને વાસ્તે—અને તેથી વળી ખુદ દેવળમા અને-શરમ છે!—આ ડોલોરસ્ટરની પોતાની હાજરીમા આ પ્રમાણે બોલાય એ બેશર્મીની હૃદય થઈ એમ કહ્યા વના છુટકો નથી. જ્યારે ડાઠ શા નામના એક પાદરીએ આગળથી રચેલા તાગડા પ્રમાણે આ મુજબ વાચી કરી ત્યારે એવી ગાઠવાણુ કીધી હતી કે ડોલોરસ્ટરના દેવળમા દાખલ થતા વાર દેવળમા હાજર રહેલા સઘળા લોક હર્ષભેર ઉભા થાપ અને પોકાર ઉઠાવે કે ‘ખુદા રાજા-રીચર્ડ ડોલોરસ્ટરને સલામત ગણે.’ અલબત્ત આ પ્રમાણે નાટક રચવાની મતલબ એ કે પછી દેશમા જાહેરનામું ફેરવવું કે વગર માગવે લોકો રીચર્ડ ડોલોરસ્ટરને રાજપદ આપવા માગે છે પણ ‘કર ન જો’ અહીં તો અહીં છે ઠાઠમાઠથી ડોલોરસ્ટર સાહેબ દેવળમા દાખલ થયા પણ એક જાણી ઉઠ્યું નહીં અને મરજા સમમ—બકમ થઈને બેસી રહ્યા બીચારો બીશપ અને ઉમેદવાર રાજા તો ચાટ પડી ગયા.

જ્યારે આ તજવીજ રદ ગઈ ત્યારે એક બીજી બાજુ રચવામા આવી બીશપ શા, જે ડોલોરસ્ટરનો ખાદ્યો હતો, તેનો ભાઈ લોર્ડ ચેમર હતો. તેણે પ્રજાની જાહેર સમા બોલાવી અને ત્યાં ડ્યુક ચોફ બકી ગાહામે મોડું બાપણુ કરી ડોલોરસ્ટરના જાળજી વખાણુ કરી

જેવીજ કઢગી અને શરમ ભરેલી હતી તેણે વાધો કહાડ્યો કે આ છોકરાઓનો બાપ, એટલે જ પોતાનો સગો ભાઈ પોતાની રાણી સાથે પરણ્યો તે અગાઉ એક ઉમરાવની છોડી સાથે પ્યાગ્મા પડ્યો હતો અને તેણીને અનીતીના મારગ ઉપર લઈ જવા માગતો હતો પણ આ ઉમરાવજીદી બહુ ચકોર અને નીતીમાન હતી, એટલે તેણીએ રાજ એડવર્ડને સાફ સાફ કહ્યું કે મારો પાલવાનો ગસ્તો દેનબા થઈને આનના છે એટલે જ નો મારા બદનના પતી થવું હોય તો દેનબા જઈ કાયદાસર ગાઠ નોડાવના વના કાઈ વળશે નહીં એડવર્ડ એટલો નો મોહાબતના લીન થઈ ગયો હતો કે આખરે છુપાછુપ આ ઉમરાવજીદી સાથે શાદીના ગાઠથી નોડાયો આ વાર એવું કહેવાના આવે છે કે દેનબા દીધા વખતે કીયા કરનાર બીશપ એફ બાય સીનાય બીજી કોઈ હાજર નહીં હતા. આ લીધે રાજના રાણી સાથના પછીથી થયવા લગન જોડા—એટલે તેણીને પટે થયવા બાળક પણ જોડા—એટલે ખરો વારસો હું વળી આ એબનગામણા પુત્રે બીજી શુ છબર ઉગવી તે જુરો તેણે પોતાના લાગનાનજગતાઓને શીખવીને એવી વાત ફેલાવી કે તેનો મગ્દુન ભાઈ એડવર્ડ અને તેથી ઉતરતો ભાઈ ડ્યુક એફ કેનેરસ એ પણ જોડા હતા, કારણ કે અનારી ના પોતાના જિવવતગાહામા જુદા જુદા ધારોને દાખલ કરતી અને આ એડવર્ડ અને

આ સઘળા ભવેયાના ખેલ પછી ઝોસ્ટર સાહેબ ખરેખરા ગાદીએ ચઢી બેઠા.

પણ ફક્ત ગાદીએ જ બેઠા હોત તો ધુળ નાખી. ત્યાર પછીના તેના કૃત્યો બહુ ભયંકર છે. ઈંગ્લંડની હીસ્ટરી ઉપર તે કાળો હાથ છે અને તે આપણે અત્યાર લગભગ લગભગ વીસારી મુકેલા ટાવરના બાબત એક ગમખનાક બનાવ છે. એ બનાવ હકદાર વારસો એડવર્ડના બચ્ચાઓના આ ટાવરના આ કર્પીણ કાકાએ કરાવેલા ખુન છે. તેણે જોયું કે હવડા તો એ ભુલકા છે અને ખરી વાત ઈંગ્લંડની પ્રજા જાણતી નથી ત્યાં સુધી તો ઠીકઠીક પણ તેઓ વચના થયા ને ખરી વાત જણાઈ તો ગરદન છંટાઈ જવાનો સોદા છે. માટે સર્વથી સરસ ઉપાય એ કે એ બે પીડાઓના કાઠો કહાડી નાખવો. ઘણીવાર વીચાર કરીને તેણે ટાવરના રખેવાળ સર રોબર્ટ બ્રેકનબરીને બોલાવી મંગાવ્યો અને તેને કહ્યું કે લોક ન જાણે તેમ આ બે નાના ભાઈઓનો ખુરદો કરી નાખે તો તને નહાલ કરું. આ અદ્યાર પાપના હાથ બોળવાને ભલા બ્રેકનબરીએ ના પાડી એટલે ઝોસ્ટરે પોતાના એક નજીસ ખાધ્યા, નામે સર જમ્સ તીરલને બોલાવ્યો અને તેણે આ કામ પાર ઉતારવાની કમુલાત આપી ચોક્કસ કારણોને લીધે બ્રેકનબરીને પણ હાર કરવાનું બને એમ નહીં હતું, એટલે ઝોસ્ટરે તેને હુકમ કીધો કે ટાવરની ચાવીઓ ફક્ત એક

મોઘખાનાથી—મારસેલ્લ.

અચનુચ સવાલ નાખ્યો કે, 'કેન ઈંગલેન્ડની પ્રજા, તમે આપણા મહાભારત, ખરા હુકદાર રીચર્ડ ઝોસ્ટરને રાજા સ્વીકારશે?' ગાંડવણ એવી કરવાનાં આવી હતી કે તે વાર પચાસ—સો આદમીઓએ ઉભા થઈને 'જીવતા રહો રાજા—હુરરે—હુરરે' કરીને ગાંડવ મચાવવી. પણ વકીલી ઉલ્ટી રીતે કોઈ ચું કે ચાં બોલ્યું નહીં! આથી બકીંગહામનો મીઝમ ગયો અને તેણે પોતાના હુજુર્યાઓ ઉપર ડોળા ફેંકડાવ્યા. આથી બીહી ધુલને થોડાક પગારદાર નોકરો ધીમે સાદે બોલ્યા, 'ખુદા રાજા રીચર્ડને સલામત રાખે.' ચા—આ—આલો. આઠલા શબ્દથી પ્રજાની ખાએસ નાણાઈ ગઈ. બકીંગહામ લાગલો પાદશાહના મેહેલના દોડયો અને બહુર કીધું કે સાહેબ, પ્રજા તમને રાજગાદીએ બેસાડવાને ભુખે ખાતા નથી અને હંધે હંધાતા નથી. પેલી આપણાનાં કહેવત છે કે 'મરઘીવાળા જેવા પગ છે—દશ આના લેછ—ખાર આના લેછ?' તેમ ઝોસ્ટરે આસનાન ગમ ડોળા ચહડાવી નાકે જીભ લગાડી કે 'નારે સાહેબો, મને શાનું તાજ ઘટે? હું તો છોકરાઓ મોટા થાય ત્યાં સુધી તેમનું નીમક ખાઈશ' ઇત્યાદી ઇત્યાદી.

પણ સામાવાળાઓ કાઈ છપણને પાને. ઉડ્યા આવ્યા ન હતા. તેઓએ વળી કપાળે જીભ લગાડી કહ્યું 'અરે સાહેબ, એમ કાંઈ હોય? તમને લેવું ન પડશે!' ઇત્યાદી ઇત્યાદી.

નીરદોશશાહાબાદના કર્પાણુ ખુનીઆ

રાતને માટે લાંડુતી તીરલને સોપવી. ત્રણ સાથીઓને લઈને આ નાપાક તીરલ પાછલી રાતના ટાવરમાં, જે ઓરડામાં આ બે નીરદોષ પ્રીન્સીસ પોઢયા હતા ત્યાં દાખલ થયો. પોતે બહાર ઉભો રહ્યો અને પેલા ત્રણ બવીસોને માહે મોકલ્યા. એ વાર આ પ્રીન્સો લર હંધમાં મુતેલા હતા. તેઓનાં મોંહપર ટક્યો દાબી તેઓને ગુંગળાવી મારી નાખ્યા પછી તેમનાં કપડા કંઠાડી લીધાં અને નાગા બદન તીરલને બતાવ્યા. તેના હુકમથી આ બે બદનોને દાદરને તળે એક પથ્થરના ઢગની નીચે ડાટવામાં આવ્યાં. રીચર્ડની પછીનાં રાજમા આ ચારે જણે આ ગુનાહ કબુલ કર્યો, પણ તે વારબી તેઓને સજા કરવામાં ન આવી, કારણ કે ત્યાર પછી આવનાર પાદશાહ હેનરીનું એવું મત હતું કે દરેક દેશત પોતાના પાદશાહના ામે એવા ખરા યા ખોટા ફરમાનને માન આપવાને બંધાયેલી છે.

એકજ વાત હજી ખુલાસા વાર સંધાઈ શકાતી નથી. કહે છે કે જ્યારે કર્પીણ કાકા રીચર્ડને આ નીર-દોષ બાળકોના રવાનાને દાદર નીચે ડાટવાની બખર પડી ત્યારે બહુ કફા થવાના તેણે ચાળા કર્યા અને પોતાના ખાસ પાદરીને હુકમ કર્યો કે રવાનો પાછા કંઠાડીને પવીત્ર જગામાં ડાટવા. પાદરીએ રીપોર્ટ કર્યો કે તેણે પાદશાહનો હુકમ બજાવ્યો છે, પણ રીપોર્ટ કરતાં જ થોડાજ દીવસમાં એ પાદરીનાબી મરણના સમાચાર

બહાર આવ્યા. કંઈ જગ્યામાં આ હાડકાં ગાળ્યા છે તેની નવા પાદશાહ દેનરીએ ઘણીખી શોધ જાળ કરી પણ ક્યો પતો હાથ લાગ્યો નહી. તે છેક રહી રહીને ઘણાં વરસો પછી ટાવરમાં વિપ્લા પથ્થરના દાદર આગળ કાંઈ સમારકામ થતું હતું એવામાં બે બચ્ચાઓના હાડકાં નીકળી આવ્યા. તેમનાં કદ અને સખ્યા ઉપરથી ખુબ થયલા શાહનદાઓનાજ તે હતા એમ સીદ્ધ થયું. ને હાડકાંઓને કીંગ ચાર્લસે ત્યાર પછી સંગોમર-મરની કબરોમાં બાંધાબરથી હટાવ્યા. એવું ધારવામાં આવે છે કે ગ્લોસ્ટરની બીણીકે પાદરીએ તોપ મારી હતી.

અકરણુ—૨૩ મું.

હું શરમીદો છું—બહુ લગ્નવાદ છું કેમજે ઈંગ્લંડ જર્મનીના પ્રવાસ આપતા આપતા ખુની રાજ-ઓના વૃતાત ઉપર ઉતરી પડ્યા—પણ હવે તે કીસ્સો તમામ થયો છે અને પાછું મારું ખાનીતું લડન ખુદારો મારીશ ઈંગ્લંડના લોક બહારથી કેવા ગોરા ગોરા ને કાયા દોયા લાગે છે પણ મોઢે યોળા ને માઢે તમારા-સમજી લ્યો. હું ધારૂ છ કે ઉતરતો વર્ગ ત્રીસ દીવસમાં એકવારખી સ્નાન કરતો ન હશે ઘણા બડે લોકને પણ આઠ દીવસે એક વાર ‘બાથ’ લેવાની જરૂર જણાય છે. ખરૂ છે કે ત્યાં ૩૦ એવી છે કે નાહવાની રૂચીન

બહાર આવ્યા. કઈ જગ્યામાં આ હાડકાં ગાળ્યાં છે તેની નવા પાદશાહ હેનરીએ ઘણીખી શોધ જાળ કરી પણ કશો પત્તો હાથ લાગ્યો નહીં. તે છેકે રહી રહીને ઘણાં વરસો પછી ટાવરમાં ઉપડ્યા પથ્થરના દાદર આગળ કાંઈ સમારકામ થતું હતું એવાનાં બે બચ્ચાંઓનાં હાડકાં નીકળી આવ્યાં. તેમનાં કદ અને સંખ્યા ઉપરથી ખુન થયેલા શાહજાદાઓનાંજ તે હતાં એમ સીદ્ધ થયું. તે હાડકાંઓને કીંગ ચાર્લસે ત્યાર પછી સંગ્રહર-મરની કબરોમાં બાંધાબંધી કરાવ્યાં. એવું -ધારવામાં આવે છે કે ઝોસ્ટરની બીણીકે પાદરીએ તોપ મારી હશે.

પ્રકરણ—૨૩ મું.

હું શરમીંદો છું—બહુ લગવાઈ છું કેમજે ઈંગ્લંડ જર્મનીનો પ્રવાસ આપતાં આપતાં ખુની રાજ-ઓનાં વૃત્તાં ઉપર ઉતરી પડ્યો—પણ હવે તે કીસ્સો તમામ થયો છે અને પાછું મારું માનનીતું લંડન ખુંદારી મારીશ. ઈંગ્લંડના લોકે બહારથી કેવા ગોરા ગોરા ન કાપા દોયા લાગે છે પણ મોઢે યોળા ને માંડે તમારા-સમજ લ્યો, હું ધારૂં છું કે ઉતરતો વર્ગ ત્રીસ દીવસમાં એકવારખી સ્નાન કરતો ન હશે. ઘણા બડે લોકને પણ આઠ દીવસે એક વાર ‘બાથ’ લેવાની જરૂર જણાય છે. ખરું છે કે ત્યાં રતુ એવી છે કે નાહવાની રચીન

થતી નથી. આપણે આ દેશમાં દરરોજ ન અગોળ કર્યે
તો ક્યવય થાય ને ત્યાં આઠ દહાડે સદરો કહાડ્યે તો
જાણે એવું થાય કે ઘડી બનાવીને પાછો પેટીમાં મેલી
છાણીએ. બેડ રૂમમાં મારી જેવી ચીજ નહીં એટલે
સઘળો આધાર એક ગીંદી ઉપર. જ્યાં મોઢું ધોવાની
મારામાર ત્યાં પગ ધોવાના તે ક્યાંથી હોય! વળી
જગ્યા એટલી મોઢી કે તસુએ વેચાય એટલે ગરીબ
ઘરમાં ગમે એવી પણ નાની સ્નાન કરવાની જગ્યા મળી
શકે નહીં. આ કારણને લીધે હુમાણા ત્યાંના વીચારવંત
સત્તાવાળાઓએ જાહેર હુમામખાના કહાડ્યાં છે. આવું
એક પબ્લીક બાથ હું જોવા ગયો હતો અને તેજ વેળા
મેં ધાર્યું કે આવી કાંઈ ચોજના આપણા મુંબઈ શહે-
રમાં થવી જોઈએ. ખાસ્સાં કુસાદે મકાનમાં નાહવાની
ઝોરડીઓ સેંકડો કહાડેલી ત્યાં ફક્ત બે પેન્સ આપો
અને મન ચાહે એટલાં પાણીથી અગોળ કરી આવો.
આ બે પેન્સમાં સાબુનો કટકો અને બે દીલગુછના સુદાં.
જેવું એક ધાણીએ દીલ ગુછયું કે તે ટુવાલોના ઢગ ને
ઢગ ભઠ્ઠીમાં નાખીને બાકી કહાડે અને તેને સ્વચ્છ
કરીને પછી સ્ટીમવાળા ઝોરડામાં સુકવીને એક કલાકમાં
પાછાં તૈયાર. જેને તરવાનો શોખ હોય તેને માટે જુદી
જુદી નાની હોન્ને પણ રાખેલી છે. સનીવારે સાંજના
આ 'બાથો' ઉપર હજારોની ધમાલ પડે છે કારણ કે
આવતી કાલે આતવાર એટલે 'ઝાટલીમેન' થવાનું.

લંડનની આસ્પીટલોથી જોવાનોગ છે. એ માહેની એક પ્રખ્યાત નામે સેન્ટ ગાઈઝ આસ્પીટલ તેના વડા સર પેરી કુપરની મેહેરબાનીથી હું બહુ બારીકીથી જોવા પામ્યો હતો. જ્યારે મેં કહ્યું કે હું વીએનાની સરકારી ગંબવર, બે હજાર બીમારોવાળી આસ્પીટલ જોઈ આવ્યો છું ત્યારે સેન્ટ ગાઈઝવાળા હસીને બોલ્યા કે “ત્યારે તો તમે અમને મોટો ગેરઈનસાફ કરશો કારણ કે તે મોટું ખાતુ જોવા પછી અમારી ૭૦૦ બીમારોવાળી આસ્પીટલ તમારા ખ્યાલમાં આવશે નહીં!” તે છતાં સ્વચ્છતા, સીસ્ટરોની ગલીરતા, ડાક્ટરોની ધમાલની બાબદમાં આ સેન્ટ ગાઈઝ આસ્પીટલ એક નાદર ખાતું છે અને લંડન જનાર ગ્રહસ્થાને તે જોઈ આવવાની હું ખાસ લલામણુ કરું છું.

હવે આ છેલ્લા લંડનના પ્રકરણ બાકી રહેલા મસાલાની ઝાડઝુડના છે. એક બીજી જાણવાનોગ મથક હેપટન કોર્ટ પેલેસ કરી છે તે પણ આપણા હી દવા-સીએને જોવાનોગ છે. આ મેહેલની ત્રણ બાજુએ ટેમ્પ્સ નદી ફરી વળી છે મોટા દરવાજામાં દાખલ થવાની એક પેની દાખલ થતાં સલાલ રાખનો કેમજે બહારથી જે સુંદર બગીચો દેખાય છે તે ભુલભુલામણી છે અને રસ્તો ચુક્યા તો ચક્કર ચક્કર ફેર્યાજ કરશો, અને મેહેલ આગળ જવા પામશે નહીં. આ મેહેલ ઘણી ઇતીહાસીક અગત્ય ધરાવે છે પણ હમાણા તો પડત જોવા

પડયો છે, અને તેના કેટલોક ભાગ પાદશાહની ખુશીમાં આવે તેને વાપરવા આપવામાં આવે છે. ઘણું કરી ઘરડા ખખ થઈ ગયલા લડવૈયાઓ અથવા સુસ્ત મારી ગયલા રાજદારીઓ, જેઓ પૈસે ટકે ખરાબ થઈ ગયા હોય તેઓને તેઓની આગલી સેવાઓની યાદમાં આ ઠંકાણું રહેવાની પરવાનગી પાદશાહ પાતે આપે છે. જે ભાગમાં અસલ રાજ નોડા રહેતા હતા ત્યાં હજીખી ઘણા કીમતી ચીજો એમના એમ ટાંગી રાખેલા છે અને તે પ્રજાને નોવા માટે ખુલ્લા છે. આ મહેલ પ્રજામાં એટલો તો માનીતો છે કે તે નોવા માટે દર સાલ સાડા ત્રણ લાખ માણસ જાય છે એવી ગણતરી કહાડી છે. કહે છે કે ઈંગ્લંડના, સ્વેડેનના રાજ મહેલો કરતાં આ મોટો છે અને તે પદરમી સદીમાં યાને પાચસો વરસ અગાઉ રાજ આઠમાં હેનરીના લાડકવાયા કારડીનલ ઉલસ્ટીએ ખંધાળ્યો હતો અને પાછળથી પાદશાહને બક્ષીશ આપી દીધી આલીવર કોમવેલ ન્યારે રાજાઓના હાથમાંથી હુકુમત ઝુટાવી લઈને ઈંગ્લંડનો ધણી થઈ બેઠો ત્યારે તે આ હેપટન કોર્ટમાં રહેતો હતો. આ મહેલનો વીસ્તાર કેટલો મોટો હશે તેના એટલા ઉપરથીજ ખ્યાલ આવશે કે તેમાં મોટા મોટા એક હજાર એરડા છે જે માહેના ૮૦૦ માં નસીબદાર પેનશનરો રહે છે. આ હેપટન કોર્ટનો બગીચો લડનની આસપાસ સર્વેથી ઉત્તમ ગણાય છે પણ તેમાં એક સર્વેથી નોવાનોગ

ચીજ એક દ્રાક્ષનો માડવો છે. કહે છે કે આ રોપો ૧૭૬૮ ના સાલમાં રોપવામાં આવ્યો હતો. તેનું થડ ઘેરાવામાં ૩૮ ઈંચ છે અને તેની ડાંખળીઓ ૨૨ ચોરસ ફીટ ઉપર વીખરાઈ પડી છે. આ એકજ વેલા-માંથી વરસ દહાડે બારસો ગુમખા કાળી મોટી દ્રાક્ષ ઉતરે છે અને તેનું એકંદર વજન લગભગ ૧૦૦૦ રતલ થવા જાય છે.

જ્યારે લંડન આવડું ગંજવર છે ત્યારે તેનું તારખાતું કેવુંકે હશે તેનો કાંઈક વીચાર કીધો? તેમાં વળી દરેકે શબ્દની અરધી પેની એટલે અરધો આનો કીમત એટલે પછી આખે હાડકેનાઓ કાગળ લખવાની તસદી પણ શું કામ લીધે! અહીંની પેઠે “તાર આફ્રી-સમા જ ને ટીકીટ લગાવ ને રશીખ લાવ” એવી ભાંજગડનીખી જરૂર નથી. જોવા પોસ્ટના સ્ટાપ કીધેલા કેવર આવે છે તેવાજ સ્ટાપ મારેલા તૈયાર તારના કાર્મખી આવે છે. એવી એક સ્ટાપ મારેલા કાર્મખી ચોપડી રાખી મેલી કે પછી તમારો સંદેશો લખીને જોઈએ તો પોસ્ટ આફ્રીસમાં આપો, કે રેલવે સ્ટેશનપર આપો કે પોસ્ટના ચાલલામાં નાખો. તમારે નક્કી જાણવું કે તમારો સંદેશો પા કલાકમાં પહોંચી ગયેલોજ છે! લંડનમાં ફક્ત ૩૦૦ (!) તારની આફ્રીસો છે.

ટેલીગ્રાફ આફ્રીસની તાર—યંત્રની ગેલેરીઓ એક વખાણવાનોગ અને અભ્યાસ કરવાનોગ દેખાય છે અને

કોઈ જાણીતા બેંકર અથવા વેપારી મારફત તે જોવાની રજા સેલેલાર્થી મળી શકે છે એકેક ગેલેરી ૯૦ ફીટ પાહોળી અને ૬૦૦ ફીટ લાંબી છે અને તેમાં ૫૦૦ તાર મોકલવાના સચાઓ અને ૫૦૦ કલાર્ક બેસાડેલા છે નીચે લોયરામાં ચાર સ્ટીમ એનજીનો ૫૦ ઘોડાના બળના ચાલે છે, જેની મદદથી લડનના જુદા જુદા ભાગોમાં ન્યુમેટીક ટયુબ મારફતે તારના સંદેશાઓ મોકલી શકાય છે ગણતરી કરવામાં આવી છે કે એક વરસના અરસામાં ૮૧ કરોડ તારો આ આફ્રીસ રવાના કરે છે

જેમ ટેલીગ્રાફની સગવડ તેવીજ ટેલીફોનની સગવડ મોહોટલે મોહોટલે અને ખુણે ખુણે ટેલીફોનના સ્ટાંડ ઉભા કીધેલા ત્રણ મીનીટ વાત કરવાની ત્રણ પેન્સ પણ એટલુંજ કરીને લડનવાસી ધરાયા નથી હોવે તો પેરીસ સાથે પણ ખુદ ટેલીફોનથી વાત થઈ શકે છે ઉપલી બે લીટીઓથી કદાચ મારા લખનાને પુર સ્વાદ સાધારણ વાચકને ઉતરી જશે નહીં તેથી એક મીશાલ સમજાઈ ધુ જાણો કે મારી બેઠક લડનના સીટીમાં એકાદ આફ્રીસમાં છે અને મારે પેરીસમાં એટલે જે કાસ દેશમાં ખાસ ઇંગ્લીશ એનલ ઓળખીને સેકડો માઈલ દુર કોઈ બીજી પેહુડી માથે કામ છે તો કાગળ મોકલવાની કે તાર કરવાની કંથી જરૂર નથી ફક્ત ટેલીફોનમાં તે ઘણીને બોલાવ્યાથી લડનમાં એક ગમ અને પેરીસમાં બીજી ગમ ઊભા ઊભા પેટ

ભરીને વાત થશે. તાર અને ટેલીફોન તો થયું. હવે નાનાં નાનાં બોયકાં નજોનજા પહોંચાડવાની સગવડનો કાંઈક ખ્યાલ આપું છું. ત્યાં સંખ્યાબંધ કંપનીઓએ દરેક ગલીએ ગલી પોતાની નાની આફીસો રાખી છે. આ માહેલી તમારાં ઘરની નજદીકમાં જે આફીસ મળે ત્યાં જાઓ, તમારું પારસલ ત્યાં આપો અને ૩ પેન્સ આપો કે ૪ રતલના બોજ સુધીનું પારસલ કોઠથી પરેલ સુધી પહોંચાડી આપશે. પણ તમે આજસુના પાદશાહ હોવો અને નજદીકની દુકાન સુધીથી જવાની આજસાઈ આવતી હોય તો તમારા ઘરનાં આંગણામાં O. P. એવા બે અક્ષરો દેખાય એમ લખીને આઠલાપર ટાંગવા કે ઉપલી કંપનીઓના હુમરો જતા આવતાં ગાડાં ઉભાં રહીને તમારું પારસલ ઘર બેઠા ઉપાડી જશે. આ બધું તો સમજ પડે એવું છે અને ચંદરો-ઝમાં આપણા તરફથી, ૨૦૦—૩૦૦ વરસમા અમલમાં આવશે. પણ એક બીજું કૌતક એવું છે કે જે કોઈ દહાડેથી આ અંબાગયા દેશમાં દાખલ થાય એવા ચીન્હો જણાતાં નથી. એ નવી નવાઈ લેડી—લોખ્યાની છે. ૧૮૮૮ માં એક બાનુઓની કલબ એવી સ્થાપવામાં આવી છે કે એમથી લંડનના જુદા જુદા દેખાવો દેખાડવાને માટે, જુદી જુદી ભાષાના દુભાશ્યા તરીકે, મુસાફરી કરવાના કમપેન્ચન તરીકે અને બાનુઓને દુકાનોમાં ખરીદીમાં મદદ કરવા માટે, સી-મદદનીશો ઘણી થોડી

હીમા પુરી પાડે છે. એટલુંજ નહીં પણ આ ખાનુઓની સોસાયટી, બોર્ડીંગ હાઉસ ક્યા ક્યા આવ્યા છે તેની નોંધ ગણે છે. અગાઉથી હાટેલો સાથે ચોરડાના બદોબસ્ત કરે છે, રેલવેની ટીકીટો મેળવી તમારી સીટો રીઝર્વડ કરાવે છે આવી એક સોહામણી દુલાશ્યાની હી એક દીવસની પાથ શીલીંગ.

આએ વીપય પોસ્ટ આફીસોને લગતીજ થોડીક સતરોથી પુરો કરીશ આ ખાતાના આકડા એવા તો નબરદસ્ત છે કે કદાપી તે માનવાને કોઈ ના પાડશે. પણ હું એ આકડા સત્તાવાર રીતે મેળવી શક્યો છું અને તેમા નરાખી અતીશયોક્તી નથી ૧૮૯૯ના સાલમા કુલ ગ્રેટબ્રીટનમા સગળા મળી બે અબજ ૮૬ કરોડ કાગલો વહેચવામા આવ્યા હતા. એ કાગલો ઉપરાત ૮૫ કરોડ બુક પોસ્ટ અને ન્યુસપેપરોના પારસલો હતા અને તે ઉપરાત તેજ વરસમા ૪૮ કરોડ પોસ્ટ કાર્ડ વહેચાયા હતા મેહેરબાન મીત્રા, કાગળો, ન્યુસપેપર, પારસલો અને પોસ્ટ કાર્ડો મળી કેટલી સખ્યા થઈ, તેનો કાંઈ વીચાર કીધો? એજ સાલમા એજ ઉમદા પોસ્ટ આફીસે ૭ કરોડ પારસલો ગ્રેટબ્રીટનથી બહાર મોકલ્યા હતા અને એજ સાલમા ૪૨ કરોડ રૂપીઆના મનીઆરડરો ઈથયુ કર્યા હતા. વળી એજ પોસ્ટ આફીસની સેવીંગસ બેંકમાં ૧ અબજ ૨૦ કરોડ રૂપીઆ લોકના ડીપાઝિટ છે અને એજ ઇંગ્લેન્ડ પોસ્ટ આફી-

સેના એજ સાલનો નરો ૪૫ કરોડ રૂપીઆનો છે. બીલડીગ ઘણી નાની છે—ફક્ત ઉપર ૬૦ લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ થયો હતો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

લંડન—આહ!—લંડન—તમે જોડવાનો વખત પાસે આવતો જાય છે તેમ માયે કવી મધુરી ઘેંણુ ચહુડે છે! ખરા લંડનમાં ૧૦૦૦૦ મોહોલ્લા છે, જે નો લીટીખંધ નોડી નાખ્યા હોય તો ત્રણ હજાર માઈલ લાખા થાય આખા શહેરમાં છ લાખ નો મસ ઘરો છે. તેમાં એ ધર્મી સકર્મીઓ પદરસો દેવળો, પરહેજ કરનારાઓના પેટપર ધાડ આવવા સારૂ ૭૫૦૦ પીકા, ૧૭૦૦ કાફી હાઉસો અને ૫૦૦ હોટેલો છે ખુદ લંડન શહેરની કારસાજ એક કાઠંટી કૌન્સીલના હાથમાં છે અને તેનો ખર્ચ દર સાલ વીસ કરોડ રૂપીઆનો છે. અને દેવું છાસઠ કરોડ રૂપીઆનું ગણવામાં આવે છે

લંડનના મ્યુનીસીપાલીટીને લગતા સાહસમાં સર્વેથી મહાભારત કામ નોવું હોય તો તેની ગટર છે. આ ફોનેજ કળા ઉપર શુ ખર્ચ થયો હશે તેનો કાઈ ખ્યાલ છે? ૧૦ કરોડ રૂપીઆ! આ ફોનેજ ૮૭૫૫ મૈલ લાંબી છે અને તે માલુથી દર સાલ ૬ કરોડ ટન મેનુ પસાર થઈ ટેમ્સ નદીના મુખમાં આગળ જાય છે જ્યા

તે રસાયણ પ્રયોગથી સફા થઈને બેત્રાલમ થાય છે. આ મ્યુનીસીપાલિટીએ હાથ ધરેલા કામો કેવા જંગી છે તેના ખ્યાલ આપવા માટે હું થોડાક આકાશનીચે આપું છું. બ્લાકવોલ ટનલ ઉઘાડી તેપર દોઢ કરોડ ખરચી કહાડયા મીનીય આગળ એક નવી ટનલ બાધે છે તે ઉપર ખરચના ચાર કરોડ જુદા કહાડયા છે. હોર્મોર્ન નામના છલ્લામા ઘરો તોડી પાડીને તે છલ્લાને મોકળો કરવાને છેલ્લા વરસમા કાઉન્સિલે ૪ કરોડ રૂપીઆની પરવાનગી આપી છે બેથન્સમીન છલ્લામા ઘરો તોડી પાડયા એટલે ત્યાના ગૃહીણોને માટે મ્યુનીસીપાલિટીએ ઘણાજ ખુબસુરત મકાનો બધાવી ૪૦૦૦ લોકોને વસાવી દીધા છે અને તે ઉપર કરોડ રૂપીઆ ખુશીથી પગાર કીધા છે. પણ હજી એથી આગળ ચાલો એજ મ્યુનીસીપાલિટી દર સાલ સાહાઠ લાખ રૂપીઆને ખરચે પાચ મેડહાઉસો ઝીલી ગંજે છે જેમા કુલ પદર હજાર દેવાનાઓને પુરી મુકેલા છે લડનની મુખ્ય દામ લાઈનના માલેક પણ એઓજ છે. તેની વાપીક આવક દોઢ કરોડ રૂપીઆ ગણવામા આવે છે. અને તેમા બાવીસ કરોડ પાસીનજરો બાર માસમા આવ જા કરે છે હું જ્યારે મ્યુનીસીપાલિટીના સબધમા લખવા બેઠો છું ત્યારે તો બાકીની વીગતોથી આપી દઈશ ત્યા પાણીની કાગસાજી મ્યુનીસીપાલિટીના હસ્તકમા નથી પણ આઠ ખાનગી કંપનીઓને હસ્તક ૧૧ સાહાઠ લાખ માણસોને

દરરોજ પાણી પુરું પાડવું એ કાંઈ મશકરીની વાત નથી. દરરોજનું ૨૫૦૦૦૦૦૦૦ (પચ્ચીસ કરોડ) ઝાલન પાણી નોંધવે. આ કંપનીઓને દર સાર્લ સાડા-ત્રણ કરોડ રૂપીઆની આવક છે. આખા લંડનમાં પાંચ માત્રી જગ્યાએ કંપનીઓ છે અને તેઓ ૩૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ (પાત્રીસ અબજ) ક્યુબીક ફીટ જગ્યાએ વરસ દહાડે સપલાઈ કરે છે અને તેઓની આવક છ કરોડ રૂપીઆ છે. બધા કરોડનોજ ત્યા હીસાબ છે. ત્યા કાંઈ તમારી મુંબઈની પેઠે આણુપાણુના સરવાળા કરવાના નથી. અહીં તો લાલા લાખ તો કહે સવા લાખ! કેળવાણીનું કામખી આ મહાન યોદ્ધાઓએ પોતાને કબજે રાખ્યું છે. કુલ ૪૩૦ મ્યુનીસીપલ સ્કુલોમાં સવાપાંચ લાખ (!) છોકરાઓ કેળવાણી લે છે. તે ઉપરાંત ૨૮૦ સાબની સ્કુલો છે અને શાખાશ! લંડનવાસીઓને કે રાધણકળા અને બીજા ઉદ્યોગો શીખાડવા માટે ૫૯૦ નુદી શાળાઓ છે. આખા લંડનમાં કુલ ૯૭૦૦ સર્ટીફિકેટવાળા શીક્ષકો છે.

આ બધું લખી તમારું લેખુ કસું તેથી દલગીર છું પણ લંડન છોડવા આગમજ સઘળી બારીક વીગત વર્ણવવાની જરૂર મને લાગી હતી યાદ રાખવું કે લંડનમાં રવીવારનો દીવસ મહા પવીત્ર ગણાય છે. તે દહાડો તમામ આસાએશનો છે. કાંઈ કામ કરાય નહીં, પણ દારૂ પીવાની અડચણ નથી. તેમાં સ્કાટલંડ તો એવું ધર્મી છે કે રવીવારને દીન ધસીને હસાયબી નહીં.

બસ એરંડીઆનાં ગલાસ જેવું વણસાયતું ડાચું રાખવું
 નોઈયે. રવીવારે નાટક ક્રાટક બંધ, દુકાનો બંધ, ભઠીઆ-
 રાની દુકાન બંધ, ફક્ત ખીકાં ઉઘાડાં. એમાં ખાટું શું
 છે? ધર્મની ધુંધ લેજામાં જાય તેને તોડવા માટે જરા
 સ્ટીમ ચહુડાવવાની દેખીતી જરૂર છે. ગમે એવો હુલકો
 મજૂરડો હશે પણ “ખ્લીઝ” વગર વાત નહીં.
 ક્રાંસમાં પગે પગ “સીલ વુ પ્લે” એટલે જ. ‘ઈફ યુ
 ખ્લીઝ’ પગલે ને ડગલે સાંભળવામાં આવે છે તેમ લંડ-
 નમાં દર મીનીટે ‘ખ્લીઝ’ના સાદ સંભળાશે. અગાઉ
 જરા જરામાં ‘બેગ ચેર પારડન’ કરતા હતા તે રૂઢી
 હવે નીકળી ગઈ છે અને ‘સોરી’ સખ્દ કાશીનમાં
 આવ્યો છે. રસ્તે ચાલતાં જો જરા કોઈને આંચકી લાગી
 તો કહોશી “સોરી.” જરા જરામાં બચારા ‘સોરી’ થઈ
 જાય છે, એવા એ લોક “મેહનતે દલગીર” છે.
 ટોપી ઉતારવી એ માનની નીશાન છે ખરી પણ ફક્ત
 ઓળખાણની લેડી સામે થઈ જાય તોજ ટોપી સામેત
 માથાંપરથી કહાડી નાખવી. પણ જહરે જગાએ જવી કે
 દુકાનો, કાફેઓ, મ્યુઝીક હોલો અને મ્યુઝીયમોમાં ટોપી
 ઉતારવાની જરૂર નથી. લીફ્ટમાં ઉપર ચહુડતા હો
 અથવા ઉતરતા હો ત્યારે જો લીફ્ટમાં લેડી હોય તો
 ટોપી કહાડીને હાથમાં પકડવાની જરૂર છે. જો તમે
 મારા મનમાં છો તેવા “કાશનેબલ” હો તો જાણવું કે
 વીઝીટ કરવાનો ટાઈમ સાંજના ૪ થી ૬ વાગતાનો છે.

જો મુંબઈથી ઈનચાર્જશનનુ ચીથડુ લઈ ગયા હો તો તેને વાપરવાનો ખરો રસતો એ છે કે તે કાગળ જાતે લઈ જઈને આપણા નામવાળા કાર્ડ સાથે પહોંચાડવું. પણ જો મળવા જવાની જગ્યા લાખે હોય તો દરગુઝર ચાહીને એક કાગળ સાથે ટપાલખાખી મોકલશે તો ચાલશે.

અરે બાપુઓ, બધું કરજો પણ નાના ખીલ્લ જેવડા ખીસા કાતરૂઓથી સમાલજો. કેવા ગરીબ ગાય જેવા દેખાશે પણ નરા 'વલદે હેલ' છે. બે પોર્યાઓ રસ્તામા રમતા હોય અને એક બીજાને આચકા મારતા હોય તેવામા એક દુકતો આવીને તમારી સાથે અથડી પડશે અને બોલશે કે 'સોરી' પણ એજ ઘડીએ તમારા ખીસાનુ ઘડીઆળ ગળ થઈ ગયું હશે તો "સોરી" ખરેખાત થવું પડશે. બીજી જાતનીખી બલા અને આફતો લંડનમા ઘણી છે. કોઈ બાનુ બચારી રસ્તામા ચકરી આવીને પડી ગયલી હોય તો જગલા હજમ થઈને તેની મદદે દોડી જશે ના. ખરેખરી દયા આવે તો પોલીસમેનને બોલાવજો, નહીં તો બેસુફ થઈ જનારી બાનુને દર મહીને ખવાડવાના પૈસા આપતા ખરડાની બેવડ વળી જશે. યાદ રાખજો કે એવી બેહોશ થઈ જનારી બીબીના ગરાડ જેવા લાઈઓ અને બ્રધારો ગલીને નાકે ધુપાઈને તમારા જેવા શેકારોની વાટ જોતાજ ઉભા હશે સારાશ, કે બને ત્યાસુધી કોઈખી આણુઆણુયા સાથે રસ્તામા લાઈબધી કરવી નહીં. ઈસ્ટ એડ અને ડાક તરફ રાતના જેમ બને તેમ

નવુ નહી એ મારી પાકી સુવાહ છે વળી હવડા
 નોહોલ્લાઓના પગપગ લીવાઈઓ ચાલે છે કોઈ દેખાણે
 મોટા મોટા પીકચરો આખના પવકારાના પાણીને મુલે
 વેચાઈ જતા તમે જોગો, પણ માત્ર નાનજો, એના લીવાઈ
 ખાનાના જથ્થો ના જો જાઓ તો સાથે કોઈ અનુભવી
 કાગડાને લઈ જવો જો લડનના કોઈનું 'એડ્રેસ' શોધી
 કહાડવું હોય તો Kelly's "post office directory"
 નામનું ગણુ હજાર સંકેતનું દલદાર પુસ્તક દરેક હોટે-
 લના કે દુકાનના નળરો તેનાથી જે માગશો તે નળશે
 લડનના વળી હમણા એક નવુ જે નાન ખોલનામા
 આંખુ છે મોહોલ્લાને નાકે નાકે સીસોડીઓ ટાંગી છે
 તે પકડીને એ વાર સીપટ્ટી વગાડી કે એક ધ્રુવ અને
 બે વાર વગાડી કે એક હેનસન કેળ તમારી આગળ
 આવીને ઉભી રહેશે

એક નનાઈ જેવું બીજું ખાતું જે નારી નજરમા
 ખુશી બેઠું તે લડનની "ફાઉલ્ટીંગ આસ્પીટલ" છે
 જે નના અનતરેલા બાળકોને તેનની કૂચ નાતાઓ નાખી
 જાય તેઓને છવાડી ઉછેરીને મોટા કરનાર આ ખાતું
 ૧૭૨૯ ના સાવના કેપ્ટન કોગગ નાનના એક દયાળુ
 દીવના ધાણીએ સ્થાપ્યું હતું પણ ત્યાર પછી તો એ
 આસ્પીટલની રચના બદલાઈ ગઈ છે હવે કોઈબી માતા
 પોતાના બાળકને ત્યા આપી આવે તો તે લીરામા આવે
 છે હાવના આ નનાઈ જેના ખાતાના લગભગ સાડી

પાંચસો બાબકો છે અને તેઓની પાપી માત પીતાઓ તરફથી વરસ દહાડે કુલ ત્રણ લાખ રૂપિયાની આવક ફીના આકારમાં મળે છે. આ ખાતું એક આશીર્વાદ છે કે એક નબળા પાપને ઉચકી રાખનાર સાધન છે તે ઉપર હું મત બાંધી શક્યો નથી. પણ એવું ખાતું આપણા શહેરમાં ઉઘાડવાની યોજના થાય તો હું નક્કી સામે થાઉં. આ ખાતું દર સોમવારે વીઝીટરોને માટે ખુલ્લું છે. જો જવું તો આ નાચાર બુલકાઓ જ્યારે જમવા બેઠા હોય તે ટાકણું સાંધીને જવું—ઘણી ગમત પડશે.

હવે બાવાજી, લંડનનો દમખી આખર થવા આવ્યો છે. મને જાનવર સંગ્રહનો ઘણો શોખ નથી પણ લંડનની 'જુ' જોયા વગર ચાલે નહીં. હાથી તો આપણે બચગીથી જોતા આવ્યા છીએ એટલે તેની તો નવાઈ નથી, પણ લંડનવાસીઓ તો આ ગોસ્તના હુંગરને જોઈને ઘેલા ગાડા થઈ જાય છે. મારો વહાલો હાથીબી બહો નસીબવાન! આખા દહાડામાં કોણ બાજે ફેટલી બીસકોટ ને પેપરમીટ ખાતો હશે! આ 'જુ' જોવાને વરસ દહાડે સાત લાખ વીઝીટરો આવે છે. માટે લગભગ ત્રણ હજાર જાનવરોનો સંગ્રહ છે અને આ બધાં સંગ્રહસ્થાનને જમાડવા અને સાફ રાખવા સારું એકસો ગોરા નોકરોને કામે લગાડેલા છે. આ જાનવરોને એવું જમાડવામાં આવે છે કે ચુસ્તમાં ચુસ્ત મરજાદી પણ ખુશી થાય. ઘોડાના ગોસ્તથી તે ચેરી અને લીલી

દ્રાક્ષના લુગદાઓથી આ નસીબદાર જનવરોને તર રાખવામા આવે છે. જરા નીચલી ટીપ ઉપર નજર કરો.

ધામ ૧૪૨ ગાંસડી.	મછી ૪૦૮૦૦ ગતલ.
ધડું ૪૦ મણ.	ખાંડ ૪૫૪ રતલ.
ચોખા ૩૦૦ મણ.	કાંસી ૧૩૦૦ રતલ
પાંડ ૬૩૮૬.	અંજીર ૧૬૮ રતલ
કુખ ૪૭૦૦ બાટલી	લીંબીંગ એકઆઠ મીટ
પ્રીત્વ કુખ ૮૦૩ ટીન.	૫૦ ટીન
ખીસકીટ ૧૫૦૦ મણ.	પટેટા ૪૦૦ મણ.
ઊડાં ૩૦૦૦૦.	કેળાં ૨૦૦૦૦.
ચોડા (કાપવા માફ) ૨૮૪	ખજુર ૧૫૨૦ રતલ
બકરા ૧૮૬.	માસંબી ૧૩૦૦.

ખા મારા બાપ! હવે કહો ગુલોજીલ ગાર્ડનનાં જનવર આપણા મોઘીથી કેટલાકના કરતા નસીબદાર નહીં?

કાઆઆણું મેસ! આ શબ્દ તમે કોઈવાર સાંભળ્યો ન હશે. વીઝબાડનની મોઘીકાણુ તો હું અગાઉ કહી ગયો છું. ત્યાં મેં અને જુનમા રાનના નવ વાગે મુવા જઈયે તોખી બપોરના ૪ વાગતા જેવું ઉજરડું ૫૨ એટલે ઉંચ કેને કસી આવે નહીં. વળી સહવારના મે વાગતામા આખ ઉંચડી જાય તો જાણે સહવારના સાત વાગ્યા હોય એન હગાઈ જઈયે. સારાંશ કે ત્યાં ઉપલા માસના રાત ફક્ત બે ત્રણ કલાકનીજ હોય. પણ અકટો-

બર માસમા લંડનમા એથી ઉલટું જ છે. “બ્લેક ફ્રોગ” જેને કહે છે તે એક વાર ત્યા ચહડી આવ્યો. બપોરના બાર વાગેલા અને એવું અંધકાર કે મોહોલ્લામાની ઈમારતોની દીસે નહી. સામેથી મારુસ કે ગાડી આવતા જણાય નહી. બપોરના બાર વાગે ત્યા બધી મોહોલ્લાની ગેઆસ લાઈટ સળગેલી અને દુકાનો પણ હુજરો લાઈટથી કામ ચલાવે. કેબમા બેઠા હોઈયે તો નાકના દાડા આગળ એક બીટ દેખાય નહી. અમથું અંધારું હોય તો ધુળ નાખી પણ ‘ફ્રોગ’ એવો કાળો કે જાંઘે આપણી આગળ કોઈ વીધવાની કાળી સાડી ધરી હોય. જેમ વીસબાડનમા બે કલાકન રાત તેમ લંડનમા ચોવીસ કલાકમા ફક્ત બે કલાકન ઉજરડું જણાય. બધા મામતો ઢંગ ધડા વગરનો. ઘડીમા તડકો પડે અને ઘડીમા છરછર વરસાદ પડી બધો રસ્તો કીચલથી ભરી નાખે !

આહુ! કેમ ભાઈ નીસાસો નાખો છો? લંડન ખલાસ થયું!—લંડન—લંડન—લંડન—લંડન!! સલામ તને છેલ્લી સલામ—વીદ્યાના સાગર, છેલ્લી સલામ! પાપના ડુંગર છેલ્લી સલામ હવે આવતો પ્રકરણથી ચાલ્યા પારીસ.

મકરણ—૨૫ મું.

પારીસ! તારા પેદાના કરનારને શું કહેવું નોંધયે!
અરે પારે, આ બેહુસ્તખાનાને માટે હું અદાર વરસને
ગખડુ જવાન હતો ત્યારથી—પારીસ! ઓ પારીસ! આહ
પારીસ કરી રહ્યો હતો અને જ્યારે અટ્ટાવન વગસની
ઉમરે ખરેખાત નોંધુ ત્યારે સ્વપના અને સાચમા કેટલો
દૂર! પણ ધીર ધરો હજી પારીસમા પગ મુકવાને વાર
છે. હજી તો પેડીગટન સ્ટેશન ઉપર લાંડનમા છું.
એક આખનો ઝોકો અને ડોવર આવી પહોંચ્યું. આગ-
ળજ મોટી—પહાડ જેવી સ્ટીમર ઉલેલી હતી તેમા
દાખલ થતા કેટલી વાર? સામાનમા એક હેડબેગ અને
ઓવરકોટ સીનાય બીજું કાંઈબી લેવાના કસમ ખાદેલા
ડેકપર ચાહડતાજ એક અમલદાર ખરાડા પાડે કે “ફર્મિટ
કલાસવાળા જમાણીગમ, સેકડવાળા ડાબીગમ.” ચતુર
જાત એટલે પાચ મીનીટમા સળા વગે સગે થઈ ગયા
કે લગર ઉપાડ ને ચાલ્યા સડસડાટ કોઈ નીચે ગગડે
નહી. સના કલાકમા તો ચેનલ પસાર કરી દેવાની
એટલે ખરાજ ઉપર બેસી રહેલા. પણ ચેનલ માતાની
ધાકે ઇચ્છે જાનુઓને ભારી છે. તેઓનો મોટો ભાગ
ધરથી નીકળતાજ બીહી મરે છે કે ચેનલ કેમ ઓળ-
ગયું! આ બીક તેઓના માથા ઉપર એટલી તો ગાલેબ

આવે છે કે હજી તો લંગર ઉચક્યું નથી તેટલા કોટ-
લાકો ગળા તાણવા અને કાસ્વા પડી જાય છે. ધીકે ન
મુઓ એટલો બીકે મુઓ! હ્રીસ્તીયા—સાત પાણીએ
ધોયલો હ્રીસ્તીયા! હુ જે સ્ટીનરમા આવ્યો તે ટરખા-
ઈન બોટ હતી એટલે એટલી ઝડપથી પાણી કાપતી
હતી કે સ્ટીનરને રોલ થવાને પુરો ટાઈમખી ન મળે.
પણ પવનનું જોર ભારી—બહુ ભારી—તે એટલા મુઠી
કે કંઠેરાને મજબુત પકડી રાખ્યા વગર ડેકપર ચાલવા
નહયે તો રતનાગર સાગરની લેટ લેવી પડે. મારકુટે
સવા કલાકમા કેલે આવ્યું અને સંઘળાઓ ધડા ધડ
ઉતરી ગયા કે નાકના દાડા આગળજ બીજા દેન
તમારી સેવામા તૈયાર ઉભેલી.

ચાઆઆલો! પારીસ આવ્યા! સીધા ને સીધા
દોજ—મેહેસ્ત મુકામે પહોંચી ગયા અરે વાચક ખલક!
પારીસમા એવું તો હકીકતેખાન, રમખાન, ભરેલું છે,
તેમા વીદ્યા હુન્નરના લંડાર, શોખના સાગર, શરીરનું
સત્યાનાશ અને જોવા લાયક બાબદોનો ચીકાશ એટલો
ઉભાઈ જાય છે કે આ નાના કદમા તેનું વર્ણન આપવું
તો ક્યાથી બને! ખુદ પારીસ શહેરની ચઢતી પડતી અને
નવાઈઓનોજ ઈ તેખાખ આવા પાચ પુસ્તકોમા સમાઈ
શકાય નહી. માટે આ જે નીચે લખું છું તે મારા
ફક્ત તેર દીવસના પ્રવાસમા એકઠી કરી લીધેલી નોંધો
છે. એટલે આ લખ્યાથી આખું પારીસ જોયું એમ

માનવું નહીં. હું તો ધારતો હતો કે કેવું સીપાહો
 નેઓ એકવાર નેપોલીયન બોનાપાર્ટની સરદારી તળે
 છતતા છતતા છેક એશીયા સુધી આવી પહોંચ્યા હતા,
 નેઓએ એક વાર નર્મની, ઈટાલી અને રશીયા હાથ
 ફીધું હતું તે કોણ જાણે કેવાકે સાત ફીટીઆ રાક્ષસો
 હશે, પણ જ્યારે મેં નજરો નજર તેઓને નોંધ્યા ત્યારે
 હું અચરજ પામ્યો. ઈશ્રવ હાઇલેન્ડર અને મસ ટેટા-
 વાજો ચાર્કશાયર સોલજર ક્યાં અને આ બચારા ખસીર
 કાગડા જેવી ગરદનવાળા સોલજર ક્યાં! નરો બાવળની
 ગાંઠ મીસાલ, ખટર બીસકાટ જેવો, ચોજો, ચપટો,
 ખપતો નર્મન સીપાહ ક્યાં ને આ બચારો વાંકી ડોકી
 રહે જેવો છોકરવાદી સીપાહ ક્યાં! સોલજરોને બહુ
 જાકીટ અને કીરમણ પાટલુન પહેરાવેલાં એટલે બાબા
 લોકનાં રમવાનાં રમકડા જેવા લાગે. ઘણાખરા ઉમરે
 છોકરવાદી અને ઝીણી ઝીણી મુછવાળા, મોટે ભાગે
 એક આખે કાચ ઘાલેલા એટલે કોઈબી રીતે ચીવટ લડ-
 વૈયા તરીકે તો મારી નજરમા ઉતર્યાજ નહીં. જેના
 મારેલા નહીં મરે તેના દીલેલા શું મરે! લેડીઓની ઘેઠ
 ટાઇટ કમર બાધેલી અને મુછને મીણુ લગાડી આંકડા
 ચહુડાવેલા એવા નાનુક દેખાવના આફ્રીસરો 'સાયનટી-
 ફીક' લડાઈમા પ્રવીણ હશે પણ હાથો હાથ મુક્કાબા-
 છમા કે ખરતલ રગડમા લાખો વખત સુધી ટકી શકે
 એવું મારા ખ્યાલમાં ઉતરી શક્યું નહીં. કદાચ હું

ભુલતોખી હોઈ. પણ જવા દયોની, તેની સાથ આપ-
ણને શું કામ છે? આઈનાં સીકારાં બાઈનેભારી. જ્યારે
લડાઈ જાગશે ત્યારે આપો આપ નોઈશું. જેવો મુછ-
પર તાવ ચહુડાવી હમણાખી બોલતા ફરે છે કે જર્મનો
ઉપર પાછો દાવ લેવાનો અમારો વખત પાસે ને પાસે
આવતોજ નાથ છે—તમે જીવો તો ખરા શું કશી
ખતાવ્યેછ તે—ઈત્યાદી. પણ હાલનો મામલો જોતા,
હાલનો જર્મન કદાવર સોલજર જોતા, હાલ તેમનું
દ્રવ્ય અને લશકરી કવાયદ જોતા તે વખત અત્યારે ને
અત્યારે આવે એવું લાગતું તો નથી.

હું જ્યારે પારીસ ઉતર્યો ત્યારે રાતનો વખત હતો.
નોઈંધું શું કે કરોડો વીજળીક ખતીઓ અળકી રહી
છે. લાલ લાલ રૂખસારની પરી જેવી પોદીઓ હુસ્તી
હુસ્તી અને નાન નખરા કરતી મોહોલ્લાઓમાથી દોડતી
જાય છે! પુરુષો જાણે કેવાક સંતોષી અને કરોડપતીઓ
હાથ તેમ પેટ પકડીને ગેલ કરતા અને મોટે મોટે ખડ
ખડ હુસીને વાત કરતા ચાલ્યા જાય છે. હું તો એમજ
સમજ્યો કે મારી ખચગીના સ્વપનાઈ પરસ્તાનમા હું
આવી પડ્યો છું. આહ! શું ચાલતીની ચળક, શું
ઈમારતોની રોનક, શું ખતીની અળક, ને શું મરદોની
ધમક, શું હુસ્વાના ભાવટા, ને આખર ઈજતના વાવટા.
જેઓ મને અંગત ઓળખે છે તેઓ એટલું તો છાતીએ
હાથ દઈ કહી શકશે કે હું લગ્ગર સમજનો કોતાહ

અને લોખો લટાક કંદાય હોઈજ પાણુ છેક ઓડાની તો નથી. કેમ ખર કેની? પાણુ મારી પારીસની પહેલી રાતે મેં મારી સુધ બુધ જાઈ નાખી એમ ત્રાગે પહેવાથીજ કહી દેવું નોઈયે. તાગપોર કે ઈચ્છાપોરથી પહેલ વહેલો મુબઈ આરેલો બોચીઓ પટેલીઓ અહીની વડોદરા રેલવેની આફીસ નોઈને જન તેને ઈજ્જડના પાદશાહનો મેલેલ સમજે છે તેમ હું પારીસને પરવરદેગારનું માનીતુ બેહેસ્ત સમજ બેખાખરો બની ગયો કયા નધુ, શુ પુછવું, કોણને પુછવું તે કંઈ મુઝે નહી ધમધમ કરતી ગાડી આહીથી આરે, મોટોર તાહાથી આવે, ઉપરથી આવે, નીચેથી આરે, જાણે કંઈ સમજ પડે નહી સર્વેથી એક નનાઈ જવા દેખાવે માફ પહેવું ધ્યાન બેચુ તેવું ચીત પાસે આપુ છું.

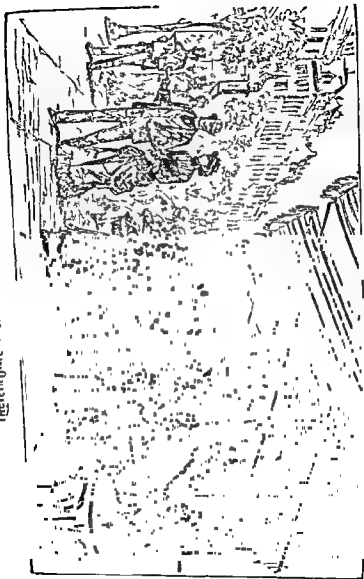
ગ્રાડ હોટેલમા ઉતારો લઈ પેટડાની જરા પુજા કરી બહાર નીકળ્યા તો શુ નોઈ હું કે મોહોલ્લાઓમા હારો હાર બહાર ફુટપાથ ઉપર દેખલો માડેલી અને ત્યા હજારો લોક—સ્રી અને પુત્ર અનેક ચીતે મોજમા ચકચુર થઈ રહેવું જરા પાસેના ચીત ઉપર નજર તો કરો નાની નાની મેન્ને ઉપર બમે ત્રણ ત્રણના દોબા બેસ છે કોઈ સીંગાવેટ સ્મોક કરે છે, કોઈ વર્તમાનપત્ર વાચે છે, કોઈ કાફી પીએ છે, કાંઈ છાડી ટપકારે છે રસ્તો તો જાણે બાપ દાદાનું ઝર ' આ મનાણે લગભગ અઘી ગત પારીસીયનો બહાર ખુલ્લામા ગુજારે

અને લોખો ભટાક કદાચ હોઈશો પણ છેક ઓડાની તો નથી. કેમ ખરું કેની? પણ મારી પારીસની પહેલી રાતે મેં મારી મુઘ બુઘ જાઈ નાખી એમ મારે પહેલાંથીજ કહી દેવું જોઈયે. તારાપોર કે ઈચ્છાપોરથી પહેલ વહેલો મુંબઈ આવેલો બોચીઓ પહેલીઓ અહીંની વડોદરા રેલવેની આફીસ જોઈને જમ તેને ઈંગ્લંડના પાદશાહનો મેલેલ સમજે છે તેમ હું પારીસને પરવરદેગારનું માનીતું બેહેસ્ત સમજી બેબાખરો બની ગયો. ક્યાં જવું, શું પુછવું, કોણને પુછવું તે કાંઈ સુઝે નહીં. ધમધમ કરતી ગાડી આહીથી આવે, મોટોર તાહાથી આવે, ઉપરથી આવે, નીચેથી આવે, બાણે કાંઈ સમજ પડે નહીં. સર્વેથી એક નવાઈ નવા દેખાવે મારું પહેલું ધ્યાન ખેંચ્યું તેનું ચીત્ર પાસે આપું છું.

ગ્રાંડ હોટેલમા ઉતારો લઈ પેટડાની જરા પુંજ કરી બહાર નીકળ્યા તો શું જોઈ છું કે મોહોલ્લાઓમાં હારો હાર બહાર કુટપાથ ઉપર ટેબલો મોડેલી અને ત્યાં હુજારો લોક—સ્રી અને પુરૂષ અનેક રીતે મોજમા ચકચુર થઈ રહેલું. જરા પાસેના ચીત્ર ઉપર નજર તો કરો. નાની નાની મેજો ઉપર બેઝે ત્રણ ત્રણના ટોળાં બેઠા છે. કોઈ સીગારેટ સ્મોક કરે છે, કોઈ વર્તમાનપત્ર વાંચે છે, કોઈ કાફી પીએ છે, કોઈ બ્રાંડી ટપકાવે છે. રસ્તો તો જાણે બાપ દાદાનું ઘર ! આ પ્રમાણે લગલગ અરધી રાત પારીસીયનો બહાર ખુલ્લામા ગુજારે

गोविंदगिरि दृश्य—४२०१२०१ सु००५१२००१

-છે. ઘરમા ચુલાની જાત નહીં કે નોકરની વાત નહીં. જે હોય તે 'કેલ હુય ઓર અલ્લાહ હુય.'

આ તો પારીસનો મારો પહેલો પીનણપાટલો થયો. હવે ખરે મને ત્યાની ચોડીક જાણવાનોગ વીગતો ટપકાવવા દયો. ખબર કહાડતા માલમ પડ્યું કે પારીસનું માડ હોટેલ સર્વેથી ભપકાદાર ગણાય છે. તો ઠીક છે. આપણો ભપકો કયા ઓછો છે? નીચે ગયા તો મેનેજરો અને કસ્ટી પટાવાળા હુનુર્યાઓની ગડબડ પણ આઝી. ખબર કહાડી તો કહે હોટેલના આઠસે ઓરડા સઘળા ભરેલા છે પણ છઠ્ઠે માળે ચાર ખાલી થવાના છે તે એક કલાકમા મળશે. કમખખતી! આ માહેથી બે ઓરડા લખાવી લીધા—દરેકના રોજના ૮ ક્લાક! લીક્ટે માળપર લઈ નઈને નાખ્યા તો ઓરડાઓના વહાણુ ફાટેલા એટલે રસ્તોજ પાય નહીં. જ્યારે ઓરડો જડયો ત્યારે તે આખાદ મારા મુખઈના નાહવાના ઓરડા જેટલો મોટો હતો આપરે તો હીદુસ્તાનમા અખાળા બખાળા ખાઈયે તેવી જગ્યા વાપરેલી તે આએ મરઘાના પીંજરામા અકરવકર થવા લાગી પાછા નીચે ઉતરી ગયા, જવાબ મળ્યો કે બીજી જગ્યા નથી. આએ ઓરડાબી તમે જાઓ તો નોંધાઈ ગયલા છે. શુ મારા શેઠીયાઓનો તોર! પછી ખબર મળી કે આ માડ હોટેલના નામની તેના ઉપર એટલી ધમાલ છે કે એ લોક પાસીનજરો રહે કે જાય તેની આઝી પરવા કરતા નથી. અમારી ફરીયાદ

સાલળી પારીસના એક નરથોસ્તી મીત્ર અમને બીજી હોટેલ બતાવ્યું “હોટેલ એ લા પે” પારીસના મધ્ય બીજીથી મુમારે એક નેવ દુર પણ નરો પાદશાહી મેહુવ.

હું ધાર છું કે આખી પૃથ્વીમા એવું કોઈ પણ શહેર ન હશે કે જેણે થોડી મુદતમા પારીસના નેટલી નફા અને ચઢતી પડતી નોંધ હોય અરે હાથરે’ ૧૮૭૦-૭૧ ના સાલમા એ બચારા મેહુગની શી વગે થઈ હતી તે નો વાચ્યે તો આપણા હાડ ધુન્ને સનારના પોહો-રમા ઉડ્યા અને પાઉખ્યાદા ફરવા નીકળ્યા તો--ઓ’ અભયબીઓની અભયબી’-ક્યા ગઈ પેલી લાલ રૂખસાર વાળી અબળાઓ? ક્યા છે યેવા ખુશાળ રમતા પથી જીવડાઓ? ક્યા રહી પેલી પાદશાહી ઈમારતો અને રગીલા છમીલા દેખાવો? જ્યા બધું ગોલાબી ને ઝળ-કતુ હુંતુ તે બધા ઇલેકટ્રીક લાઈટના પ્રતાપ ચળકે ઝળકે બધી રાતની યેવા હુસ્તા વસ્તા સાહેબો સનારના નોંધ્યે તો પીળા ને ચીમડાઈ ગયલા ગોલાબી રૂખસારે ઉડીને ફીકાસને જગ્યા આપેલી બધું પોકળ! મને આ વાર મુબઈનો દેશી નાટક તખ્તો યાદ આવ્યો. રાતના કેવી સ્ટેજ ઉપર પરીઓ ગોરી ગોરી અને ઘટમારી દીસે છે. ને તેજ પરીઓ અને પદડાઓને સનારના નર્ધને ઉન્નરડામા જીવો તો સુબહાન અલ્લા! સરસનો વાસ ને દેવદારના પાટીઆ, ને કન્જાઈ ગયલી જાટી ટીલીઓનો મુડદાલ જીઠો ચળકાટ, આપણુ બધું માન

ઉતારી નાખે છે. તેવાજ હાલ પારીસનો છે. એ લોકની છંદગી ઘણી 'ફ્રાસ્ટ' છે એટલે એ લોકને કામની દર-કાર નથી. તુરત દાન ને મહા પુન્ય. જે પેટે પડ્યું તે ખર્ચ. પછી કાલની વાત કાલે. તદન કડક બંગાલી હશે તેખી સાન્નને છેડે એ પાચ શ્રાક ઉરાડી નાખવાનો.

એ લોક ખાઈ પીને બીજી બધી એશ ઈસલતમા એટલા ધરાઈ ગયા છે કે હવે કાંઈખી નવું ને નવું નોંધયે. તે છતાં પારીસ નોવાળેગ છે, ખરેખર સોહામણું છે. એની એકેકી જાહેર ઇમારતની નોડી ઇંગ્લંડમા તો નથીજ. નેપાલીયન બોનાપાર્ટની અગાઉના રાજાએએ પારીસને બહુજ ખુબસુરત બનાવ્યું હતું પણ ત્યાર બાદ જર્મનો સાથે લડાઈ જાગી અને જર્મનો શહેર ઉપર ધસી આવ્યા ત્યારથી લાગ તુટ થવા માડી ખુદ પારીસના બદમાશોએ કરોડોની કીમતી ઇમારતો અને સ્થલો ભાજી તોડી નાખ્યા અને તેમાથી હમણા હમણાજ પારીસ પાછું ઉઠવા લાગ્યું છે

હું ધાર છું કે જેમ પારીસ પાપમા સર્વેથી એક છે, જેમ ઇમારતોની ખુબસુરતીમા ચઢીપાતું છે તેમ કળા કૌશલ્ય અને હુનરમા પણ તે સર્વે દેશોને ટક્કર મારે છે. એ જો બધું ખરાખર સમજવું હોય, જો પારીસની ખરેખરી લહેઝત ચાખવી હોય તો થોડી ઘણી ભાગી તુટી પણ રૂચ લાપા જાણેલી સારી. અલબત્તા ત્યાના ઘણા હોટેલ ઇંગ્રીજ છે, ઇંગ્રીજ ભોમીઆ મળે

છે, ઈંગ્રેજ દુકાનો છે, પણ ખરો માવો ખુદ ક્રેંચ જાણવા વગર ખાવાને મળશે નહીં. ક્રાસનું ચલાણુ ઘણુ સાદું છે. જેમ આપણી ગમ રૂપીઓ તેમ ત્યાં ક્રાક. એક ક્રાક તે દશ આના. જેમ ઇંગ્લેન્ડમાં બેક ઓફ ઇંગ્લેન્ડની નોટો હાય છે તેમ બેક કે ક્રાસની નોટ ત્યાં પણ છે. માટામાં માટી નોટ ૫૦૦૦ ક્રાકની આવે છે. પણ યાદ રાખવું કે આ નોટો ક્રાસ સીવાય બીજા દેશોમાં ખપાવવી મુશ્કેલ પડશે ત્યાં સોનાના સીકા પણ છે, પણ તેથી ક્રાસની બહાર ચાલતા નથી. પણ ઇંગ્રેજ બહાદુર! ગમે ને હોય પણ એ લોકોની આટ જખરી તો ખરી. બેક ઓફ ઇંગ્લેન્ડની નોટ કે સોવરિન આખા યુરોપમાં ખુશાલ ચાલ્યા જાય છે.

કોઈ પુછશે કે પારીસમાં રહેવું સસ્તું કે મોઘું? તે તો જના જવા આચાર વીચાર. તમે ધરરર ધીસ હોટલમાં પહેલે મજલે રહો, ટાબલ કે હોટમાં ફુલ ફ્રેસમાં જમા, માટા માટા ઓપેરામાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં સર્થ મીતીઓ સાથે જાઓ તો મુંડી મુડાઈ જશે. બાકી ફક્ત પારીસ અને તેની ઇમારતો અને જાહેર ખાતાઓ ગુપચુપ નોવાનુંજ રાખશે તો રોજના ૫૬૨ ક્રાક—મુમારે દશ રૂપીઆ ઘણા છે. ઘણી સરસ મોસમ એપ્રિલ મેમાં ગાણાય. જુન પછી બંડેખાઓ બહાર નીકળી જાય ત્યારે જરા નોવાનું ઓઘું તો ખરૂં. જો પારીસમાં દાખલ થાઓ તો તમારી સાથે સીગાર, કે તમાકુ કે

કોઈની જાતનો દારૂ રાખશે ના નહીં તો પૈસા આપવા
તાબી ઘણું હેરાન થવું પડશે. ત્યાં આજીવન સુધી
જાપનો ઘણો છે. એક રતલ સીગારેટ્સ બિંદર દે રૂપિયા
તો નગાત છે!

રમરણાર્થ

મકરણ—૨૬ મુ. મેં તો વેળાખાઈ તર

પેરીસની આગલી તવારીખમા આપણને હાલ
ઉતરવાની જરૂર નથી. કાસે અનેક રાજદ્વારી ધર્તીકેપો
વચ્ચેથી પસાર થઈ એટલા હાલેસાઓ જોયા છે કે જુવું
યુરોપ, એશીયા કે અમેરીકાના બાબમા કોઈ દહાડેની
બંધુ નથી. પણ પારીસને પોતાની ઉંચી ટોચ ઉપરથી
નીચે ગબડાવી નાખનાર અને તેનું સત્યાનાશ વાળનાર
સર્વેથી માટે ગજબનાક બનાવ ૧૮૭૦ માં યાને
આજથી પાત્રીસ વરસની વાતપર બન્યો હતો, જ્યારે
સરહદ ઉપર આવેલા બે પરગણાઓ આલસેસ અને
લોરેનની માલેકી માટે જર્મની અને કાસે વચ્ચે છુટા-
ગાર જગ બગ્યુ ત્યારે આ મકરણ વાચનારા માહેનો
માટે લાગ છોકરવાદી વયમા હશે જર્મનો ઉપરાસાપરી
ક્રાબ્યા ગયા અને આખરે પ્રીન્સ ફ્રેડરીક તે આપણા મરહુમ
મહારાણીના જમાઈ—હાલના આપણા પાદશાહ એડ-
વર્ડના બનેલી અને હાલના જર્મન કયસરના પીતાની
સરદારી તળે જર્મન લશ્કર એકદમ પારીસ ઉપર ઘસી

આવ્યું પારીસથીનો ગભરાઈ ગયા અને જનરલ મોય-
 યુને આ ખુબસુરત શેહેરનો જય્યાન કરવાનું સોખ્યું.
 લખખો ઘોડા, ગાય અને કરોડો માણુ અનાજ ઘોડાઘો-
 ડીમા પારીસમા જમાન કરનામા આવ્યો ને રસ્તે
 જર્મનો પારીસ ઉપર ધસી આવ્યા તે રસ્તાઓ ઉપર
 સેકડો વરસના મોટા મોટા ખુબસુરત ઝાડો કાપી
 નાખીને રસ્તો બીકટ કરી નાખ્યો. આ વાર શેહેરમા
 બે લાખ માણુસોનું લશકર હતું પણ તેમા ભાગ્યે
 સાહાકથી સ્ત્રીતેર હજાર ખરા સોલજરો હતા બાકીનાં
 બીજા તો દાતરડા કોઈતા લઈને જેમ તેમ ઉભા કરેલા
 ગામડીયાઓ હતા સામી તરફ જર્મન લશકર બે લાખ
 પાયદળ, ચોખ્ખીસ હજાર ઘોડેસ્વાર અને નવસો તોપો
 સાથે કુ કુ કરતું આવ્યું ૧૮૭૦ ના સપ્ટેબર મહી-
 નાની પદરમી તારીખે પહેલું જર્મન લશકર પારીસથી
 દસ માઈલ નજદીક આવી પહોચ્યું અને બે દીનસના તો
 સેન નહી ઉપર મોટો મુલ નાખ્યો. ફ્રેંચો દમ વગરના
 સામે થયા, પણ જર્મનોએ બેઘડકે ધસી આવીને વરસે-
 લ્સનો નામાકીત પાદશાહી મેહેલ કબજા કરી ત્યાજ
 પડાવ નાખ્યો. જર્મનોની નીકટા પારીસ ઉપર ઘેરો
 ઘાલીને તેઓને બુખમગથી આજેજ કરવાની હતી અને ફ્રે-
 ચોના હાથમા એકજ માર્ગ બાકી રહ્યો હતો કે કંઈબી
 કરીને આ શત્રુઓની ઘેરો ઘાલેલી લાઈનને તોડીને
 બહારના ફ્રેંચ લશકર સાથે જોડાણ કરવું ત્રીસમી

સપ્ટેમ્બરે ફ્રેચ જનરલ વીનોય દસ હજાર માણસ લઈને નાગી બેચોનેઠ સાથે જર્મન લાઈન ઉપર ધસ્યો, પણ જર્મનોની લાઈન તુટી નહીં. થોડા દીવસ સુધી કંઈ વાજ્યું નહીં—આખરે ફ્રેચ જનરલ હાર્યા અને ઠંડી અને ભુખથી ફ્રેચ સીપાહો કંકળવા લાગ્યા. ખાવાનું ન મળે એટલે પલટણના ઘોડાઓ કાપી તેનું થોડું થોડું ગાસ્ત સોલજરોને આપી ભુખનો ક્રીડો શાત કરવાની બીચારાઓએ તજવીજ કરી. જર્મન સરદારે જોયું કે એમનું એમ પડી રહેવામાં કાંઈ માલ નથી, એટલે ઠરાવ કર્યો કે એકદમ શહેર ઉપર તોપખાનું છોડીને જખરદસ્ત હુલ્લો કરવો. આ વાર ખુલાસુરત, લાડકવાયા, લેહેરી પારીસ શહેરની અને તે મહેલા છટકામાં સપડાયલા રહેવાસીઓની શી હાલત હશે તે સમજવું સહેલ છે. ફ્રેચ જનરલો ખુલ્લું કહેવા લાગ્યા કે હવે આપણું કાંઈ ચાલવાનું નથી અને તાજે થવા સીવાય છુટકો નથી. પણ નાચાર થયલી પેરીશીયન ફેચત કળાખકોર કરી ઉઠી અને જો સરણુ થાય તો ખુનામરકી કરવાનો ગલરાટ ઉઠાવ્યો. આ પ્રજામતને માન આપીને એક વાર ફરીથી જર્મન લાઈન તોડી નાખવાનો કસદ કરવામાં આવ્યો પણ તેમાં ફ્રેચોનો એવો તો કચડથાણું નીકળી ગયો કે આખરે સેવટની આશા છોડવામાં આવી. ૧૮૭૧ ના જાનેવારીની ત્રેવીસમી તારીખે મોં જુલ્સ-ફાવ હાથમાં સુલેહનો સફેદ વાવટો લઈ વરસેલ્સ ગયો.

અને પોતાની હાર કબુલ કરી સઘળા કીલ્લાઓ નર્મનોને સ્વાધીન કીધા પહેલી માર્ચે નર્મન કૃત્તેમદ લશ્કર બેડ અને તોપના ઘડાકા વચ્ચે પેરીસના મોહોલ્લાઓ વચ્ચેથી કવીક માર્ચ કરી ગયું

આ સરળી મોહોકાણુ અને નામોશી જાણે બસ ન હોય તેમ નર્મનો વીધાય થવા પછી ખુદ પારીસનાજ લોકે દારૂ પી મસ્ત થઈ દુશ્મનોની ગરજ સારવા માડી પેરીસમા વસ્તો એક બદમાશ લાગ દર મોહોલ્લામા, અપસ અપસમા લડાઈમા મશગુલ થયો, લોહીની રેલ ચાલી—તુઈલરી અને હોટેલ-ડે-વીલ (ટાઉન હોલ) ને બાળીને જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યા પારીસનો નામાકીત સ્થલ કોલમ વેનડોમ લાઈ નાખીને જમીનદોસ્ત કીધો અને અમીર ઉમરાવોની ઇમારતો તારાજ થઈ આ પ્રમાણે પારીસની અવદશા બે વરસ ચાલવા પછી પ્રજા સત્તાક શન્ય સ્થાપવામા આવ્યું અને તેના પહેલા પ્રમુખા મોં તીએ અને મારશલ મેકમેહોનની કારકીર્દી તળે આ ગુલઝર શેહેરે પોતાનું ધુળમા રગડોળાયતું મસ્તક પાછું ઉચકવા માડ્યું બાળી નાખેલી ઇમારતો પાછી ઉભી થઈ અને આજે પારીસ પોતાની અસલ સ્થિતીમા ઉભું છે

ખુદ પારીસ શેહેર સેન નદીના મુખડા ઉપર છે એની કુલ વસ્તી સાડી પચીસ લાખ માણસની ગણવામાં આવે છે જેમા લગભગ પચાસ હજાર ચાહુદી

પંથના છે. એ શહેરનો કારોબાર એક નવાઈ જેવાં ધોરણ ઉપર રચેલો છે. આખાં ક્રાંસની એક્યતાથી નમાયલી રાજસભા અને તેને માથે એક પ્રમુખને હસ્તક સંચાલો ખરચ ચાલે છે. જેમ આપણી મુંબઈની મ્યુનીસીપાલિટી શહેરનો મ્યુનીસીપલ ખરચ આટોપે છે તેમ આ કાઉનસીલ આખાં ક્રાંસનો રાજવહીવટ ચલાવે છે. પારીસનો વરસ દહાડે થું ખરચ હશે તે જાણવાનોગ છે. મારી જેળવેલી વીગત પ્રમાણે ફક્ત મ્યુનીસીપલ ખરચ એકલાં પેરીસ શહેર ઉપર પંદર કરોડ રૂપીઆ થવા જાય છે. બેશક પારીસ ખુબસુરત તો છે, એના રસ્તા પોહોળા, સીધા અને સ્વચ્છ એટલા સુધી છે કે તેવા આખા યુરોપમાં પણ જોવામાં આવતા નથી. શહેરના મુખ્ય ભાગમાં આખો દીવસ અને રાત એટલી તો ગીરદી રહે છે કે કોઈ વાર પારીસ શહેર લંડન કરતાં પણ વધારે વસ્તીવાળું હોય એવું લાગે છે, પણ ખરી વાત તેમ નથી. પારીસના રસ્તા પોહોળા હોવાથી ગીરદી ગમે તેવી છતાં કશી મુશ્કેલી થતી નથી. તરકારી વેચનાર કે બીજો ધંધો ચલાવનારને લંડનના મોહોલ્લાઓમાં પોતાના ધંધાની કળાબકોર કરવાનો હુકમ નથી, પણ પારીસના મોહોલ્લામાં તો “દોરાની દરી દોરાના કાટલા,” “બિન કેનવાસ” વગેરે જાતના પોકારો કરવાની છુટ છે એટલે મુંબઈને મળતા સાદો અવાર નવાર કાને પડે છે. પણ ગમે એવાબી પારી-

શ્યન પહેર્યાવેના સ્વચ્છ, ગેતબાતના નમ્રાનો અને “વચગેગીટી” થી નીગળો છે, જે નત હુ લડના હવકા બાગના ગખડબાજના બાગના આપી શકતો નથી વળી દરેક હાલે ને પગલે શુ અમીર સાથ કે શુ ફકીર સાથ “સીવ વુ ખે” એટલે “ઈફ યુ ખ્લીઝ” એ તો એક સાધારણ શબ્દ થઈ પડેલો જણાશે બેગાગીન માથે બોલો ચહુડાવનાનો હુકમ આપતા પણ “ઈફ યુ ખ્લીઝ” ના એવકાબ સાથે હુકમ આપવાનો ગ્યયો છે. જમ આપણે ગુજગતીના ગને એના નોકરનેખી હુકમ આપતા બોલે છીએ કે “જગ અહી આવતો, જગ આય પકડતો, જગ આય માળ ઉપર હાડો મુકી આવ” એમ “સીવ વુ ખે,” “ઈફ યુ ખ્લીઝ” બોલ પહેલાથી છેલ્લા મુધી વાપરવો જોઈએ તેનજ “માશ્યુ” અથવા “મહામ” અથવા “માડનોસેવ” બોલો સાધારણ વાતચીતના હમેશા જોડાયવા હોવાજ જોઈએ કોઈને અમથુ “હા” કરીને તો કહેવાજ નહી. પછી તે ગને એમોખી કનીષ્ટ માણસ હોય

“ઉવી માશ્યુ” હા સાહેબ કે “ઉવી માહામ” હા બાઈસાહેબ તો બોલ્યા વગર છુટકો નહી પછી તે ભારબગદાર હોય કે માછણુ હોય.

પાનીસની પોલીસ ઘણી ચક્રા અને ગુનાહ પકડવાના બહુજ હુશીયાર ગણાય છે, પણ ત્યાના પોલીસમેનો લડના ખરવસ્તર પોલીસનેનો જેવા મજબુત

જાણતા નથી. જ્યાં લગાર નવરું હોય ત્યાં અંધારું થવા પછી રાતને સમયે રખડવાની હું ભલામણ કરતો નથી. ખરું કહું તો પાછલી રાતના એક વાગવા પછી પારીસના કોઈબી લાગમાં ફરવું સલામતીભર્યું નથી. અ. બેહેસ્ત મુકામમાં શેહેતાનની ઓલાદની વસ્તી ઝાઝી છે. કહે છે કે તમારા ખીસાંમાંથી ઘડીઆળ કે પાકીટ બુક આંખના પલકારામાં ગડાવી જવા જેવી અપળતામાં પેરીસને કોઈ હુકાવી શકે એમ નથી. કોઈબી આસપાસ જતી દેનામા કોઈ આણુજાણુયા સાથે પાના રમવાનું માથે લેશે ના, અને તમારી દલી અને તમારી તનદ-રોરતીનું સત્યાનાશ અને ખાનાખરાબી કરનારા સાધ-નાથી પારીસ કકડીજાય છે તેનાથી ખુબ હુશીયારીમા રહેજો.

પારીસ ખહુ નવાઈ જેવું શેહેર છે. ખહારના દેખાવે તે ખાની ખીની અને મોજમજાહનું મથક છે પણ તેમા વીદ્યા હુન્નરનો ટોટો નથી. કીમતીમા કીમતી રસાયણ પ્રયોગથી તે ભારીમા ભારી મશીનરી બનાવવાના ખાતાઓ પારીસમા ઉભાઈ જાય છે. વળી પારીસ આખા યુરોપને ખ્યારું છે. થાકેલો લંડનવાસી, પૈસાથી ધરાયેલો જર્મન, શોખની શોધમા નીકળેલો અમેરીકન, સોનાથી લાઘેલો ઓસ્ટ્રેલીયન કે નવાઈની આશામાં નીક-જેલો ઈંડીયન જો પંદર દહાડનોખી વીસામો મળશે તો પહેલો આવીને પારીસમા લરાશે. ચીત્રકળાના પુખ્તરીઓ અસલ ચીત્રના અભ્યાસ માટે પારીસ આવે છે. પુર્વ

અને પશ્ચીન લાપાના અભ્યાસીઓ જુની પુગણી કેતામે
જાળવા અહીં પધારે છે વેપારી મનપસંદ સોદા
કરવા પેરીસનાજ માથુ ઝીકે છે અને ઉચ્ચ નાટક, હંચુ
મ્યુઝીક અને ઉચ્ચ ક્ષીમમની જાત જાતની ખુબસુરતીનું
અનલોકન કરવા માટે પારીસ મધ્યખીદુ છે. આ માર્ગ
લખવું એટલાથીજ સમજાશે કે હિંદુસ્તાનનું તમામ
ક્ષીમતી માતીનું ખજાર અને ખરા પાશીદાર પારીસ
માન છે આપણી તરફનાળા મીઠા રતનજીવી તાતાની
ત્યા એક પેહુડી છે, જે ઇડીયન માતીની માટી ધર
ખમ જગ્યા ગણાય છે તેજ પ્રનાણે મે ખુદ પારીસમા
મે ત્રણ વણીક અહુસ્થોને પણ જોયા, જેઓ પણ ત્યા
ઇંગ્રેજ ટોપી, પાટનું સાથે માતીના માટે વેપાર
ચલાવે છે અને પોતાની માહોરદારો સાથે પાચ પૈસે સુખી છે

પારીસના સ્ટેશન ઉપર આવી પુગતાજ મુસાફરે
પોતાના સામાનની ખટરાત કરવાનું માથે લેવું એ ફ્રાન્ક-
ટની જેહેમત માથે ઉડાવ્યા જેવું હું લેખુ છું. પ્યાટ-
ફ્રાન્ક ઉપર ઉતરતા વાર કસ્ટી ટોપીવાળો 'કમીશનર'
પોતેજ સલામ કરતો સામે આવશે તેને તમારો સામાન
સોપી દીધો અથવા લગેજની ટીકીટ આપી દીધી કે
તમારી ખટપટ પતી કઈ ગાડી લાડે રાખવી, પ્રસ્તમ-
માથી કેમ સામાન પસાર કરાવવો, ક્યા હોટેલના કેમ
જવું તે સંજ્ઞા તે નક્કી કરી આપશે સ્ટેશનની બાહર
ચીલખપટયાઓ ઘણા ફરતા ફરે છે એટલા માટે કઈખી

નાનું પારસલ કે હેન્ડબેગ ધર્મખાતે નાખવું નહીં પણ ગાણીને તમારા કોચમેનને સોંપવું. પારીસમાં દાખલ થતો સરખો સામાન ખુબ ખારીકીથી તપાસવામાં આવે છે. તેઓ ખાહરનો દારૂ તંબાકુ કે માચીસ માટે જાણવાને બહુજ ઈતેજાર છે. તેઓ તમને સવાલ પુછશે કે તમારી પાસે કંઈ એવું છે? અને જો નમનતાઈથી જવાબ આપ્યો તો ઝાઝી અડચણ કરશે નહીં, પણ જો કંઈ છુપાવીને ગપ મારી તો ઝુવા છુટા ઘણું કરી નામાકીલ હાટેલો પોતાની “શારા બેંક” વીસ વીસ હિતારૂઓ બેસી શકે એવી ગાડીઓ રુટીનો ઉપર તૈયાર રાખે છે. હું ધારૂ છું જે જવા અગાઉ કોઈ મીન મારફતે હાટેલ પહેલાથીજ નક્કી કરી રાખ્યું હોય તો વધારે સગવડ ભરેલું છે. પણ સાહેબ લોક થઈને ભય-કામાન ઓરડો લેતા ના, નહીં તો જીવતા ચામડાની ખોળ નીકળશે. નીચે જઈ, ‘ઓફીસ’ સાથે ભાવ પકવાની કશી શરમ નથી બલકે તેમ કરવાનો સાધારણ રવૈયો છે. મોટા જબરદસ્ત ડાઈનીંગ રૂમોમાં જમવા જવાનું, પણ તમારી ખુશી જો તમારું ખાણું તમારા ખાનગી ઓરડામાં મંગાવવાની હોય તો થોડોક વધારે ચાર્જ આપવાથી તેમ પણ બની શકશે. હંમેશા બહાર જઈને તમારો ઓરડો બંધ કરી જવાની અને કુંચી નીચે ‘ઓફીસમાં’ આપી જવાની યાદ રાખજો.

મકરણ—૨૭ મું

હું ઇચ્છીથી ચાલજતો આવ્યો હતો કે જેથી ખાણુ બહુજ ઉત્તમ છે અને હવે પચાસ વરસ પછી હું તે બાબેની ખાત્રી આપુ છું ગોસ્તના મોટા અર્થ વગરના ધીનચા અને કાચા ચાપ ઇજ્જડમા ખાતા મોઢે વક્કર આવવા પછી પારીસમા પીરસાયણુ જેથી કુકીંગ ખરેજ સ્વાદીશ્ટ લાગે છે આ દેકાણે મારે જણાવવું છે કે આપણા પારસી શાહ બખરચીને હાથનું બનાવેલું ખાણુ જેથી કુકીંગને બહુ મળતું છે ઇજ્જડ અને નર્મનીમા જે મેજપર આવે તે ફીકું, નીમક, મસાલા વગરનું હોય છે અને તમારે જે જાતનો શાખ હોય તેનો ખટાસ કે તીખાસ તમારે હાથે નાખવો પડે છે વળી તીખા સાસ અને સરકા ઇજ્જડમા અણગમતા છે અને કોઈ હાથ લગાડતું નથી, પણ જેથી ખાણાના તીખુ, ખાદુ વગેરે પહેલાથીજ વજનમા મેજવીને મેજપર આણે છે અને તેમા સાથે માખણના વાનરનો પ્રયાસ વધારે હોવાથી આપણી હીદી જીભને વધારે અનુકુલ થઈ પડે છે કહે છે કે એક જેથી કુક બેડામાથી એકસો જાતની જીદી જીદી વાણીઓ બનાવી તમને હેરત કરી શકે છે પણ યાદ રાખવું કે સઘળું પીણું એટલું સોનું હોવુંજ જોઈએ એમ નથી એ લોક પકાનનાર

એવા એકા છે કે કોઈ 'ડીગ્રી' નથી જાણે ઉત્તમ થીકીન
રેસ્ટની મુલાપમ જેવી સ્વાદને તેમજ નજરને લાગે તે
કદાપી દેડકાની ખનાવેલીખી હોય. કોઈ ગોસ્તનો ચાપ
એવા ઝમકદાર અને મોહને વળગે એવા હોય કે તે બે
વાર મંગાવીને ખાઈએ પણ કદાપી તે ઘાડાનાં કે ગધે-
ડાનાં ગોસ્તનો ખનાવેલો હોય તો તેમાં નવાઈ નથી.
રેસ્ટોરાંમાં જમવા જાઓ તો વેટરને શું આપવું તેના
અંદેશમાં પડશે ના. જટલા કાંકનું ખીલ થાય તેપર
દશ 'સાનટ્રીમ' ની ખસેશ આપવાનો ધારો છે. દશ
'સાનટ્રીમ' એટલે એક આનો. હવે ત્રણ જણ સાથે
જમવા ગયા હોય ને પંદર કાંકનું ખીલ થાય તો બે
કાંક વેટરને ઝાંસવા જોઈશે. એનું કારણ એવું છે કે
ઘણાં ખરાં રેસ્ટોરાંમાં વેટરને પગાર મળતો નથી અને
આવી 'ટીપ' ઉપરજ તેઓનો નીર્વાહ થાય છે. ફ્રેશને-
બલ રેસ્ટોરાંમાં રાતના ડીનરપર જવું હોય તો ઘણા
કમુતરની પુછડીવાળો "ઇવનીંગ ફ્રેશ" પહેરવો પડશે.
વેટર ફ્રેટની ઘણી વખાણ કરે અને ખાવાને આગ્રહ કરે
તો પહેલાંથી પુછજો કે પૈસા આપવા પડશે કે 'ખાદા-
ખખશ' છે. કારણ કે ફ્રેટને નામે રેસ્ટોરાંમાં જખરી
ચાંસ મારવાનો સરેસ્તો છે. હું બર્લીનમાં એકવાર એક
ખીચના પાંચ માર્ક ઝટકાઈ ગયો હતો એટલે પારીસનાં
ખીચથી પાંચ માઈલ દુર નાહસવામાં સલામતી જાણી
હતી. પારીસમાં ખાધાનું જરા મોઘું ખરું. ત્રણ જણ

સાથે જમના જઈએ અને સુપ, મચ્છી, ગોસ્ત, સાંડ
વગેરે સાધારણ ડીનર સાથે એકાદ બે બાટલી વાઈન
મગાવ્યે તો સેલેજના ચાલીનથી પચાસ કાક એટલે
પચ્ચીસ રૂપીઆ ઉડી જાય

ખુલ્લા વરડામાં ‘કાફે’ એ પારીસની એક
જાણીતી નનાઈ છે કોઈબી મુસાફરને ખરી પારીશ્યન
છદ્દગી નોવી હોય તો રસ્તા ઉપર કંકડી જતા સેકડો
‘કાફે’ માં જઈ બેસનાની હું જવાનાણું કરીશ ઘણું
ખરા લોખ સાજ પડતા આ ચોટવાચો ઉપર જઈ બેસી
છે અને એકાદ કાફીનું કપ આરડર કરી આસપાસનો
મહીમા નોંધા કરે છે આ મોહોટલાના કાવાખાનાનું
એક ચીત્ર હું આગળ પ્રકરણમાં આપી ગયો છું
જો આ નાગરો તો સાથે બ્રાડીની નાની ડીકાન્ડર
આણી નુકસે તો તેથી અજબ થતા ના કારણ કે ત્યાં
કાફી અથવા આ સાથે ઝીણું લીકર ગ્લાસ ભરીને કાચો
‘ફોનીઆક’ પીનાની ટેન છે પણ ક્રાસના લોકનું જે
બેસને નખખોદ વાલ્યું છે તે ‘એમસીન્થ’ નાનનો
જાવમ દારૂ છે જે એ એમસીન્થ વીચે એટલું બધું
વાચ્યું હતું કે એક વાર અજમાવનાનો વીચાર કીધો
અને એક ગ્લાસ નગાવ્યું સુવાના ચર્ક જેમો વાસ,
બેનડાના જેવો સખત અને માહે ખાડનું પાણી અને
આઈસ નાખીને પીનાનું, ઘેટમાં પીતાં સહુરેતો પડે
તેની ચીતા નહીં પણ પીવા પછી માણસ બેનકુદ જેવું

બની ગય, મોઘ ઉપરની તુરાની જતી રહે અને મોઘે
જાનવરની ઘેઠ વેહેસી જવો બની રહે આ એબસી-
ન્થનો લખ એમો પુરો છે કે એક વાર તે મોઘે લાગ્યો
તો પછી પીનાર ખાદાના ઉતરતોજ જાય છે અને તેનો
ચેહેરો પ્રકૃતી બગાડી જઈને તે ખુન ગોરે પાણુ કરવાને
ચુકતો નથી જેમ આપણા તરફ ભાગ, ગાળા અને
હમણા હમણા કોકેનતુ વ્યસન જાગ્યું છે તેન આ
દારતુ પાણુ છે આખરે જ્યારે આ નાપાક પીણાએ
વાણીજ ખરાબી કરવા માડી ત્યારે સરકારે તેના ઉપાય
રોધના માડ્યા લોક એવા નસ્તાન કે પોતાનું માનીતું
પીપીલ છોડે નહી એટલે હમણા તેઓએ એવું એક
પીણું બનાવ્યું છે કે જે સ્વાદમા, વાસમા, સહુરેટામા
નર એબસીન્થ જેવું છે પણ જે તેની કમાલ એબ છે
તે ગુપચુપ મોઘેથી કહાડી નાખી છે આ પ્રમાણે સર-
કારે આસ્તે આસ્તે આ ખુરી ઘંટલતને ઉખેડી નાખના
નાડી છે આ 'કાફે' એના લખવા બગેરેની સગનડો
સાચી છે મોઘે કાગળ લખવું હોય તો નાની ફી આપ-
વાથી સઘળું નથી શકશે વર્તમાનપત્રાખી ટેબલ ઉપર
ઢગવાબધ જોવામા આનશે આ મોહોલ્લાના કારાખાના
રાતના એક વાગતા સુધી ખુલ્લા રહે છે ખુદ કે ખોલો
અને એના મહાભારત રસ્તા ઉપરના નામીયા કાફેઓમા
લેડીઓ પાણુ નજરે પડે છે અને ત્યાં લેડીઓને જવાની
હુરકત પાણુ નથી પાણુ કે ઈટાલીયા અને કે મો માટર

જેવા જીલ્લાઓની 'કોર્સે' માં બાઈ માણસોનું કામ નથી કરાણુ કે ત્યાંની બધી મીન્ટવસ પચલેજ ગુણુ ધગવનારી છે હું ધારુ છું કે આખા પારીસમાં મુનારે એક હજાર 'કોર્સે' દુકાનો હશે.

પારીસમાં એક જગ્યાથી બીજે જગ્યાની જોઈલી સગવડ છે એવી બીજે ક્યાએ ન હશે. આપણે મુબર્કમાં મોટોરકારના ન્યુસન્સથી બેઝર થઈ જઈએ છીએ પણ ત્યાં તો મોટોરકાર કંકડી વકડી જાય છે જેને બોલે ક્યબ આગળ વીક્ટોરીયા ગાડીઓની હારની હાં ઉભી રહે છે તેમ પારીસમાં સ્ટાડોપ્સ જાત જાતની મોટોરોની હારની હાર ઉભી રહે છે તનારી આગળી ઉચકી એકને ઇશાગત કરી કે તે લાગનો છીપ છીપ છુપ છુપ કરનો તનારી આગળ આવી ઉભો રહેશે અને તમે કહો ત્યાં ફેરવી લાનરો તમને જોઈએ તો જૂન, વીક્ટોરીયા, બગી કે જે માગો તે બાડેની ગાડીની પેડેન હારો હાં ઉભેલી જોનામાં આનરો એ ઉપરાત પારીસમાં પદર હજાર "કેમ" ફરતી રહે છે અને તે સ્ત્રીની ઉપર સ્ત્રીના આવના ઘડીઆજો લગાડેલા હોનાથી થુ બાહુ આપણુ તેની તકરાત કરનાની જરૂર રહેતી નથી વળી દરેક જીલ્લાની 'ફેમ' ના ફાનસોને જુદા જુદા રંગ આપેલા છે એવે જે જીલ્લામાં જવું હોય તેમ ખાતાના પ્રચનાળી વીક્ટોરીયા કે 'કેમ' બોક્સનારી પણ એટલાથીજ બસ થયું નહીં. આનનીબસ, ફાનરે, સ્ટીન

ખોટની સગવડ પણુ ઠારે ઠાર છે અને તે ઉપર એટલો નખરો મારો છે કે ઘણી વાર જગ્યાખી મળતી નથી.

પારીસમાં ખુદ એક જીલ્લાથી ખીજા જીલ્લામાં તાર મોકલવા માટે એક નવાઈ જેવી યુક્તી કરી છે. તમે પોસ્ટ કાર્ડ ઉપર કાંઈખી લખો અને તે ન્યુમાટીક ટ્યુબ મારફતે તારની ઝડપે તમે માંગશો તે જીલ્લામાં પહોંચાડી દેશે. કાર્ડને લપેટીને એક બાકસમાં મુક્યો અને બાકસને દબાવેલા પવનના કુંકારાથી માઈલના માઈલ થોડી મીનીટમાં પહોંચાડી દેવામાં આવે છે.

જેમ લંડનમાં તેમજ પારીસમાં થીયેટરો, સરકસો, મ્યુઝીક હોલો અને બોલોનો ઠાગ નથી. હું ધારું છું કે વસ્તીવાળા ભાગના દરેક મોહોલ્લામાં એકેકું ખાતું હશે. મોટાં જંગી થીયેટરો ૨૦ છે. નાટક જોવાની ખરી મજા મેળવવી હોય તો થોડું ઘણું ફ્રેન્ચ જાણુવું જોઈયે. તે છતાંખી એક વાર જોવા જવા વગર ચાલે તેમ નથી. લંડનમાં તેમજ આપણી તરફ નાટકની રચના, તેમાં વપરાતી ભાષા, ચેતનાળા વગેરે ઉપર ભારી જાપતો છે. પણુ પારીસમાં જે છુટથી સ્ટેજ ઉપર છખરડા કરવામાં આવે છે તેથી હું અજબ રહ્યો હોતો. એક નાટકમાં એક વાર હું ગયો હતો ત્યાં એક વેશીયાનાં ઘરમાં કેવી ભુલભુલામણી થાય છે તેનો સીન રજુ કરવામાં આવ્યો. આ વાર સ્ટેજ ઉપર તે સ્ત્રી પોતાના નાઈટ ક્લોથસમાં ઉઘાડે પગે, છુટા બાલે અને ઉઘાડી છાતીએ

બાણે હુમણાજ પોદવા જતી હોય તેન હાજર થઈ હતી, અને એવા ચેન ચાળા ત્યાં રજુ કરવામાં આવ્યા કે જે અત્રે લખતા પણ મને લાજ લાગે છે. તે છતાં પારી-શ્યન મોઢે ધરની બાનુઓ અને બેટીઓ તે ખેલ ખુશાલ બેસીને જોતી હતી આપણા જવાઓએ અને તેમ સર્વેથી મોઘી કીમતની સીટમાં જવું કેમજે ઉપરની બે ગલેરીઓમાં એવો લેલમલેવાનો મસાલો આવે છે કે ત્યાં જવું સવામતીમરેલું નથી ગસ્તામાં કોઈ - બલતા પાસેથી ટીકીટ ખરીદતા ના કેમજે ઘણી વાર તે બાવા આદમના વખતની પુરાણી હુશી અને ચીસકપઠમાં પહેરાવી જશે. પારીસના નાટકોમાં એક મોટી પીડા એ છે કે ત્યાં ઘણું કરીને લાડુતી 'એપ્લોક' આપનાગઓ રાખે છે અને તેઓ લોક લાગણી ઉશ્કેરવા સાર અનાગ નવાર તાલીઓ પાડીને અથવા ચીસા ચીસા મુકીને આપણા દેશી નાટકના કટાણાબર્યા "એનકોર-એનકોર" નેબી ભુલાવે છે આરકેસ્ટ્રા સ્ટાલમાં બાનુઓને ઘણું કરી દાખલ કરવામાં આવતી નથી, પણ જો આવે તો ટોપી ઉતારવાનો ચાલ છે. પારીસના ઓપેરા જોના અને સાબળવાળોગ છે જેઓને મ્યુઝીકનો શોખ હોય તેઓનો જીવ એક વાર જોયાથી ધરાવાનો નથી ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવું હોય તો ક્યુનર પુછડીઓ ફેસ જરૂર પહેરવો જોઈશે, પણ પારીસના મ્યુઝીક હોલ! તોબાહુ એવાહી! લડનના મ્યુઝીક હોલ તો તેનની આગળ ધર્મના પવીત્ર

મકાન સમજવા; વીઝીટરો જોઈએ તો બેસે કે જોઈએ તો ફરતા ફરતા 'બાલે' ડાન્સ, થીયેટર વગેરે જુએ. ભર મીનલસની વચ્ચે બીડી પીવાની તથા દારૂ પીવાની પણ છુટ. નીચે એક મોટો 'હાલ' રાખેલો ત્યાં વીસ મીનીટના વીસામા માટે સઘળા ઉતરી પડે તો ત્યાંનું રંગ રૂપ ન બ્યાન થાય તેવું છે. નાટકશાળાના ધણી-ઓના હુકમથી ત્યાં બસે ત્રણસે "બાઈ માણસો" ખુબ એરંકી પોશાકમા આમ તેમ ફેરા ખાય અને તમને બહુજ આમ્રહથી પટાવીને દારૂ પીવા માગે. આ ઠંકાણે મર્યાદા, લોક લાજ, સઘળું અભડાઈ ઉપર ઉચું મેલવામા આવે છે અને અહીંજ બેખબરા જવાન મુસાફરોની તબીયતની ધુળધાણીનો પાયો રચાય છે. અનબ છે કે લલા લલા, ખાનદાની, દરજજાવાળા ફ્રેન્ચમેનો ત્યાં ફરહુર કરે છે પણ તેની તેઓને સુગંજ નથી.

પણ તે કરતાબી નવેતર 'કાફે કાનસર્ટો' છે. ગાવાનુ અને મ્યુઝીક તો સમજ્યા; ફક્ત નામનુંજ છે પણ સ્ટેજ ઉપર જે ફરસો અને રમુજ ટાહુકા ચાલે છે તે આપણી તરફના ભવૈયાના નાચોથી કોઈબી તરેહથી ચઢીચાતા નથી. ત્યાં બંધ બારણે નજીસ જવાન દરાજ અને એબલગામણા ચાળાઓનું બજાર ખુબ તેજમા ખીલે છે. દરેક દાખલ થનારને કાઈ ને કાઈ "પીણું" મગાવવાની ફરજ પડે છે. ટીકીટનું દામ આપણે પડતું નથી. અલબત્ત કહેવાની જરૂર નથી કે

ત્યાંની સરળી 'વેટરેસો' સ્ત્રી વર્ગની હોય છે, પણ ત્યાં અહુસ્થ બાનુને જવાની હું લલામણુ કરી શકતો નથી બલકે આપણા જવાઓનેથી જવાનું ઠીક નથી.

પણ તેથી ઉલટું પાચીસનો હીપોડ્રોમ જોવાનોગ છે. એક વાર હું ગયો ત્યારે છપાયું હતું કે એક વીસ વરસની પાચીશ્યન છોડી પોતાની મોટોરકારમા બેસી ઉપરથી ઉતરી આવી હવામા મોટોર મુક્કા ઉડી સામી બાજુએ પડ્યો. આ નવાઈ જોવો તમારો જોવાને કાંઈ હજારો લોક ઉતરી પડ્યું હતું અને કાંઈ હજારો આપેરા ઝલાસ લોકના હાથમા હતા. પહેલા થોડુંક ગાણું બજાણું થવા પછી સર્વે એક મોટા દીવાનખાનામા ગયા જ્યાં

ખ

૨૦ શીટ

ક

આ પ્રમાણે લોકડાનો લાખો પ્લાટફોર્મ રચેલો હતો. ઉપર (ક) આગળ એક જુવાન એકવડી પાચીશ્યન છોકરી પોતાની મોટોરકારમા બેઠી હતી. મેનેજરે સર્વેને સમજાવ્યું કે આ છોડી પોતાની કારમા કે આગળથી ધસારાબંધ આવશે અને વચ્ચે વીસ ફીટનું છેદું છે તેમા મોટોર મુક્કા અદ્દર ઉડીને સામા પ્લાટફોર્મ ઉપર પડશે અને ખ આગળ જઈ ઉભી રહેશે માટે નો 'કાર' ને હવામા ઉડતી જોવી હોય તો આપેરા ઝલાસો આ ૨૦ ફીટના ખાચા તરફ રાખવા. આ વાર લોકનો

દમ ગોયા બંધાઈ ગયો હતો. એક ટાચણી પડે તોખી સંભળાય એવું ચુપાચુપ હતું. મેનેજરે પુછ્યું કે “રેડી?”

ઉપરથી નામ્મુક જવાબ આવ્યો કે “રેડી.”

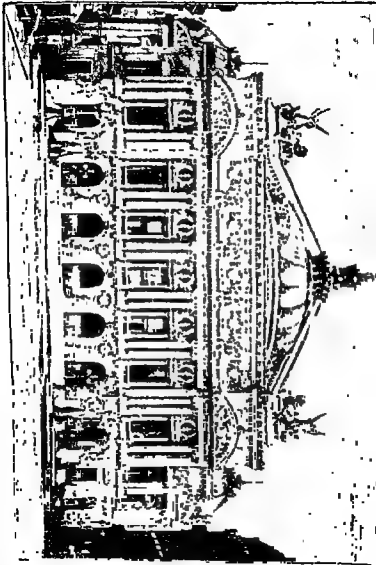
“લેટ ગો.”

આટલા શબ્દો નીકળતાજ ઉપરથી ધરધર કરતી મોટોરકાર આવી ને વીસ ફીટના ગાળા ઉપરથી અહર છલાગ મારીને સામી બામ્મુએ પડી આ વાર મારી છાતીનો ધડાડો મને પોતાને સંભળાતો હતો. છેલ્લા હારમસ્ટનના સરકસમા એક પુરૂષ સાઈકલ ઉપર બેસી ઊંધે મસ્તક ચકરડામા ફરી આવેનો હતો તે આ આગળ કુચ ગણુનીમા નથી હોતે પારીસમા અવાર નવાર એક જાતના “પબલીક બાલો” થાય છે તેનો થોડોક હુવાલ આપી આય નાટક ફાટકનું પ્રકરણ બંધ કરીશ. આ “બાલ” નાચની જાહેર જગ્યાઓ પારીસમા આખું વરસ ઉંઘાડી રહે છે અને ત્યાં કોઈનેખી જવાની છુટ છે પણ મારે કહેવું નોંધવું કે ત્યાં દસ્તુર દાવરો માટે જગ્યા નથી જરા મામલો ચરકેલો રહે છે અને ઘણા ખરા વીઝીટરો લોળા ઇંગ્રેજ કે ઇટાલીયન કે આસ્ટ્રીયન મુસાફરો જણાય છે. જો ફ્રેંચ દીસે તો જાણવું કે “ખાદાખખરા” અવખતા અહીં આખરદાર કુટુંબોને જવાનું કામ નથી ‘ક્વારટીઅર લાટ્રીન’ કરી એક જગ્યા છે ત્યાં આવા ‘બાલ’ થાય છે અને ત્યાં મોટો ભાગ રડુડ દોનો હોય છે અને ત્યાં દીગા મસ્તી, બદ

હવસી અને બેઅખતીઆર પામનું બજાર બહુ મુંઝવે
છે. ત્યાં એટલી મસ્તી થાય છે કે આપણાં જવાને પણ
નવાનું સલામતીજરેલું નથી. કોઈ કોઈ માર થોબડલાકીનો
મામલો ચાલે છે. રનુનનું એક ખુદેખડું અને નીરદોષ
સાધન 'કેનગ્રવેટોર કે મ્યુઝીક' છે. આ ખાતાની આખાં
યુરોપમાં તારીફ છે અને તે ઉપર ખરા શોખીનોની
એટલી ધમાલ છે કે બગાડી થયલાં મેખરો સીવાય
બહારનાઓને દાખલ થવાનો ચાન્સજ આવતો નથી. એની
ઇમારતજ જખરદસ્ત છે. કુદ છે કે પૃથ્વીમાં સર્વથી
મોટું ઓપેરા હાઉસ એ છે. લગભગ ૧૫ હજાર ચોર-
સવાર નબ્યા રોકે છે પણ હું ધારું છું કે આ
ઓપેરા હાઉસનું વર્ણન હું આવતા મકરાણુ માટે
રાખીશ કારણ કે તેના બહારના દેખાવનું એક ચીજ
આપનાર છે.

મકરાણુ—૨૮ મું.

નજર દેખીને જુઓ પારીસનું નાનકડું ઓપેરા
હાઉસ. એ બાંધના બગજર ૧૪ વગ્સ થયાં. ખરું જોઈએ
તો બગવાનજ જાણે પણ એમ કહેવામાં આવે છે કે
આખી પૃથ્વીમાં સર્વથી મોટું થીયેટર હાઉસ આ છે.
આખી ઇમારત લગભગ ૧૫૦૦૦ ચોરસવાર નબ્યા રોકે
છે તે છતાં કુદ તેમાં ૨૦૦૦ માણસોનીજ નબ્યા છે

આ નાટકશાળા પહેલી નજરે આગી આંખે ઉડી આવતી નથી પણ જ્યારે થોડીક વાર એની આસપાસ ફરતાં પેંહેટ નીકળે છે ત્યારે જણાય છે કે એ કેવી ગંજવર છે. મુંબઈમાં જેઓ લાખ જે લાખની રમત કરીને નાટકશાળાઓની ધામધુમ કરી રહ્યા છે પણ હજી જ્યાના ત્યા છે તેઓને જાણવું અગત્યનું થઈ પડશે કે આ પારીસના આધેરા હાઉસ માટે ખાલી જમીનનાજ સાહાઈ લાખ રૂપીઆ આપવા પડ્યા હતા, અને ઇમારત ઉપર સવા જે કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. સવા જે કરોડ રૂપીઆની નાટકશાળા! મુંબઈ, મુંબઈ, તારો આવો દહાડો ક્યારે આવશે! સ્ટેજની તળે સાચાકામ ચલાવવાનું એટલે ૫૦ ફીટનું લોયરું બનાવવું પડ્યું ત્યારે એટલું પાણી ધસી આવ્યું કે તે કહાડી નાખવાને સાત મહીના સુધી રાત અને દહાડો આઠ સ્ટીમના બંબા ચાલુ રાખવા પડ્યા. આખી ઇમારતમાં ફક્ત બારી બારણાં સીનાય લાકડકામની જાત નથી, પણ રંગબેરંગી બુલુ, લાલ, લીલો, સોનેરી ચીત્રીબાજો માર્બલ ધુમ આખ મીચીને વાપર્યો છે. આખી નાટકશાળાને ત્રણ મજલા છે અને તેપર ચોટા હાથી ચહાડી જાય એવા માર્બલના દાદર છે. જરા વળી પાછું પાસેના ચીત્ર ઉપર નજર કરો. ઉપલે મજલે જે પીલરો દેખાય છે તે ૩૩ ફીટ હંચા સંગીન માર્બલના છે અને તેને મથાળે સોનેરી ટોપી ચહાડાવી છે.

માહે દાર્જિલ થતાં જીવ એકબાઈ ભયં છે. શું કોતરકામ, શું સોનેરી ગીલ્ટનો ઝઝખરો, શું લાંકડાના દરવાખાઓ ઉપર ફેંચ પાલીસ સાથે સોનેરી નકંસીકામ! નેટલું ખરું સોનેરી બ્રોન્ઝ પારીસમાં મળ્યું હશે તે સ્વર્ણ અથવા લપેટી કહાડેલું જણાય છે. જેવી જંગી ઇમારત તેવીજ મહાભારત સ્ટેન. તેની ઉંચાઈ ૬૬ ફીટ અને પાહોળાઈ ૧૭૮ ફીટ છે. એકે ઘરના દંશ માળા નેટલી ઉંચી સ્ટેન રાખવાનું કાગળ એ કે દુન્યાવર્ણના ગાનારાઓ અને ગાનારીઓના સુરીના કંઠને પુરતો ઇનસાફ મળે. આ સ્ટેન ઉપર મધુગીક સાથે જ્યારે નાચ થાય ત્યારે તેનો ઠાક તમાશગીરને તેનો પુર બહારમાં દેખાય તે માટે સ્ટેનની છેક પુઠ એક જર્જર-દસ્ત આરસો મુક્યા છે જે ૩૩ ફીટ ઉંચો અને ૨૩ ફીટ પાહોળો છે. આનું પરીણામ એવું આવે છે કે જ્યારે બસે જણ સાથે નાચતા હોય ત્યારે તમાશગીરને ૪૦૦ જણ નાચતા હોય એવું દેખાય છે. આ આર-સાની ગાઠવણ સાધારણ તમાશગીરને દેખાડતા નથી. પારીશ્યનોને 'આપરાટીક' ગાનાનો એટલો શાખ છે કે જ્યારે એકાદ નામાંકીત ગાનારી આવે ત્યારે નાટક-શાળામાં મહીના મહીના અગાઉથી એક સો રૂપિયા આપવા છતાં એક સીટ મળતી નથી.

પણ હવે નાટક ફાટકને મુકી આગળ ચાલ્યે. હું તો જાણું કે સાઈક્લનું દેવાનાપણું મુંબઈમાંનું હશે

પણ પારીસ આગળ તો મુબઈ પાણી ભરે છે તેમ
 વળી આ ચેટકે બાનુઓમા વીશેષ જણાય છે પારી-
 સમા સાઈકલીંગ મોટી મોટી ક્વબો છે જે માહેની
 એકમા ૭૫૦૦૦ મેમ્બરો છે સાઈકલો એટલી કકડી
 જાય છે કે અરધા દહાડાના ૩ કાકે આપો તો જેવી
 નોંધએ તેવી સાઈકલ ભાડે મળે છે સાઈકલ ભાડે ફેર-
 વનાના સે કડો મથકો છે ફ્રાન્સ સેટ જરમેન અને એવા
 એકાદ બે માતખર છલ્લા સીનાય પારીસનું કોઈબી
 ઘર એવું ન હશે કે જેના લોચતળીયામા રસ્તા આગળ
 દુકાન કહાડેલી ન હોય અને દુકાનોબી કેવી ? હું ધારૂ
 છું કે એકેકી દુકાન તમારી કોટે કોટની આખી હારને
 ખીસામા મુકે નરો ભીડીખનરનો મામલો નોંધ ટ્યો
 પારીસના દુકાનદારોને જરા ચાસ મારવાની ખીમારી
 ઝાઝી છે માટે જે ભાવ પહેલા કહે તેજ લેશે એમ
 માનવાની જરૂર નથી તેમા જ્યારે તમને “ફારેનર”
 નોંશે એટલે તેનાજ તેનીસ ટકા ચહુડી જતા વાર
 લાગતી નથી જે દુકાન ઉપર મોટા અક્ષરે લખ્યું હોય
 કે “આ દુકાનમા ઈંગ્રેજ બોલવામા આવે છે” તે દુકા-
 નને મીઠો ગાળોજ મુકન્ને કારણ કે ત્યાં ચીરાઈ આવ-
 વાના ચાન્સ આઝા છે વળી જે દુકાનપર લખ્યું હોય
 કે “Vente Forcee” એટલે વહીવટ બંધ કરવા
 સારૂ માલ કહાડી નાખ્યે છીયે, તાહુ તો બોદાને ખાતર
 યગ મુક્તિ ના કારણ કે “રૂપીઆનો ગ્રાલ પાવલે જાય

છે” અથવા “મગને ભાવે મરી વેચાય છે” તેના નેટ-લીન સાચનટ આમા પણ સમજવી ને દુકાનના ભાવ ખુલ્લા પહેલાથીજ માડ્યા હોય તે દુકાન ખરી માનવી આપણી તરફની સ્ત્રીઓ પારીશ્યન લેસ ને કુનટા કુમટી ઉપર મરી ફીટે છે તે ખરૂં છે પારીશ્યમા આવી નાણુસોની દુકાનો નખરી છે તેઓ એવી મોટી ઉથલ પાથલ રોજની કરે છે કે કંટલીક મોટી દુકાનોમા તો મોટાં મોટાં રીફ્રેશમેન્ટોના બાર રાખનામા આવ્યા છે જ્યાં ને ચાહો તે મુક્ત ખાઓ પીઓ એવી ગોડનાણુ છે અહીં મારી લેહેરી સુનાનાયો ને પીવાનાયોને ચેતવાણી આપનાની જરૂર નોઈ છુ કે દરેક છાણુસપર ને ભાન માડયો હોય તેમા ઘણો કરદો થઈ શકશે માટે પકવાને શરમાવુ નહીં

આપણી ગમ દોઢીઆની બે માચીસની દાખડી અને પારીસમા એક દાખડીનો એક આનો. આ ભાવ લગાગ મને ચોચબાલયો લાગ્યો એટલે ખખર કહાડતા નાણુધુ કે જ્યારે નર્મનો છત્યા અને કાસ ઉપર અખ-જોનો દડ નાખ્યો ત્યારે તે ભરપાઈ કરવા સારૂ કાસે માચીસ બનાવનાનુ પોતાના કબજામા રાખ્યુ અને તે એક આને વેચ્યાથી પોતાનુ લગભગ સત્રણુ દેવુ ફેદી કહાડ્યુ ઇનકમ ટાક્ષ અને લાઈસસ ટાક્ષ જેવા અભા-ગ્યા કરોથી રૈયતના છવ ખાટા કરવા કરતાં આ રીત મને બહુ મનપસદ લાગી એકાદ દાખડી સમાલીને

વાપરે તો એક મહીનો ચાલે અને તે માટે એક આનો ફેંકી દેતા ઘણું ભારે ન લાગે. પણ લાખની પાણુ. એવી કરોડો દાખડીઓ વેચાય તેથી દેશનું દહીદ્ર ફીટે એ દાખલોખી નકલ કરવા જોગ છે. સીંગાર ચીરટનું પણ તેમજ. આ છાણસો ખુદ સરકારી કારખાનાઓમા બને છે અને તેમાથી દેશને મોટી ઉપજ છે.

હુવે આવ્યો મારા બાપદાદાનો ધધો, ન્યુસપેપર. મારી નાથ બુકમા મેં ટપકાવી લીધુ છે કે પારીસમા પહેલવહેલું ન્યુસપેપર ૧૬૭૧ ના સાલમા નીકળ્યું હતું. તે વાતને આજે પોણી ત્રણસે વરસ થયા. ત્યાર પછી ૧૭૮૨ ના સાલમા વર્તમાનપત્રો વધીને દોઢસો થયા પણ એ સરખા એવા કામકાજના કઠીઆરા હતા કે નેપોલીયન બોનાપાર્ટે સર્વેને હાકી કહાડ્યા અને ફક્ત ૧૩ વર્તમાનપત્રો છવવા દીધા. પણ હુમાણા પારીસમા કેટલા ન્યુસપેપરો અને ચોપાનીઆ પ્રગટ થતા હશે? ૨૬૦૦!! તેમા રોછંદા પત્રો ૧૫૦ છે અરે પરવરદેગારના શોકર કરો કે એ વા અત્રે ઉડ્યો નથી જો તમને આઠ દશ દહાડાથી વધુ એટલે જે છ આઠ મહીના પારીસમા રહેવું હોય અને ફ્રેંચ ભાષા શીખવાની ખુશી હોય તો પદર ફ્રાંક દર માસે આપતા અઠવાડીયાના ત્રણ લેસનાની ગોઠવણ થઈ શકશે સેન નદીના ઉપર તરતા ગરમ પાણીના બાથ પણ જોવા અને વાપરવાજોગ છે. એક ફ્રાંક—દશ આના—આપતા સાણુ, તુવાલ વગેરે

બધું કમપલીટ મળી શકશે. જો જોદા ન દેખાડે—પણ તબીયત બગડી આવી તો ખાનગી સેનીટરી અથવા નરસીંગ ખાતાઓ છે ત્યાં જઈ પડવાની હું મારા વાચનારાઓને ખાસ બલામણુ કરે છું. દર માસે ૧૦૦ ફાકથી ૧૦૦૦ ફાક—જેવું નરસીંગ હોમ ને જ્યો બીમારી. તેમાં ખાવા પીવાનું, બાથ, નર્સીંગ, ડાક્ટર બધું સમાઈ ગયલું સમજવું. જરા ટટાર થયા કે બીલી-અર્ડ વગેરે સગળું તૈયાર જોવામાં આવશે આવીજ રીતના નર્સીંગ હોમ બાનુ બીમારો માટે પણ અલા-હુદા છે. ૩૦૦ થી ૫૦૦ ફાક એટલે દર માસે અઢી-સાથી ત્રણસો રૂપીઆમાં સગળી ગાગર પતી જશે.

પારીસમાં પાદશાહી મકાનો અને રાજ્ય સ્ત્રી દેખાવો એટલા બધા છે કે શાનું વર્ણન કરે ન શું બાકી રાખું તે સમજ પડતી નથી પણ તમારા મીત્રને કહેજો કે “પેલે રાયલ” “ડુવર” અને “વારસેલ” ના મહેલ જરૂર દેખાડી લાવે આ મણુ જોવા વગર ચાલે એમ નથી. ‘પેલે રાયલ’ હુમણા પ્રજાને જોવા માટે ખુલ્લો નથી કારણ કે હુમણા તો ત્યાં મોટી રાજ્ય કૌન્સીલ બેસે છે. આ મહેલ ૧૬૧૯ માં કાર્ડીનલ રીશલોએ બાંધવા માડ્યો અને ૨૪ વરસે પુરો થયો રીશલોના મરણ પછી ક્રાસના એક વીધવા રાણી પોતાના બે બેટાઓ સાથે ત્યાં આવી રહ્યા. ૧૭૨૩ માં પાદશાહ લુઈ ૧૪ માની બાબાવસ્થામાં તેનો કાકો ફ્રીલીપ રીનટ

હતો તે આ મેહેલમા આવી વસ્તો અને પછી ત્યાં જ
લાવટા ચાલ્યા તેથી આખા યુરોપમા હોહો થઈ રહી.
કહે છે કે તે વાર કોઈની આખરદાર ખુબસુરત સીને
મેહેલલામા ફરવાની સલામતી ન હતી. આ મેહેલમા
એવા નજસ, એવા અઘોર કુકર્મો થતા કે જેથી આખર-
દાર કુટુંબો ઠરઠર કંપતા હતા આ મેહેલમા છુટા
છુટા બંગલાઓમા મનમોહવન પણ પાપી એરતોને
લગાડાબધ રાખવામા આવતી અને તેઓ સાથ નાચર-
ગમા પૈસાની એટલી ખરાબી થઈ કે નાણું ઉમું કરવા
માટે મેહેલની આસપાસ રીજ ટે દુકાનો બધાવી તે
એટલા સુધી કે ઉપર રાજમેહેલ ન ભોયરામા દારૂના
પીઠા! પણ પાછળથી ૧૮૩૦ માં એનો દહાડો વળ્યો
અને આખર ઇનતથી કામ ચાલવા માડ્યું. ૧૮૪૮
મા લોક છેડાપુ અને સંવળા પાદશાહી દીવાનખાનાઓ
ભાજી ફોડી નાખ્યા ત્રીજા નેપોલીયન મેહેલ પાછો
બધાવ્યો તે ૧૮૭૧ માં ફ્રેંકો જર્મન લડાઈના પરીણા-
મથી અનુનમા આવીને ફ્રેંચ બળવાખોરોએ સળગાવીને
તારાજ કર્યો. ખોદા જાણે વળી પાછું એનું મોહોત કે
દહાડે છે!

મકરણ ૨૬ મું.

પારીસની ગટર! હાથરે જમાના! માનવીની કમ-
નસીમ ચશમેમા શી શી મહાભારત ચીન્ને જોવાની

સગ્ગેલી છે ! પારીસની ગટર ! આપણી કાલબાદેવી
અથવા માડવી તરફની માખથી લણુ ભણ કરતી અને
નાકનો દાડો ફાડી નાખતી ગટરો ઉપરથી પારીસની ગટ-
રનું નામ વાચીને સુગાગો ના આ ગટરો નહીં પણ
પાદશાહી લાગોળો અને રાક્ષસી દરવાજા છે આખા
પારીસનું ભીન એક જ લોચર કરોળીયાના પડની
પેરે ગટરોની આમણસાનાણુ ગલીઓથી ગાયા વીધાઈ
ગયું છે વરસના ચોક્કસ હોનાઓના મહીનામાં બે વાર
તેમાં પ્રજાને જોના માટે દાખવ કરવામાં આવે છે ગટ-
રમાં પ્રજા ! હા, ગટરના હુઝરો લોક અને તેખી વળી
નોન મારતુ ! જો જવાની ઈચ્છા હોય તો ૬૦ સેટ—
છ આનાનો સ્ટાપ નારીને એક અ-છ સેનના 'પ્રીફેટ'
વડાને માકલવી પડશે કેટલા જણની પાટી જવા ધારે
છે તે જણાવતુ પડ્યે, અને જવાબને માટે સ્ટાપ બીડવો
પડશે બીજે દીને રજા ચીઠી આન્યે તેના કયો ટાઈમ
અને યંદ ભાગોળેથી દાખવ થતુ તે બરાબર જણાઈ
બાનુઓને પણ આ નહાન ગટરનું બાંધકામ જોવા
જનાની કશી અડચણ નથી, બધકે તે લોક તો ચોર
વધારે માન મેળવે છે આખી ગટર જોઈ વળતા એક
કવાક થશે પણ એન ન સનનનુ કે પગે ચાલીને જતુ
પડે અથવા આસપાસના ગદીવા મદનથી કપડા
છટારો ના—ના—ગટરનાં ઉત્તર કે ખાસ્સા ઈલેક્ટ્રીક
કારમાં સવારી કરવાનું અને થોડે બાગે બોટનાં ખસીને

સેહેલ કરવાનું! કહે છે કે પારીસમા ગટરની જે સીસ્ટમ છે તે બહુજ સંપૂર્ણ છે અને તેવી સુધરેલી દુનીયામા બીજે કંથે નથી. તે એટલી સંપૂર્ણ છે કે તેને લીધે પારીસમાં મરણ પ્રમાણ અજળ જેવું નાનું છે. અક્સોસ! કાય નહીં આ પવન મુબઈમા ઉડી આવતો? આપણા મુબઈ શહેરમા મરકીના મીઝીણા અને છાતીના દરદોના રોદરા રોજ સાબળતા સાબળતા છવ કદરાઈ આવ્યો છે અને તે સઘળા આપણી નજર ગટરોના પ્રતાપ છે એમ સાધારણ રીતે બોલાય છે. મૈલ મૈલના લાપણો થાય છે પણ કોઈ ધર્મીને એક પગલું આગળ ચાલતું નથી. સારા પારીસમા ગટરની કુલ લંબાઈ કાંઈ હજારો ફીટની છે અને તે ઉપર થું ખરચ થયો હશે તેનો માત્ર ખ્યાલજ હેબતાવી મારે છે. ઉભી ને આડી આ પ્રમાણે ગટરો અકેકને કાપતી જાય છે અને એવી કળા કરેલી છે કે તે માહેનું ગદલું ચોકસ જગ્યાએએ પ્રાય પાઈપોમા જઈ ત્યાં સફા થઈને પછી પારીસથી છેક આઘે નીચાણુ જગ્યામા દોડે છે અને ત્યાં તે ખેતીના કામમા આવે છે. આ ગટરો કેવી ગંજવર છે તેનો એટલાથીજ ખ્યાલ આવશે કે તે માહેની એક માહેથીજ દર કલાકે સાડા ત્રણ લાખ ક્યુબીક ફીટ ગદલું પાણી પસાર થઈ જાય છે આ ગટરો અઢાર ફીટ ઉચી અને અઢાર ફીટ પોહોળી છે તે તમામ નક્કર કાળા પથ્થરની બાંધેલી છે અને તેમા ખવાઈ ન

જાય એવી મેળવણીના સીમેટનું પડ કીધેનું છે. ગટ-
રમા ચાલતા જગે જગ લોહોડાની સીડીઓ મેલી છે કે
કોઈ નોતા થાકે અને ઉપર આવવા માગે તો તુરત
ઉપર આવી શકે આ ગટરોને સાફ ગણવાની યુક્તિ
ધણી નવાઈ જેવી છે. બગબર ગટરમા બુચની પેઠે
સમાય તેવા ગાડા બનાવ્યા છે, અને આ ગાડુ લાગુ
કીધું કે પછવાડેથી નવા આવના પાણીના જોરે ને ગટરમા
આગળ ચાલતું જાય છે અને ગટરની બધી સાઈડ
ધસીને સફાઈ કરતું જાય છે.

પારીસનું હોટેલ કે વીલ—એટલે જે ટાઉનહૉલ
જોવા વગર પાછું ફરવું નહીં એ જયારી ઇમારતના
નસીમખી મારા જેવાજ લીલા હશે જ્યારેખી પારીસનું
હુલકું લોક છેડાય કે પહેલી ઘાડ બીચારા આ મકાન
ઉપર આવે છે ૧૫૩૪ ના સાલમા એ પહેલ વહેવું
બાંધવા માડ્યું પણ સાડ વરસ મુધી ગખડી રખડીને
તેનો છેડો આવ્યો. ૧૭૮૯ ના સાલમા પારીસના જુલ-
મગારો બાસ્તીનના ક્રેદખાના ઉપર ખીજયા અને તેને
બાજી તોડી નાખ્યું ત્યારે આ વાર મારનાગએને
વાજતે ગાજતે આ ટાઉન હૉલમા લાવી બેસાડયા અને
તેઓ મોટા સત્તાધારી થઈ પડયા આ વાર કાન્સનો
રાજ સોળમે લુઈ જયારો ધુજરો હનો તેને શીખામણ
મળી કે જમ્યા હમણા વાણીઆ મુછ નીચી કર, નહી
તો ફ્રેફટમા રાજ્ય ગુમાવી બેસના ડોકું છંટાઈ જશે.

ખચારો ને ગલરાચીં તે ડોકું નમાવીને વારસેલ્સથી સરઘસ લઇને આવ્યો અને રૈયતના આ પ્રતીનીધીઓને નમસ્કાર કર્યા ! રાજા શરણે આવ્યો છે એમ બહાર ઉભેલી લખખોની ભીડે માન્યુ નહીં એટલે બાપડો લુધ બારી આંગળે આંવીને નમ્યો ત્યારે લોક શાત થયું. એજ પ્રમાણે ૧૮૩૦ ના સાલમા ફ્રેચ રાજાને પકડીને આ હાટેલ-ડે-ધીલમા લઈ આવ્યા અને તેને બંધવા-ખેરોના સરદારને પ્રજાની હુજુરમાં કોટી કરવાની ફરજ પાડી. પણ પાચ દશ વર્ષત આ અભાગણી ઇમારતના હાલ હવાલે પડી ગયા પછી છેલ્લી ક્રાકો-નર્મન લડાઈ પછી ૧૮૭૧ તો માં નેની પુરી કમખખતી આવી. પોતાની હારથી ખીજાને ફ્રેચ હાડામાસ્તરો બહુ રંગપર ચઢ્યા અને આ નેહુસ્ત કદમ ટાઉન હોલને બાળી નાખવાનો હરાવ કર્યો. દેવદારના પાટીઆ, કેરોસીન તેલના ડબ્બા, બેંકુકના દારના પીપ વગેરે લુટ ચલાવીને આણીને આ ટાઉન હોલના પેટાંમે ભેંચું. ચોવીસ કલાક સુધી આ છોકટ તુફાનીઓ અને લશ્કર વચ્ચે જળરી ઝુમઝેસ ચાલી. આ વાર ટાઉન હોલમા પોતાનાજ ૬૦૦ મેળ-લ્યાઓ હતા તે છતાં તેને સળગાવી મુક્યો અને આ છસો માહેના દરેક બળી મુવા

હમણાની નવી ઇમારત બહુજ સુંદર છે. તેમા જગે જગે ૨૦૦ તો માર્બલના સ્ટેચ્યુ ગોઠવ્યા છે. કોઈ નેબી આ ઇમારતમાં જઈને ફરવાની છુટ છે. વચ્ચે

વચ્ચ મોટો હોય છે તેમા મ્યુનીસીપલ કોરપોરેશનની સભા બેસે છે તે વારે કોઈ પણ માહે જઈને કામકાજ ચાલતું જોઈ શકેછે. આ હોટેલ-ડે-વીલની બહારનો ચોક પણ બહો સગણનો ગાઠીઓ છે. બહુગ ચોગાનમા કાઈ સેકડો રાજ્યશીઓ અને અમીર ઉમરાવો રેહુ-સાઈ ગયા છે બહાર ને બતીનો યામલો છે તે ઉપર ચીસાઈ ગયલા લોકોએ ક્ય કઈને લટકાવી દીધેલા બચારી આપણી લુલી ટાઉન હોલના મુક્તા મેદાનમા એમજ એકાદ બેને લટકાવી દીધા હોય તો મુંબઈ નગરની કેવું મુખ થાય? નામો દેવાતા નહી રે યારો! બાકી મનમા તો બે ચાર છે જેઓને વગર ઇનસાફે ગરદન માર્યા હોય તો પાપ ન લાગે

ટાઉન હોલથી આગળ ચાલ્યા કે તેને વળી બધું મનાવે એવી જગ્યા આવે છે બાસ્ટીલના કીલ્લામા લાકું-ડને કેદ કીધેલો અને તે પાળેલા ઉદરો સાથ રમી પોતાનો વખત કહાડતો હતો એમ આપણે નાના હતા ત્યારે વાંચેયુ તે નામચીન કીલ્લો હજી હોયત છે. એ બાધવાને સુમારે ૭૦૦ વરસ થયા છે, તોબી નાપાકનો ખાધેલો હજી જોયો ને તેનો તત્તણખાર છે તો નહોય? દશ ક્ષીટ જડી દીનાલ છે ને આક મસ મોટા મીનારા ઉપર તોપો ચહુડાવેલી છે. એટલે શહેરમા ગ્રમખાણુ થાય ત્યારે આ જગમ બાસ્ટીય આગળ કોની માએ સુઠ ખાધી છે ને આવી શકે? જીવમગાર રાજઓનો

આ જાલમ કીલ્લો જમીનદોસ્ત કરવાને ખીજાયલી રૈયતે
અનેક વાર તજવીજ કરી પણ કાળ્યા નહીં. આખરે
છેક ૧૮ મી સદીની શરૂઆતમા તેની અજલ આવી
પુગી. પારીસના ખવીસોએ સોગદ ખાધા કે કાઈબી
કરીને આ પાદશાહી જીલભાતના ડકાને નાબુદ કરવો.
કીલ્લો જખરદસ્ત ખરો, પણ માહે ફક્ત ૧૩૮ માણુ-
સોનું રખેવાળ ગેરીસન હતું. એટલે લખખા છાકટ
લોકના ધસારા સામે તે ટકી શક્યું નહીં. ખહારના
લોકે પાણી કીલ્લામા આવતું બધ કર્યું, એટલે, જે
લખખા લોક ન કરી શક્યું તે પાણીની ખ્યાસે કરી
બળવું. આ ૧૩૮ ખહાદુરોનો કમાનડીગ ઑફીસર
મોં લોન કરી હતો, તેણે શરણ થવા ના પાડી અને
જીવ આપવા તૈયાર થયો. પણ આખરે માહેના ગેરી-
સને ચર ઉપરના દરવાજા ઉતારી પાડ્યા કે ઘેરાયલું
લોક લુખ્યા વ્રાધની પેઠે અદર ધસી આવ્યું અને મોં
લોનેતુ ડોક કાપી નાખી દરવાજા ઉપર ટાંચું

મારી નાકેશ સમજ પ્રમાણે પારીસની મોટામા
મોટી જોવા લાયક જગ્યાઓ ત્રણ છે. લુવરનો મહેલ,
વારસેલ્સનો મહેલ અને ઈફીલ ટાવર. લુવરનો મહેલ
ક્યારે ઉભો થવા માડ્યો હતો, તેની કોઈને ખરાબર
ખબર નથી, પણ તેની શરૂઆત છેક ૯૦૦ વરસ ઉપર
થયલી ધારવામા આવે છે. ગમે એમ હોય પણ ૧૩ મી
સદીમા ફ્રાન્સના રાજા ચાર્લસને એ ઘણો ગમ્યો અને

તેને મુઢારી વઢારીને પોતાનો ખજનો તથા કીમતી પુસ્તકખાતુ તેના લાવીને વસ્ત્રાટ કર્યો આ મેહલે લગભગ ૪૮ એકર જમ્યા રોકી છે અને એ આખી પૃથ્વીના સર્વેથી હેડસન મેહલ ગણાય છે એના અડધા ભાગમા મેહલુપ ખાતુ સનારેનુ છે અને બાકીનો અડધો ભાગ પ્રજાને જોના માટે ખુલ્લો છે આ અડધા ભાગમા ચીત્રા અને બીજી ચીજોનો અખજો રૂપીઆનો ખજનો ભરેલો છે સોનનાર સીનાય કોઈબી દહાડે ત્યા જનાઈ થમશે, પણ બને તેન સનારના જવુ, મરાણુ કે બપોર પછી પરવારતાઓની ભીડ ભારે થાય છે, અને આસાનીથી ફગાતુ નથી નેપોલીયન બોનાપાર્ટ જ્યારે ઇટાલી, આસ્ટ્રીયા વગેરે મુલકો છતતો છતતો આગળ વર્ષો ત્યારે જ્યા ત્યાનો કીમતી ખજનો, પુતળાઓ, ચીત્રા વગેરે જે હાથ આવ્યા તે સમ્રાજા લાવીને આ લુનરના રાજેવા છે, તેને લીધે અને ચક્રમ ફેંચ કરોડપતીઓ અનારનનાર આ સમ્રાજમા મરતી વખતે કાઈને કાઈ આખી જાય છે તેને લીધે, આ સમ્રાજની બીજા કોઈ દેશમા જોડી નથી એ મેહલ એટલો મોટો છે કે તેના દરેક આરગનાથી ફક્ત દસોરખિંવ ચાલી જાયો તો બરાબર બે કલાક થાય હાથના નકશા વગર ફરો તો જરૂર ભુલા પડો ભોયતળોએ તનાન પુતળા નેલેવા છે પહેલા માળ ઉપર કીમતી પીકચરો અને પરચુટણુ નાની જાણુસોનો ગજ વર જથ્થો છે અને બીજા નાળ ઉપર ઓગર, હથ્યાર,

વણતકામ, ચીનીકામ વગેરે કરોડો રૂપીઆની દોલત પડી છે. હું આપણી તરફના મુસાફરોનું ધ્યાન આ મહેલના એશીયાટીક ખંડ તરફ ખેંચવા માગું છું. સંગ્રહ તો એટલો બધો છે કે જોતાં આંખ અને ચાલતાં પગ ઠાકે. પણ આ એશીયાટીક સંગ્રહ જોવાને ચુકવું નહીં. નીનીવેહ અને બાબીલોન આગળ જાદકામ કરતાં ત્રાંબો ખોટા અને સર એ. લેઅર્ડને મળી આવેલા ખુજનો—અડધો ખ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં અને અડધો અહીં પડેલા છે. એસીરીયાના રાજાઓએ બાબીલોનને ઈસ્વી સનના ૧૨૫૦ વરસ અગાઉ એટલે ને આજની ત્રણ હજાર વરસ ઉપર છતી લીધું ત્યાર પછી આ સવળા જમીનમાં ડટાર્થ ગયલા તે હમણા પાછા કુટ્ટી નીકળ્યા છે. જાદકામ કરતા એકેક પીલરો અને મહેલના ભાગો મળે છે ને આજના ધરમુછીઆ આર્કીટેક્ટોને લગવાવવાને બસ છે. દીવાનખાનાઓને આખા ને આખાં આલાખાસ્ટરથી મઢી લીધેલા મળી આવ્યા છે. જગે-જગ ખીલા રોજા હરજોના કોતરકામ છે અને ખ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં ને નીનીવેહના ગોધાનું મેં વર્ણન આપ્યું હતું તેની બીજી જોડી અહીં છે. પણ શું ધ્યાન કરે ને શું રાખું! હું તો લખતા લખતા આજેન થઈ ગયો છું. જ્યાં ૮૦૦૦ વરસ ઉપરના મીસરી લેખો અને છ થી સાત સાત લાખ રૂપીઆના ચીત્રો કંકડી જાય છે ત્યાં તારા જેવા અદના આદમીનું કામ નથી! શોખ હોય તો જઈને જોઈ આવો. લુખ્યાની લુખળી લાંગી જાય એવું માંહી યાપી મુકેવું છે.

પ્રકરણ—૩૦ મું.

મારા કયા ભોગ લાગ્યા કે વોર્કિંગ ખાતેની પારસી કબરો માટે મેં મારા આગલા પ્રકરણોમા ઇસારો કીધો ! તે ઉપરથી એક બીજા પ્રહસ્યે મને ટેકો આપ્યો અને તેના પરીણામમા લંડનના નરયોસ્તીઓની સભા મળી નવ્યોએ 'હરાબ્યુ' કે વોર્કિંગમા સીમીટરી માટે કશું ફરીયાદ કરવા નેવું નથી. હશે ભાઈ, એમ તો એમ—એ તો ટેસ્ટ ટેસ્ટની વાત છે. તમને જે ઘણું સપુર્ણ લાગતું હોય તે કદાચ મારી ઉજળખ આખ્યોએ અપુર્ણ લાગતું હોય એટલું તો કબુલ કરવામા આવ્યું છે કે કબરો ઉપરના કેટલાક લેખ વંચાતા નથી તે સ્પષ્ટ કરવા નોંધ્યે. નવ્યોની આસપાસ કોઈ જાતની બંધબસ્ત રહેલીજ નથી, એ પણ કોઈ ના પાડતું નથી અને કઈ ઘણીજ નામીથી વાડી નથી, કારણ કે લંડનના માળીઓ કાંઈ મુબઈના જેવા સસ્તા મળતા નથી. એ સમજું હું કબુલ રાખુ છું. હું કોઈને કસુર કહાડવા માગતો ન હતો માત્ર જે મારી નજરમા સુધારવાન્યેગ લાગ્યું તે વર્ણવ્યું એટલે તે માટે આટલો બધો જોષ બતાવવાની નજર ન હતી મુબઈમા કોલાબાને નાકે ખ્રીસ્તી સીમીટરી છે તેની કોઈ દહાડે સધારના મુલકાત લઈ જુઓ લાનોલી, દેવલાલી, બેગલોર, મહાબળેશ્વર વગેરેની

‘પ્રીસ્તી આરામગાહો જુઓ. શું ત્યાં સુપકીદી ! શું ત્યાં બાગખાની ! શું રસ્તા ગોઠવવાની રચના છે તે જુઓ અને પછી તેનેજ મળતું કાંઈ નજર આવે ત્યારે તેમ કરવાની સુચના કીધી તેમા જોડું શુ કહ્યું ? હશે, એ સાહેબો પોતાનું કામ સારી રીતે સમજે છે એટલે એઓ ખરા અને આપણે જોડા. જે જાણી જોઈને કોઈનું દીલ દુખાવવાની મતલબ રાખી ન હતી પણ જો આજુબાજુનાં તેમ થયું હોય તો હું દલગીર છું. ખરી વાત એ છે કે એ ખાતાના લાગતાવળગતા કોણ છે તે તે વાર તેમજ હુજી હું જાણતો નથી.

ઉપલા ટચકા પછી મને પારીસની નામીથી આરામગાહની યાદ આવે છે. પારીસની ઉત્તરે આ ગાંજવર કબ્રસ્તાન નામે ‘ચેરી-લા-સેશ’ એક બાગે બેઠેલ છે ને તે જોવાની હું દરેક હિંદી મુસાફરને લલામણુ કરું છું. આખા પારીસમા સર્વેથી મોટી આરામગાહની જગ્યા આ છે. એ આખી જગ્યા સુમારે પાંચ લાખ ચોરસવાર જગ્યા રોકતી હશે અને ત્યાં કેવા કેવા મહા-ભારત લડવાઓ, કવીઓ, મહાન ફીલસુફો પડેલા છે કે જેઓના નામ વાચતા આ ફાની જગતની જુઠી માથાનો કંઈ અજળ જેવો તરંગ મનમા ઉભો થાય છે. ૧૮૧૪ ના સાલમા આ ખુદ કબ્રસ્તાનની અદર રશીયન અને ફ્રેંચ લશકરો લડી મુવા હતા. પણ તેથીજી વધારે આ ફાત હુમેશગીની જગ્યામા ખુનખાર લોહીનો રેલો નોંધાવાની

સરજત હુશે, કારણ કે ૧૮૭૧ માં ફ્રેંકો—જર્મન લડાઈ ખતમ થવા પછી પેરીસના બદમાશે આ ભુમીદાની જગ્યાએ નહીં ભરાયા અને તેઓને ત્યાંથી બહાર કહાડવા માટે સરકારી લશ્કરે તોપના મારા ચલાવ્યા, જેથી ઘણીક પુરાણી કબરોની ખરાબી થઈ. ખુદ પેરીસમાં કુલ બાવીસ આવા કબ્રસ્તાનો છે. એક કબરને ત્રીસ વરસો સુધી હાથ નહીં લગાડવામાં આવે એવી શરતે પુરતી જગ્યા મેળવવા માટે ત્રણસો ફાક આપવા પડે છે. ફક્ત પાચજ વરસ સુધી કબર રાખવી અને પછી કામ પડે તો ઉખેડી નાખવી એવી શરત માટેની જગ્યા માટેના પચાસ ફાક. પણ કોઈના શોખ થયો કે તેની કબર ચદરોકાળ સુધી રહે તો ફક્ત દસ સમચોરસ ફીટ જગ્યાના લગભગ ત્રણ હજાર ફાક આપવાથી તેમ બની શકે છે. ગરીબોને ભુમીદા કરવાનું કાંઈ દામ આપવું પડતું નથી. “પેરી-લા-સેથ” નોવા જવું હોય તો સવારના સાત વાગતાથી તે સાંજના સાત વાગતા સુધી કોઈબી ટાઈમ અનુકુલ છે. બરાબર સાત વાગતે એક મોટો ઘંટ વગાડવામાં આવે છે જે વેળાએ સર્વે વીઝીટરોએ બહાર નીકળી જવું જોઈએ. આ ઠંકાણે જાણાવવું જોઈએ કે ‘સીમીટરી’ મા ફરતા સર્વે પુરોણાં પોતાની ટોપી ઉતારવી પડે છે. જાહેર રસ્તા ઉપર પણ સામેથી મુડદાની ગાડી મળી કે ટોપી ઉતારવી જોઈએ. આ મહાન કબ્રસ્તાન એટલું મોટું છે કે

ફક્ત ત્યાની કબરો ઉપર ટપકેથી જોતાં ત્રણ કલાક નીકળી જાય છે. નવેમળર મહીનાની પહેલી અને બીજી તારીખ ગુજરેલાઓની યાદમાં પવીત્ર ગણાય છે અને તે દહાડે આ જંગી આરામગાહમાં લગભગ દોઢ લાખ લોક જોવા આવે છે. આ દેકાણે મુખારે ઓછામાં ઓછી વીસ હજાર કબરો હશે, જેમાંની કોઈ કોઈ એકેક સુંદર સ્ત્રીસ્પર્શાશ્રના નમુના છે. મોટા છાયાવાળા ઝાડોના રસ્તા અને ક્યારાઓ આ જગ્યાની એક મોટી શોભા છે.

પણ હવે મુવાને એક બાજુ મુકી કંઈ બીજા વીષય ઉપર જઈએ. “બીબલ્યોથેક ઇમ્પીરીયલ” ની ઇમારત જે અસલ નામાકીત ઈર્ડીનલ મેઝેરીનનો મેહુલ હતો તે પણ જોવા વગર પાછું ફરવું નહીં. હું ધારું છું ત્યાં સુધી આ રાક્ષસી પુસ્તકખાનામાં ઓછામાં ઓછા એક હજાર વરસ ઉપરનો સંગ્રહ હશે અને તેમાં કંઈ અગણીત નાશ પામેલા પુસ્તકખાનાનો ખજાનો જમાવેલો છે.

હાલમાં ત્યાં ઓછામાં ઓછા ત્રીસ લાખ પુસ્તકો હશે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે એ કેતાબોની અબરાર્ઈની જો લાખી ને લાખી લાઈન કરી હોય તો પાત્રીસ માર્ઈલ થાય. કહે છે કે દુન્યામાં સર્વેથી મોટું પુસ્તકખાનું આ છે. એક અત્તાહેદો ઓરડો રાખ્યો છે જ્યાં ફક્ત મંગળ અને સુકરવરે દાખલ થઈ શકાય છે. તેમાં હજારો વરસના જુના ચર્મપત્રો, કેતાબો અને કોતર-

કામે ચોકીપોહોરા તળે સાયવીને રાખ્યા છે. એક બીજા ખંગના જીદી જીદી જાતના સ્ટામ્પોનો સંગ્રહ દેખાડવા મુકયો છે. કહે છે કે આ સ્ટામ્પોની ગણતરી પચીસ લાખની કરવામાં આવી છે. એ ઉપરાંત પુરાણા હાથના લખેલા એક લાખ પુસ્તકો છે. વળી એક બીજા ખાતામાં બે લાખ જીદી જીદી જાતના સીક્કાઓ અને ચાદોના સંગ્રહ જોવામાં આવે છે.

ઇંગ્લંડની લડન મઘેની બેંક ઓફ ઇંગ્લંડ જોવા પછી કાસની સર્વેથી માટી બેંક જોવાની મને કુદરતી રીતે લાલચ થઈ. પણ તેમાં હું કાળો નહીં. બેંક ને એક નબરદસ્ત મકાનમાં આવેલી છે તેના ફક્ત ચાઈચાઈનો ભાગ પ્રખર જોવાને માટે ખુલ્લો છે. આ બેંક ડ કાસ સરકારી ખાતુ નથી, પણ બેંક ઓફ ઇંગ્લંડની પેઠે સરકારી દેખરેખ તળે જોઈન્ટ સ્ટોક ખાતું છે. આ બેંકને પણ પાતાની નોટો કહાડવાનો સરકારે એકલો હક બક્ષ્યો છે. કહે છે કે એના ભાંચરાઓમાં સોનું, રૂપું, હીરા, અને બીજા કીમતી ઝવેરોના અખુટ સંગ્રહ ભરેલો છે આ ભાંચરાઓ, એના મુસ્તકીમ બનાવ્યા છે અને તે ઉપર એટલો બધો જાપનો છે કે કાસના નગ-પ્રસીદ્ધ સુધાન ચોરાટયાઓ વટીકે તેની આગળ આનંદ છે, ૧૮૯૯ માં આ બેંક ઓફ કાસને હસ્તક દથ અખન રૂપીયાનો વહીવટ કબ્જામાં આવેલો, નોંધાયેલો છે.

જો તમારી પાસે સાત આઠ દીનસોથી વધારે દીનસો રહેવાની સગવડ હોય તો પારીસની નામાકીત “કુટલ મારકીટ” એટલે જે ગાય ઢોર વેચવાનું બજાર જોવા જવાની હું સખત લલામણું કરું છું. મુખ્ય કરી સોમવાર અને બેરખતવારે સવારના ત્યા સ્ત્રી પુરોની ધધુખર જોવા જોગ છે. આખા બજારે પચાસ હજાર ચોરસવાર જગ્યા રોકી છે. મારકેટ ભરાવાના દીવસે ત્યા સુમારે પાચ હજાર ગાયો, બે હજાર વાછરડાઓ, છ હજાર ડુક્કરો અને ત્રીસ હજાર બકરા મેદાઓનો જમેલો ભેગો થાય છે પાસેજ રેલવેની લાઇન આવેલી હોવાથી રૂનો ભરી ભરીને ગામેગામથી જાનવરો આવે છે. મારી પુછપરછના જવાબમા જાણુવત્રામા આવ્યું કે એક વરસમા આ મારકીટમા કુલ પચીસ લાખ જાનવરો વેચાવા માટે આવતા હશે. આ મારકીટની પાડોશમાજ એક નાની નહેર ઓળગીને પારીસના “સ્લોટર હાઉસ”મા જાય છે. જો કે આ કસાઈખાનું બહુજ સાયનટીફીક ધોરણ ઉપર સફાઈદાર રાખવામા આવે છે તે છતાં તે જોવા જવાની હું નરમ હૈડાના ધણીને લલામણું કરી શકતો નથી આ હકાણે દરરોજ બારસો ગાયો, પાચસો વાછરડા અને હજાર બકરા કાપવામા આવે છે. એનીજ પડખે એક બીજું કસાઈખાનું ડુક્કરોને માટે જુદુંજ છે, જેમા દરરોજ એક હજાર આ સુદર પ્રાણીઓનો કચડાણું નીકળે છે. પાસેજ આ કાપેલા ગોસ્તને બર-

ક્રમા રાખવા માટે “રીફ્રીજરેટરો” બાધેલા છે. આ આખા ખાતા ઉપર પારીસ શેહેરને છ કરોડ ફ્રેંકનો ખર્ચ લાગ્યો હતો.

પારીસનું એક બીજું નવાઈ જેવું ખાતું ત્યાનું મારવાડી બગર છે. આપણા દેશના ગધીલા, લીલી પીળી દુકાન રંગેલા, સેકડે પાણોસો ટકાનું નાનું વ્યાજ લેનારા, બચારા અણગડ ઘાટી ગર્યાઓનું છવતું લોહી ચુસનારા મારવાડીઓ સમજશે ના પારીસનું ખાતું ગરબડોને મદદ કરવા માટે સગકારી સત્તાથી એવા નાદર ધોરણ ઉપર રચેલું છે કે જેની નકલ આપણા તરફ કા નહીં કરવામા આવે તે હું સમજી શકતો નથી કોઈબી ધણીને અડીભીડી માટે નાની કે મોટી રકમ જોઈએ તો પોતાનો સર સામાન ઘરેણે મુઠ્ઠી ઓછામા ઓછી પદર દહાડાથી તે કોઈબી મુદત મુઠ્ઠી બાધેલા દરે ખુશાલ નાણું ધીગવામા આવે છે. સોના રૂપાના દાગીના ઉપર વીંસ ટકે મારજીને અને બીજા સામાન ઉપર ત્રીસ ટકે મારજીને દર હજાર રૂક મુઠ્ઠી સાત ટકાના વ્યાજે આપવાનો હુક આ ખાતાને બધેલો છે. નાણું ઉછીકુ લીધા પછી ચોદ મહીનાની મુદતમા નાણુ પાછુ પગાર કગુ જોઈએ અધના તો ટીકીટ નવેસરથી કગવવી જોઈએ, નહીં તો ચોદ માસ પછી ઘરેણે મુકેલી જાણુસ વેચી નાખવામાં આવે છે. પણ આ પ્રમાણે વેચવાથી કઈબી વધતુ ઉપજે તો તરુ વર-

સની મુદતમાં મારા ધાણીને આપવામાં આવે છે. કહે છે કે આ પારીશ્યન મારવાડી ખાતુ વરસ દહાડે વીસ લાખ નણસો ઉપર પાચ કરોડ ફાકની ધીરધાર કરે છે. હાલ સરકારે એ ખાતાને ધરના ખતો ઉપર પણ પાચસો ફાક સુધીની ધીરધાર કરવાનો હુકમ બક્ષ્યો છે.

પ્રકરણ—૩૧ મું.

પારીસની લલી મ્યુનીસીપાલીટી પોતાના બીમારો માટે કેટલી દીલબર છે તે જોઈ મને એક વાર વળી પાછો મારી કમનસીબ મુબઈ નગરી માટે અફસોસ છુટો ત્યાં બધી મળી વીસ આસ્પીટલો છે. આમાં “હોટેલ ડ્યુ” નામની આસ્પીટલ ૪૫૦૦૦૦૦૦—સાડા ચાર કરોડ ફાકને ખર્ચે બાંધવામાં આવી છે. આ ગળવર ઇમારત માટે ફક્ત ખાલી જગાના જ ઉપલી રકમમાંથી સવા બે કરોડ ફાક આપવા પડ્યા હતા કહેવામાં આવે છે કે આ ખાતુ વૈદક શાસ્ત્રનું એક ઉત્તમ નમુનેદાર મદીર છે એ માટે ૮૨૮ બીમારોના બીમારો છે અને તેમાં મહાન ગુણ પ્રાપ્તિઓનો કાબુ ચાલે છે. વૈદક વીદ્યામાં હમણાં યુરોપમાં મોટી હરીફાઈ ચાલે છે, જેમાં ઇંગલેન્ડ, ફ્રાન્સ, આસ્ટ્રીયા અને જર્મની ચાર મોટા હરીફો છે. સર્વે દેશોથી બોલાય છે કે વીએના જેમ સરજરીમાં પહેલી પદવી ધરાવે છે તેમ પારીસ જુદા જુદા રોગોના પ્રકરણ માટે સર્વેથી આગળ છે.

સેન નદીના પુર્વ કીનારા તરફ એક ચોખડી, મોટી પણ ધગધગ વગરની ઇમારત જોશે. ત્યારે જાણુ કે તે “પાલે ડે ઇન્સ્ટીટ્યુટ” છે કામના હાથમા જ્યારે આલસેસ, રસીલો, ફલાનડર્સ વગરેના પ્ર ગણા આવ્યા ત્યારે ત્યાના જવાન વીધાર્થીઓને કેળવણી આપના માટે આ મકાન કાર્ડીનલ માઝેરીને સ્થાપ્યું હતું જે ઉપરથી પહેલા તેને ‘કોલેજ માઝેરીન’ કરી નામ આપ્યું હતું અગાઉ આ જગ્યા ઉપર એક રાજનશી મહેલ હતો જેને માટે કહેવાના આવે છે કે રાજા દશમા હુઇની રાણી મારગરેટ પોતાના પાપી હવસતે વખત કરવા આ હોટેલમા છુપાધુપ જવાન પુરૂષોતે દાખલ કરાવતી અને પછી તેઓને કતલ કરાવીને સેન નદીના નખાવી દેતી હતી

આપણા શુભગાર નુબઈ શહેરમા વીક્ટોરીયા ગાર્ડન્સ આપણી નગરથી છે અને તે કેટલેક દરજ્જે વાજખી છે નુબઈના એબવગાનણા મ્યુઝીયમ અને ગણત્રીના ખાવલાઓ આગળ આ રાણીનો ખાગ જરાખી આપણી નોક રાખે છે ખહારગાનનુ લોક જ્યારે નુબ ઇની જોનાલાયક જગ્યાઓ પુછે ત્યારે કુદરતી રીતે રાણીનો ખાગ પહેલો મોહમર આવી જાય છે પણ ત્યારે વીચાર કરો કે હસ્તા, રમતા, શોખીન, ખુશાવ, મોજા, પાપી પાસીસનો જલ્લે ખાગ કેવો હશે? “આરડે ડે ખ્યાન્ટ” એક એવો રનાણીય સમહ છે કે તે જોના

ગર પાછું ફરવું એ ગોયા બીરીયાની ખાઈને હાથ
 ગોયા વગર રહેવા બરાબર છે. આમા જનવરોનો સંગ્રહ,
 મોટનીકલ બગીચો, સૃષ્ટી વીદ્યાના નમુનાઓ, લેખોરે-
 ટંચીઓ અને પુસ્તકખાના જાણે છલાછલ ઉભાઈ જાય છે.
 ઇમારતમા એક મોટો હાલ છે જે પ્રજના વપરાસ માટે
 ખુલ્લો છે, અને જેમા એકીવારે બારસો માણસો બેસી
 શકે છે. આ નામીયો બગીચો સુમારે ત્રણસે વરસનો
 પુરાણો કહેવાય છે. એનો વીસ્તાર જબરદસ્ત છે. ઓછામાં
 ઓછો ચાર લાખ ચોરસવાર હશે. આ જગ્યાના બે
 ભાગ કીધેલા છે, એકમા બગીચો અને બીજામા જનવ-
 રોનું સંગ્રહસ્થાન. આ જનવરોનું સંગ્રહસ્થાન આપણી
 નજરે કાંઈ ઘણું જ અચરતભરેલું લાગતું નથી, કારણ કે
 જે જનવરો આપણી નજરે સાધારણ લાગે છે તે
 યુરોપીયનોને મનથી ઘણા જ નવાઈ જવા છે. દાખલા
 તરીકે એક આશુ મકાન જાત જાતના વાદરાઓને માટે
 જુદું કુહાડેલું છે અને ત્યાં આ આપણા ‘બાપદાદા’
 એને રીઝવવા, ખવાડવા અને ચીઢવવાને માટે હજારો
 માણસોની ભીડ થાય છે. એક ચોગાનમા ખાડીબંધ
 હરણો વગેરે ફરતા જણાય છે. પેત્રા ભલા માણસો
 વાઘો અને સીંહો અલબત્તે મનપ્રુત પીજરાઓમા હવા
 ખાય છે. હાથીઓ, ઉટો, અને ગેડાના પણ દોઢા નથી.
 વળી, આગળ ચાલ્યા કે રીંછના ઉપર લુટાલુટ પડે છે.
 એક બીજા ભાગમા હજારો જાતના પક્ષીઓનો જમાવ.

કીધેલા છે અને તેથીજી આગળ સાપ, વીધુ વગેરે નેક નામીઓનો સંગ્રહ છે.

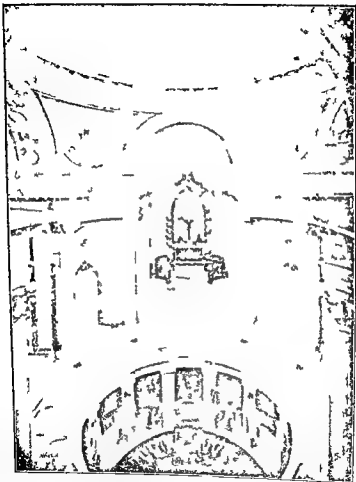
બગીચાના એક લાગના એક નાનું તળાવ છે, જેમા એક સોસવાટ ફરતુ ફરે છે. મતલબ કે નાચાના વહાણમા બ્યારે રેલ વખતે જે જે જનવરો ભર્યા હશે તે સગળા લગભગ અત્રે જોવામા આવશે. બગીચામા ‘એરેનજ’ના આડોની ઘટા જોવાજોગ છે પાસેજ એક લુલખુલામણી બનાવી છે તેમા એકનાર પેકા તો પોતાની મેજે બહાર નીકળવાની આશા રાખશે ના, બલકે ગાઈડ વગર માહે જવાની હુ ભલામણ કરતો નથી, કારણ કે એક વાર પેકા પછી ત્યા જત જતના કૌતકો જોવામા આવશે, જે માટે કદાચજ તમે તૈયાર હો. ચતુરને ચેતવણી ! બગીચાને લગતુ જે સંગ્રહસ્થાન છે તે આખા જગતમા સર્વેથી મોટુ કહેવાય છે. ખણીજ પદાર્થ, રસાયણ પ્રયોગોના પરીણામ, અને આડપાનના વીચીત્ર ફાટા અહીં એટલા બધા તો છે કે તે જોતા મોઢે ફીક આવી જાય છે. ખરૂ મ્યુઝીયમ તે એ. સાથેજ એક પુસ્તક-ખાનુ છે તેમા કેતામો, હસ્તલેખો, ફોઈગો અને નકશા મળી બે લાખ ચીજોનો સંગ્રહ છે

પણ આ જગ્યાની ખરી ખુબસુરતી અને લહે-ઝત તેના ક્યારાઓની છે. શુ એકેકા ક્યારાની રચનાની વળાણ કહુ. આહા ! જઈને જુઓ, રંગની મેળવણી અને બાગબાનીની ફતેહ તમારી આજે ઉડી આવશે

કાંઈ કરોડો રોપા હશે. પણ તે સવળા ઉપર રંગમેરંગી ટીકીટો મારી છે. ઝોરાકીના પાલા ઉપર લીલી, દવાના રોપા ઉપર લાલ, ઝેરી વનસ્પતિ ઉપર કાળી, રસાયણમાં કામ લાગે એવા રોપા ઉપર ધ્રુવ અને શોભાના પાલા ઉપર પીળી ટીકીટો લગાડી છે. ફળવાળા ભાગમાં ઘેર, સેખ, દાક્ષ અને બીજાં ફરેટોનાં ઝાડ પોતાના બોળથી જાણે ગુલાઈ જાય છે.

મેહુરબાન દોસ્તો, તમારે પહેલા નેપોલીયન બોના-પાર્ટનું નામ તો સાંભળ્યું હશે. જે ધણીએ એક વાર આખા યુરોપને ધુળવ્યું હતું, બલ્કે છતી લીધું હતું. તેનો ઇતિહાસ આપવાનો આ વખત નથી. આ શુરવીરનાં કીસમતે જો દગો દીધો ન હતો તો કોઈ વાર તે ઇંગ્લંડ પણ છતી લેવા ચાહતો હતો. એક વાર આ હીંદુસ્તાન ગમ પણ નજર ચમકાવતો હતો. તેના હસ્ત-ક્રમા જેવું લશકર એવી નોકે પુગયું હતું કે તેની સામા ખડા રહેવાની કોઈની તાકાત ન હતી. પણ આ નોકોબી આખરે ઇંગ્રેજ સત્તાને શરણ થયો અને સેન્ટ એલબાના ટાપુમાં એકાત કેદખાનું સેહેવી મરણ પામ્યો. પણ તે છતાં હજી જોઈએ પ્રજા તેને એક દેવતાની પેઠે પૂજે છે. નેપોલીયનની લાશને એલબાથી બાઈનત લાવી પારીસમાં દાટી તે વેળા જેવું લોક જાણે દીવાનું થઈ ગયું હતું. પારીસમાં આ કબર એક મોટો ઇતિહાસીક સ્થાન ગણાય છે અને તે જોવા માટે રજા મેળવવી જોઈએ.

જે મુકોબર મંદોડીની તજે આ ધર્મને ધુમ્મવનાર મુનો છે તે કખર ૧૪ ફીટ લાંબી અને ૬૫ ફીટ પાહોળી છે. જમીનની તજેટીથી તે ૧૪૫ ફીટ હંચી છે. આ કખર એક આખા પથરામાંથી બનાવેલી છે, જે પથરાનું વજન ૬૭ ટન જેટલું ગણવામાં આવ્યું છે. નેપોલીયને પોતાની ઝળકતી કારકીદોમાં જે જે લડાઈઓ છતી તે સવળાંનાં નામ કોતરીને આસેપાસે સીલડના આકારમાં ટાંગ્યાં છે, અને તેણે પકડેલા ૬૦ વાવટાઓ, ખુદ અસલ, ઉપર લગાડ્યા છે, જે માહેનાં કેટલાકે તે એટલા કાટેલા અને સુંધાયત્તા પીખાયત્તા તથા લોહીના ડાઘથી ખરડાયત્તા છે કે પહેલી નજરે બજોતીઆં જેવા લાગે છે, પણ રૂચમેનોને મનથી આ ગજ કપડાંનો એકેકો કકડો લખખો ને કરોડોની કીમતનો છે. નેપોલીયનની કખરની આસેપાસે બે નાની કખરો છે જે તેના છવગનના દોસ્તો જનરલો ફ્રેંક અને ખરટાંડની છે. જનરલ ખરટાંડ તો મરહુમ થઈનેથાહુનો એવો નીમકહુતાલ દોસ્ત હતો કે જ્યારે તેને સેંટ હેલીનામાં ફ્રેંક મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે તેણી સાથે કેદખાનામાં ગયો અને જ્યારે ૧૮૪૦ માં નેપોલીયનની લાશને ખણાવીને પારીસના આણી ત્યારે આ વફાદાર દોસ્ત એ લાશની સાથેજ પાછો પારીસ આવ્યો. જોનાપાર્ટની કબરના દેરવાજા ઉપર નીચત્તા શબ્દો તેનાં છેલ્લા વસીયતનામામાંથી હિનારી લીધા છે.

नामांकीन नेपालीम्यन गोनापार्टनी पारीमया ५५०

Je desiro que mes cendres reposent sur les bords de la Seine, au milieu du po peuple français que j'ai tant aimé

“ઝ ડેઝીર ક મે સાદ્ રેપોઝ સુર લે બોર્ડ ડ લા સેન, એ મીલ્ય ડ સ પેપ ફાસે ક ઝે તા એમે”

અર્થ.

“હું ઇચ્છુ છ કે મારી મટી સેનના કીનારા ઉપર આસાપથ લે, ફ્રેંચ પ્રજાની વચ્ચે કે જેઓને હું આદર્યા બધા આહું છું”

આ કબરની ઉપર એક નગી હોમ ૧૬૦ ફીટ ઉંચો ચડુડાવેલો છે અને તેમાં એવી કળા કરેલી છે કે એક જાતની ધુ લાઈટ તેમાંથી કબર ઉપર પડે છે, જ્યાં તેનો દેખાવ બહુજ દીવ્યશય અને ગભીર લાગે છે આ કબરની બહારના ચોરડામાં મરહુમના લાઈ જ્વેલ ખોનાપાર્ટની કબર છે જેને મરહુમ નેપોલીયને વેસ્ટફાલીઆનો રાજ બનાવ્યો હતો તેનીજ પાસે એક નાની કબરમાં તેના બેટાને દાટેલો છે અને પાસેજ રાણીનું હાર્ટ એક સદુકમાં નેલેલું છે વળી પાસેજ એક ત્રીજા ચોરડામાં નેપોલીયનના બીજા લાઈ જ્વેલ ખોનાપાર્ટ, જેને રુચેનનો રાજ કીધેલો હતો તેને ગાળેલો છે. આ નેપોલીયનની યાદગારી માટે ફ્રેંચમેનને એટલું માન છે કે જ્યારે તેઓ ત્યાં જોવા આવે છે ત્યારે ટોપી ઉતારીને વાકી ગરદને ગુપચુપ કર્યા કરે છે

નેપોલીયન ઝોનાપાર્ટનો હીઝાળ ચુકવતી વખતે એના માનીતા મેહેલની પણ ખજર લઈ લેવી ઠીક પડશે એ મહાબારત માણસનો માનીનો મેહેલ પેરીઅથી થોડાએ માઈલ દુર “ફોનટેન બ્લ” નાં “ફોરેસ્ટ” માં આવેલા હતો, અને હજી તે એક ઘણીજ વીચીત્ર અને જોયા લાયક જગ્યા ગણાય છે. ફોનટેન બ્લનું ગામડું ફક્ત ૧૪૦૦૦ રહેવાસીઓ ધરાવે છે, પણ બહુજ સ્વચ્છ અને રસીકું છે. હું છે કે આ ઈકાએ આવેલા રાજ-વંશી મેહેલનો પહેલો પાયો લગભગ ૮૦૦ વરસની વાત ઉપર નંખાયો હતો. આ મેહેલનો બાહરનો દેખાવ આશ્ચર્ય તાજમેહેલની પેઠે કંઈ એકદમ આંખે લાડી આવતો નથી, પણ એક વાર માંહે દાખલ થયા પછી આબાદ કીસસનો ખજનો નોંધ લેવો. આ મેહેલમાં નેપોલીયન ઝોનાપાર્ટ જાધુક રહેતો હતો. પાછળથી થોડીક મુદત મુઘી લગાર પડત હાજતમાં રહ્યો, પણ પછી ત્રીજા નેપોલીયને તેને નવેસરથી આરાસને કીધો. આ “ફોનટેન બ્લ” ના મેહેલમાં પણ કંઈ અગત્યનાં વસ્તો વીતી ગયતાં છે. એક વાર ત્યાં રોમના પવીત્ર પોપ સાતમાં પાપસને કંઈ બહાને પકડી આણીને કેદમાં રાજ-વામાં આબ્યો હતો, જે આરડાઓ પણ બનાવવામાં આવે છે. એજ મેહેલમાં ૧૮૦૬ માં એમર્સન નોટ્રદી-નને નેપોલીયન ઝોનાપાર્ટે તત્કાલ આપી કાઢી મુકી હતી. જ્યારે ૧૮૧૪ ના સાતમાં નેપોલીયન હાર્યો, અને તેને

6. and 1944
 The first of the four papers is a list of the names of the persons who were present at the meeting of the committee on the 14th of the month of the year 1944. The second paper is a list of the names of the persons who were present at the meeting of the committee on the 15th of the month of the year 1944. The third paper is a list of the names of the persons who were present at the meeting of the committee on the 16th of the month of the year 1944. The fourth paper is a list of the names of the persons who were present at the meeting of the committee on the 17th of the month of the year 1944.

ગ્રામીણને સંભળાત નહીં તેવાજીં લખી આપેલું સંભળાતું.

ધડિલડ, ચોત્તેલીયન, ઘટાલીયન વગેરેના જોડયા સરદારોએ રાજપાટ તણ દેવાની જખરાણથી ફરજ પાડી ત્યારે એક નાના કાગળના કટકા ઉપર જોનાપાર્ટે બેસીને આ નામાકીત લેખ લખી આપ્યો જેની ખરી નકલ હું પાસે રજુ કરું છું :—

આ “જોનટોન બ્લ” મેહલના એક નાના ચોરડામાં એક દેખવપર બેસીને આ ચીથર લખી આપ્યું હતું તે ચોરડો તેમજ તે દેખવ પણ હજી ત્યાં એમની એમ મેલેલી છે એજ મેહલમા છેલ્લા કમખખત ત્રીજા નેપોલીયનને જ્યારે એ બાળક હતો ત્યારે બાપટી-ઝમ આપવામા આવ્યું હતું નેપોલીયન જોનાપાર્ટના પોતાના ચોરડાઓ ઘણાજ સાદા પણ સ્વચ્છ છે ત્યાં તેની કક્કણ, સાદી, નાની સુવાની ખાટલી હળુ પણ જોનામા આવે છે પણ આ ચોરડાઓ ઉપરાત મેહલનો બાકીનો ભાગ એક ખરેખરા પાદશાહી જાહોજલાલ મેહલને લાયકજ છે. તેમા ખાસ કરી નામાકીત મેરી એનટોઇનેટના ચોરડાઓ લખજો, કરોડો રૂપીયાના જના-હીરો અને નામાકીત જીજુસોથી ઉભાઈ જાય છે એક ઘણાજ મહાભારત અને કીમતી ચોરડામા રાજતખત મેજ્યુ છે, જેની સીન્વીગ ઉપર લગાડેલા વણતકામના ગાલીચાઓ એકેકા લાખ લાખ રૂપીયાના હરો એમ હું બીહતા બીહતા કહું છું મેહલના એક બીજા ભાગમા શાહનશાહની સ્ત્રી માડામ ડ મેનટોનોનના ખાસ

ઔરડાઓ આવેલા છે. આ ઔરત નેપોલીયન ઉપર
ભારી કાશુ ધરાવતી હતી અને ખુદ પરણેલી રાણી
કરતા વધારે જાહેજલાલ વૈભવ લોગવતી હતી. પછી
તેણીના ઔરડાઓના સાણુગારનું થું પુછવું પડે?
આખા મેહુલમા એટલાં તો કીમતી ચીજો, પુતળાઓ
અને સોના રૂપાથી મઢી લીધેલાં ગુમરો છે કે તે નોના
નજરો થાકી જાય છે. એક ઔરડો તમામ રંગત કોરી-
કામની દેવાલથી મઢેલો છે. પારીસ જનાગઓને આ
“ફ્રેનટેન બ્લ” નો મેહુલ જરૂર-જરૂર જોઈ આવવાની
હું લજામણ કરું છું.

મકરણ—૩૨ મું.

હું આગળ એક વાર કહી ગયો છું કે તબા-
કુની ચીરટ બનાવવાનું કામ ફ્રેંચ સરકારે પોતાને હસ્તક
રાખ્યું છે કેમકે તેમા મોટી કમાણી છે. જ્યારે પારીસ
જાઓ ત્યારે ત્યાની સગકારી સીંગાંગ ફેક્ટરી નોવાની
તવબ કમ્પે દર બેરુપતવારે બપોરના બે વાગ્યા પછી
ત્યાં દાખલ કરવામા આવે છે. પણ હું આગળથી કહું
છું કે જોએને તંબાકુના વાસની સુગ હાય તેઓએ જબુ
નહી. કેમ ને માહે ફગતા આ તંબાકુનો વાસ કપડાને
એવો ચીટકશે કે ધોખીને ત્યાથી પાછું ફગતાખી નીકળ-
વાનો નથી. આ ચીરટ ફેક્ટરીના ૨૨૦૦ કામદારો
લાગેલા છે. અને દર સાવ ૨૦૦૦૦૦૦૦ (બે કરોડ)

રતલ તબાકુની બીડીઓ બને છે! માણી જે કામદારોને દાખલ કરવામાં આવે છે તેઓની પહેલી પરીક્ષા લીધામાં આવે છે. મને જાણાવ્યામાં આવ્યું છે કે દર સાલ કેંચ સરકારને આ ચીરટોની બનાવટમાંથી ૩૬ કરોડ રૂાકની આમદાની છે.

મને એક દીવસે જમતા કોઈએ કહ્યું કે પારી-સના 'કાટેકોબ' એવા નોવાલાયક છે કે તેની નોડી આખી પૃથ્વીમાં નથી. કાટેકોબ તે શું? આપણે તો સાધારણ રીતે કોઈ લાભરહુ બને 'કાટીકોમ' કહીએ છીએ બીજે દીને નક્કી કરીને આ 'કાટેકોબ' નોવા ગયા. પહેલા તો એક પાદરી હાથમાં બતી લઈને લોય-રામાં ઉતર્યો. ઓ બાપરે, મારી નાખવા લઈ જાય છે કે શું? અધાર તો એવું કે છતી બતીએ આપણી સાથ ચાલનારનું મોહું દેખાય નહીં. એવું જાણાય છે કે અસલ તો આ લોયની તળે કાપી કાઢાડેલી ખાણો હશે એ તો બહુ છે કે ઘણા લોકને સાથે આ-હુમશગીઆ-નમાં ઉતરવા દેતા નથી નહીં તો એકમ ધડાકો ધાય ને બધા સાથે કચડાઈ મરે. થોડા થોડાને વારા ફરતી લઈ જાય છે દાખલ થયા કે દરેક જાણે દરવાજા આગ-બથી ખરીદેલી એકેકી મોમબતી સળગાવવાની માહે પેલા કે પવનનું નામ નહીં તોય ઠડકે તો એવી લાગે કે જાણે ઓય લખલખા ચહડીને તાવ ચહડી આવશે. ભીનાસબી ખરો, મારે જાઓ તો સાથે જાડો આવરકોટ

અને બુટ જાડા પહેરી જવું ઠીક પડશે કોઈ કોઈ જગ્યાએ ઉપરની જગ્યાનો લાર ઘણો થઈ ગયો હશે એટલે તેને ટેકવી આપવાને આ લોયરાના મોઠા મોઠા પુસ્તા બાધી લીધા છે ૧૭૭૪ના સાલથી આમા નામા-દીત પુરુષોના કાવ્યગ્રુદ પથ્થરની અથવા ધાતુની પેત્રીના બધ કરીને લાવી મુક્યા છે પહેલા તો આ રવાનો અને તેના હાડકા જેમ ગમે તેમ લાવીને આ કદરબી હામણા લોયરામા સીચતા, પણ પાછળથી ત્યાં અબડા-ઈઓ બનાવીને આ મસાલેદાર માવને વધારે કાયદાસર ગ્યવા માડ્યો છે પણ કદાચ તમે કહેશો કે આના શી મોટી વાત છે? ઘણી મોટી વાત છે હુમરો અબગઈ-ઓના યડના દડ હાડકાઓ, ઝાપરીઓથી છવાઈય લર પુર છે કહે છે કે આ ઠેકાણે કુલ સાઠ લાખ માણુ સોના હાડકા રમકડાવાળાની દુકાનની પેઠે રચી નેખ્યા છે ૬૦ લાખ માણુસના હાડકા! એવી ચીજનો શોખ હોય તો જોના જજો ખાધાનુ પણ છુલ્લી નરો

તમે મુછતા કેમ નહીં કે પાચીસનુ પાણી કેવું અને તેની શી ગોડવાણુ છે જેમ આપણો મલબાર હીય રેઝરવોયર તેમ ત્યાં રેઝરવોયર ડી લા વેન છે જા એકર વીસ્તાર છે બધી બાજુ નક્કર પથ્થરની ૧૦ ફીટ જાડી દેનાવ બાધેલી છે આ તળાવમા નેવું લાખ ક્યુબીક ફીટ પાણી સનાય છે પણ રમુછ એ છે કે આ રેઝરવોયરને બે મજા છે અને બેઠ મજલાના

પાણી ભરેલું છે. ઉપલા મજલાનું પાણી રોજ કામમા આવે છે અને નીચલા મજલાનું 'રીઝર્વ' અથવા અડી લીડી માટે રાખ્યું છે. નીચલા મજલા ઉપર ફરતા એક જાતનો ડર લાગે છે કારણ કે આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા માથા ઉપર હજારો ટન વજનનું પાણી છે ને જો એકાદ કુસ્કો નીકળી ગયો તો ઘર પાછા આવતા હોસા થયા. આ પારીસનાં પાણીના બાધકામ ઉપર કુલ ૧૫ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ તો થઈ ચુક્યો છે અને બીજા પાચ કરોડ ખર્ચવા કહાડ્યા છે.

હવે રહ્યા આપણા મીત્ર વરસેલ્સનો મહેલ. એને ફ્રેંચમાં 'વારસાઈ' કહે છે. પણ આપણે તો આપણા ચોલડ ફાશીન વરસેલ્સનેજ વળગી રહીશું. આહાહા! ત્રીજા નેપોલીયનેબી પોતાના ચાલતા વખતમાં અન્ધી કરી, પેસાને પેસો કરીને ગણ્યો નહી. જુઓ સાબળો, તમને ટાઈમ હોય ને બે ચાર વખત જવાય તો બાર વખત જાઓ. જોતા ઠાકશો નહી. ફક્ત એનો બગીચો જોતાજ એક આખો દહાડો નીકળી જશે.

પારીસના સેંટ લેગાર સ્ટેશનપરથી દર કલાકે દૂન વારસેલ્સ જવા ઉપડે છે. જમ મેહમ ને વાદરા તેમ પારીસ ને વારસેલ્સ જતી વખત બને તો ડાબી બાજુની બારી પકડજો, કેમજે તે તરફનો કુદરતી દેખાવ અતી રમણીય છે. વારસેલ્સ કદમા નાનકડું છે ફક્ત પચાસ હજાર માણસની વસ્તી હશે પણ બે ચાર

દહાડા રહેવું હોય તો કુશાદે મુખવાસી હોટેલોનો ટોટો નથી. પાદશાહી મોજનગલ અને કુદાકુદીને વાસ્તે વારસેલ્સ કાં પસંદ કરવામાં આવ્યું હોય તે હું સમજી શકતો નથી, કારણ કે એના હજારો કુવારા અને દીલ્લચરૂપ હોળોને માટે પાણી બહુ લાભેથી લાવવું પડતું હોય. હું વારસેલ્સનો ખ્યાલ તમારા મનમાં ઉતારું તે અગાઉ પહેલાંથીજ કહી દઉંની કે નેપોલીયન ત્રીજાએ તો એની ઉપર ખરચ કીધો તે જુદો પણ તે અગાઉ એના મેહેલ અને બગીચા ઉપર ૫૦ કરોડ રૂાક એટલે જે લગભગ ૪૫ કરોડ રૂપીઆ ખરચાઈ ચુક્યા હતા. જે આંકડાઓ એના બાંધકામના ખરચના અને એના ચાકુ ખરચના મેં મેળવ્યા છે તે જાણે પહેલી નજરે કલપિત લા છે. અરે પરવરદેગાર, આ ગણતરી મેહેલના બગીચાની ચહુડ ઉતર નગ્યાઓને સુપાટ કરીને ક્યારાઓ બનાવવા પાછળ એક વાર ૩૬૦૦૦ બેગારીઓ અને ૬૦૦૦ ઘોડાઓ કામે લગાડેલા કહેવાય છે. વારસેલ્સના કુવારા ઉરાડવાને પાણી તો જોઈએ એટલે ૪૧ માઈલ આંધેથી એક નહેર બાંધવા માડી પણ તે કામ પર લાગેલા સોલજરો મેલેરીઆ લાવથી એટલા ટપોટપ મરી નવા લાગ્યા કે તે બંધ કરવી પડી. આ મેહેલ દેવ ગાજકર્તાઓની ચઢતી અને પડતી, બંનેનો જામીન છે. ૧૬ માં જુઈ રાજના વખતમાં એ મેહેલની આહોજલાલી ભારી હતી. તે વખતે રાજ્યસભા પડુ પડું થઈ રહી

હતી લુધએ ગડબડીયાએને રાજ રાખવા એક વાર આ મેહેલના ચોગાનમા મોટી જાગૃત આપી. આથી પારીસનુ લોક બહુ છેડાયુ અને એક દીવસે અચબુચ આવીને વારસેસના મેહેલમા લુટ ચલાવી આ લુટાર-આમા હુમરો પારીશ્યન સીઓ પણ હતી જ્યારે ૧૮૭૦ મા જર્મનો લડાઈ હત્યા ત્યારે પુશ્યાનો રાજ ધામધુમથી આવીને ૬ મહીના સુધી આ મેહેલમા રહ્યો હતો જ્યારે ફ્રેંચો હાકા અને ઇલાજ ન જોયો ત્યારે માં જીલસક્ષવ ટોપી ઉતારીને આ પ્રશીયન રાજ આગળ ગયો અને સુલેહ કરવા માગી જે ધરમા બેસીને આ સુલેહની શરતો નક્કી કરવામા આવી તે ઘર પણ વારસેસમા બતાવવામા આવે છે

આ મેહેલમા હુમરમદી, ચીત્રકળા અને એશઆ-રામનો એટલો અખુટ ખમનો ભરેલો છે કે હુ તેનું વર્ણન કરી શકતો નથી એમા એટલા બધા ઔરડા છે કે એકીવારે દશ હુમર પરોણા આસાનીથી સમાઈ શકે બગીચા તરફની એની એકજ બાલકની અથવા અગાસી બે હુમર ફીટ લાબી છે અને તેમા પોણી ચારસે બારીઓ મુકી છે મેહેલના બે લાગ કીમિલા છે એક પાદશાહી વસવાટનો ખાનગી લાગ અને બીજો જાહેર કામકાજનો લાગ બધું જોનાને તો ક્યાથી બને પણ પાદશાહી લાગ જરૂર જોનાને ચુકવુ નહી પૈસા શુ કરી શકે છે તે અહી તમારા જોનામા આવશે મેહેલની

વચ્ચો વચ્ચ લક્તીનો લાગ છે તેનાં પાદશાહી કુટુંબને
 બેસવાની ગેરેરી છે તેનાં પણ કહેરો જોવા નોગ છે.
 અહીંથી નીકળ્યા કે એક આરડામાંથી બીજા આરડામાં
 ચાલ્યાન કરો તમારા ગુરામાં નોર હોય ત્યાં મુધી.
 મોટાં મોટાં દીવાનખાનાઓમાં કંઈ લખ્યા પેન્ડીગો
 નહેતાં હોય. કીમતી ગુમરો અને આરસાઓનો કંઈ કાગ
 નથી. એકેકું આઈલ પેન્ડીંગ એવું તો નમરું છે કે
 એકની અનખાયશ મેળવવા મેં માપી નોખું તો ૭૧ ફીટ
 લાંબુ! ને ૧૬ ફીટ ઉંચું! પાદશાહી ખાનગી આર-
 ડાઓ માહેનું અમુત્ર ફરનીયર કહાડી લીધેકું છે પણ
 મીંચીંગ ઉપરનાં મહાન પેન્ડીગો હમ્મુ જેમનાં તેમ છે.
 એકન મુજાકાનનો આરડો છે ને ૨૫૦ ફીટ લાંબો છે.
 ને આરડામાં લુઈ ૧૫ મો મરણ પામ્યો ને એમનો
 એમ તેના પતંગ મુદાં સાચવી રાખ્યો છે. પતંગ
 મોટો નંગી છે અને ઉપર ખસીર કાગડા વગેરેના નક-
 શીનાં એવા માયા લગાડ્યાં છે કે કોણ જાણે ઉધખી
 કેમ આવતી હોય! જેમ રાખનું પોદવાનું દીવાનખાનું
 ચક્રચક્રીન છે તેમ ગણીછના આરામની નગ્યા એક બેઠે-
 સખાનું છે. મીંચીંગ નામીયા ચીનારાઓને હાથે સોના
 રૂપાના મણગારથી ગળકી ગૂંધી છે. દીવાલો તમામ
 આઈલ પેન્ડીગોથી બરેલી છે પણ તેનાં એક પેન્ડીંગ
 આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તે ચીજનાં ઇંગની ગાહ
 દારાફરને મહાન મેટનગાહ એલેક્ટ્રાન-ડર થી ફરના

પગ આગળ પડેલો ચીતાર્યો છે. ૧૭૮૯ માં પારીસના બળવાખોરો આ ચોરડામાં ધસી આવ્યા હતા કે રાણીને કેદ પકડે પણ તેણીને બચાવવા થકી મણુ સ્વીસ સોલ્જરોએ પોતાનો જીવ આપ્યો હતો.

પણુ ન્યા નશો ત્યા પેન્ટીંગ અને થીકથર, ગાલીચા અને આરસા, ઝુમરો અને પુતળા એટલા હજારો હજાર નજરે પડે છે કે તે જોતા નજર ચળી જાય છે અને ક્યારે સપ્રજી પુરં થાય એવો વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પણુ વારસેલ્સનો બગીચો—વાહ! વાહ! તમે આઠ દહાડા જોશો તોખી જીવ ધરાશે નહીં. મેદાનો અને ઝાડો, ક્યારાઓ અને માડવાઓને એવી રીતે 'ત્રીટ' કીધા છે કે જાણે દુરથી જીવતા પ્રાણી, ઉંચા ગાલીચા કે બીજાં ચીજાં જોવા દેખાય. વચ્ચે વચ્ચે એક નખરદસ્ત કુવારો બનાવ્યો છે. તેની આસપાસ સોંકડો પુતળા જોડ્યા છે. જ્યારે આ કુવારો ઉડે છે ત્યારે આ પુતળાઓમાંથી તરેહવાર આકારના પ્રાણીના સોલા ઉડે છે અને તે એકબેકમાં લેનાઈને તરેહવાર આકૃતિઓ પકડે છે. આ વારનો દેખાવ જાણે પરસ્તાનના દેખાવ જેવો લાગે છે. દર મહીનામાં એક વાર આ કુવારો ઉરાડે છે અને તે દીનસનો દશ હજાર ફાકે ખરચ થાય છે! આ વાર કુવારાઓ વાકા ટીકા આકારમાં એક બીજાની બગવગીરી કરીને સુમારે પોણોસો ફીટ ઉંચા ઉડતા હશે તે જોવું હોય તો વહેલા જવું અને અગાઉથી

સારી જગ્યા ગ્રાંધી રાખવી. કારણ કે તે દીવસે ધન-
મુકીને પાર નથી. બધું ખલાસ થવાની અગાઉ નીકળી
જવામાં કાયદો છે. એકાદ ગોદો લાગવાનોથી ચાન્સ છે.
પણ સો ગોદા ખાતાંથી આ કુવારોં ઉડેનો તો જરૂર લેનો.

વચમાં એક આરેનજ પાર્ક છે તેમાં ૧૨૦૦ મેસ-
ખીનાં ગાડ છે. એ માંહેનું એક તો લગભગ ૫૦૦ વર-
સનું પુરાણું કરૂવાય છે. જરા આગળ ચાલો. એ
પુત્રપુરત મકાન શું છે? એ તો લુધ ચક્રદ્વમની
જાણીતી મંડપ કે મેનરીનાનનો રહેવાનો મહેલ છે. કહે
છે કે આ રાજાની મંડપ બહુજ પુત્રપુરત અને બહુજ
શોખીન હતી. એણીએ પોતાના સણગારેલા આરડા
જોવાનોગ છે. એક તો જાને હુશીયાર તેમાં વળી પાદ-
શાહની મહેરમાની એટલે દીવાનખાનાઓની રચના
વિષે મુછનું શું! મુત્રા તો જીવનાં બડાં લેહેરી હશે
કારણ કે ટેસ્ટદાર રચનામાં કશી મના રાખી નથી.
પાસેજ પાદશાહી ગાડીખાનું છે તેમાં આડ પાદશાહી
રથ રાખેલા છે અને તેથી સર્વેને જોવાની છુટ છે. આ
રાજ રથો મોટા હાથી જેવડા, સોના રૂપાથી મઢી
લીધેલા પણ મેલા અખંતર અને અગણી હેલ જેવા છે.
હું 'ધાડ' છું કે નો અહીં આણીને બેનેટનાં લીલાંઈમાં
સનીવારે મુકે તો ફુલગણીના હોરાછાએ દરેક ગાડીના
૩ ૧૦૦ આપવાનીબી હીમત ન કરે.

પ્રકરણ—૩૩ મું.

“કેમ શું ધાર્યું? આ પાસેનું ચીત્ર નોંઠ કંઈ પારીસ નવાનો છવ થાય છે?” અરે, થાયછ તો ઘણો ચાર, પણ કુલુસ માફીસ. આવા બળાપાના શબ્દો મેં ઘણે ઉઠાણેથી સાલ્યા છે. હું ખરું કહું છું કે પારીસમાં ફરતા “ઈફીયલ ટાવર” નોયા પછી મને એમન લાગ્યું કે આવો દેખાવ, આવી હીમતી યોજના મેં મારા નન્મમાં પણ નોંઘ ન હશે અથવા હવે પછી નોંઘશ નહીં. ધન્ય છે, એ યોજના ગોતી કહાડનાર ફળદ્રુપ લેખને, ધન્ય છે તેની હીમતને. આવેથી તો કેવું લાગે છે કે જાણે કરાકરી બીસ્કોટ, પણ પાસે નઈ તપાસી નેશો તો એના એકે એક ખીલામા, દરેક બે ઇંચના ‘બોલ્ટ’ મા દર કુટે કુટ એંગલ આયરનમાં જાલમ નેર સમાયકું છે. આ “ઈફીયલ ટાવર” એવડો તો હિચો છે કે પારીસમાં ગમે ત્યાં જાઓ ત્યાંથી પણ એની હંસનાં સરખી ટોચ નજરે પડવાની. કરોડો રૂપીઆની ગંજવર ઈમારતો એની આગળ વહેંત્યા મીસાલ નાની પડી જાય છે. આ લોહાના પાટાનો બનાવેલો મીનારો કુલે ૯૮૫ ફીટ હિચો છે. નવસો પંચાસી ફીટ! એટલી ઉંચાઈનો કઈ ખ્યાલ આવ્યો? આપણા રાજ-બાઈ ટાવરને અંકેકની ઉપર ચાર ટાવરોની ચોડ કયે

મોદીખાનાથી—મારસેલ્સ

એટલો ઉંચો આ નનાઈ નવો મીનારો આખી પૃથ્વીમા એકજ છે “એન્ડ આયરન” જે ઈચનાળુ એકેકની સાથે બાંધ કરીને આ ટાનર બિંબો કરેલો છે આઘથી નોતા જાણે આ સ્તંભ કમથાન ફુક મારતા ઉડી જાય એવું નાનુકે અને જોખમભર્યું દેખાય છે, પણ જ્યારે તપાસીને જોઈએ છીએ ત્યારે જણાય છે કે ગણત્રીખાન ઇજનેરી કળાએ તેને એવું મજબૂત બનાવ્યું છે કે ગમે એના તોફાનમા કદાપી મોટી રાક્ષસી ઈમારતો ઉડી જાય, પણ એને અવનલ ન આવે ટાનર જે પડારોકો છે તે તણ મજલા ધરાવે છે પહેલો મજલો જમીનથી ૧૮૦ ફીટ ઉંચો છે અને તેની ફરતી ગલેરીના એકી વારે તણથી ચાર હજાર લોક આસાનીથી ફરી હરી શકે એટલો મોટો છે જ્યારે આ ટાવર બાંધવા માંડ્યો ત્યારે એના કંટપનાર મોનશ્યુર ઇક્ષીયલ તરફ પાસીસના લોકનો ભારે આજુગમો હતો “એ તો ઘેરો છે આવો ટાનર તે કંઈ હોય” લોકને આપી નાખના બેદાઈ કે શુ ૧” વગેરે, વગેરે ટીકાના બાણથી જો તેને ઘોઈ નાખ્યો વર્તમાનપત્રો મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે એ ક્યામનને દીને મુરો થશે પણ રેચ સગકારે એને પદર લાખ કાકની પરનાગી આખી અને બે વરસની મુદતમા આ ટાનર બાંધાઈને એની સાને ધનારાઓને મોહકે નાથે ધુળ ભરાવે છે આ નાનચીન લોકોની છરના ટાનરે પાસી સનુ નામ અમર કરી મુક્યું છે, અને તે નોવા નામે

દેશાવરોથી, હુમરો માઈલથી લખખો લોક આવે છે અને પારીસ જુનું અને “ઈફ્રીયલ ટાવર” નહીં જોવો એ હેમકાઈ અથવા દેવાનાપણાની નીશાન ગણવામા આવે છે તે તદ્દન વાજબી છે. પારીસ એકઝીબીશનના લખખો રૂપીઆના બાંધકામમા આ ટાવર ઉભો થઈ ગયો, પણ જ્યારે બધાઈ રહ્યો ત્યારે એણે પોતાની અસાધારણ ઉચાઈ, ઇજનેરી સફાઈ અને દેખાઈતી નાનુકાઈ સાથે ખરેખરી મજબુતાઈથી સારી ખલકને એવી દેવાની કરી મુકી કે પારીસ સંગ્રહસ્થાનની સઘળી ઇમારતો સેવટે જડમુળથી ઉખડી ગઈ પણ આ ટાવર ઉતારી પાડવાની હીમત પારીશ્યનોની ચાલી નહીં એનો ત્રીજો મજલો જે ૮૬૩ ફીટ જમીનથી ઉચો છે ત્યાં ઉભા રહી પારીસ જોવું એટલે જાણે “સ્ક્રીયોસ્કોપ સ્લાઈડ” માંથી પારીસ જોતા હોઈયે તેમ એક નાના રમકડાના ચીત્ર જેવું દેખાય છે. સેન નદી જાણે મખમલની નાની રીબન હોય એમ ઝીણી દોરી જેવી દેખાય છે. ચાલતા હાલતા માણસો તો દેખાતાજ નથી પણ હુમરો ગાડી ઘોડા જાણે સવાર સવાર ફીડીઓની માફક હીલચાલ કરતા નજરે પડે છે.

કદાચ કોઈ પુછશે કે એક હુમર ફીટ ઉચો અને આવડો પાતળો હલકો મીનારો જમીનમા શી રીતે જડયો હશે કે પવનથી ઉઘો વળી ન જાય? ખબર કહાડતા જણાય છે કે પહેલાં જમીનમા લગભગ ૫૦ ફીટ

ઉડા ખાડા ખાણી તેમા લોડાના પગ ચુકીને પછી તેના ચુના સીમીટની મળવાણી કરી ૮૫ ફીટ સનચોગ્સ એકેક્રુ ડોબરુ પુરુ એના ૪ ડોબરુ ઉપર આ હુસ નેમો પતજો ટાનર ઉભો થયો છે જુઓ પીકચર ફરીથી પાછુ. કેટલું નાજુક અને કેવુ રમકડા નેવુ નાનુ દેખાય છે. એના પાહોળા પટાક નેવા ૪ પગ ૧૨૦ હજાર ચોગ્સવાર જગ્યા રોકે છે અને તે ઝીણા થતો થતો છેક ટોચ ઉપર એટલા તો ઝીણા થાય છે કે ત્યા ફક્ત ૬ માણસ ઉભા રહી શકે એટલી પણ જગ્યા લાગ્યેજ હોય હુ પોતે ત્રીજા મજલા સુધી એલે ને ૮૫૦ ફીટ સુધી ગયો પણ નેથી ઉંચે જનાની હીમન થઈ નહી કારણ કે ઉપરનો ઝીણો ભાગ હુનાના દબાણથી એવો ઠકરતો હતો કે જાણે હુમણા પડી જાય અથવા આપણે ઉપરથી ઉડી જઈએ એવી લાગણી આપણા દીવમા પેદા થાય વળી બીજા મજલા સુધીજ એટલે ૩૭૫ ફીટ સુધીજ લીફ્ટ ચહુડે છે બાકીનો મજનો પગ ચહુડવો પડે છે અને ત્રીજા મજલાની ઉપરનો ઘણોજ બારીક ભાગ તો સાધારણ પ્રજને માટે બંધ છે ટાનર ઉપર ચહુડતા તનારે ગને તો દાદગનાં પગથ્યાનો ઉપ-યોગ કરો પણ તણ માળ સુધી લગભગ એક હજાર પગથ્યાં ચહુડતા ડમરો આખર થશે, એટલા માટે સના-મતીમરેનુ એજ છે કે 'લીફ્ટ' મા જવુ આ 'લીફ્ટ' ભાવતળીઆથી પહેલા માળ સુધીજ ચહુડે છે ત્યાં

પ્રાચીનગૃં નીચે—પ્રચીનગૃં નીચે ૧,૦૦૦ થી ૬૦૦૦

રેસ્ટોરામાં તળીયાનું ટાફુ કીધું કે એકાદ બે દુકાન ઉપર પારીશ્યન દુકાનદાર છોડીઓને બે પાંચ શાકના ધુમાડાથી નનાજ કે પછી બીજા મજલા ઉપર જનાની બીજી 'લીફ્ટ' અને બીજા ઉપરથી ત્રીજા ઉપર જનાની ત્રીજી 'લીફ્ટ.' આ 'લીફ્ટો' જ્યારે થલ આવીને હભી રહે ત્યારે જાણે આગગાડીનો થડ ક્યાસનો ડબ્બો હોય તેવી જાણાય છે અને દરેક ફેરે સુમારે ૫૦ માણસોને લઈ નઈ શકે છે. પણ ઉપર ચડડે છે ત્યારે દેખાવ બહુજ હસ્તુ પેદા કરે છે જાણે ચોથા માળની બારી-એથી કોઈ કુનામાથી પાણી કહાડતુ હોય અને હાડો કુવામાં અવગા છવગા ઉચકાતો રસ્તામાંથી જોઈયે તેમાં આબાદ દેખાવ છે છેક ઉપરની ટોચ ઉપર એક માટી બતી મુકી છે જેમાં રોજ રાતના ઇલેક્ટ્રીક લાઈટ સળગે છે અને તે છેક ૪૫ માઈલ આવેથી દેખાય છે ગભ-રાસો નહીં લોચતળીએથી ઉપર સુધી જનાના ફક્ત ૧૦૯૨ પગથયા છે પહેલા મણસો ચારસો પગથયા તો અગર તમે તાજા તમનમતા હરો તો લપકામાં ચાહુડી જશો પણ પછીના સો બસો માટે દર પગથયે "દાદાર હોરમનદની મદદ" અને કમ્મરના કટકા છેલ્લા પાચસો છસો પગથયા વખતે લીફ્ટના બનાવનારને હજારો હજાર દુવા દેવી પડશે જ્યારે 'ઈફીયલ ટાવર' જોવા જાવો ત્યારે તડકાનો દીનસ પસદ કરવો, નહીં તો મેહુ-નત વ્યર્થ જરો વળી છેક ઉપરની ટોચ ઉપર શ્યાળામાં

માધીખાનાથી—મારસેલ્સ.

ઠંડી વાઈને કુરકુચી થાય તેની સંભાળ રાખજો. ઠંડીના દહાડામાં તો ફક્ત બે ટપ્પા મુધીજ ઉપર જવા દે છે અને ત્રીજા ટપ્પાથી બંધ કરવામાં આવે છે, કારણ કે બરફને લીધે “હાઈડ્રોલીક લીફ્ટો” ચાલી શક્તી નથી વળી ઉપર જાયો તો “વાઈન શીપ,” “બીઅર શીપ” વગેરે હુમા ચીજ, નાટકશાળા સુધ્ધા તમારી ખીદમતમાં હાજર છે. પણ દરેક ચીજ પહેલાથી પકીને લેવી, નહીં તો છવતું ચામડું ઉતરશે. છેક મથાળે એક નાની ઘોસ્ટ આફ્રીસ છે તેમાં ત્યાજ મળતા ઘોસ્ટ કાર્ડ લઈ તમારા મીત્રાને નાખશો તો તમે નીચે ઉતરો તેટલા તો તે પહેાચી પણ જશે ખરૂં કહું છું ને ‘ઈફીયલ ટાવર’ ઉપરથી દેખાવ કુદરત અને તવારીખનો ગોચા નકશે. આપણી આખ આગળથી પસાર થઈ જતો હોય એવું દેખાય છે. એના બનાવનાર મોં ઈફીયલને પહેલા તો પારીસની પ્રજાએ ખુબ ધીક્કાર્યો ઈંગ્રિજ પ્રજાએ બહુ મશ્કરી કરી પણ જ્યારે ટાવર ઊભો થયો ત્યારે સરળા મુગામતર થઈ ગયા અને ઈફીયલને “લીછપન એન્ડ એનર” નો ખેતાબ બક્ષવામાં આવ્યો. ૧૮૮૯ ના સાલમાં જ્યારે એ ટાવર પ્રજા માટે ખુલ્લો ચેલનામાં આવ્યો ત્યારે તે સાલમાં કુલ ૨૦ લાખ માણસ એમાં જઈ આવ્યું. આ નીચલા આકાડાઓ અર્થસુચક છે:— પહેલા મળલા ઉપર ૧૯૬૮૨૮૭ લોક, બીજા મળલા ઉપર ૧૨૮૩૦૦૦, ત્રીજા મળલા ઉપર ૫૭૯૦૦૦. એ

મોદીખાનાથી-મારસેલ્સ.

સાલમાં ૬૦ લાખ શાંકની ટીકીટો વેચાઈ હતી. કહે છે કે ૧૮૮૬ ના જીન માસની ૧૦ મી તારીખે કુલ ૨૩ હજાર આદમી એકજ દીવસમાં ટાવરમાં જઈ આવ્યું હતું અને સર્વેથી મોટી આવક એકજ દીવસમાં ૧૧૦ ૯ મી સપ્ટેંબરને દીને ૬૦ હજાર શાંકની થઈ હતી.

મેહરબાન મીત્રા, હવે પારીસનો પીછો છોડો, યુરોપનો ખ્યાલ છોડો, તમારા અદના સેવકની મુસીબતનો ખ્યાલ છોડો. મારી સફર તમામ થઈ છે. મારસેલ્સના ધક્કા ઉપર બહાદુર સ્ટીમર “અરમાન્ડ બેડીક” આ ક્રમતરીનને પાછો પોતાને મુલક પહોંચાડવાને માટે ધુમાડના ગોટે ગોટા કહાડતી ઉભી છે. મારું ખ્યાલું કુટુંબ રેલ મેલ બોટને બેલાર્ડ બંદર તરફ મુસવાટની પેઠે આવતી જોવાને ઇતેજર આપેરા ગલાસ ટીકે છે. ધંધો ધાયો, મારી ગેરહાજરીમાં હું લગભગ વીસારી બેઠો હતો તે પાછો બચ્ચત કરવાને જીવ તલપી રહ્યો છે. તમને હસાવી રમાડીને વેલાત ફેરવી લાવવાની મેં મારી કબુલાત, મારી થયાશકતી મુજબ પાળી છે. અને એ લખાણથી આપ મેહરબાનોને કંઈક થોડી ઘણી પણ ગમત મળી હોય, થોડું ઘણું પણ નવું જાણવાનું બન્યું હોય તે હું ખુશી મારો ખુદા ખુશી સલામ આપારાં “મોદીખાનાથી મારસેલ્સ” સલામ.

સમાપ્ત.

રમરલા

અનુક્રમણીકા

વાલમ—૧

સફ.

હાલ્તાને દેલ્હીયાની સરખાત.

કપડાં શું સેથો.	૫
સામાનની ખુસડી ઉપાડથો ના	૮
પૈસા કેમ અને કેવા રાખથો.	૧૦
ફેવ કુકીંગ	૧૨
રોક બેર... ..	૧૩
કેપ્ડીનમાં થોળાની ખસંદગી	૧૫

ઐડન

થોડા કાવસજી લીનથા	૨૭
અગીઆરી..... ..	૨૪
ઐડનનાં ટાંકાં.	૨૫
રેડ સીનો ટપોટો	૨૬
ચીમર ઉપર ડાન્સ	૨૮

સુએઝ

નેહેરનો દખાવ	૩૨
ઐક નસંતી બેમારી.	૩૮

પોર્ટ સધર

નાપાકીલું વન... ..	૩૫
ગામડોની ચીલ અપટ	૩૬

હરામખોર કુકળાઓ...	૮૭
ચોરાદીકં જુગારખાનું	૮૬

મારસેલસ

પગનું ડાઝી જવું...	૪૪
ગોરા મજુરોની હડતાલ...	૪૫
ફ્રેચ કસ્ટમ હાઉસ...	૪૭
ફ્રેચ ચલણી પૈસા..	૪૮
ફ્રેચ રેસ્ટોરાં...	૪૯
હોટેલોમાં સફાઈ	૫૩
રેલવે ડમ્પાઓની અગવડ..	૫૪
આપણી તરફના અડધાજ ઇંગ્લેન્ડ	૫૫
બોટોમાટીક સ્ટાડો...	૫૬
પ્લાટફોર્મ ઉપર ફરવી જમવાની 'કાર'...	૫૮
વર્તમાન પત્રોનાં વેચાણ	૫૯
મારી આંખની મોહોમાણ	૬૦

વીસબેઠન

ડાઝેવા પગની કારસાજ	૬૩
મોટોર પાવેનસ્ટેચર	૬૫
દર ત્રણ મીનીટે બે ગીનીની ટંકમાલ...	૬૬
પ્રેસિડન્ટ સાય સાડુ	૬૮
આપરેશન	૭૦
આપે જમી	૭૨
પંદરસોનો ચાંદસા..	૭૭
સાઠ લાખના ધણીને ગાડીનો ઓરતો	૭૮
ભાડુની ગાડીઓ પર ધડીઆવ	૭૯
ઇલેક્ટ્રીક ટ્રામ	૮૩

સ્પેશન ઉપર સામણની અપજાર કર્યો ના...	૧૫૮
રેડીમાયર ક્રાંતોનો રાક્ષસી પોરટર	૧૬૧
ઉપલીજ કુંવનીની ફાંકડી કલાર્ક... ..	૧૬૨

એલવીલ

જડાવ ચોલીવાળી ચાકરડી	૧૬૫
પચાસ રૂપિયે બાટલીવાળો વાઈન	૧૬૬
ભેરન એલવીલની મહિમાનદારી... ..	૧૬૭
રૂડીચાઈમ	૧૬૮
હાલનું જર્મન એમપાયર	૧૬૯
છાતનો સ્કાલ	૧૭૦

ફાંકડેદાં

યાહુદીઓને હોટેલમાં મને	૧૭૨
વેપારની ઝમક	૧૭૪

બર્તનિન

પ્રાઈમર અરેથર વાસ્કા... ..	૧૭૧
બોલા લટાક હોટેલવાળાઓ	૧૭૭
પાંચ માર્કનું એક પીપ!	૧૭૮
આહાહા! ધાનશાખ વગર છવ તલપે છે ...	૧૮૦
ઓટોમેટીક હોટેલ... ..	૧૮૧
'ટાગે બ્લાટ' ન્યુસપેપર	૧૮૦
આંખના પલકારામાં તૈયાર થતા બ્લાકો ...	૧૮૪
બર્તનિનાં ગંજવર હોટેલો... ..	૨૦૦
ડાન્સટેબલોને નવાઈ જેવી સતા... ..	૨૦૧
ઇન્ટર ડેન લીન્ડન ઓટ	૨૦૨
૧૯૦૦૦ માણસો આપ એવું રેસ્ટોરાં... ..	૨૦૫
નાની પાટીઓની પાર્ટી	૨૦૭

લાઘવશીલ

એકસપ્રેસ ટ્રેનની ઝડપ

૨૨૯

જરથોસ્તી ખીરાદર હોરમસજી ખાન

૨૩૧

મચ્છરદાણીનો તોર

૨૩૩

વડી અદાલત

૨૩૫

૩૭૦૦ સ્કુડટો વાળી કોષિત ...

૨૩૬

મુખારકબાદીના કાંડો કયા હયામ છે ...

૨૩૯

અરબોનું હાથ

૨૪૫

મ્યુઝીકલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટસ

૨૪૭

રેસડેન

હોટેલ યુરોપેયર હાફ

૨૪૯

કુરીઅરની ઉસ્તાદી

૨૫૦

કરોડો રૂબીઆનાં હીરા માલી

૨૫૧

પરમ્યેમબ્યુસેટરસ

૨૫૨

જીવાન છોડીઆ માટે રસમ

૨૫૩

મહોનાનું પીકચર ...

૨૫૫

વીએના

પાછલી રાતના સામાનની તપાસ

૨૫૭

આહ! મારી બચગીનું દમણ

૨૬૦

ઉમાડે પગીઆ કસ્ટમ કમીશનર

૨૬૧

વગર માંગવે મળેલી સર્ટિફિકેટ	૨૬૫
બોંયરાંમાં પડેલા પાંચથાણે... ..	૨૬૬
હુહારનું સદીઓ યાદ બંધ પડેલું ઘર, ...	૨૬૭
પારલ્યામેન્ટ હાઉસ	૨૬૮
વીએનાની નાટકથાળી	૨૬૯
વેપારી ચાહુદી વર્મે... ..	૨૭૦
વીએનાની જગ પ્રસીધ આસપીટાલ	૨૭૧
ઉત્તમ સંમહસ્થાન	૨૮૫
જાપાનસત કાપડની કુકાનો	૨૮૬

નયુરનખર્ગ—

કોયલો ચોરાઈ ગયો	૨૯૦
પાછો મળ્યો.	૨૯૪

લંડન—

કાંઈ આત્મા? લંડન	૨૯૫
આનલની ધાક	૨૯૬
આરિંગ કાસની પેઢી સુધાકાત	૨૯૮
ગંજવર બેથુમાર હોટેલો	૩૦૧
મીંડ રસતમજી લીંડ બાટલીબોઇનું ખાલું	૩૦૩
હેનસમ કેબ	૩૦૫
બસની ગુની પુરાણી સીસટમ	૩૦૬
૧૮ પેની ૨૮૫૫ રેલવે	૩૦૭
હોટેલોની અગણીત સંખ્યા	૩૧૦
બાહાપુર ચાલીસમને	૩૧૨
૫૬ કોપ તે ઘરો તે કળીકાળમાં બે	૩૧૪
૮૬ લાખ રૂપિયાનું એક પીકચર	૩૧૯
મ્યુઝીઅમમાં કરોડો રૂપિયાની નવાઈઓ	૩૨૫

વાલિમ—૨.

સરે

લંકન

હેરોડ સ્ટોર	૪
બેંકની ધામધુમ	૪
ભાખ ભાખ રૂપીઆની ચેઆળ	૫
ભાવરાંમા ડીપાઝીટ બેંક	૭
મચ્છી-મચ્છી-છડા-જોસ્તા	૧૩
મઈ નેરવો કેટસોગ	૧૫
પામદસ્તાની સામગ્રી	૧૭
બુટ અને યુનો સ્ટોર	૧૯
ચોપડી-આમડાંકામ-નાટક	૨૧
કુપર પ્રીમેડ	૨૪
ફરદોજની ત્રેતાધીસ આગ	૨૬
ભંડન બેંક	૩૦
નકાર સોનાતું ભાવર	૩૩
નોટોના ચોડા	૩૬
પીંક કપની	૪૩
પાંચ જાડડા મધેસો સામાન	૪૭
લંડનના વર્તમાન પત્રો	૪૮
“સોઈડ્રી વીડી” —એક આંક ૧૨૦૦૦૦૦	૪૯
લંડનના નાટક ફાટકો	૫૭
મીં ખીરબોમ ટ્રી	૫૮
એક એકદરને રોગની રૂ ૧૦૦૦ રૂ	૫૯

	સંદે
હીપોડેમ	૬૮
ઝેક મીનીટમા ગેપ થઈ જવું તલાવ	૬૯
છાટા પાણીની માલકાણુ	૭૨
મ્યુઝીક દોલોના કકતક	૭૩
૩૬૦ ફી ઉચી ચકરડી	૭૫
ક્રીસ્ટલ પેસેસ	૭૬
નાચવાનું ખાતું	૭૭
સમબેધ આગળ સનીવારનું બખર	૭૮
લડનનો બફતાદી માસ્તર	૮૦
ગાળગસોચ કરતા ખારવાઓ	૮૨
નવી કીચન સોસાયટી	૮૪
નેશનલ લીખરલ ડનખ	૮૭
સડીઝ કલખ	૮૯
વાલેસ કલેક્શન	૯૨
મેડમ ટુસોનું સંગ્રહસ્થાન	૯૬
જરથોસ્તી આરામગાહ	૧૦૨
ધનદ્રાડકશન—ડીનર	૧૦૬
જાણીતા રેસ્ટોરા—સરપ્રાઈઝ ઓમસેટ	૧૦૭
સીટીમા ધામધુમ	૧૦૯
જાહેર ખખરો	૧૧૦
પ્રાઈટન	૧૧૪
ઉધાડા ખગની છોકરીઓ	૧૧૫
૯ વરસનો બેડ માસ્તર	૧૧૬
પેટીગ્રાટ લેન બખર	૧૧૭
પોચખાનાઓમા જમવું લખ્ખો સોક	૧૨૦
ધગલડના જસદીસો	૧૨૦

હાઇડ પાર્ક	૧૨૨
લંડનની ગટર... ..	૧૨૩
નેલસન મેન્યુમેન્ટ	૧૨૪
સેન્ટ પોલ	૧૨૪
પાદશાહી રાજ ખુરસી	૧૩૪
સ્ત્રી પુરુષ મદારીઓ .. .	૧૩૬
પોકેટીલી સરકસ	૧૩૭
"Move on please"	૧૩૯
થરડ કલાસ લોકેલીટી	૧૪૦
કોવેન્ટ ગારડન મારકેટ . .	૧૪૧
ટાવર બ્રીડજ... ..	૧૪૩
ઑરગન ગ્રાઇન્ડર . .	૧૪૪
કોંગ ઓન્ડ કંપની-બુક્સેલર . .	૧૪૬
જાપાનીસ ટી થોપ	૧૫૧
ફાટો ઓનલાઈનમેન્ટ. . .	૧૫૨
માથે હોરી લીધેલી બળાગત . .	૧૫૫
ફીસમસ કારડસ . .	૧૬૧
જેન ડીકીનસન કંપનીની મીસા... .	૧૬૨
ઑડવર્ડ લાઈડની મીસા	૧૬૮
ઑક પ્રીનટીંગ મશીન-ક્રીમત રૂપ૦,૦૦૦૦૦... .	૧૭૦
બેક વોલ ટનલ . .	૧૭૪
મલવા જાઓ ત્યારે શું પેહરથો .	૧૭૭
ઉંચા મંડલની ઓટીકેટ	૧૭૯
બાલે ડોળે જોતી દાસીઓ	૧૮૫
વીઝીટીંગનો કાનુન... ..	૧૮૭
દરદીઓની સારવાર... ..	૧૮૯

કલીઅરસ સેવાનું હમખમ	૧૯૧
સેખક ચકવીની કદરસનારી...	૧૯૨
ઠાવર ઝોડુ લંડન...	૧૯૫
જીવાન શાહબદામ્મોની કતલ	૧૯૯
પલસીક બાપસ	૨૧૪
હેમપટન કોર્ટ પેસેસ...	૨૧૫
ગંભીર તારખાતું...	૨૧૭
ટેલીફોન ખાતું	૨૧૮
પોસ્ટ આશીમ...	૨૨૦
લંડન હોડવાની મધુરી પેન	૨૨૧
ચીનીયની નવી ટનલ	૨૨૨
લંડનની ગ્યાસ કંપનીઓ.	૨૨૩

પારીસ

રોમ્પ અને બેહેસ્ટનું મુકામ...	૨૩૧
હોડરવાદી સીપાઇઓ	૨૩૨
રાતની ઝમક	૨૩૩
ગ્રાંડ હોટેલ	૨૩૫
સહવારના સપ્ત શીફુ રૂમ	૨૩૬
જર્મનેલી છાત્ર	૨૪૦
બોયવાની લાયકી	૨૪૪
કેટનીએક અમલની મુમનાઓ	૨૪૫
ફ્રેન્ચ હિતમ ખાતું	૨૪૮
ખુશ રસ્તા પર કાફે...	૨૪૯
ઝેરી પાણી—“એન્સી-થ”	૨૫૦
મોટોર ગાડીઓનું સ્ટાડ	૨૫૧
નાટકશાળામાં ભાડુની ઓળખ	૨૫૨

વાંધા ભરેલાં મુજબાણાં...	૨૫૫
માટેરપર ઉડતી ડોકરી	૨૫૬
પારીસનું બચકનું આપણા...	૨૫૮
મિત્રીસનો વેપાર	૨૬૨
પારીસની મટર	૨૬૫
હોટેલ ડી વીલ—દાઉન દાઉલ	૨૬૮
ખાસ્તીલનો કીસો	૨૭૦
હુવરનો મહેલ...	૨૭૧
"પેરી-લા-સેઇ"	૨૭૫
"બીબીબીઆયેક ઇમપીરીઆલ"	૨૭૭
બકરાં મેંદાંની મારકેટ	૨૭૯
પારીસનું મારવાડી બજાર...	૨૮૦
પારીસની ભણી મુનીસીપાલિટી...	૨૮૧
"ઝારડે ડે પ્લાન્ટ"	૨૮૨
નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની કબર	૨૮૫
'ફોનટેન-બ્લ'...	૨૮૯
ચીરટ ફેક્ટરી...	૨૯૦
"કાટીકોમ"	૨૯૧
"વારસેલ્સ"	૨૯૩
ઇશીઅલ ટાવર..	૨૯૪
સલામ	૩૦૫

વાંધા ભરેલા રમુજખાણાં...	૨૫૫
માટેરપર ઉડતી છોકરી	૨૫૬
પારીસનું અચકલું ઝોપેરા	૨૫૮
મચીસનો વેપાર	૨૬૨
પારીસની ગટર	૨૬૫
હોટેલ ડી વીલ—ટાઉન હાલ	૨૬૮
આસ્તાલનો કીલ્લો	૨૭૦
હુવરનો મહેલ	૨૭૨
"પેરી-લા-સેચ"	૨૭૫
"ખીખીલીઝોચેક હમપીરીઆલ"	૨૭૭
બકરાં મેંઠાંની મારકેટ	૨૭૯
પારીસનું મારવાડી બગ્ગર	૨૮૦
પારીસની ભલી મ્યુનિસીપાલીટી	૨૮૧
"ઝારડે ડે પ્લાન્ટ"	૨૮૨
નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની કબર	૨૮૫
'ફ્રાંકલિન-પ્લે'	૨૮૬
ચીફ્ટ ફેક્ટરી	૨૯૦
"કાટીકોમ"	૨૯૧
"વારસેલ્સ"	૨૯૩
હાઈઅલ ટાવર	૨૯૬
સલામ	૩૦૪